

Shreemad Bhagvatam

अथ

दशम स्कंधे - पूर्वीर्धम्

Dasham Skandhe - Poorvacham

ॐ नमः

भा० द० पू०

९

श्रीकृष्णाय नमः ॥ विश्वसर्गविसर्गो दिनवलक्षणात्तद्वितं ॥ श्रीकृष्णं पारं धाम जगद्धाम नमामासततः ॥ १ ॥
शमेदशमं लक्ष्यमाश्रिताश्रयविग्रहं ॥ कीडयदुक्लामो धौपगनंदमुदीर्यते ॥ २ ॥ दशमे कृष्णसत्कीर्तिविता
नायाः नुवर्ण्यते ॥ धर्मग्लानिनिमित्तस्तु निरोधो दुष्टभ्रभुजां ॥ ३ ॥ प्राकृतादिश्चतुर्ह्ययोनिरोधः सतुवर्णितः ॥ तत्र प्र
संगतः सृष्टिसंहारादिनिरूपणैः ॥ ४ ॥ कृतानवतिरध्याया दशमे कृष्णकीर्तये ॥ आदौ चतुर्भिरध्याये ब्रह्मप्रार्थन
यावनेः ॥ भारंहर्तुं हरेर्जन्मसंप्रसंगं निरूप्यते ॥ ५ ॥ गोकुले मथुरायां च द्वारवत्यां ततः क्रमात् ॥ कृष्णलीलात्रिधा

राजोवाच ॥ कथितो वंशविस्तारो भवता सोमसूर्ययोः ॥ राज्ञो चोभयवंश्यानां चरितं परमाद्भुतं ॥

प्रोक्तं तद्भेदैस्त्वनेकधा ॥ ६ ॥ स पंचत्रिंशताध्याये च हृदंदावनादिषु ॥ गोकुले वसती लीला वर्ण्यते सुरदु
द्वक्त्रा ॥ ७ ॥ एकेन यमुनावारिण्यकूरेण कृतास्तुतिः ॥ ८ ॥ एकादशभिर्गत्वा तालीलामधुपुरे कृता ॥ शे
षे द्वारवती लीला तन्निर्माणा दिवर्ण्यते ॥ ९ ॥ एवमेवतिरध्याया दशमे विशदय कथाः ॥ तत्र प्रथमे कंसस
मुत्पदं देवकीसुतात् ॥ श्रुत्वा भीतो वधीतस्याः षड्भानिति वर्ण्यते ॥ १० ॥ कृष्णवतारचरितं श्रवणमृतनिर्वृतः
७ क्तानुवादेनोत्सुक्या राजा पृच्छति तत्पुनः ॥ कथितो वंशविस्तार इति ॥ ११ ॥ ॥ ॥

९

न केवलं पांडवाने वा दत्तं इदं मम शरीरमपि यो रक्षितवानित्याह ॥ द्रौण्यस्त्रविप्लवमिति ॥ द्रौण्यस्त्रस्थानो ब्रह्मास्त्र एव दत्तं
 मिदं मच्छरीरं ॥ कुरुणां पांडवानां च संतानस्य निदानं ॥ मम मातुः कुक्षौ प्रविष्टो धृत च क्रो यो जुगोपेति ॥ २ ॥ अखिलदेहभाजां सर्व
 प्रणिनां ॥ अतश्च वहिश्च पुरुषरूपेण कालरूपेण ॥ अश्रगभिप्रायेण वदुर्वचनं ॥ मृत्युं संसारं ॥ उत अपि अमृतमपि प्रयच्छतो
 वीर्याणि वदस्व ब्रूहि ॥ अयं भावः ॥ अंतर्ह्यमिरूपेणांतर्दृष्टीनां मुक्तिं ॥ वहिर्दृष्टीनां च कालरूपेण मृत्युं ददाति यतः ॥ अतोऽंतर्द
 द्रौण्यस्त्रविप्लवमिदं मदंगं संतानवीजं कुरुपांडवानां ॥ जुगोप कुक्षिगतश्चात च क्रो मातुश्च मेयः शरणांग
 तायाः ॥ ३ ॥ वीर्याणि तस्याखिलदेहभाजा मंतर्बहिः पुरुषकालरूपैः ॥ प्रयच्छतो मृत्युमुत्तामृतं च मा
 यामनुष्णस्य वदस्व विद्वन् ॥ ३ ॥ ५ ॥ रोहिण्यास्तनयः प्रोक्तो रामः संकर्षणस्त्वया ॥ देवक्या गर्भसंबंधः कु
 तो देहांतरविना ॥ ६ ॥ कस्मान्मुकुंदो भगवान् पितुर्गेहाद्व्रजंगतः ॥ कवा संज्ञातिभिः सादृक् कृतवान्मात्वतां
 पतिः ॥ ७ ॥
 आतद्दीर्याण्येव श्रोतव्या नीतिः ॥ ३ ॥ ५ ॥ ननु वलंगदं सारणं च दुर्मदं विपुलं ध्रुवं ॥ वसुदेवस्तु रोहिण्या कृताही तु दपाद
 यदिति रोहिण्यास्तनयो रामः प्रोक्तः ॥ वसुदेवस्तु देवक्या मष्टा पुत्रानजी जनतः ॥ कीर्तिमंतं सुषेणं च भद्रसेनमुदारधीः ॥
 अजुं संमर्दनं मद्रं संकर्षणमहीश्वर ॥ अष्टमस्तु तयो गसीस्त्वयमेव हरिः किलेति ॥ पुनरेव देवक्या गर्भसंबंधस्तस्यैवोक्तः ॥
 सकुतो घटन इत्याक्षेपः ॥ ६ ॥ कस्मादिति भगवतः कसंभयशंकाः संभवादित्यर्थः ॥ ७ ॥ ॥

उक्तं च । न देहमाद्यं सुखं लभं सुदुर्लभं प्रवृत्तं सुखं गुह्यं कर्णधारं । मयानुकूलं न नमस्मतेरितं पुमान् न वाधिं न तरेत् स आत्मो ह्यसं ।
स्वतः श्रेयं वाद्यं यद्यपि क्षरेस्तथा । दिशः प्रागादिभिः शिष्यं बोधयेत् स गुरुः स्मृतः ॥ २ ॥

अंशेनेति प्रतीत्यभिप्रायेणोक्तं ॥ २ ॥ ननु क्ता निजातो गतः पितृ महाद्वजमेधितार्थ इत्यादिना सत्यं । पुनर्विस्तरेण वदेत्याह ॥ अ
वतीर्येति ॥ ३ ॥ अत्र लोके विविधा जनाः । मुक्ता मुमुक्षवो विषयिणश्च । तेषां मध्येऽत्र न कस्याप्यलं प्रत्यय इत्याह ॥ निर्वृते त
र्षेति ॥ गतत्वे मुक्तैरित्यर्थः । मुमुक्षुणा मयमेवोपाय इत्याह । भवौषधादिति विषयिणं परमो विषयोऽयमेवेत्याशयेनाह

यदोऽधर्मशीलस्य नितरां मुनिसत्तम ॥ तत्रांशेनावतीर्यस्य विस्मोर्वीर्याणि शंसनः ॥ २ ॥ अवतीर्य यदोर्वंशे भ
गवान्भूतभावनः ॥ कृतवानयानि विश्वात्मातानि नो वद विस्तरात् ॥ ३ ॥ निर्वृते तर्षे रूपगीयमानाद्भवौषधाच्छात्रम
नोभिरामात् ॥ कउत्तमश्लोकगुणानुवादात्पुमान् विरज्येत विना पशुघातं ॥ ४ ॥ पिता महा मे समरेऽमरं जयै
देवव्रताद्यातिरथैस्तिमिङ्गिलैः ॥ दुरत्ययं कौरवसैन्यसागरं कृत्वा तरन् वत्सपदं समयत्प्रवाः ॥ ५ ॥

श्रोत्रमनोभिरामादिति ॥ अपगताशुक्यस्मात् ॥ तमात्मानं हंतीत्यपशुघ्नः ॥ तस्मात् ॥ पशुघातिन इति वा ॥ ४ ॥ किंच
अस्मत्कुलदेवतं श्रीकृष्णः ॥ अतस्तत्कथैव नित्यं श्रोतव्येत्याशयेनाह ॥ पिता महा इति ॥ अमरान् जयंति ये तैः ॥ देवव्रतो
भीष्मः तदाद्यैरतिरथैः ॥ तिमिङ्गिलतुल्यैः ॥ दुरत्ययं कौरवसैन्यसागरं ॥ वत्सपदमिवोत्थं कृत्वा ॥ तुच्छीकृत्या तरन् स्म ॥ यत्
यः श्रीकृष्ण एव सर्वो येषां ज्ञे ॥ तस्य वीर्याणिवदस्वेति तृतीयश्लोकगतेनान्वयः ॥ ५ ॥

भा० ६० ३ विभोरंतिके उपस्थिता सती ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ पौरुषी पुरुषस्य भगवतो गां वाचं ॥ मे मत्तः आशुशृणुत मा चिरं ॥ अविलं वितंत

३

गोर्भत्वाशुमुखी विन्तारुदंती करुणं विभोः ॥ उपस्थितां तिकेतसैव सनं स्वमवोचत ॥ १६ ॥ ब्रह्मातदुप
धाय्याय सह देवेस्तया सह ॥ जगाम स त्रिनयनस्तीरं स्तीरपयोनिधेः ॥ १७ ॥ तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेवं
वृषाकपिं ॥ पुरुषं पुरुषसूक्तेन उपतस्थे समाहितः ॥ १८ ॥ गिरं समाधौ गगने समीरितां निशम्य वेधास्त्रि
दशानुवाच ह ॥ गां पौरुषी मे शृणुता मगः पुनर्विधीयता माश्रुत येव मा चिरं ॥ १९ ॥ पुरेव पुंसावधृतो य
राज्वरे भवद्भिरंशे र्यदुषूपजन्यतां ॥ स यावदुषां भस्मीश्वरेश्वरः स्वकालशक्त्या ह पयं श्वरेद्भुवि ॥ २० ॥
वसुदेव गृहे साक्षाद्गवान् पुरुषः परः ॥ जनिष्यते तत्प्रियार्थं संभवंतु सुरस्रियः ॥ २१ ॥ वासुदेव कला
नंतः सहस्रवदनः स्वराट् ॥ अग्रतो भविता देवो हरेः प्रियचिकीर्षया ॥ २२ ॥ विस्मोर्माया भगवती यया
संमोहितं जगत् ॥ आदिष्टो प्रभुरांशेन कार्यार्थं संभविष्यति ॥ २३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्यादिश्रुत्वा मरग
णान् प्रजापतिपतिर्विभुः ॥ आश्वास्य च महतीं गीर्भिः स्वधाम परमं ययौ ॥ २४ ॥

येव विधीयतां चेति ॥ १९ ॥ विज्ञापनात्पुंसां श्वरेण ॥ अवधृतो जातः ॥ धरायाः ज्वरस्तापः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ देवकी गर्भसं कर्ष
णः यशोदा माह नोदि कार्यार्थं यशोदायां संभविष्यति ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ ३ ॥

मातृभ्रातृकंसंज्ञादधानं ॥ अद्यासाक्षात्कृत्वा दधती ॥ ८ ॥ १० ॥ ननु ह्युक्तं भाष्ये पीडितस्य तव कृतः श्रवणवकाशः
स्तथाह ॥ नैषेति ॥ त्यक्तोदकस्योपि समजीवनं हरिकथापाननिमित्तं ॥ तदुपरमे सद्य एव जीवितं न स्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥ एवं साधुवा

व्रजेव सन्निभकरो नमधुपुण्यां च केशवः ॥ भ्रातरं चावधीत्कंसं मातुरात्तदर्हणं ॥ ८ ॥ देहं मानुषमाश्रित्य
कतिवर्षाणि वृत्तिभिः ॥ यदुपुण्यां सदा वासीत्यन्वः कथं भवन् प्रभोः ॥ ९ ॥ एतदन्यच्च सर्वमेमुने कृत्वा वि
चेष्टितं ॥ वक्तुमर्हसि सर्वज्ञश्च दधानाय विस्तृतं ॥ १० ॥ नैषातिदुःसहा ह्यन्मात्यक्तोदमपि बाधते ॥ पितृत्वं त्व
मृत्वा भोजयुतं हरिकथामृतं ॥ ११ ॥ सत उवाच ॥ एवं निशम्य भगुनं दनसाधुवा दं वै यासकिः स भगवा
नथ विस्मुरातं ॥ प्रत्यर्च्य कस्मचरितं कलिकल्मषघ्नं व्याहर्तुं मारुतमागवतप्रधानः ॥ १२ ॥ श्रीशुक उवा
च ॥ सम्यग्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षि सत्तम ॥ वासुदेवकथायां ते यज्जातानैष्टिकारतिः ॥ १३ ॥ वासुदेवक
थाप्रश्नः पुरुषास्त्रीन्युनाति हि ॥ वक्तारं पृच्छ कंश्चात्तुस्तत्पादसु लिलं यथा ॥ १४ ॥ भूमिर्दृष्टं न पव्याजदेत्या
नी कशतायुतैः ॥ आक्रान्ता भरिभारेण ब्रह्माणं शरणं ययौ ॥ १५ ॥

दसमीचीनं प्रश्नं ॥ भागवतप्रधानः भागवतेषु श्रेष्ठः ॥ १२ ॥ यवसिता कृतनिश्चया ॥ यत्र यतो बुद्धेः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तत्र तौ प्रथमं भगवद-
वतारकारणमाह ॥ भूमिरित्यादिभिः नवभिः ॥ श्लोकेः ॥ दृष्टं न पव्याजदेत्या स्तेषामनी कशता नाम दृष्टं यो भरिभारसेना

क्रान्ता ॥ १५ ॥

भा०८० पू०

॥४॥

नृशंसंकरं महाभाग इत्ययं भावः स्वजन्मनि हर्षेण देवतैरानकदुंदुभिद्योषेण स्वस्माद्वा विभगवदवतारेण शक्यप्रतिकारता सं
भवतीति परिसंत्वयन् सुत्याकृपाविषत्वेनोपपत्तिभिश्च साममार्गसंवेधयन् ॥३३॥ चित्सुकः सा ममेदाभ्यां संवेधयन्
तत्र सामपंचविधं भेदो द्विविधः तदुक्तं संवेधलाभोपकृतिद्वयभेदगुणकीर्तनं सामपंचविधं भेदो दृष्टादृष्टभयं वचर
ति तत्र स्नाघनीयगुण इति गुणकीर्तनं भगिनीति संवेध केथनं भवानिति स्त्रीवधनिवृत्त्या यशोलाभं दर्शयति उदा
हपर्वणीति संतानवृद्ध्यापकारं दर्शयति ॥३४॥ मरणभयेन हन्मीति चेत्तथापि मरणस्यापरिहरणीयत्वाद्देहांतरस्याव

य२

तं जुगुप्सितकर्माणां नृशंसं निरपत्रपं वसुदेवो महाभाग उवाच पुरिसंत्वयन् ॥३३॥ वसुदेव उवाच ॥
स्नाघनीयगुणः सूरैर्भवान्भोजयशस्करः सकथं भगिनीहन्त्यास्त्रिमुद्राहपर्वणि ॥३४॥ मृत्युर्जन्मवतां वी
रदेहेन सह जायते अथ वा वृत्तांतं ते वामृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥३५॥ देहे पंचत्वमापन्ने देही कर्मानु
गोवशः देहांतरमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः ॥३६॥

शंभो बिल्वत्तत्रापि च भोगप्रेमास्पदत्वादीनामविशेषात् तद्रूपेण या पाचरणमयुक्तमित्यभिप्रेत्याह मृत्युर्ज
न्मवतामित्यादिना देहेन सहैति विधात्राललाटे लिखितत्वादिति तथापि कालविलंबार्थं हन्मीति चेत् त्राह अ
थवेति अवश्यं भाविमरणे विलंबमात्राय पाणचरणमयुक्तमिति भावः ॥३५॥ किञ्च अस्मिन् देहे गते यदि देहांतरं न
स्यात्तदा युज्येत पापेनापितत्यालनं न तु तदस्तीत्याह देहे पंचत्वमापन्न इति आपन्नप्राये कर्मवशादयत्नतः एव प्रश

मदेहांतरप्राप्य पश्चात् सर्ववपुस्त्यजति ॥३६॥

॥४॥

भोजेन्द्रचंधनागरेष्ववताराय प्रस्तावकथामाह ॥ शरसेन इत्यादिनायावदध्यायसमाप्ति ॥ मथुरां आवसन् ॥ मथुरायौव
सन् ॥ विषयान् ॥ देशान् ॥ २५ ॥ २६ ॥ सूर्ययानवोढया ॥ प्रयाणे ॥ प्रयाणार्थं ॥ २७ ॥ रश्मीन् प्रग्रहान् ॥ जग्राह ॥ अग्रहीत् ॥ २८

शरसेनो यदुपतिर्मथुरामावसन् पुरी ॥ मथुरान् शरसेनांश्च विषयान् बुभुजे पुरी ॥ २५ ॥ राजधानी
ततः साभूत् सर्वयादवभूभुजां ॥ मथुरा भगवानयत्र नित्यं सन्निहितो हरिः ॥ २६ ॥ तस्यां तु कर्हिचिच्छोरिव
सुदेवः कृतोद्धह ॥ देवक्या सूर्यया साधं प्रयाणो रथमारुहत् ॥ २७ ॥ उग्रसेनसुतः कंसः स्वसुः प्रियचिकी
र्षया ॥ रश्मीन् हयानां जग्राह रौक्मै रथशतैर्वृतः ॥ २८ ॥ चतुःशतं पारिवर्हं गजानां हेममालिनां ॥ अश्वा
नामयुतं सार्धं रथानां च त्रिषष्टशतं ॥ दासीनां सुकुमारीणां देशे समलंकृते ॥ दुहित्रे देवकः प्रादाद्याने दुहि
त्रवत्सलः ॥ २९ ॥ शंखतुर्यमृदंगाश्च नेदुर्दुभयः समं ॥ प्रयाणप्रक्रमेतावद्वरवध्वाः सुमंगलं ॥ ३० ॥ पथि प्रग्र
हिणं कंसमाभाष्या हाशरीरवाक् ॥ अस्यास्त्वामष्टमौ गर्भो हंतायां वदसे बुध ॥ ३१ ॥ इत्युक्तः स खलः पाणे
भोजानां कुलपांसने ॥ भगिनीं हंतुमारब्धः खड्गपाणिः कचेग्रहीत् ॥ ३२ ॥

पारिवर्हं उपस्करं ॥ ३३ ॥ ३० ॥ आभाष्यरेरेकं सेतिसं बोध्य ॥ हंता हनिष्यति ॥ ३१ ॥ कुलपांशनः ॥ कुलदूषणः ॥ आरब्धः ॥ उद्युक्तः

कचेकेशचंध ॥ ३२ ॥

भा० द० प्र०

५

प्रपद्यमान

ननुविचित्रदेहहेतूनां कर्मणां कृतत्वाद्देहविशेषप्राप्तौ किं कारणमत आह यतो यत इति देहस्य पंचत्वसमये पंचगुणेषु
पुमायारचितेषु माययानां देह रूपेण रचितेषु देवेन फलाभिमुखेन कर्मणा चोदितं मानोविकारात्मकं मनोयं यं देव
तिर्यगादिरूपं प्रतिधावति धावच्च सत्यं यमाप अभिनिवेशेन प्राप्तं तत्र तत्रासौ देही जायते ननु मनसः कर्तृत्वात् देव जायतां
नत्वकर्त्ता सत्यत आह प्रपद्यमान इति तदेवाहमिति मन्यमानसेन सह जायत इति ३५ ननु सत्यं भविष्यत्येव किमुपि दे
हमात्रे तथापि प्रियस्य राजदेहस्य रक्षणाय कृत्यमपि क्रियत इति चेत्तत्राह ज्योतिरिति अदश्च द्वादज्योतिः उदकयुक्तेषु पा
यतो यतो धावति दैवचोदितं मनोविकारात्मकमाप पंचसु गुणेषु मायारचितेषु देहसो प्रपद्यमानः सहते
न जायते ३५ ज्योतिर्यथैकोदकपार्थिवेष्वदः समीरवेगानुगतं विभाव्यते एवं स्वमायारचितेषु सौ पुमान्
गुणेषु रागानुगतो विमुह्यति ३६ तस्मान्न कस्यचिद्देहमाचरेत्स तथाविधः आत्मनः क्षेममन्विष्टेन्द्रो गधुर्वै पर
थिवेषु घटादिषु यद्वा उदकेषु पार्थिवेषु तैलघटादिषु च प्रतिविम्बेन स्थितं समीरस्य वायोर्वेगम
कंप्रतीयते यथा एवं सा विद्यारचितेषु गुणेषु देहसो रागानुगतः प्रविष्टो विमुह्यति अभिनिवेशं प्राप्नोति अयं भावः आत्म
नस्तावद्देहाद्यध्यासाज्जन्मोक्तं सहते न जायत इति ततश्चान्योन्यधर्माध्यासात् यथा देहधर्मा काश्यादय आत्मनि प्रतीयंते
एवमात्मधर्म्याः प्रेमास्पदत्वादयो देहादिषु पीति राजशूकरदेहयोर्विशेषाभावात् व्यर्थं मृत्युप्रतीकार इति ३७ एवमुक्तं सा
मायायमुपसंहरन् भेदमाह तस्मादिति परत इति अभिद्रुष्टमानाह तत्सर्वधिनश्च यमादेषां हामुत्र च भयमिति भेदादर्श

५

अत्र दृष्टं तः ॥ व्रजं निति ॥ एकेन अग्रतो निहितेन पदातिष्ठ भुवमवष्टभ्य देहं विभ्रत पश्चादन्येन पूर्वप्रदेशात् ॥ उत्थाद्यपुणे निहिते
न गच्छति तद्वत् ॥ अत्र च स्वीकारपरित्यागौ नात्यंतभिन्नविषयाविति स्पष्टं दृष्टांतं तस्मात् ॥ यथा तृणजलौ केति ॥ सा हि तृणांतर
मवष्टभ्य पूर्वतः तं त्यजति ॥ एवं कर्मपथे वर्तमानोऽन्यो जीवोऽपि ॥ ३७ ॥ देहविषयावेव स्वीकारपरित्यागौ दर्शयितुं दृष्टांतं तस्मात् ॥ स्व
प्नश्च ॥ दृष्टं राजादिदर्शनं ॥ श्रुतं इंद्रादिश्रवणं ताभ्यामाहितसंस्कारेण मनसा तदेवानुचिंतयन् ॥ इदं शं जाग्रदृष्टश्रुतसदृशं

न

वि

व्रजं स्तिष्ठेत्पदैकेन यथैवैकेन गच्छति ॥ यथा तृणजलौ केवंदेही कर्मगतिं गतः ॥ ३७ ॥ स्वप्ने यथा पश्य
ति देहमीदृशं मनोरथेनाभिनिष्ठचेतनः ॥ दृष्टश्रुताभ्यामनसानुचिंतयन् प्रपद्यते तत्किमपि ह्यपस्म
तिः ॥ ३८ ॥

देहं राजादिरूपं किमपि अनिरुक्तं पश्यति ॥ तृणांतरे च तदेवाहमिति प्रपद्यते ॥ तदेवाहमिति मन्यते ॥ ततश्च जाग्रदे
हादपगतस्मृतिर्भवति ॥ पुरुषोऽयमेति ॥ जाग्रतोऽवदर्शयितुं दृष्टांतं तस्मात् ॥ मनोरथेनेति ॥ अत्रापि दृष्टश्रुताभ्यामित्या
दिसर्वयोज्यं ॥ तथा च वक्ष्यति ॥ जंतोर्वैकस्य चिद्धेतोर्षत्पुनस्तत्तद्विस्मृतिः ॥ जन्मत्वात्ततयापुंसः सर्वभावेन भूरित् ॥ विषयस्वीक
तिं प्रादुर्भूयास्वप्नमनोरथो ॥ स्वप्नमनोरथं चेत्प्रप्राक्तनं न स्मरत्यसावित्यादि ॥ तद्वदत्रापि कर्मवशाद्देहान्तरं प्राप्य प्राक्तनं त्यज

॥ ३८ ॥

भा० ८० पू०
६

प्राणिनामदृष्टं च पुनर्दुर्वितर्कमिति स दृष्टं तमाह अग्नेरिति ॥ वने वृक्षान् प्रदहन् च द्विः सन्निहितान् पितृक्षान् पुरि
त्यज्य कदाचिद्गृहस्थान् पितृहति ॥ ग्रामे गृहान् ॥ न स स्वप्राण्यदृष्टं वातिरेकस्य किंचित्स्थित्या सकं मस्ति यथा ॥ एवं ज
तोर्जनमरणयोरेपि हेतुर्दुर्विभावः ॥ अचिंत्यः ॥ ४७ ॥ यावदात्मनि दर्शनं ॥ स्वप्नज्ञावधिविचार्य ॥ ४८ ॥ तस्य विश्वासा य
अग्नेर्यथा दारुवियोगयोगयोरेदृष्टतोऽन्यन्ननिमित्तमस्ति ॥ एवं हि जंतोरपि दुर्विभावः शरीरसंयोग
वियोगहेतुः ॥ ४९ ॥ एवं विमृश्य तं पापं यावदात्मनि दर्शनं ॥ स जया मास वै शौरिर्वज्रमानपुरसरं ॥ ५० ॥
प्रसन्नवदनां भोजेन शंसं निरपत्रपं ॥ मनसा दयमानेन प्रहसन्निदमव्रवीत् ॥ ५१ ॥ वसुदेव उवाच ॥
न ह्यस्यास्ते भयं सोम्य यद्वा गाहा शरीरिणी ॥ पुत्रान्समर्पयिष्ये स्याय तस्ते भयमागतं ॥ ५० ॥ श्रीशुक
उवाच ॥ वसुदेव धान्तिवदते कंसस्तद्वाक्यसारवित् ॥ वसुदेवो पितृप्रीतः प्रशस्य प्राविश द्रुहं ॥ ५१ ॥ अथ
कालउपावृत्ते देवकी सर्वदेवता ॥ पुत्रान् प्रसुषुवे चाष्टौ कन्या चैवानुवत्सरम् ॥ ५२ ॥
विकसितमुखं भोजः ॥ प्रहसन्नव्रवीत् ॥ ५३ ॥ यत्र यथा अशरीरिणी वा गाहा ॥ तथा हि निश्चितं ॥ अस्याः सकाशात् ते भयं ना
स्ति ॥ यतः येभ्यः पुत्रेभ्यस्ते भयमुत्थितं ॥ अष्टमो हंते युक्ते अन्योन्यापेक्षया सर्वेष्वष्टमा भवेयुरित्युद्भूतानस्याः पुत्रान्समर्प
यिष्ये ॥ ५० ॥ निवृत्ते निवृत्तः ॥ तद्वाक्यसार उपपत्तिस्तद्वित् ॥ ५१ ॥ प्रसक्तिकाले प्राप्ते सर्वः ॥ सर्वात्मा भगवानेव देवता यस्याः ॥
सा तथा ॥ सर्वदेवमयीति वा भगवदाश्रयत्वात् ॥ ५२ ॥

५३

पुनः साममाह **एषेति** पुत्रिकोपमा दारुमयी वाचेतन प्राया **॥ ४३ ॥** बोध्यमानः **उपदिश्यमानः** स्वयं दारुणः **पुनः** पुरुषादान
 हेत्याननुसृत इति **॥ ४३ ॥** आनकदुदुभिरेति पदं महाभाग इत्यत्रोक्ताभिप्रायः **प्रतियोदुप्रतिकर्तृमितीत्यर्थः** इदं वक्ष्यमाणम
 पत्यार्पणं **अन्वपद्यतज्ञातवान्** **॥ ४४ ॥** ननु खलो यमेतन्न मन्येतेत्याशङ्काह **स्वयमेव मृत्युरिति** **॥ ४५ ॥** तस्मादुपेक्षादोष
 परिहारायेकं करिष्यामीत्याह **प्रादायेति** मृत्यवे कंसाय **नन्विदमपि नैव न्याय्यमित्याशङ्काह** सुता इति **यस्या यदि सुत**
एषातवानुजावालाकपणापुत्रिकोपमा **हंतुं नार्हसि कल्याणी मिमांसे दीनवत्सलः** **॥ ४६ ॥ श्रीशुक उवाच** **ए**
वंससामभिर्भेदैर्बोध्यमानोपि दारुणः नन्यवर्तत **कौरव्यपुरुषादाननुव्रतः** **॥ ४७ ॥** निर्वधंतस्य तं ज्ञात्वा विचिं
 त्यानकदुदुभिः **प्राप्तकालं प्रतियोदुमिदं तत्रान्वपद्यते** **॥ ४८ ॥** मृत्युर्वृद्धिमतापो ह्योयावद्वृद्धिबलोदयं **यद्य**
सौ न निवर्तत नापराधोऽस्ति देहिनः **॥ ४९ ॥** प्रादाय मृत्यवे पुत्रा मोचयेत्कपणा मिमांसा **सुता मे यदि जायेरन्मृत्युर्वा**
नम्रियेत चेत् **विपर्ययो वा किं न स्याद्** ति धोतुर्दुरत्यया **उपस्थितो निवर्तत निवर्तः पुनरापतेत** **॥ ५० ॥**
मजायेरन् **तदा यज्ञावितद्भवतु** **जीवितं तु तावद्भवेदेव** **तदंतरायद्यमेव म्रियेत तदा न किंचिदन्यायं** **यदि च सुता भवि**
ष्यति **न चायं म्रियेत** **तदा मृत्युत्रा देवास्य मरणमिति** **विपर्ययो वा किं न स्यात्** **ननु प्रौढस्य कंसस्य तव बालकात्कथं मृत्यु**
स्यात्तत्राह **गतिरिति** **धातुः** **अस्यास्त्वामष्टमोग्रभो हंतेत्युक्तं वतः** **अत इदानीमपत्यार्पणं प्रतिज्ञेयमंत्रः** **तथा सति उप**
स्थितो मृत्युरयं तावन्निवर्तत **निरुतः पुनः कालांतरे आपते चेत्तदा नापराधो ममेत्यर्थः** **अथ वास्य मृत्युत्रा दुपस्थितो मृत्यु**

रसावयवो निवर्तत तस्य पुनरनेन मंत्रेण भवेदिति यद्य
 मतिर्धुतुर्दुरत्ययस्य प्रपच उपस्थित इति **॥ ५० ॥**

निगदेः शृंगलेः ॥ अजो विस्मृतं कथा ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इति श्रीमहापुष्पाक्षरं ॥ १ ॥ द्वितीयेकं सधाताय देवका गर्भं
 गोहरिः ॥ ब्रह्मादिभिः स्तुतः सा च सा चितेति निरूप्यते ॥ यदुभिः सव्यरुध्यते तु कं ॥ तदेव विरोधं प्रपचयति ॥ तस्या देवकी गर्भस्य
 सुषोमिनिर्गमे कं सोयदुन्मत्ता सुरा निति ॥ देवका गर्भसंभूतं विष्णुं च सवधं प्रति ॥ देवकी वसुदेवं च निगद्य नि
 गदैर्गृहे ॥ जातं जातमहं नृवंतयोरजनशंकया ॥ ५९ ॥ मातरं पितरं भ्रातृसर्वांश्च सुहृदस्तथा ॥ घृतिह्यसुतये लु
 ध्या राजानः प्रायशो भुवि ॥ ६० ॥ आत्मानमिह संजातं जानन् प्राविष्मन्नाहतं ॥ महासुरं कालेन मियदुभिः
 सव्यरुध्यत ॥ ६१ ॥ उग्रसेनं च पितरं यदुभोजां धकाधिपं ॥ स्वयं निगद्य वुभुजे मूरसेना न्महावलः ॥
 इति श्रीमहापुष्पाक्षरं महापुष्पाक्षरं महस्यां हितायां वैद्यामिकादशमस्कंधे प्रथमाध्यायः ॥ १ ॥
 सुकउवाच ॥ प्रलंबवक्त्राण्यरुणवर्तमहाशनेः ॥ मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतना केशिधेनुकैः ॥ अन्येऽप्य
 सुरभ्रपालैर्वाणभौमादिभिर्युतः ॥ यदूनां कदनं च केवलीमागधसंश्रयः ॥ १ ॥ तेषां डितानि विविशुः कु
 रूपांचालकैकयान् ॥ सात्वान् विदमन्निषधान् विदेहान् कोशलानपि ॥ २ ॥
 न्यत्र संचोरेण भगवतः प्रवेशं वक्तुमाह ॥ प्रलंबेत्यादिसाई त्रयेण ॥ महान्नानोऽद्यासुरः ॥ १ ॥ २ ॥ गरम गरम गरम

५३॥ मत्पुत्रं कथमर्पितवान् इत्यपेक्षायामाह॥ किंदुः सहमिति॥ साधूनां सत्यसंधानां पुत्रलाभेन सुखापेक्षा कथं
त्यक्तेति॥ अत आह॥ विदुषामिति॥ भगवानेव तत्त्वं नान्यदिति जानतामित्यर्थः॥ ननु स्वयं नीते सति कंसो बालं न हन्या
दिति मत्वा नीतवानिति किं न स्यादिति नेत्याह॥ किं सकार्यमिति॥ ननु देवकी कथं पुत्रं तत्पाजेत्यत आह॥ दुस्त्यजमिति

कीर्त्तिमंतं प्रथमं जं कंसायानकदुंदुभिः॥ अर्पयामास कथं सो नृतादतिविह्वलः॥ ५३॥ किंदुः सहं नु
साधूनां विदुषां किमपेक्षितं॥ किं सकार्यं कदर्याणां दुस्त्यजं किं धृतात्मनां॥ ५४॥ दृष्ट्वा समत्वं तच्छौरेः
सत्ये चैव व्यवस्थितं॥ कंसस्तुष्टमनाराजः प्रहसन्निदमब्रवीत्॥ ५५॥ प्रतियातु कुमारो यं न ह्यस्माद
स्ति मे भयं॥ अष्टमाद्युवयोगार्त्ता नृत्यं मे विहितः किल॥ ५६॥ तं येति सुतमादाय ययावानकदुंदुभिः॥
नाभ्यनदत्तं तद्वाक्यमसतो विजितात्मनः॥ ५७॥ नन्दाद्याद्येव जे गोपायाश्चामीषांच योषितः॥ वृष्मयो
वसुदेवाद्या देवक्याद्या दुस्त्रियः॥ सर्वे वै देवता प्राया उभयोरपि भारत॥ ज्ञातयो बंधुसुहृदो ये च कं
समनुव्रताः॥ एतत्कंसाय भगवान्शशांसाभ्येत्यनारदः॥ भूमेभारयमाणानां दैत्यानां च वधोद्यमः॥ ५८॥

चित्ते धृत आत्मा हरि र्ये स्तेषां॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ कंसस्य शांतिर्देवकार्या नुगुणैर्न भवतीति नारदस्य प्रत्यवस्था
न॥ तदाह॥ नन्दाद्या इत्यादित्रयेण॥ उभयोर्वसुदेव नंदकुलयोः॥ वधोद्यमं देवकृतमिति शेषः॥ ५८॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥

भा० द० पू० सर्वानपुत्रादीन्कामयतेयेतेषांवरं देव्यं श्रीं श्रेष्ठानियंतीं **॥** अर्चकानां सर्वान्कामवरान्प्रददाति यातां **॥ १० ॥ ११ ॥** त्वद्विक्रमे
 ॥ ८ ॥ राचतस्य बापदेशाभविष्यतीत्याह **॥** गर्भसंकर्षणादिनारामेति च वासं बोधनं करिष्यति **॥** वयासं कृष्टेन तेन लोकस्य रमणात्तूर
 त्युत्पादनात् **॥ १२ ॥** तथेति पुनरपि उक्तित्यादरेण प्रतिग्रहं **॥** गाष्ट्वी **॥ १३ ॥** विसंसितः विभ्रष्टः **॥** विसंसित इत्यर्थः इति
 अत्रिष्यंति मनुष्यास्त्वां सर्वकामवरे श्वरी **॥** धूपोपहारवलिभिः सर्वकामवरप्रदां **॥ १० ॥** नामधेयानि
 कुर्वन्ति स्थानानि च नराभुवि **॥** दुर्गेति भद्रकालीति विजया वै समवीति च **॥** कुमुदाचंडिका कस्मा माधवी
 कन्यकेति च **॥** मायानारायणी शानाशारदेत्येविकेति च **॥ ११ ॥** गर्भसंकर्षणात्तं वै प्रादुः संकर्षणं भुवि **॥**
 मेति लोकरमण्डलं वलचं दुःखयात् **॥ १२ ॥** श्रीशुक उवाच **॥** संदिष्टेवं भगवता तथेत्योमिति तद्वचः **॥** प्र
 तिग्रहपरिक्रम्य गांगता तत्रैवाकरोत् **॥ १३ ॥** गर्भे प्रणीते देवक्यारे हिणी योगनिद्रया **॥** अहो विसंसितो गर्भ
 इति पौराविचुक्रुशुः **॥ १४ ॥** भगवानपि विस्वात्मा भक्तानामभयंकरः **॥** आविवेशंशभागेन मनश्चानकदुंदुभे
 २५ **॥** सविभ्रत्योरुपंधामभ्राजमानो यथारविः **॥** दुरासदोऽतिदुर्दृष्टो भूतानां संवभ्रवद् **॥ १६ ॥**
 विचुक्रुशुः मनुतद्विदुरित्यर्थः **॥ १४ ॥** मनश्चाविवेशं **॥** मनस्याविर्वभ्रव **॥** जीवानामिव न चरमधातुसंबंध इत्य
 र्थः **॥ १५ ॥** धाम श्रीमूर्तिः **॥ १६ ॥ ॥ ॥**

अनुरंधाना अनुवर्तमानाः ॥ ३ ॥ धामकलात देवसप्तमोगर्भो विभूव ॥ किंतु दामेत्यत आह ॥ यमनंतमिति ॥ हर्षशोकविवर्धनः ॥
आनंदरूपस्यावतीर्णत्वाद्धर्षः ॥ हर्षगर्भसाधारणदृष्ट्या च शोक इति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ननु सोगोकुले किमित्यास्तेऽत आह ॥ अ-
न्याश्चेति ॥ न केवलं सैव अन्यपीति विवरेषु अलक्ष्यमानेषु ॥ ७ ॥ जवरे सतं ननु गर्भ आकृष्यमाणः कथं जीवेदित्यत आह म-
म कंधामेति तत्रैतः ॥ ८ ॥ किमर्थमेवं कार्यमित्यत आह ॥ अथेति ॥ अनंतरमेवेत्यर्थः ॥ अष्टाभागेनेति ॥ अंशैः शक्तिभिर्भज-
एकेतमनुरंधाना ज्ञातयः पर्युपासते ॥ ९ ॥ हतेषु षट्सुवालेषु देवक्या ओग्रसे निना ॥ सप्तमो वै स्रवंधाम
यमनंतं प्रचक्षते ॥ गर्भो विभूव देवक्या हर्षशोकविवर्धनः ॥ १० ॥ भगवानपि विष्णोर्मा विदित्वा कसजं भयं ॥ य-
दूनां निजनाथानां योगमायां समादिशत ॥ ११ ॥ गच्छ देवि व्रजं भद्रं गोपगोभिरलंकृतं ॥ १२ ॥ रोहिणी वसुदेवस्य
भाष्योस्तेनंदगोकुले ॥ अन्याश्च कंससंविग्ना विवरेषु वसति हि ॥ १३ ॥ देवक्या जवरे गर्भं शेषाख्यं धाम मामकं ॥ तं
निरुप्य रोहिण्या उदरे संनिवेशय ॥ १४ ॥ अथाहमंशभागेन देवक्याः पुत्रतां शुभे ॥ प्राप्या मितं यशोदायां नंदपत्न्या
भविष्यति ॥ १५ ॥
तेऽधितिष्ठति सर्वान् ॥ ब्रह्मादिसंभपर्यंतानि त्वं शभागसेन परिपूर्णं निरूपेणोत्तर्यः ॥ यद्वा ॥ अंशैर्ज्ञानैश्च यं वलादिभिर्भजयति योज-
यति स्वीयानि तितथा ॥ तेनेति ॥ यद्वा ॥ अंशेन पुरुषरूपेण मायाया भागो भजनं ईक्षणं यस्य तेन ॥ यद्वा ॥ अंशेन मायाया गुणवतारादि-
रूपा भागमेवायस्य तेन ॥ यद्वा ॥ अंश एव मत्स्यदेरूपाः भजनीयाः ॥ ननु साक्षात्स्वरूपं यस्य तेन ॥ यद्वा ॥ अंशैर्ज्ञानवलादिरूपाः भ-
जनीयाः ॥ ननु साक्षात्स्वरूपं यस्य तेन ॥ यद्वा ॥ अंशैर्ज्ञानवलादिभिर्भजनमनुवर्तनं भक्तेषु यस्य तेन ॥ सर्वथा परिपूर्णं निरूपेणोति

भा० ६० २०

तनुसंतिसामादयउपायाःनेति॥स्वयमेवाह॥अथमर्थतंत्रोदेवकार्यप्रधानः॥विक्रमंनविहंति॥मद्वधेपराक्रमंकरिष्यतेवेत्यर्थः॥यद्वा॥तर्हीयमिदानीमेवहन्यतामिति विचिंत्याह॥अर्थतंत्रोपिपुमानस्वविक्रमंनविहंतिननाशयति॥स्त्रीवधेतन्नाशःस्यादितिभावः॥तदेवाह॥स्त्रियाइति॥गुरुमत्यागुर्विण्णः॥२०॥किंच॥सएषजीवन्नपिमृतः

किमद्यतस्मिन्करणीयमाशुमेयदर्थतंत्रोनविहंतिविक्रमं॥स्त्रियाःस्वसुगुरुमत्यावधोयंयशःप्रियंहंत्यनुकालमायुः॥२०॥सएषजीवनवलुसंपरेतोवर्तेतयोऽत्यंतनृशंसितेन॥देहेमृतेतेतमनुजाःशपंतिगंतातमोऽधंतनुमानिनोध्रुवं॥२१॥इतिघोरतमाद्वावात्संनिवृत्तस्येप्रभुः॥आसंप्रतीक्षंसज्जन्महरेर्वैशनुबंधकत॥२२॥आसीनःसंविशंसिष्टननुजानःपय्यंरन्महीम्॥चित्तयानोदृषीकेशमपश्यत्तन्मयजगत॥२३॥ब्रह्माभवश्चतत्रैत्यमुनिभिर्नारदादिभिः॥देवैःसानुचरैःसाकंगीभिर्वृषणमैडयन्॥२४॥

स्यात्॥नृशंसितेनकौर्योणयोवर्तेत॥तंजीवंतमेवमनुजाःशपंति॥दुर्वैकोर्ध्विकुर्वति॥सचदेहेमृतेतनुमानिनःपापिनोत्तरकं गच्छति॥अथवाशापप्रकारमाह॥तनुमानिनोऽस्यदेहेमृतेअर्थध्रुवंअधतमोगंतोगमिष्यतीति॥२२॥संविशन्शयानः॥२३॥रम्यागीर्भिःवृषणकामवर्षिणः॥रेडयन्तुष्टुवुः॥२४॥॥

जगन्मंगलं जगतो मूर्तिमन्मंगलं ॥ अचुतांशं ॥ अचुताश्चुतिरहितांशं शरैश्च यो दयो यस्य तं ॥ यद्वा ॥ अचुतस्य अंश
 रवांशः ॥ भक्तानुग्रहार्थं परिच्छिन्नवपुरित्यर्थः ॥ समाहितं सम्यग्भूतमेवाहितं ॥ वै वा ॥ ह्यया अर्पितं ॥ देवीद्योत
 माना शुद्धसत्त्वित्यर्थः ॥ सर्वात्मकं सर्वस्य आत्मानं ॥ अतएवात्मभूतं ॥ स्वस्मिन्नादावेव संतं ॥ मनस्तः मनसैव दधार
 धारणया धृतवती ॥ अत्रानुरूपं दृष्टातमाह ॥ यथाकाशा ॥ प्राचीदिक् ॥ आनंदकरं चंद्रमिति ॥ १७ ॥ सर्वजगन्निवास

ततो जगन्मंगलमचुतांशं समाहितं शूरसुतेन देवी ॥ दधार सर्वात्मकमात्मभूतं काष्ठायथा ॥
 नंदकरं मनस्तः ॥ १७ ॥ सा देवकी सर्वजगन्निवासनिवासभूतानितरां नरेजे ॥ भोजेन्द्रगे हे गिनिशि
 खेवरुद्धा सरस्वती ज्ञानखले यथा सती ॥ १८ ॥ तां वीक्ष्य कंसः प्रभया जितान्तरां विरोचयंती भवनं शुचिस्मि
 ताम् ॥ आदेष मे प्राणहरो हरिर्गुहां ध्रुवं श्रितो यन्न पुरेयसी दृशी ॥ १९ ॥

स्य श्रीहरेर्निवासभूता सत्यपिनितरां सर्वजन आह्लादकतया नरेजे ॥ किंतु स्वयमेवानंदमन्वधवत् ॥ यतः कंसस्य
 गृहे रुद्धा ॥ अन्यैर्न दृश्यते ॥ घटादिषु रुद्धा ॥ अग्निशिखादीपद्वय ॥ तथा सती शोभमाना सरस्वती ज्ञानखले ज्ञानवंचके
 रुद्धा यथाऽन्येषामनुपकारिणी न राजते तद्वत् ॥ १८ ॥ प्रभया भवनं विरोचयंती ॥ अजितः अंतरा कुक्षिमध्ये यस्यास्ता
 एष विरोचमानः ध्रुवं हरिरेव यतयस्मात् ॥ ईदृशी इयं पूर्वमासीत् ॥ १९ ॥

कोशावात्रात्मानः स्वभावायस्यसः सप्रधातवः चोयस्यसः पंचभूतानि मनो बुद्धि रंकारश्चेत्यष्टौ विदुषाः साखा विस्तारायस्य
 सः नवद्वाराणि श्रुताः छिद्राणि यस्य सः दशप्राणाः छदाः पत्राणि विद्यंत यस्य सः दश छदीः दो जीवेषु रोखगोयस्मि
 न्साद्विखगः ॥ २६ ॥ एव रूपस्य संसारवृत्तस्य सतः कार्यस्य ॥ त्वमेक एव प्रसूतिः प्रकर्षेति जे नयस्मात्सत्त्वं कारणमित्य
 थः ॥ त्वसन्निधानं त्वमेव सन्निधानं सम्यग्निधीयते यस्मिन्निति लयस्यानं ॥ त्वमेवानुग्रहश्च अनुग्रहो तोतिपालकः ॥ ननु ब्रह्म
 विस्मरुद्रा एव भूताः प्रसिद्धाः कथमहमेवेति चेन्न त्रादुः ॥ त्वन्माययेति संबतं पिहितं चेतो ज्ञानं ये पाते त्वामेव नोपश्यंति ये त्ववि
 त्वमेक एवायस्य सतः प्रसूतिस्त्वं सन्निधानं त्वमनुग्रहश्च ॥ त्वन्मायया संवृतं चेतसस्तं पश्यंति नाना न विपश्चि
 त्तये ॥ २७ ॥ विभर्षिरूपा एव बोध आत्मा हो मायलोकस्य चराचरस्य ॥ सत्त्वाप्यपन्नानि सुखावहानि सतामभद्रा
 णि मुदुःखलानां ॥ २८ ॥ त्वय्यं बुजा सा खिलसत्त्वधाम्नि समाधिना वेशितं चेतसैके ॥ त्वत्पादपोतेन महत्कृतेन कु
 र्वन्ति गोवत्सपदं भवाधि ॥ २९ ॥ वर्णयथेति चेन्न त्रादु विभर्षि
 पश्चितो विद्वांसस्ते तथानपश्यंति ॥ ३० ॥ ननु देवकी पुत्रं मां कथमेव
 ति अवबोधैकस्वरूप आत्मा त्वमेवरूपाणि मूर्तानि विभर्षिधत्से ननु त्वं कस्यापि पुत्र इत्यर्थः ॥ हो माय पालनाय सतो धर्मव
 र्तिनां सुखकराणि ॥ खलानां मभद्राणि नाशकानि ॥ ३१ ॥ न केवलमेतावत् भक्तानां मोक्षार्थं मपीत्याहुः ॥ त्वयीति ॥ त्वयि समा
 धिना आ वेशितं चेतसा निमित्तेन ॥ त्वत्पादपोतेनाश्रिते नैके मुख्याः विवेकिनः महद्भिः कृते सैव तया संपादितेन ॥ यद्वा ॥ ३२
 दमपि मायामयमित्यनादरं परित्यज्येदमेव महत्सर्वोत्कृष्टमिति मनसि कृतेन वदुःसतेनेत्यर्थः ॥ भवाधितुच्छी कुर्वन्ति ॥ अना

प्रतिश्रुतं सत्यं कृतमिति ह्येषाः सत्यत्वेनैव प्रथमं स्तुवंति सत्यव्रतमिति सत्यं व्रतं संकल्यो यस्य तं सत्यसंकल्यमित्यर्थः
 सत्यं परं श्रेष्ठं प्राप्तिसाधनं यस्मिंस्तं त्रिसत्यं त्रिष्वपि कालेषु सृष्टेः पूर्वं प्रलयानंतरं च स्थिति समये च सत्यं अथ भिन्न
 रिणं वर्तमानं तदेवाहुः सत्यस्य योनिमिति सत्यत्वेन पृथिव्यपते जासित्यस्यत्वेन वाय्वाकाशे एवं सच्चत्यश्च सत्य
 भूतपंचकं तत्सत्यमित्याचक्षत इति श्रुतेः तस्य योनिं कारणं अनेन पूर्ववर्तमानतोक्ता तथा सत्यं तस्मिन्नेवानिहितं
 अतर्क्यामित्यास्थितं अनेन स्थिति समयेपि सत्यत्वमुक्ते तथा सत्यस्य सत्यं तस्यैव सत्यस्य सत्यं पारमार्थिकं त

देवाहुः सत्यव्रतं सत्यं परं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितं च सत्यं सत्यस्य सत्यं मृतं सत्यनेत्रं सत्यात्मकं तं
 प्रारणं प्रपन्नाः २५ एकायने सोऽष्टिफलस्त्रिमूलश्चतुरसः पंचविधः षड्भासा सप्ततगष्टविटपो नवाक्षो दश

तन्नाशेष्यवशिष्यमाणरूपं अनेन प्रलयेप्यवधित्वेन सत्यत्वेन सत्यत्वं दर्शितं एवं त्रिसत्यत्वं सुषुप्तिदिने तथा अतः सत्यनेत्रं
 सत्यं च सुनृतावाणी सत्यं च समदर्शनं तथा भगवता व्याख्यास्यमानत्वात् सत्यं च समदर्शनं अतः च सुनृतावाणी कविभिः परिकीर्तितेति
 तयोर्नेत्रं नयनसाधनं नेतरं प्रवर्तकमिति यावत् एवं सर्वप्रकारेण सत्यात्मकत्वावयं शरणं प्रपन्नाः प्राप्ता इति २५ ननु भवंतोपिलो
 केश्वरामतुल्या एव किमिति मा शरणं प्रपद्यते नैव वाच्यं त्वमेवैकः सर्वेश्वरः सर्वसृष्टि कारणत्वाद्द्वयतुल्यदकशरण एव
 लोकादिरूपं हेतुं सर्वत्वदातिरेकेण नास्तीति वक्तुं हेतुप्रपचरुत्तरूपकेण निरूपयति एकायन इति असौ प्रपंच आदि व
 तः २६ अत इति वृत्तः समष्टिवाष्टिदेहरूपः कथं भूतः एकायनः एका प्रकृतिरयं न माश्रयो यस्य सः २६ सुखदुःखफले यस्य सः
 क्षुत्तृष्याषाजरामनु सोकमोहषडूर्मयः त्वकमां सरुधिर लाउमेदमय्यास्तिधात्वा नागकर्मक्रिकरदेवदत्तधनं जय
 प्राणापानसमात व्यान उदानः

अनन्यप्रणम्य विज्ञातमय

न्यागुलमसुनियुस्यसः धर्मार्थकाममोक्षाश्रवाशोसा
 यस्यसः पंचोद्दिशालविधाज्ञानप्रकारयस्यसः षडूर्मयः ॥

सतां सुखावहानिरूपालिधारयतीत्युक्तं विभर्षिरूपाणीति तत्केन प्रकारेण सुखावहत्वमित्यपेक्षायामाहुः सत्त्वं विशुद्धमि
ति सत्त्वं वपुः श्रयत इत्यन्तर्यः श्रेयउपायनं कर्मफलदातृ कथं येन वपुषा जनेन सत्त्वाहं एजां समीहते करोति केः वेदश्चक्रि
या योगश्च तपश्च समाधिश्च ते चतुराश्च मधमेतित्यर्थः वपुषा नाश्रयणः हेरासंभवात् न कर्मफलसिद्धिः स्यादिति ॥ ३३ ॥
त्वय्यवुजोत्तेत्यादिना श्लाकत्रयेण भगवद्भक्तानां सर्वमोक्षान्तेषामित्युक्तं तत्र कर्मफलं भक्तिविना मा भूत् मोक्षस्य तु ज
नेन कसाध्यत्वात् किं भक्तेति सानुशयान् प्रत्याहुः सत्त्वं न चेदिति हेधातः इदं सत्त्वं निजं तव वपुर्न भवेत् चेन्न हि विज्ञानं
सत्त्वं विशुद्धं श्रयते भवान् स्थितौ शरीरिणा श्रेयउपायनं वपुः वेदक्रियायोगतपः समाधिभिस्तत्त्वाहं
येन जनः समीहते ॥ ३३ ॥ सत्त्वं न चेद्वा तदिदं निजं भवेद्विज्ञानमज्ञानमिदापमाज्जनं गुणप्रकाशेन नु
मीयते भवान् प्रकाशते यस्य च येन वा गुणः ॥ ३४ ॥
विशिष्टं अपरोक्षं ज्ञानं न भवेदित्यनुषंगः कथं भूतं अज्ञानमिदापमाज्जनं अज्ञानं तत्कृताभिदा च तयो रपमाज्
नं निवर्तकं यद्वा अज्ञानं भिन्नं तीति अज्ञानं भिन्नं विज्ञानं मार्जनं नाशं आप्राप्तमेवेति ननु जडानां बुद्ध्यादीनां य
तः प्रकाशस्तद्रूपेति ज्ञानं भवेदेव न गुणप्रकाशः गुणावच्छिन्ने भवान्सर्वसाक्षी ह्यर्थः केवलमनुमीयते कल्प्यते न
तु साक्षात्क्रियते इत्यर्थः अनुमानप्रकारमाहुः प्रकाशते यस्य च येन वा गुण इति यस्य संबन्धी श्रयं बुद्ध्यादिगुणः
प्रकाशते योगुणसाक्षीत्येवं येन वा बुद्ध्या कूटेन बुद्ध्या धिष्टा ॥ अयं वा ह्योगुणः प्रकाशत इत्यनुमीयते इत्यर्थः सु
खसत्त्वं वपुषि त्वयि संव्यमाने तु तदाकारं तः करणे त्वत्प्रसादेन साक्षात्कारो भवेदिति भावः ॥ ३४ ॥

ननु तेन पोतेन पूर्वचेत्यारंगताः तद्दीदानीतनां कागतिस्तत्राहुः स्वयमिति अयमर्थः हेद्युमन्स्वप्रकाशः त्वया
 दपोतसामीप्यमात्रेण भवो बुधो वसपदमात्रे जाते अतस्तन्निरपेक्षाः स्वयमेवान्येषां भीमसुदुस्तरमपि भवार्णवं समुत्ती
 र्य भवत्यदांभोरुह रूपानावमात्रे निधाय भक्तिमार्गसंप्रदायं प्रवृत्त्यर्थः पारंथाताः ततः किं यतोऽदभसो हृदाः सर्वभूते
 क्षतिप्रीतियुक्ताः अतस्तेऽन्येषां तरणयनिधायेति कथं मत्यादपोतेन तीर्णः अत उक्तं भवान्सदनुग्रहः सतो भक्तान
 स्वयं समुत्तीर्य सुदुस्तरं द्युमन्भवार्णवं भीममदभसो हृदाः भवत्यदांभोरुह नावमत्र ते निधाय या
 ताः सदनुग्रहो भवान् ॥३०॥ येऽन्ये रविंद्यद्वविमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविमुद्धबुद्धयः आरुह्य क
 छुणपरंपदंततः पतंत्यधो नाहतयुष्मदं द्युयः ॥३१॥ तथा न ते माधवतावकं क्वचिद्द्रूपंति मार्गं त्वयि
 वदसो हृदाः त्वया भिगुप्राविचरंति निर्भया विनायकानीकपमूर्द्धसुप्रभो ॥३२॥
 ननु स्लातीति ॥३०॥ ननु विवेकिनां किं मद्भजेन मुक्ता एव हिते तत्राहुः येऽन्ये इति विमुक्तमानिनः विमुक्ता वय
 मिति मन्यमानाः त्वयि अस्तानिरस्तोऽतएवासन्ये भावस्तस्मात् भक्तेरभावादित्यर्थः न विमुद्धाबुद्धिर्येषां ते तथा य
 दा त्वयि अस्तभाः इति छेदः अस्तमत्यः वादेष्वेव विमुद्धबुद्धयः कछुणवदुज्जन्मतपसा परंपदमोत्तमनिहितं स
 कुलतपः सुतादिप्राप्याधः पतंति विघ्नैरभिभूयंते न आहतो युष्मदं द्यौयेते ॥३१॥ तद्दीयास्तु न कदाचिदपि पतंतीत्याहुः

तथा नैति विनायकः विमुद्धबुद्धयः तेषां मनीषा निस्तो मासा
 विप्रा नित्यं नैषा मूर्द्धसु विचरंति विघ्नान् जयतीत्यर्थः ॥३२॥

भा० ८० पू०
१२

ननु तव जन्मना भारोपनीत इत्युक्तं त्वमपि किं जीव वत्संसार उक्तः न हि नहीत्याहुः मेति तव हेर्देश अभवस्य त्रसंसा
रिणस्तेजःजनः कारणं क्रीडां विना न तर्कयामः किंच हे अभयः अयं न भयमाश्रयत इति तथा तसं बोध
ने हे नित्यमुक्तेत्यर्थः तव जन्म कारणं नास्तीति किं वक्तव्यं यतो जीवात्मन्यपि भवादयस्त्वयि विषये या विद्या त
या कृता न परमार्थतः सतीति ३८ प्रस्तुतं प्रार्थयन्ते मत्स्याश्चेति नोऽस्मान् त्रिभुवनं चान्यदा यथापासि तथा धु

नतेऽभवस्येश भवस्य कारणं विना विनोदं वत तर्कयामहे भवो निरोधः स्थिति रप्य विद्यया कृ
ता यतस्त्वया भयाश्रयात्मनि ३८ मत्स्याश्च कच्छप नृ सिंह वराह हंसराज न्यविप्र विप्र विवुधेषु
कृतावतारः त्वं पासि न त्रिभुवनं च तथा धुने शभारं भुवो ह्ययं दत्तमवन्दनं ते ३९ दिष्ट्या वत
कुक्षिगतः परः पुमान् शनसाक्षाद्गवाभवाय नः मा भूद्रूपं भोजयते मुर्मूर्षो गो प्रायदनां
भविता तवात्मजः ४० श्रीशुक उवाच ॥ इत्यभिष्टुय पुरुष यद्रूपमनिदं यथा ब्रह्मेशानो पुरो
धाय देवाः प्रतीययुर्दिवं ४१ ॥

नापि पाहीति वन्दनं त इति वदन्तः सर्वे शिरोभिः प्रणमन्ति ३९ देवकां प्रत्याहुः दिष्ट्येति नोऽस्माकं भवा य उद्भू
वाय साक्षात्परः पुमांस्तु कुक्षिगतः अतो भयमाभूदिति यो शो नापि सदाऽस्माकमुद्भवाय भवाय ते ससाक्षात्
व कुक्षिगत इत्येतदस्मद्भाग्यं ४० यस्य रूपमनिदं सर्वप्रत्यग्भूतं यथा यथा वत तस्मान् च वयित्वा एता विहस्या

नो पुरोधा यपुरतः ॥
देवाः ब्रह्मेशानो पुरोधा यपुरतः ॥ ४१ ॥
कृत्या यपुरति ॥ ४२ ॥

१२

एवंतावद्भक्तानामभ्युदयाएवगार्थरूपाणिविभर्षीत्युक्तं॥तान्यपिभजनीयाः॥नोपानिकेवलंनतुज्ञातुंशक्यंते॥अनंतत्वात्
अतर्कत्वाच्च॥मनोवचसोरगोचरत्वादित्याहुः॥ननामरूपइति॥गुणाश्रजन्मानिचकर्माणिचतैः॥तेनिरूपितव्ये॥निरूप
णाहेनभवतःकुतः॥अनुमेयवर्त्ममार्गोयस्यतवेति॥तत्रापिहेतुः॥एवोक्तस्यबुद्ध्यादेःतस्यसाक्षिणइति॥नहिसाक्षा
स्तत्तमनोवचोर्गोचरइत्यर्थः॥हेदेवबुद्ध्याद्योतमान॥अथापिक्रियायांउपासनादिलक्षणायांत्वाप्रतियंति॥उप

दि ३

ननामरूपेगुणजनकर्मभिर्निरूपितव्येतदतस्यसाक्षिणः॥मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनो
देवक्रियायांप्रतियंत्यथापिदि॥३५॥शृण्वन्गुणसंसारयंश्चिंतयन्नामानिरूपाणिचमं
गलानिते॥क्रियासुयस्त्वचरणरविंदयोराविष्टचित्तोनभवायकल्पते॥३६॥दिष्ट्याहरेस्याभ
वतःपदोभुवोभारोपनीतसवजनमनेशितुः॥दिष्ट्याकितांतत्पदकैःसुशोभनैर्द्रव्यामगांघ्रा
वतवानुकंपितां॥३७॥

सकाःसाक्षात्पश्यंति॥हिप्रसिद्धं॥३८॥तस्माद्रतैर्वमोहइत्युपसंहरति
शृण्वन्निति॥अन्यानपिसंसारयन्क्रियासुदेवाच्चनादिषु॥३६॥विशेषतः॥श्रीकृष्णवतारमभिनंदति॥दिष्ट्येति
दिष्ट्याभूतंतवयदंपाभतायाः॥इत्येतत्तवजनमात्रेणापनीतः॥३७॥किंचतत्पदकैःकमलैःपदैःसुशोभनैःवज्राकु
एवं॥किंचतत्पदकैःकमलैःपदैःसुशोभनैःवज्राकुशादिशुभलक्षणेःगांधर्वा॥घांस्वर्गवतवत्तयांनुकंपि

नाम॥३९॥

ते

६३

भा० द० पू०
१३

असुरद्रुहांकंसादिव्यतिरिक्तानां सर्वप्राणिनां देवानां चेति ॥ अजने जायमाने आसन्न ॥ प्रसवो यस्मिन् तस्मिन् समये ॥ ५ ॥
॥ तमसा उद्भूते घनतमसी निशीथे ॥ यथा यथावत् ॥ अचरेणैव रूपेण ॥ ६ ॥ तमद्भुतं बालकं वसुदेवो हतैति द्विती ॥

मनां स्पृशन् प्रसन्नानि साधूनामसुरद्रुहां ॥ जायमानेऽजने तस्मिन्नेदुर्दुर्दुभयो दिवि ॥ ५ ॥
जगुः किन्नरगंधर्वास्तुष्टुबुःसिद्धचारणाः ॥ विद्याधर्यश्च ननुरसरोभिः समंतदा ॥ ६ ॥ मुमुचुर्मुनयो
देवाः सुमनांसि मुहान्विताः ॥ मंदं मंदं जलधराजगर्जरनुसागरं ॥ ७ ॥ निशीथे तम उद्भूते जायमा
ने जनार्दने ॥ देवक्यां देवरूपिणां विस्तुः सर्वगुहाशयः ॥ आविरासीद्यथा प्राच्यादिशो दुर्गिव पु
ष्कलः ॥ ८ ॥ तमद्भुतं बालकं मुजेक्षणं चतुर्भुजं शंखगदाद्युदायुधं ॥ श्रीवत्सलक्ष्मणं गल
शोभिकौस्तुभं पीतांबरं सौद्रपद्यौदसौभगं ॥ ९ ॥ महाहै वैदुर्यकिरीटकुंडलत्विषा
परिषक्तसहस्रकुंतलं ॥ उदामकांचांगदकंकणादिभिर्विरोचमानं वसुदेवो हत ॥ १० ॥

यश्लोकेनान्वयः ॥ अद्भुतत्वे हेतुगर्भाणि विशेषाणि निम्बुजेक्षणमित्यादीनि श्रीवत्सलक्ष्मणं ॥ गलेन शोभते गलशोभी स
कौस्तुभो यस्मिन् ॥ ८ ॥ परिषक्तसहस्रकुंतलं किरीटकुंडलादीनां त्विषास्फुरदपरिमितकेशमित्यर्थः ॥ १० ॥ ॥

इति दशमोऽध्यायः ॥ २ ॥ तृतीये निजरूपेण संभूतस्तु हरिः स्वयं पदभ्यां संस्तुतो नीतः पित्राभीतेन गोकुलं ॥ अथे
तिमंगलार्थः ॥ यद्दिसर्वगुणोपेतः कालो वभूवत्तदा देवक्या विष्णुगविरासो दित्यष्टमं स्तोत्रं गतेनान्वयः ॥ परम
शोभनत्वं मेवाह ॥ यद्दीत्यादिना ॥ अजना नारायणा ज्ञानमयस्य प्रजापतेस्तस्य स्रक्षंरो हिणी नक्षत्रं

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे गार्भगतस्य विष्णोर्वक्त्रादिकृतास्तुतिर्द्वितीयोऽध्यायः
॥ २ ॥ श्रीभूक उवाच ॥ अथ सर्वगुणोपेतः कालः परमशोभनः ॥ यद्दीवा जननं नक्षत्रं दर्शयंत
हृद्ग्रहतारकं ॥ १ ॥ दिशः प्रसेदुर्गगनं निर्मलौ दुर्गणोदयं ॥ महीमंगलभूयिष्ठपुरगाम
व्रजाकरा ॥ २ ॥ नद्यः प्रसन्नसलिलाद्रुद्रजलरुहश्रियः ॥ द्विजालिकुलसन्नादस्तवकावनरा
जयः ॥ ३ ॥ ध्रुवो वायुः सुखस्पर्शः पुण्यगंधवहः शुचिः ॥ अग्नयश्च द्विजातीनां शान्तास्तत्र समिधतः ॥ ४ ॥

यं भूतं शान्तानि स्त्रियाणि श्विन्यादीनि ग्रहाश्च तारकाश्च यस्मिन् तत्र यद्दीति सर्वत्रानुषज्यते ॥ निर्मलानामु
दुर्गणानां मुदयो यस्मिन् तत्र यामंगलभूयिष्ठाः पुण्यदयो यस्यामहोसा ॥ २ ॥ जलरुहैः श्रीः शोभायेषां ते द्विजालि
कुलानां सन्नादो येषु ते तवकाया सुताः ॥ ३ ॥ समिधतः प्राडागमोऽत्र द्रष्टव्यः ॥ समिधतेति सम्यग्दीप्ता वभूवुरित्यर्थः
॥ ४ ॥

भा-६-पू-
१४

ग्रहणे

अत्र दृष्टं तः यथेति रमेः विकृताभावा महदादयो यथा तथेति दृष्टं तं विदुः एते विकृतैः षोडशविकारैः सह सन्नियत्यमिति
त्वा विराजं ब्रह्मांजनयति सन्नियतने हेतुः यतः पृथग्भूताः संतो नानावीर्या विशिष्टा कार्ये समर्थान भवन्ति अतः सन्नियत्येति
एवं समुत्पाद्य तु गताः प्रविष्टा इव दृश्यन्ते न पुनः प्रविष्टाः कुतः उत्पन्नेः प्रागेव कारणतया विद्यमानत्वा न्न तेषां मिह सरे कार्ये
आत्मभवः प्रवेशः ॥ १५ ॥ दृष्टं तिकेः तिदिशति एवं भवानिति ननु यद्यहमप्रच्युतस्वरूप एव कारणतया कार्येषु वर्तते तर्हि ते चिद्रिये
र्गद्वयमात्रेणु मम ग्रहणं किं नास्ति तत्राह बुद्धयनुमेयलक्षणैरिति बुद्ध्या रूपादिज्ञानेनानुमेयलक्षणं स्वरूपं येषां तैर्गुणैः सह सन्नपि
यथेमेः विकृताभावास्तथा ते विकृतैः सह नानावीर्या पृथग्भूता विराजंजनयन्ति हि सन्नियत्यसमुत्पाद्य दृश्यन्ते
तु गता इव प्रागेव विद्यमानत्वा न्न तेषां मिह संभवः ॥ १५ ॥ एवं भवान् बुद्धयनुमेयलक्षणैर्गुणैः सन्नपि तद्
एव ग्रहः अनावृतत्वाद्दहिरंतरं न तस्य सर्वस्य सर्वात्मन आत्मवस्तुनः ॥ १६ ॥ वर्तमानोपि तद्गुणग्रहः तैर्गुणैः सह न य
द्यसेऽयं भावः न हि ग्रह्यैः सह भावमात्रं कारणं किंतु इंद्रियाणां शक्तिः सा च कार्येकसमधिगम्या यथा कार्यमेव कल्प्यते
अतो यथा च सुषारूपग्रहणं सादिग्रहणं नास्ति तथैव विषयग्रहणं त्वद्गुणमपीति अविषयत्वेन च ग्रहणं न ह्यनुक्तं
मेव सर्वबुद्धिद्वयत्र एवं तावत्प्रागेव विद्यमानत्वात्प्रवेशो नास्तीत्युक्तम् किंच परिच्छिन्नस्य नीडे पक्ष्ये देरिव प्रवेशो
भवेत्तव त्वनावृतत्वाद् परिच्छिन्नत्वेन च दहिरंतरं भेदो नास्ति कुतः प्रवेश इत्याह अनावृतत्वादि अनावृतत्वे हेतुना ह
सर्वस्येति न हि सर्वरूपस्य अन्यदावरकमस्ति सर्वात्मनः न ह्येकैनावृतोऽन्यस्यात्मा भवेत् आत्मवस्तुन इति आत्मनो वस्तु
न अस्ति हेतुद्वयं अतः सातत्यगमन इत्यस्मात् अतस्ति वाच्येतीति आत्मा न हि व्यापकस्यावरणं घटते तथा वस्तुनः परमार्थस्य वस्तु

ति ३

रद्वयैः १

१४

अतः सन्नियत्येति सन्नियतने हेतुः यतः पृथग्भूताः संतो नानावीर्या विशिष्टा कार्ये समर्थान भवन्ति अतः सन्नियत्येति
एवं समुत्पाद्य तु गताः प्रविष्टा इव दृश्यन्ते न पुनः प्रविष्टाः कुतः उत्पन्नेः प्रागेव कारणतया विद्यमानत्वा न्न तेषां मिह सरे कार्ये
आत्मभवः प्रवेशः ॥ १५ ॥ दृष्टं तिकेः तिदिशति एवं भवानिति ननु यद्यहमप्रच्युतस्वरूप एव कारणतया कार्येषु वर्तते तर्हि ते चिद्रिये
र्गद्वयमात्रेणु मम ग्रहणं किं नास्ति तत्राह बुद्धयनुमेयलक्षणैरिति बुद्ध्या रूपादिज्ञानेनानुमेयलक्षणं स्वरूपं येषां तैर्गुणैः सह सन्नपि
यथेमेः विकृताभावास्तथा ते विकृतैः सह नानावीर्या पृथग्भूता विराजंजनयन्ति हि सन्नियत्यसमुत्पाद्य दृश्यन्ते
तु गता इव प्रागेव विद्यमानत्वा न्न तेषां मिह संभवः ॥ १५ ॥ एवं भवान् बुद्धयनुमेयलक्षणैर्गुणैः सन्नपि तद्
एव ग्रहः अनावृतत्वाद्दहिरंतरं न तस्य सर्वस्य सर्वात्मन आत्मवस्तुनः ॥ १६ ॥ वर्तमानोपि तद्गुणग्रहः तैर्गुणैः सह न य
द्यसेऽयं भावः न हि ग्रह्यैः सह भावमात्रं कारणं किंतु इंद्रियाणां शक्तिः सा च कार्येकसमधिगम्या यथा कार्यमेव कल्प्यते
अतो यथा च सुषारूपग्रहणं सादिग्रहणं नास्ति तथैव विषयग्रहणं त्वद्गुणमपीति अविषयत्वेन च ग्रहणं न ह्यनुक्तं
मेव सर्वबुद्धिद्वयत्र एवं तावत्प्रागेव विद्यमानत्वात्प्रवेशो नास्तीत्युक्तम् किंच परिच्छिन्नस्य नीडे पक्ष्ये देरिव प्रवेशो
भवेत्तव त्वनावृतत्वाद् परिच्छिन्नत्वेन च दहिरंतरं भेदो नास्ति कुतः प्रवेश इत्याह अनावृतत्वादि अनावृतत्वे हेतुना ह
सर्वस्येति न हि सर्वरूपस्य अन्यदावरकमस्ति सर्वात्मनः न ह्येकैनावृतोऽन्यस्यात्मा भवेत् आत्मवस्तुन इति आत्मनो वस्तु
न अस्ति हेतुद्वयं अतः सातत्यगमन इत्यस्मात् अतस्ति वाच्येतीति आत्मा न हि व्यापकस्यावरणं घटते तथा वस्तुनः परमार्थस्य वस्तु

॥ १५ ॥

विस्मयेनोत्कृष्टविशिष्टलोचनेयस्यसः॥गवामयुतमस्यशतमनसादत्रवाव॥कंसनिगृहीतस्यदानासंभवात्॥सृष्टौहे
तुः॥कस्मावतारेति॥मुदाआप्नुतोवाप्रः॥स्नातइतिवा॥११॥कृतधीःशुद्धबुद्धिःसन्॥१२॥प्रथमंपुत्रबुद्ध्यापश्यन्तांपरित्य
ज्याह॥अहोविदितोसीति॥कथंविदितोस्मि॥भवानप्रकृतेःपरःपुरुषइति॥ननुकिमाश्चाप्यपुरुषस्यप्रकृतेरन्यत्तादेवेति
अनुआह॥साहादितिप्रत्यक्षइत्यर्थः॥नन्वहसन्निहंप्रत्यक्षततउपलभ्यतेकिंचित्रमित्यतआह॥केवलैतिकेवल

सविस्मयोत्कृष्टविलोचनोहरिसुतंविलोक्यानकदुंदुमिस्तदा॥कस्मावतारोत्सवसंभ्रमोऽस्यशानु
दाद्विजेभ्योऽयुतमाप्नुतोगवां॥११॥अथैनमस्तोदवधार्यपुरुषंपरंनतांगःकृतधीःकृतांजलिः॥स्व
रोचिषाभारतस्तिकाग्रहंविरोचयंतगतभीःप्रभाववित॥१२॥वसुदेवउवाच॥विदितोसिभवान्सा
हात्पुरुषःप्रकृतेःपरः॥केवलानुभवानंदस्वरूपःसर्वबुद्धिहृक्॥१३॥सएवसप्रकृत्येदंस्पृष्टाग्रेत्रिगु
णात्मकं॥तदनुत्वंह्यप्रविष्टःप्रविष्टइवभाव्यसे॥१४॥

आसावनुभवश्चआनंदश्चतदेवंस्वरूपंयस्यसः॥केच॥सर्वबुद्धिहृक्॥नह्येवंभूतोदृश्याभवतीत्यर्थः॥१३॥ननुदेवकी
जठरेप्रविष्टस्यकिमियमतिस्तुतिक्रियते॥अतआहसएवेति॥सएवउक्तंरूपएवत्वंनदेवकीजठरेप्रविष्टइत्यर्थः
ननुविश्वस्पृष्टातदनुत्वंह्यप्रविष्टएवेति॥ननुतर्हिकथंश्रुत्याच्यते॥तत्स्पृष्टातदेवानुप्राविशदिति॥अतआहप्रवि
ष्टइवेति॥भाव्यसेनिरूप्यसे॥प्रत्यक्षतोवासद्रूपेण॥प्रविष्टइवल्लभ्यसे॥१४॥

भा० द० पू० एवं परमेश्वरदृश्यस्य तद्वातिरेकेण सत्त्वमुक्तं परमेश्वरोपादानत्वादपि तद्वातिरेकेण सत्त्वमित्या
 १५ ह॥ त्वतोऽस्येति न चैवं सत्यपि विकारित्वमित्याह॥ अनीहादिति अगुणत्वोदनीहत्वं ततोऽविकारित्व

त्वतोऽस्य जन्मस्थितिसंयमान्निर्भोवदंत्यनीहादगुणादविक्रियात् त्वयी
 श्वरे ब्रह्मणि नो विरुद्धते तदाश्रयत्वादुपचर्यते गुणैः ॥ १८ ॥ ॐ ॥

मित्यर्थः॥ नन्वनीहत्वे कथं कर्तृत्वं कर्तृत्वे वा कुतोऽविकारित्वं तत्राह॥ त्वयीश्वर इति ब्रह्मत्वादविकारि
 त्वं ईश्वरत्वात् कर्तृत्वमिति॥ नन्वेतदपि विरुद्धमेवेत्याह॥ तदाश्रयत्वादिति गुणैः कुर्वद्भिस्त्वयि सृष्ट्यादि
 कर्तृत्वमुपचर्यते गुणाश्रयत्वात् यथा भृत्यकृतं राजन इति ॥ १८ ॥

नन्वेतद्देतुचतुष्टयंप्रपञ्चस्यावस्तुत्वे घटेतत्तुनसंभवतिसत्यत्वेनप्रतीतेरित्याशङ्काह॥यशति॥आ
त्मनोदृश्येगुणेषुदेहादिषुस्वव्यतिरेकतः॥आत्मव्यतिरेकेण॥एथकसन्नयंदेहादिरितिचवस्यते

॥ यच्चात्मनोदृश्यगुणेषुसन्नितिव्यवस्यतेस्वव्यतिरेकतोऽबुधः॥

॥ विनानुवादंनचतन्मनीषितंसम्यग्यतस्त्यक्तमुपाददत्युमान्॥१७॥ ॥

निश्चिनोतियः॥पुमान्॥अबुधः॥अविद्वान्॥व्यतिरेकादर्शनात्॥किंच॥मनीषितंविचारितंसत्दे
हादिसर्वं॥यतःविनानुवादं॥वाचारभणमात्रंविनासम्यग्नभवति॥अतोवस्तुत्वेनत्यक्तंवाधितमेवव
स्तुबुद्धाउपाददत्स्वीकुर्वन्नावुधरत्यर्थः॥१७॥

भा० ८० २० त्वयिभयं कौवता वनास्तीति श्लोकचतुष्टयेनाह देवकी॥ किंचिद्विज्ञापयितुं रूपमिति॥ यत्र किमपि रूपं
 ॥ १५ ॥ वस्तु प्रादुर्वेदाः॥ किंतु हस्तुतदाह॥ अयं क॥ अत्र हेतुः॥ आद्यकारणं॥ किं परमाणवः॥ न ब्रह्म वृद्धं॥ किं प्र
 धानं॥ न॥ ज्योतिः॥ चेतनं॥ किं वैशेषिकानां मिश्रज्ञानगुणं॥ न निर्गुणं॥ किं मीमांसकानां मिश्रज्ञानपरिणामि
 न॥ निर्विकारं॥ किं पुष्कराद्यादीनां मिश्रशक्तिविज्ञेयपरिणामि॥ न॥ सत्तामात्रं॥ तद्दिक् सामान्यं॥ न॥ वैशेष
 तद्दिक् कारणत्वात् सक्रियं॥ न॥ निरीहं॥ सन्निधिमात्रेण कारणं॥ एवं भूतं किमपि कार्यं कल्पय हस्तु स एव

नि ४

देवक्युवाच॥ रूपं यत्र प्रादुरव्यक्तमाद्यं ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारम्॥ सत्तामात्रं
 निर्विशेषं निरीहं सत्त्वं साक्षाद्विस्मरध्यात्मदीपः॥ २३ ॥

अध्यात्मदीपरति॥ बुद्धादिकरणसंज्ञातप्रकाशक इत्यर्थः॥ अथवाऽव्यक्तं॥ न केनापि प्रकारेण व्यज्यत इत्य
 व्यक्तं॥ कथं उत्पत्त्या तावन्न व्यज्यत इत्यत आह॥ आद्यसर्वस्य कारणास्य आद्यं॥ अनादीत्यर्थः॥ तथा ब्रह्म ज्योतिर्निर्गु
 णं निर्विकारमिति चतुर्भिः पदैर्देशेन प्रकाशेन च गुणेन च विकारेण च व्यक्तं निराकरोति॥ तथा सत्तामात्रमिति
 विशेषेण निर्विशेषमिति॥ सामान्येन निरीहमिति क्रियया च व्यक्तं निराकरोति॥ अन्यत्समानं॥ एवं भूतं सत्तवन

साक्षात्त्वं विस्मुरिति॥ अपरोक्षश्चेत्याह

॥ १५ ॥

एवंभूतस्यैवतवयथाविश्वस्थितिसर्गालयांथीविवर्णगुणावताराः एवमयंभूभाराप नयनार्थमितिज्ञातमित्याह
सत्वमितिश्लोकद्वयेन॥१४॥रिरक्षिषुःरक्षितुमिष्टुरवतीर्णोसि॥कस्मिन्नवर्णेन॥अतःसाधूनांरक्षणार्थंराजन्यं

नयंज्ञा

सत्त्वंत्रिलोकस्थितयेसमाययाविभर्षिषुल्लंखत्तुवर्णमात्मनः॥सर्गयत्कंरजसोप
वंहितंकस्मंचवर्णंरजसाजनात्यये॥१५॥त्वमस्यलोकस्यविभोरिरक्षिषुर्गृहे
वतीर्णोऽसिममाखिलेश्वर॥राजन्यसंज्ञासुरकोटियुथपैर्निर्व्यूह्यमानानिह
निष्पसेचमूः॥२०॥अयंतसभ्यस्तवजननोर्गृहेषुत्वाग्रजांस्तेन्यवधीत्सुरेश्वर॥
सतेऽवतारंपुरुषैःसमर्पितंश्रुत्वाधुनैवाभिसरत्युदायुधः॥२१॥श्रीशुकउवाच॥
अथैनमात्मजंवीक्ष्यमहापुरुषलक्षणं॥देवकीतमुपाधावत्कंसाद्रीताशुविमिता॥२२॥

येऽसुरकोटियुथपास्तैर्निर्व्यूह्यमानास्तस्तश्चात्यमानाश्चमूःसेनाः॥निहनिष्पसेसंहरिष्यसि॥२०॥किं
तुतथापि॥अप्रमत्तेनत्वयाभाव्यमित्याह॥अयंत्विति॥असभ्यःखलः॥समर्पितंकथितं॥अभिसरतिआगमि

व्यति॥२१॥उपाधावत्॥अस्तीत॥२२॥

भा० ६० पृ० २६
 भवत एव हेतु निर्मित भूतात्कंसात्समुद्दिजे विभेमि यतः अधीरधीः अधीरचित्रा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मिकिमित्यप
 संहर्तव्यं ॥ एवं भूतेन मया पुत्रेण तव महती श्लाघा स्यादिति तत्राह ॥ विश्वमिति ॥ निशान्ते प्रत्ययावशान्नयथाव
 काशमसंकोचतः ॥ असंभावितत्वाद्युपहास्यतयैव स्यादित्यर्थः ॥ चतुर्भुज रूपेणा विर्भावकारणात्ताव
 जन्मते मया सौ पापौ मा विद्यान्मधुसूदन ॥ समुद्दिजे भवद्देतोः कंसादहमधीरधीः
 २८ ॥ उपसंहर विश्वात्मन् दोरुयमलौकिकं ॥ प्रखचं कगादाय प्रश्रीयाजुष्टं
 चतुर्भु ॥ २९ ॥ विश्वं यदे त्वत्तनौ निशान्ते यथावका प्रां पुरुषं यरो भवान् ॥ विभर्त्ति
 सायं मम भर्गो भूदहो नृलोकस्य विडं वनंततः ॥ ३० ॥ श्री भ ॥ वा नु वा च ॥ त्वमेव
 पूर्वसर्गो भः एभिः स्वायं भुवे सति ॥ तदायं सुत पानाम प्रजायति रक्त्तमयः ॥ ३१ ॥
 युवा वै प्रसरादिष्टो प्रजासर्गो यदा ततः ॥ सन्नियम्यं हि यन्नामं ते पाथे परमंतपः
 ॥ ३२ ॥ वर्षा वाता तपहि मघर्म कालगुणाननु ॥ सहमानोश्वा सरोध विनिर्धूत मनो
 मलौ ॥ शीर्णो परा नित्ना हारा बुयशां तेन च तसा ॥ मत्तः कामानभीप्सन्तौ मदराध
 नमो हय ॥ ३३ ॥ एवं वातपतो भद्रैतयः परमदुष्करं ॥ दिव्यवधं सहस्राणि द्वादशैर्युमदा
 दाह ॥ त्वमेवेत्यादि चतुर्दशभिः ॥ पूर्वसर्गो प्रथमजन्मनि ॥ अनूः आसीः ॥ एभिर्नाम स्वायं भुवे मन्वन्तरे तदायं वसु

॥ ३४ ॥ ३५ ॥

२६

किंच महाप्रलये व्यवशेष्यमाणस्य कुतो भयमित्याह ॥ नष्टलोक इति ॥ चराचरे लोके महाभूतेषु लीनेतेष्वप्या
दिभूतं सूक्ष्मं प्रविष्टेषु तस्मिन्निर्विकले अव्यक्तं प्रधानं प्राप्ते ॥ अशेषात्मके प्रधाने संज्ञा प्रज्ञायस्य ॥ एवं मयिलीन
मिदमस्ति ॥ पञ्चादेवमुद्बोधनीयः सः ॥ अशेषसंज्ञः शेषसंज्ञ इति वा ॥ २४ ॥ किंच एवं प्रलयहेतुर्योऽयं कालः
एतन्हे अव्यक्तबंधो प्रकृतिप्रवर्तक ॥ तस्य प्रलयावधिभूतस्य ते तव चेष्टां लीले चिष्टे विपरिवर्तते ॥ पुनः पु

नष्टलोके द्विपरार्द्धावसाने महाभूतेष्वदिभूतंगतेषु ॥ व्यक्ते व्यक्तं कालवेगेन याते म
वानेकः शिष्यतेः शेषसंज्ञः ॥ २४ ॥ योऽयं कालस्तस्य ते व्यक्तबंधो चेष्टामाहुर्येष्टे तेन वि
श्वे ॥ निमेषादिर्वत्सरां नो महीयां सत्त्वेषां नक्षे मधामप्रयये ॥ २५ ॥ मर्त्यो मृत्युव्याल
भीतः पत्नान्सर्वान्निर्भयं नो ध्यायच्छत् ॥ त्वया दातुं माप्ययदृच्छयाद्यस्वस्थः शेते
मृत्युरस्मादप्येति ॥ २६ ॥ सत्त्वो रादुर्गमसेनात्मजान् न स्वाहि त्रस्तान् मृत्युवित्रासहा
सि ॥ रुपंचेदं पौरुषं ध्यानधिष्ठं मांसदृशां भोः कृषीष्टाः ॥ २७ ॥ श्रीहरिः ॥

श्लोका ३ माप्रतिस्थे

नर्वत्सरावृत्त्या महीयान् द्विपरार्द्धरुपः ॥ यस्य चेष्टामाहुरं तत्वाक्षे मधाम ॥ अभयस्थानं प्रयये शरणां वुजे ॥ २५ ॥ क्षे
मधाम तमेवाह ॥ मर्त्ये इति ॥ लोकान् प्रति यह च्छया केनापि माणि दयेन हे आद्य ॥ २६ ॥ प्रसुत विज्ञाययति ॥ सत्वमिति
मृत्यानां वित्रासं हंतीति मृत्युवित्रासहा ॥ मृत्युविदिति वाचेदः ॥ पौरुषं रोम्वरं ॥ ध्यानधिष्ठं ॥ ध्यानास्पदं ॥
मांसदृशां मांसचक्षुषां प्रत्यक्षं मां कथाः ॥ २७ ॥

भा० द० पू०
१७

मात्र ३

ननुत्वयिप्रसन्नेपिकिमावयोः पुनः पुनर्जनेत्यतः परं न भविष्यतीत्याह युवामिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ यदिकं सादिभेषि
तर्हि मांगो कुलं नय ॥ यशोदाया च तं कन्यामन्नाया मानयेति ॥ प्रथममेव भगवता प्रचोदितो वसुदेवो यदा गं
तुमैष्यत ॥ तदेव श्रजापियायोगमाया सानंदजाययानिमित्तं भूतया श्रजनिजाता ॥ ४५ ॥ हतप्रत्ययार्थाः सर्वा
युवां मां पुत्रभावेन ब्रह्मभावेन वा सकृत् ॥ चिंतयंतौ कृतस्नेहो यास्येथे मद्रतिं परं ॥ ४३ ॥
श्रीशुक उवाच ॥ इत्युत्कासीद्वरिस्तस्मी भगवानात्ममायया ॥ पित्रोः संपश्यतोः सद्यो बभू
वप्राकृतः शिशुः ॥ ४४ ॥ ततश्च शो र्भिर्भगवत्प्रचोदितः सुतसमादाय ससृत्तिकाग्रहात् ॥ यदा व
हिर्गंतुमियेष तर्ह्यजाया योगमाया ॥ जनिनंदजायया ॥ ४५ ॥ तथा हतप्रत्यय सर्ववृत्तिषु द्वाः स्थेषु
पौरुषेण पिशयितेष्वथ ॥ द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरत्यया बृहत्कपादा यस्य कीलमृखले ॥ ताः कस्य वा ह
वसुदेव आगते स्वयं व्यवर्त्यत यथा तमो रवेः ॥ ववर्ष पृज्जन्त्य उपांशु गजितः शेषोऽन्वगाढारिनिवा
रयन् रणेः ॥ ४६ ॥
रुतयो येषां ॥ अथ वाहताः प्रत्ययो येषां ॥ जायतामपि तथा भूतेषु द्वारपालेषु सत्सु ॥ बृहत्सु
कपादेषु लोहकीलके युक्ते मृखले ॥ बृहद्भिः कपादादिभिर्दुरत्यया रतिवा ॥ स्वयमेव व्यवर्त्यत विवृता दत्यर्थः ॥ यत्र

यत्तेति वक्तव्ये गुणश्रुतादसः रवेर्निमित्तात् ॥ ४६ ॥
१७

अमुनावपुषा प्रादुर्भूतोऽस्मि ॥ वरदराट् वरदेषु श्रेष्ठ इत्यर्थः ॥ तेन सह हरेण च चारंवारमाविर्भावे कारणमुक्तं काम
स्य हित्तया ॥ दातुमिच्छया ॥ ३५ ॥ मादृशः मया सदृशः ॥ ३६ ॥ मे सन्तोषियुवां अपवर्गं न वव्राथे ॥ न वृत्तवन्तो ॥ ३७ ॥ वरं दत्त्वा मयि ग

तदा वां परितुष्टो ह ममुनावपुषा न धे ॥ तपसा श्रद्धया नित्यं भक्त्या च हर्षभा वितः ॥ प्रादुरासं वरदराट् युवयोः का
महित्तया ॥ ३५ ॥ व्रियतां वर इत्युक्ते मादृशो वां वृत्तः सुतः ॥ ३६ ॥ अजुष्टगाम्यविषया वनपत्यो च दंपती ॥ न वव्रा
थे पवर्गं मे मोहितो मम मायया ॥ ३७ ॥ गते मयि युवां लब्ध्वा वरं मत्सदृशं सुतं ॥ ग्राम्यान् भोगानभुंजां ययु
वां प्राप्तमनोरथौ ॥ ३८ ॥ अदृष्टान्यतमं लोकं शीलौ दार्यगुणैः समं ॥ अहं सुतो वामभवं दृष्ट्वा गभं इति श्रु
तः ॥ ३९ ॥ तयोवां पुनरेवाहमदित्या मासकश्यपात् ॥ ४० ॥ पेद्र इति विख्यातो वामनत्वाच्च वामनः ॥
४० ॥ तृतीये स्मिन् भवेहं वै ते नैव वपुषाथवा ॥ जातो भूयस्तयोरेव सत्यं मे व्याहृतं सति ॥ ४१ ॥
एतद्वां दर्शितं रूपं प्राग्जन्म स्मरणाय मे ॥ नान्यथा मद्भवं ज्ञानं मर्त्यलिङ्गेन जन्यते ॥ ४२ ॥ ॥

तस्य ज्ञि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अदित्यां कश्यपाहमन आसेति यदुक्तं ॥ तदपि तद्रूपयोः ॥ युवयोरहमेव पुनरासमि
मित्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ प्राक् प्रथमं तावदेतद्रूपं मे जन्मेति ॥ स्मरणाय ज्ञानाये दर्शितं ॥ मद्भवं मद्भिषयं ॥ अनंतरं त्वदिष्ट

दि १

यस्य लोपि भविष्यामीति भावः ॥ ४२ ॥

भा० द० पू०
१७

मात्र ३

ननु त्वयि प्रसन्ने किमावयोः पुनः पुनर्जनेत्यतः परं न भविष्यतीत्याह युवमिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ यदिकं सादिभेषि
तर्हि मांगो कुलं नये ॥ यशोदाया च तां कन्यां मन्नायामानयेति प्रथममेव भगवता प्रचोदितो वसुदेवो यदा गं
तुमैष्यत ॥ तदेव अजापिया योगमाया सानन्दजाययानिमित्तं भूतया अजनिजाता ॥ ४५ ॥ हतप्रत्ययाः सर्वा
युवां मां पुत्रभावेन ब्रह्मभावेन वा सकृत् ॥ चिंतयंतो कृतस्नेहो यास्येये मद्गतिं परां ॥ ४३ ॥
श्रीशुक उवाच ॥ इत्युत्कासीद्वरिस्तस्मी भगवानात्ममायया ॥ वित्रोः संपश्यतोः सद्यो बभू
वप्राकृतः शिशुः ॥ ४४ ॥ ततश्च शो र्भिर्भगवत्प्रचोदितः सुतसमादाय सस्तिकाग्रहात् ॥ यदा व
हिर्गंतुमियेष तर्ह्यजाया योगमायाऽजनिनन्दजायया ॥ ४५ ॥ तया हतप्रत्यय सर्ववृत्तिषु द्वाः स्थेषु
पौरुषेण पिणायितेष्वथ ॥ द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरत्यया बृहत्कणाद्यसकीलमृखलेः ॥ ताः कम्पवाह
वसुदेव आगते स्वयं व्यवर्णत यथा तमो रवेः ॥ ववर्ष पञ्जन्य उपांशु गजितः शेषोऽन्वगाद्वारिनिवा
र्य नैरोः ॥ ४६ ॥
स्तयो येषां ॥ अथ बाहताः प्रत्ययो येषां ॥ जायतामपि तथा भूतेषु द्वारपालेषु सत्सु ॥ बृहत्सु
कपाटेषु लोहकीलकयुक्तमृखलेः ॥ बृहद्भिः कपाटादिभिर्दुरत्यया रतिवा ॥ स्वयमेव व्यवर्णत विवृता इत्यर्थः ॥ यत्र

यत्ते निवर्तये गुणशुद्धसः रवेर्निमित्तात् ॥ ४६ ॥
१७

भा. द. पू.
१८

कालो मृत्युः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अंग हे भ्रातः ॥ ६ ॥ दीन दीन वत ॥ दीनादपि दीन वत ॥ नतु तथा पुत्रस्यान्यत्र नीतत्वात् सा
सतत्या तूष्णमुत्थाय कालो यमिति विद्वलः ॥ सती गृहमगा तूष्णं प्रसवलन्मुक्तमूर्धजः ॥ ३ ॥ त
सा ह भ्रातरं देवी कृपणा करुणसती ॥ स्नुषेयं तव कल्याणस्त्रियं माहं तु महसि ॥ ४ ॥ बहवो हिं सि
ता भ्रातः शिशवः पावकोपमाः ॥ त्वया देव निस्पृष्टेन पुत्रिके का प्रदीयतां ॥ ५ ॥ न न्वहं ते ह्य वरजा
दीना हत सुता प्रभो ॥ दातु महसि मंदायां अंगे मा चर मा प्रजा ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ उपगृह्यात्त
जामेवं रुदं त्या दीन दीन वत ॥ याचितं सां विनिर्मत्स्य हस्तादा चिच्छिदे खलः ॥ ७ ॥ तां गृहीत्वा च
रणयोजात मात्रोत्सुः सुतः ॥ अपोथय च्छिला पृष्टे स्वार्थोन्मूलितसो हृदः ॥ ८ ॥ सा तद्रस्तात्स
मुत्पत्य सद्यो देव्यं वरं गता ॥ अदृश्यतानुजा विस्मोः सा युधाष्टं महाभुजा ॥ दिव्यस्रगं वरलेपर
त्तामरं भाविता ॥ धनुःशूलेषु चर्मा सिंशं वचक्रगदा धरा ॥ ९ ॥ सिद्धचारणं गंधर्वैरस्यरः किन्नरो
रगैः ॥ उपाहतोरुवलिभिः स्तूयमानं दमव्रवीत् ॥ १० ॥ किं मया हतया मंदजातः खलु तवांतकृत् ॥ यत्र क्व वा एव
शत्रुमा हिंसीः कृपणा वृथा ॥ ११ ॥
अयोगमायेति ज्ञात्वा याचितोपि आचिच्छिदे ॥ आकृष्य जग्राह ॥ १२ ॥ अपोथयत् वलेन चिह्नयेत् ॥ १३ ॥ सद्य एव देवी दिव्यरूपा भू

ता ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कृपणा मिति त्रन्या न हनेन घातीति ज्ञात्वा वा ॥
एयति पावो नर मा मा कृपणा रथा देसाः हिं सितवानसीति ॥ १७ ॥
१८

अभीरोयस्तोयौघस्तस्यजवेनयेकर्मयस्तेःफेनिलाफेनव्याप्राभयानकैरावर्तज्ञानैर्व्याप्रापिप्रियःपतेःसीतापतेः॥४९॥
निद्रयाऽजया॥४८॥प्रतिसुच्यवध्यापदोःपादयोःलोहनिगडंआस्तेस्म॥४९॥जातंकिंचिदितिकेवलंश्रुव्यातनतुपुत्रः

मयोनिवर्षत्यसकृद्यमानुजागंभीरतोयौघजवोर्मिफेनिला॥भयानकावर्तशताकुलानदीमार्गंददौ
सिंधुरिवश्रियःपतेः॥४७॥नंदवज्रशोरिरुपेत्यतत्रतानुगोणान्प्रसुप्तानुपलभ्यनिद्रया॥सुतयशो
दाशयनेनिधायतत्सुतामुपादायपुनर्गहानगात्॥४८॥देवक्याःशयनेन्यस्यवसुदेवोयद्वारिकां
प्रतिमुच्यपदोर्लोहमास्तेपूर्ववदावृतः॥४९॥यशोदानंदपत्नीचजातंपरमबुध्यत॥नतस्मि
गंपरिश्रान्तानिद्रयापगतस्मृतिः॥५०॥इतिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेकलजनेन
स्तुतिर्गोकुलगमनोनामतृतीयोऽध्यायः॥३॥श्रीशुकवाच॥वहिरंतःपुरद्वारःसर्वाःपूर्व
वदावृताः॥ततोवालधनिंश्रुत्वागृहपालाःसमुत्थिताः॥१॥तेतुर्गणमुपवेज्यदेवक्यागर्भजन्म
तत्॥आचरन्बुभोजराजाययदुद्विग्नःप्रवृत्तते॥२॥

कन्यावेति॥योगनिद्रयाचमोहितेति॥५०॥इतिश्रीदशमेतत्तीयः॥३॥चतुर्थेचंडिकावाक्यमाकर्ण्यतिभ
याकुलः॥दुर्मित्रिभिर्हितमेनेकं सोवालादिहिंसनम्॥१॥तदष्टमं जन्म॥२॥ ५५ ॥ ७ ॥ ५५

भा० द० पू०
१२

एवंविचार्यमाणे सति न शोकाद्यवकाशः ॥ अज्ञानतः तु न निवर्तत इत्याह ॥ यथेति ॥ यथा यथावत् अनेवं विदुः
एवमज्ञानतः ॥ आत्मविपर्ययः देहात्मवृद्धिर्भवति ॥ यतो विपर्ययाद्देहो भवति ॥ देहाहंकारेण ह्यात्मनि परिच्छिन्ने
सति इदमहंकारस्य दंभितं भवति ॥ यतो भेदात्पुत्रादिदेहयोगसि योगश्च ॥ ततश्च संसृतिः ॥ सुखेयावदज्ञानेने नि
वर्तत इत्यर्थः ॥ ११ ॥ एवमुक्तप्रकारेण नेतेतवतनयाः ॥ अहंतुता न्नयाति तवान् ॥ तथापि अज्ञानदृष्ट्या स्वतनयान्नया

यथानेवं विदो भेदो यत आत्मविपर्ययः ॥ देहयोगविद्योगोच संसृतिर्न निवर्तते ॥ ११ ॥ तस्माद्
देहस्वतनयान्नया व्यापादितानपि ॥ मानुशोचयतः सर्वः स्वकृतविदतेः स्वप्नः ॥ २० ॥ यावदतोस्मिहं
तोस्मीत्यात्मानं मन्यते ॥ स्वदृक् तावत्तदभिमान्यज्ञावाधवाधकतामियात् ॥ २१ ॥ क्षमध्वममदो
रात्तय ॥ साधवो दीनवत्सलाः ॥ इत्युक्ताश्चुमुखपादौ प्रयातः स्वस्वार्थाग्रहीत ॥ २२ ॥

व्यापादितानपि मानुशोचेति सांत्वयति ॥ तस्मादिति ॥ अज्ञानाश्रयमेव कर्मवादमाह ॥ यत इति ॥ २० ॥ कथं त
हि ब्राह्मणादिहंतुस्तदधस्य च प्रायश्चित्तश्रवणं ॥ अज्ञानमूलमेवेत्याह ॥ यावदिति ॥ अस्वदृक् देहाभिमानितीति
तदभिमानि ॥ तस्य देहस्य हननमात्मन्यमान इत्यर्थः ॥ २१ ॥ प्रयातः कसः स्वस्वार्थेति ॥ स्वप्नशब्देन द्विवचनानुपपत्त्या
मिथुनलक्षणया स्वसृतयोरभिधानं लिङ्गसमवायेन प्राणभृत उपदधातीति वत् ॥ देवकी वसुदेवयोः प्रत्येकं पा
दमग्रहीदित्यर्थः ॥ प्रयातशब्देन कथं विदुः सुदेवाभिधानम् ॥ २२ ॥

मिमन्य ३

मिथुनगणद्वारा १

॥ १२ ॥

वदुनामनिकेतोषुवाग्रास्यादिस्थानेषु ॥१२॥ परमविस्मितः कथं देवी वागन्तजाता ॥१३॥ भामहे भगिनी भर्तः पुरुषादोगतसो यथा
 स्वापत्यमेव दिनस्तीति तद्वत् ॥१४॥ १५॥ १६॥ हे महो गोस्वर्कतं भुजः स्वारथ्यकर्मभुजः स्वारथ्यकर्मभोक्तुन ॥ किंच जन्तवः प्राणि
 नः सहसदा नासते ॥ किंच त्वत्कालमेव तदप्येकत्र नासते ॥ किंतु विद्युज्यते ॥ यतो देवाधीनाः ॥१७॥ सदो नासत इत्यनेन य
 इति प्रभाष्यतं देवी माया भगवती भुवि ॥ वदुनामनिकेतोषु वदुनामा वभूव ह ॥१८॥ तथाभिहितमा
 कर्ण्य कंसः परमविस्मितः ॥ देवकी वसुदेवं च विमुच्य प्ररुतो ब्रवीत् ॥१९॥ अहो भगिनी हो भाममया
 वां वत पाप्मना ॥ पुरुषादुवापत्यं वदवो हिंसिताः सुताः ॥२०॥ सत्त्वं हंत्यक्तकारुण्यस्य तज्जातिसु
 हृत्खलः ॥ कां लोकान्वेगमिष्यामि वृद्धं देवमृतः श्वसन ॥२१॥ देवमप्यनृतं वक्ति नमस्त्यैव केवलं
 यद्विस्मभादहं पापः स्वसुनिहतवाचा शृणु ॥२२॥ मा शोचत महाभागा वात्मजांस्वर्कतं भुजः ॥ जंत
 वानसदेकत्र देवाधीना सहसते ॥२३॥ भुवि भो मानिभूतानि यथायात्यपयाति च ॥ नायमात्मानथे
 दत्तं जन्ममरणदितदपि देहानामेव नात्मन इत्याह ॥ भुवीति ॥ भूतानि तेषु विपर्ययति यथैव भूः ॥२४॥
 देहा एव याति ॥ प्रपयाति च ॥ भवति न भवति चेत्यर्थः ॥ यथा भुवि भो मानि घटादीनि तद्वत् ॥ एतेषु भूतेषु जन्म
 दिनि विविक्तियमाणेषु ॥ अथ मपरोक्षतया प्रत्यभिज्ञायमानः ॥ आत्मानविपर्ययति ॥ विपर्ययनं प्राप्नोति ॥ एकस्वरूप

एव बलं ते इत्यर्थः ॥ भो मे भुवि विविक्तियमाणेषु यथा भ
 सथेति ॥ २४ ॥

भा० द० पू० अस्यतः विध्यतः सतः उत्सृज्यरणां त्यक्ता ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अन्यासकान् विमुखांश्चेति न हं सि न हि न सि ॥ ३४ ॥ ननु देवेभ्यो
 २० विभेमीति चेत् ॥ तमे निर्भयदेशे शूरैः संयुगादन्यत्र विकस्यते प्रौढिवादी येषां ते ॥ ननु हरे विभे मीशं भो श्रुति
 अस्यतः सेशाव्रातैर्हन्यमानाः समंततः ॥ जिजीविषव उत्सृज्य पलायनपराययुः ॥ ३२ ॥ केचित्प्रां
 जलयोर्दीनान्यस्तशस्त्रादिवोकसः ॥ मुक्तकण्ठशिखा केचिद्भीतास्मरतिवादिनः ॥ ३३ ॥ नत्वे विस्म
 तशस्त्रास्त्रान्विरथान्न सन्नतान् ॥ हंस्यन्यासकविमुखान् भग्नचापानयुध्यतः ॥ ३४ ॥ किं हे मशूरै
 विबुधैरसंयुगविकस्यते ॥ रहोजुषा किं हरिणा शंभुना वा वनो कसा ॥ किमिंद्रेणात्यवीर्येण
 ब्रह्मणा वा तपस्विना ॥ ३५ ॥ तथापि देवाः सापत्न्यान् नोपेक्षारतिमन्महे ॥ ततस्तन्मूलवननेनि
 युत्वास्माननुव्रतान् ॥ ३६ ॥ यथा मया गोसमुपेक्षितो नृभिर्न शक्यते रूढपदश्च किं सितुम् ॥
 यथेन्द्रियग्राममुपेक्षितस्तथारिपुर्महान् च वलोनचात्यते ॥ ३७ ॥
 चेतनादुः सहोजुषेति सर्वस्याप्यंतः प्रविष्टेन ॥ क्वचिदपि वहिरदृष्टेनेत्यर्थः ॥ पुरुषप्रवेशरहितमिलाव्रतवनमो
 को यस्य तेन शंभुना ॥ ३८ ॥ यद्यप्युद्यमे देवान् किंचिदपि कर्तुमेसमर्थाः ॥ तथापि नीतिरनुसर्तव्येत्याहुः ॥ तथापीति

॥ ३८ ॥ रूढपदः वृद्धमूलः ॥ ३९ ॥ २०

क

आत्मसौहृदं प्रियवादीनादर्शयन् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्वपरमेव दर्शने किं भवति तदा ह प्रो हर्षेति भावैरेव निमित्तभूतैर्मिथे
भावान् प्राप्तं भावमीश्वरं पृथग्दर्शनेन पश्यति ॥ किं त्वहमेव हंता हतश्चेति मन्यत इत्यर्थः ॥ २६ ॥ विशुद्धं यथा भवति
मोक्षयामास निगडाद्विस्त्रब्धं कन्यकागिरा ॥ देवकी वसुदेवं च दर्शयन् आत्मसौहृदं ॥ २३ ॥ भ्रातुः समनुत
प्रस्यत्तां त्वारोपं च देवकी ॥ वसुदेवसुदेवश्च प्रशस्यत मुवाच ह ॥ २४ ॥ वसुदेव उवाच ॥ एवमे
तन्महाभाग यथा वदसि देहिनां ॥ अज्ञानप्रभवा हं धीः स्वपरेति मिदायतः ॥ २५ ॥ शोकहर्षभ
यद्वेषलोभमोहमदान्विता ॥ मिथो प्राप्तं न पश्यति भावैर्भावं पृथग्दर्शः ॥ २६ ॥ कंस एव प्रसन्ना
भ्यां विशुद्धं प्रतिभाषितं ॥ देवकी वसुदेवाभ्यामनुज्ञातो विशाङ्गह ॥ २७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तस्या रात्रां
व्यतीतायां कंस आहूय मंत्रिणः ॥ तेभ्यश्चाचष्ट तत्सर्वं यदुक्तं योगनिद्रया ॥ २८ ॥ आकर्ण्य भर्तुर्गदितं त
मूचुर्देवशत्रवः ॥ देवान् प्रतिकृता मर्षादैत्येयानातिकोविदाः ॥ २९ ॥ एवं चेत्तर्हि भोजेन्द्रपुरगामं व्रजा
दिषु ॥ अनिर्देशान्निर्देशांश्च ह निष्पामोद्य वैशिष्ट्यम् ॥ ३० ॥ किमुद्यमेः करिष्यति देवाः समरभीरवः ॥ नि
त्यमुद्दिग्ममने सो ज्ञाद्योषेर्धनुषस्तव ॥ ३१ ॥

२७ ॥ २८ ॥ नातिकोविदाः दृष्टमात्रमतयः ॥ नदीर्घदर्शनाः ॥ २९ ॥ न निर्गता निदशदिना विद्ये पातान् अन्याम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥

भा० द० पू०
२९

पंचमे जातकं नंदः सुनोः कृत्वा म होत्सवं गत्वा यमयुगं प्राप वसुदेवागमोत्सवं ॥ महा मना उदारचित्तः ॥ १॥ त्रिपुते द्वे लक्षे सप्ततिलप
वर्तंश्च प्रादात् ॥ कथं भूतान् रत्नौघैः रत्नममृहेः सातकौ भांवरेः सुवर्णं रसाकै रं वरे श्रावतान् ॥ ३॥ द्रव्यानां गोहिरण्णादीनां मध्ये केषां चिद्
नैरेव शुद्धिर्यथोत्था दानादियुक्तकर्मणा हि संस्कारैरेव गमोत्सवं शुद्धिरिति दर्शयितुं प्रतिनियतानि शोधकानि दृष्टं तत्त्वेनोदाहर

श्रीशुक उवाच ॥ नंदस्वात्मज उत्पन्ने जाता ह्लादो महामनाः ॥ ग्राहय विप्रान् देवजान् स्नातः शु
चिरलंकृतः ॥ १॥ वाचयित्वा स्वैर्ययनं जातकर्मोत्सवं ॥ कारयामास विधिवत् पितृदेवा च नं
तथा ॥ २॥ धेनुनां त्रिपुते प्रादाद्विप्रेभ्यः समलंकृतं ॥ तिलादीन् सप्तरत्नौघशतकौ भांवरा हतान् ॥ ३॥
कालेन स्नानशौचाभ्यां संस्कारैस्तपसे जपया ॥ शुद्धं तिदानैः संतुष्ट्या द्रव्याणां आत्मविधया ॥ ४॥
सौमंगल्यगिरो विप्राः स्तुतमागधवेदिनः ॥ गायकाश्च जगुर्नैर्दुर्भय्यो दुंदुभयो मुहुः ॥ ५॥

ति ॥ कालेनेति ॥ कालेन भूम्यादि स्नानेन देहादि शौचेना मेध्यलिप्तादि संस्कारैर्गर्भोदि ॥ तपसा इंदियाणि इज्या ब्राह्मणादि ॥ दानैर्द्र
व्याणि संतुष्ट्या मनः ॥ आत्मा आत्म विद्ययेति ॥ ४॥ सौमंगल्यगिरः स्वस्तिवाचका विप्रादयो वभूवुः ॥ तत्र स्तुताः ॥ पौराणि
काः ॥ प्रोक्ता मागधावं शशं सकाः ॥ वेदिनस्त्वमलप्रजा ॥ प्रस्तावसदृशोक्तयः ॥ ॥ ॥ ५॥ श्रीरामायनमः ॥

भा. २०३
२१

२४

देवानां मूलं विष्णुः सच यत्र धर्मस्तत्रास्ते धर्मस्य मूलं देवा दय इति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ किंच विप्रादयो हरे
वतेन वोयस्मा तस्मादय मे वोपाय इत्याहुः ॥ अयमिति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ श्रीरात्मसोपमा गता मृत्युये वाते ॥ ४५ ॥ स
मूलं विष्णुर्हि देवानां यत्र धर्मः सनातनः ॥ तस्य च ब्रह्मणो विप्रास्तपो यज्ञाः सददिराणाः ॥ ४६ ॥ तस्मा
त्सर्वात्मनाराजन ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः ॥ तपस्विनो यज्ञशीलान्गाम्भ्रह्मो हविर्दुधाः ॥ ४७ ॥
विप्रागावम्भ्रदेवाश्च तपः सत्यं दमः शमः ॥ प्रह्लादयाति त्तिदा च कतवश्च हरेस्तनः ॥ ४८ ॥ सु
हिसर्वसुराध्यक्षो ह्यसुहृद् दुहा शयः ॥ तन्मूला देवताः सर्वाः सम्भराः सचतुर्मुखाः ॥ ४९ ॥ अथ वै
ते द्वधोपायो यदधीणा विहिंसनं ॥ ५० ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं दुर्मत्रिभिः कंसः सहसंमंत्र्य
दुर्मतिः ॥ ब्रह्महिंसा हितं मे नैकालपाशावृतोः सुरः ॥ ५१ ॥ संदिश्य साधुलोकस्य कदने कदन
प्रियान् ॥ कामरूपधरा नदिह दानवान्गदहमाविशत् ॥ ५२ ॥ ते वैरजः प्रकृतयस्तमसाम्भ्रवेत्तसः ॥
सतां विद्वेषमाचरु रारादागत मृत्यवः ॥ ५३ ॥ आयुः प्रियं यशे धर्मं लोकानां शिष्य एव च ॥ इति
श्रेयोसि सर्वो रिपुं सोमह दतिक्रमः ॥ ५४ ॥ इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कंधे चतुर्थोऽध्या
या विद्वेषो न मृत्युमप्यहेतुः ॥ किंतु वद्वनर्थकारीत्याह ॥ आयुः प्रियमिति ॥ ५५ ॥ इति दशमे चतुर्थः ॥ ५६ ॥

भा० द० पू०
२२

त४

जनसिंचत्यः प्रजनमुज्जगुरिति वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तेभ्यः प्रादात्त यथोचितमन्यानि प्रजयत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ हरेर्निवासेन येन
ता आशिषः प्रयजानाश्चिरं पादौ तिवालके ॥ हरिद्राचूर्णतैलादिः सिंचत्योजनमुज्जगुः ॥ ११ ॥ अवाद्यंत
विचित्राणि वादित्राणि महोत्सवे ॥ कस्मै विश्वेश्वरे न्तं नंदस्य व्रजमागते ॥ १२ ॥ गोपाः परस्परं दृष्ट्वा
धिर्घोरघृतां वभिः ॥ आसिंचतां विलिपन्तानवनीतैश्च चिचिपुः ॥ १३ ॥ नंदो महामनास्तेभ्यो वीसालं
कारगोधनं ॥ स मागधवन्दिभ्यो येन्ये विद्योपजीविनः ॥ तैस्तेः कामैरदीनात्मा यथोचितमप्रजयत्
विस्मारागधनार्थाय स पुत्रस्योदयाय च ॥ १४ ॥ गोहिणी च महाभागानंदगोपाभिर्नदिता ॥ यच्चरद्विष्य
वासः स्रक्कंठामरणभूषिता ॥ १५ ॥ ततश्चारभ्य नंदस्य व्रजः सर्वसमृद्धिमान् ॥ हरेर्निवासात्मगु
णैर्ममाक्रीडमभून्नृप ॥ १६ ॥ गोपसंगो कुलरत्नाया निरूप्य मथुरागतः ॥ नंदः कंसस्य वार्षिक्यं करं दातुं
कुरुद्वह ॥ १७ ॥ वसुदेव उपश्रुत्य भ्रातरं नंदमागतं ॥ तात्वाद्न करं राज्ञे ययौ तदवमोचनं ॥ १८ ॥ तदृष्ट्वा परमा
त्थाय देहः प्राणमिवागतं ॥ प्रीतः प्रियतमं दोभ्यां स स्वजे प्रेमविह्वलः ॥ १९ ॥ पूजितः सुखमासीनः पृष्ट्वा
नामयमोदतः ॥ प्रसक्तधीः स्वात्मजयोरिदमाह विशापते ॥ २० ॥
तन्निगुणासैरमाया आक्रीडं विहारस्थानम् ॥ १६ ॥ वार्षिक्यं प्रतिवर्षं देयं ॥ १७ ॥ भ्रातरं सखायं ॥ तदवमोचनं ॥ तस्य

वसतिस्थानम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

२२

संमृष्टानि संसिक्तानि च द्वारणि ॥ अजिगराणि ॥ अंगनानि ॥ गृहान्तराणि ॥ गृहमध्यानि च यस्मिन् ॥ स तथा ॥ चित्रध्वजेषु पता
कानां सज्जं चैलपल्लवतोरणानि च ते भूषितः ॥ ५ ॥ हरिद्रातैलैः रुषिताः लिप्ताः ॥ विचित्रधातवश्च ॥ सहस्रजश्च वस्त्राणि
च कांचनमालाश्चालंकारतया विद्यते येषां ॥ ते तथा भूता गवा दयो वभूवुरित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ आकल्प्याश्च लंकाराः

व्रजः संमृष्टः संसिक्तद्वाराजिगृहान्तरं ॥ चित्रध्वजपताकास्रकुचैलपल्लवतोरणैः ॥ ५ ॥ गवा दृषावत्स
तरा हरिद्रातैलरुषिताः ॥ विचित्रधातुवर्हस्वगवस्त्रकांचनमालिनः ॥ ६ ॥ महाहवस्त्राभरणकंचुकोत्सी
षभूषिताः ॥ गोपाः समाययराजन्तानोपायनपाणयः ॥ ७ ॥ गोप्यश्चाकर्णमुदिता यशोदायाः सुतो द्वव
आत्मानं भूषयाचक्रुर्वस्त्राकल्याजनादिभिः ॥ ८ ॥ नवकुंकुमकिंजल्कमुखपंकजभूतयः ॥ वलि
भिस्वरितजगुः पृथुश्रेण्यश्च लकुचाः ॥ ९ ॥ गोप्यः संमृष्टमणिकुंडलनिष्ककठुश्चित्रावराः य
थिशिखाद्युतमाल्यवर्षाः ॥ नंदालयं सवलया व्रजती विरेजुर्व्यालोलकुंडलपयोधरहारशोभाः ॥

॥ १० ॥ नवकुंकुमकिंजल्कैर्मुखपंकजेषु भूतिः श्रियो सांताः ॥ ११ ॥ संमृष्टानि ॥ उज्ज्वलानि तानि मणिमयानि कुंडलानि
यासां ॥ निष्कापदकानि कंठेषु यासां ताश्च ताश्च ॥ शिखाभ्यश्चुतानि माल्यवर्षाणि यासां ताः ॥ नंदालयं व्रजती ॥ व्रजत्यः
पथि विरेजुः ॥ सवलयाः ॥ कंकणभूषिताः ॥ व्यालोलैः कुंडलादिभिः शोभायासां ताः ॥ १४ ॥

भा० द० पू०
२३

नंदो वसुदेवं सांत्वयन्नाह ॥ अहो इति ॥ २७ ॥ अदृष्टे एव निष्ठा समाप्तिरस्य सः ॥ यदेव पुत्रादि सुखप्रदं अदृष्टं हीयते तदे-
व ते पुत्रादयो न संभवन्तीत्यर्थः ॥ अदृष्टपरमः ॥ तथा अदृष्टमेव परमं यस्य सः ॥ यद्यपि पुत्रादयो वियुक्तास्तथापि
तानदृष्टमेव पुनः संगमयतीत्यर्थः ॥ एवमदृष्टमात्मनस्तत्त्वं ॥ अभिचारिकारणं सुखदुःखयोः ॥ यो वेद स न सु-

नन्द उवाच ॥ अहो ते देवकी पुत्राः कंसेन बहवो हताः ॥ एका वशिष्ठावरजा कन्या
सापि दिवं गता ॥ २७ ॥ नूनं ह्यदृष्टनिष्ठो यमदृष्टपरमो जनः ॥ अदृष्टमात्मनस्तत्त्वं यो वेद
स न मुद्यति ॥ २८ ॥ **वसुदेव उवाच ॥** करो वै वार्षिके दत्तौ गजे दृष्टावयंच वः ॥ नेह स्थेयं
वदुति ये संत्यक्ता ताश्च गोकुले ॥ २९ ॥ **श्रीशुक उवाच ॥** इति नन्दो दयोगोपाः प्रोक्तो सेशो
रिणाययुः ॥ अनीभिरनदुष्टैस्तमनुजैः प्यगोकुले ॥ ३० ॥ **इति श्रीमद्भागवते महापुरा-
दशमस्कन्धे वसुदेवनन्दसमागमे पंचमाध्यायः ॥ ५ ॥**
इति तस्मादिदानीं त्वयानंदः खभावनीयं ॥ मृतानामपि वियुक्तानामपि च कालान्तरे दर्शनयो संभवात् ॥ अस्मा-
दादिभिरपि कालान्तरेऽपि तद्वियोगसत्यपि ॥ इति नन्दस्य देवीवागेषा भावि सूचिका ॥ २ ॥ यत्तु ब्रुवा वसुदेवो दुः-
खं त्यक्तो नन्दमाह ॥ करो वा इति ॥ वयुष्माभिः ॥ २९ ॥ अनीभिः शक्यैः ॥ ३० ॥ **इति दशमोऽध्यायः ॥ ५ ॥**

२५ पुनर्भवः पुनर्जात इव तत्र हेतुगर्भविशेषणं संसारचक्रे वर्तमान इति ॥ २२ ॥ दुर्लभत्वमेवाह नैकत्रेति प्रियश्चासौ
संवासश्च प्रियसंवासः हे प्रियेति वा स्त्रीतस्य ओघेन नीयमाना नां प्रवन्तीति प्रवाः नृणां काष्ठादयस्तेषां तथा एकत्र स्थि
तिर्नोस्ति तद्वत् ॥ कश्चित्पशव्यादिरूपे तस्मिन् वने निर्दोषगोपयेदध्यादिप्रभूतगोपिकास्तन्यादिना पुत्रदोमविवक्षया पृ

दिष्टा भ्रातः प्रवयसद्वदानीमप्रजस्यते ॥ प्रजाशायानिवृत्तस्य प्रजायत्समपद्यत ॥ २१ ॥ दिष्टा
संसारचक्रेऽस्मिन् वर्तमानः पुनर्भवः ॥ उपलब्धो भवानद्यदुर्लभं प्रियदर्शनं ॥ २२ ॥ नैकत्र
प्रियसंवासः सुहृदो वित्रकर्मणां ॥ श्रोत्रेण व्यहमानानां प्रवानां स्त्रोतसो यथा ॥ २३ ॥ कश्चित्पशव्यं नि
रुजं भयं वृत्त एवाविरुधं ॥ वृहद्वनं तदधुना यत्रासेत्वं सुहृद्वत् ॥ २४ ॥ भ्रातर्मम सुतः कश्चिन्नात्रा
सह भवद्वजे ॥ तातं भवंतं मन्वानो भवद्भ्यामुपलालितः ॥ २५ ॥ पुंसस्त्रिवर्गो विहितः सुहृदो ह्यनुभा
वितः ॥ न तेषु क्लिश्यमाने पुत्रिवर्गो र्थाय कल्पते ॥ २६ ॥

भवद्भ्यामुपलालितः सन् कश्चिद्वर्तत इति शेषः ॥ २५ ॥ पुत्रादर्शनकेशानाह पुंस इति ॥ सुहृदो वंधून् इति ॥ अनु
भावितः संपादितो यस्त्रिवर्गः सहिपुंसो विहितः युक्तः शास्त्रेण वा प्रोक्तः ॥ न स्वमात्रपर्यवसितः ॥ अतस्तेषु क्लिश्य

मानेषु सुखाय न भवतीत्यर्थः ॥ २६ ॥

भा २०९
२२४

वालग्रहः पूतना ॥ असदन्नकं बालं ददर्श ॥ अमतामन्नकं दृष्ट्वा कथं न विभेति ॥ तत्राह ॥ प्रविच्छन्नैर्जोरुतेजसं बालनाद्येन प्रतिच्छन्नं
तिरोहितं निजं उरुतेजो येन तं कमिव ॥ भसिभस्मनि आहितमग्निमिवेति ॥ ६ ॥ चराचरात्मत्वादेव तां विबुध्य निमीलिते भूषण आस ॥
स्वयमनेन दृष्टानामन्नकं सा ॥ दुःमारोपयत् ॥ बालं मत्वा ॥ यथोरगस्तु प्रम बुद्धिश्चासौ रज्जुधी ॥ असः अज्ञानतो रज्जु बुद्ध्या गृह्णाति यथा तद
दिति ॥ ७ ॥ ननु यशोदा रोहिणी तां कथं न्यवारयेतां तत्राह ॥ तामिति ॥ वामं वलुज न न्या इव चेष्टितं यस्यास्तां वरस्त्रियं च सह सैव अंतरा ग
बलुस्मिता पांशु विमर्गवत्सि नैर्मनोरंती वनितां बुजो कसां अमं सतां भोज करेण रुपितं मोष्यः श्रियं दृष्टुं निवापानां पतिं ५
बालग्रहस्तत्र विचिचती शिशून् यदृच्छयानंदगृहे ॥ सदतकम् ॥ बालं प्रतिच्छन्नैर्जोरुतेजसं ददर्श
शतल्ये प्रमिवाहितं भसि विबुध्यतां बालकमारिकाग्रहं च रत्नासनिमीलिते भूषणः ॥ अनंतमारोपयदं कसंतं कं यपो
रगं सुप्रम बुद्धिरज्जुधीः ॥ ७ ॥ तां तीक्ष्णचिन्तामतिवामचेष्टितां वीक्ष्य अंतरा कोशपरिच्छदा सितवत् ॥ वरस्त्रियं तत्प्रभयाऽ
वधारिते निरीक्ष्यमाणे जननी प्रतिष्ठिताम् ॥ ८ ॥ तस्मिन्स्तनं दुर्जु रवीर्यं मुहूर्त्वा ण्योरो कमादाय शिशो देहावय ॥
गाढं कराभ्यां भगवान्पृषीडुत त्प्राणैः समं रोष समन्वितो पिवत् ॥ ९ ॥

च न न्यवारयेतां तत्राह ॥ तामिति ॥ वामं वलुज न न्या इव चेष्टितं यस्यास्तां ॥ ७ ॥ यदृच्छयानंदगृहे ॥ सदतकम् ॥ बालं प्रतिच्छन्नैर्जोरुतेजसं ददर्श
तिरोहितं निजं उरुतेजो येन तं कमिव ॥ भसिभस्मनि आहितमग्निमिवेति ॥ ६ ॥ चराचरात्मत्वादेव तां विबुध्य निमीलिते भूषण आस ॥
स्वयमनेन दृष्टानामन्नकं सा ॥ दुःमारोपयत् ॥ बालं मत्वा ॥ यथोरगस्तु प्रम बुद्धिश्चासौ रज्जुधी ॥ असः अज्ञानतो रज्जु बुद्ध्या गृह्णाति यथा तद
दिति ॥ ७ ॥ ननु यशोदा रोहिणी तां कथं न्यवारयेतां तत्राह ॥ तामिति ॥ वामं वलुज न न्या इव चेष्टितं यस्यास्तां ॥ ७ ॥ यदृच्छयानंदगृहे ॥ सदतकम् ॥ बालं प्रतिच्छन्नैर्जोरुतेजसं ददर्श
शतल्ये प्रमिवाहितं भसि विबुध्यतां बालकमारिकाग्रहं च रत्नासनिमीलिते भूषणः ॥ अनंतमारोपयदं कसंतं कं यपो
रगं सुप्रम बुद्धिरज्जुधीः ॥ ७ ॥ तां तीक्ष्णचिन्तामतिवामचेष्टितां वीक्ष्य अंतरा कोशपरिच्छदा सितवत् ॥ वरस्त्रियं तत्प्रभयाऽ
वधारिते निरीक्ष्यमाणे जननी प्रतिष्ठिताम् ॥ ८ ॥ तस्मिन्स्तनं दुर्जु रवीर्यं मुहूर्त्वा ण्योरो कमादाय शिशो देहावय ॥
गाढं कराभ्यां भगवान्पृषीडुत त्प्राणैः समं रोष समन्वितो पिवत् ॥ ९ ॥

सितिमत्तवतस्याः प्राणैः सह पिवत् ॥ ९ ॥

यद्येसख्युर्गिरानंदो ब्रजं गच्छन्मतां पथि ॥ दृष्ट्वा तु राक्षसी तस्या मृत्युं श्रुत्वा च विस्मितः ॥ १ ॥ २ ॥ कस्य विद्येशं कमानं राजानं प्र
ति अविषयेषु तत्रासेव मरिष्यतीति सूचयन्नाह ॥ नयत्रेति ॥ यत्र श्रीकृष्णस्य अवगादीनि न संति तत्रैव तासां शक्तिः साक्षात्सि
न्नेव सति काशं केति भावः ॥ ३ ॥ योषित्वा वेष्टतो वरं नारीमिव आत्मानं विधाय ननु निर्लज्जानिर्विशंका च सती कथं परममति
प्रविष्टा अत आह कामचारिणीति ॥ नहि कामचारिणी स्त्रियं हि चित्रमित्यर्थः ॥ ४ ॥ तां वनितो यतिर्द्रष्टुं आगतो रूपवतीं श्रियमिव गो

श्रीशुक उवाच ॥ नंदः पथिवचः शोरेर्नमस्तेति विचिंतयन् ॥ हरिं जगाम शरणमुत्पाताममशं
कितः ॥ १ ॥ कंसेन प्रहिता घोराशूतना वालयातिनी ॥ शिष्टं अचारनिघ्नं तीपुरगामवृजादिषु ॥ २ ॥
नयत्र अवगादीनि रक्षोघ्नानि स्वकर्मसु ॥ कुर्वेति सा ततां भर्तुर्यातु धान्यमश्रुतत्र हि ॥ ३ ॥ सारवेचर्ये कदोषे
त्यशूतनानंदगोकुले ॥ योषित्वा मययात्मानं प्राविषत् कामचारिणी ॥ ४ ॥ तां केशवं धवतिष्ठत्तमसि
कां हृदन्ति तं वस्तनं कृष्टमध्यमं ॥ सुवाससं कं पितकर्णभूषणं त्रिषोऽक्षसत्कुंतलमंडितमननं ॥ ५ ॥

योऽसं सतेत्युत्तरश्लोकेनान्वयः ॥ श्रीसाम्पार्थ निविशेषणानि केशवं धवतिष्ठत्तमसि कां धम्मिल्लसंसिक्तमलिकाकुसुमां हृ
तानितं वेनस्तनाभ्यां च उभयत आकांतमिव कच्छं कृशं मध्यममुदरं यस्यास्तां सुवाससरमणीये वाससीयस्यास्तां कं पि
तयोः कर्णभूषणयोः त्रिषोऽक्षसद्भिः कुंतलैर्मंडितमाननं यस्यास्तां ॥ ५ ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमो नमः ॥ ॥

भा० द० २०
२५
: स्व ३

अंधकृपाविवगभीरे अदिणीयस्मितततः पुलिनवदारे हो जघनेताभ्यां भीषणं वद्धासेतवद्धभुजौ उरु
क्रीचयस्मितततः शून्यतोयद्रदरवउदरं यस्मिन् तदिति पूर्वमेव तस्याः शब्देन भीताः पुनर्दर्शनं नातितत्र
सुरित्याह पूर्वत्विति तस्यो नितं शब्देन निमित्तानि हत्कर्णमस्तकानियेषांते १४ १५ १६ द्वादशांगेषु लला
अंधकृपाविवगभीरात्तं पुलिनारोहभीषणं वद्धसेतुर्भुजौ वंघ्रिः शून्यतोयद्रदोदरं संतत्रसुः स्म
ते ह्रीं दीपगोपागाण्यः कलेवरं पूर्वतुजन्निः स्व नितमिन्नहत्कर्णमस्तकाः १४ वालचतस्य
उरसिक्रीडतमुकुतोभयं गोणस्तर्णं समभ्येत्य जगद्रुज्जातसंभ्रमाः १५ यशोदारे हि
णीभ्यां ताः समंवा तस्य सर्वशः रत्नाविदधिरे सम्यगोपुच्छभ्रं मरणादिभिः १६ गोसूत्रेण
स्नापयित्वा पुनर्गो रजसा भक्तं रत्नां चक्रुश्च शकता द्वादशांगेषु नामभिः १७ गोण्यः संस्पृष्ट
सलिलांश्रुगणुकरयोः पृथक् न्यस्यात्मन्यथवालस्य धीजन्या समकुर्वत १८
रादिषु केशादि द्वादशनामभिः १९ अनां ता एव प्रथममति संभ्रमेणैव रत्नां कला किंचित्त्वद्व्यासाः पुनस्त
न्यथै रणवोजन्या समकुर्वतेत्याह गोण्य इति संस्पृष्टसलिलाः अनां ताः आत्मनि प्रथममंगेषु करयोश्च पृथक् पृथक्
कुं अजाद्याकादशबीजानां मध्ये करशुद्धौ त्रीणिकरयोः संधिषु चत्वारिचत्वारि तथा अघ्रादावेकैकस्मिन्नंगे

कैकं वीजं न्यस्य चत्वारिचत्वारि गोपुत्रेण वा १८
२५

चरणोभुजौ च मुकुः क्षिपंतीनिः सिन्ना निसेदयुक्ता निगात्राणि यस्याः सा ॥ १० ॥ रसारसांतलानि च ॥ ११ ॥ व्यादाय मुखं
विद्वत् ॥ निजरूपमास्थिता ॥ मरणसमये कपरमयुक्तमतीव ॥ १२ ॥ पतन्नपितस्याः देहः षट्कोशमध्यवर्तिनो द्रुमाश्च
लीचकार ॥ १३ ॥ ईशानात्रो गदष्टास्य ॥ ईशालो गले दंडः ॥ तत्प्रमाण उग्रा दष्टाय सिन् तत्तथा भूत मास्ययसिन् तत्तस्याः

सामुचमुंचालमिति प्रभाषिणी निष्पीड्यमाना ॥ खिलजीवमर्म्मणि विद्वत्तनेत्रे चरणोभुजौ मुकुः
निः सिन्ना गात्राक्षिपतीरुगेदह ॥ १० ॥ तस्याः स्वनेनापि गभीरं ह्रसासाद्रिमहीद्यौश्च चालस
ग्रहा ॥ रसादिप्रश्नप्रतिनेदिरेजनाः पेतुः क्षितौ वज्रनिपातशंकया ॥ ११ ॥ निशाँरीत्यव्यथितस
नाचमुर्वादाय केशाश्चरणोभुजावपि ॥ प्रसार्य गोष्ठे निजरूपमास्थिता वज्राहतोत्तुव्रवा
पतन्नप ॥ १२ ॥ पतमानो पित देहस्त्रिगव्युत्पन्नद्रुमान् ॥ चूर्णयामास राजेंद्रमहदासीनदह
तं ॥ १३ ॥ ईशानात्रो गदष्टास्य गिरिकंदरनासिकं ॥ गंडशैलस्तनुरेद्रप्रकीर्णारुणमूर्धजं ॥

कलेवरं वीर्यगोपाः गोणश्च संतत्र सुः ॥ संत्रासहेतुत्वेन युनरष्टभिः पदैः विशिनष्टि गिरिकंदरवतनासि
केयसिन्तत ॥ गिरेश्चुतौ स्थलोपलौता विवस्तनौ यस्मिन्तत ॥ रोद्रंधोरं प्रकीर्णा अरुणा मूर्धजायसि

पृ१

च३

नतत ॥

भा० द० पू०
२६

२३॥ संन्यवेशयत्तु शाययामास ॥ २४ ॥ २५ ॥ विस्मयमेवाह ॥ नूनमिति ॥ वतविस्मये संप्रतंसकृपिस्तपःप्रभाववान् योगे
शो ज्ञानी वासम्यगास ॥ यतः स एव दृष्ट इति ॥ २६ ॥ विस्मयांतरमाह ॥ दृष्टमानस्येति ॥ कस्मिन्निर्भुक्तः ॥ अतएव स पद्याहतः
स्वप्नदृष्टा महोत्पाता वृद्धवालग्रहाश्रये ॥ सर्वे नश्यंतु ते विस्मोर्नामग्रहराभीरवः ॥ २७ ॥ श्रीशुक उवाच
इति प्रणयवद्धाभिर्गोपीभिः कतरक्षरं ॥ पाययित्वास्तं न माता संन्यवेशयदात्मजं ॥ २८ ॥ तावन्नंदद
योगोपामथुरया व्रजंगताः ॥ विलोक्य पूतना देहं वभूवुरतिविस्मिताः ॥ २९ ॥ नंददयचक्षुः ॥ नूनं वत
र्षिः संजातो योगेशो वासमाससः ॥ स एव दृष्टो धृत्या तोयदाहानकटुं दुभिः ॥ ३० ॥ श्रीशुक उवाच ॥
कलेवरं परशुभिश्चिह्नात्तत्रैव जौकसः ॥ दूरे क्षिप्त्वा वयवशोन्यदहनकाष्ठे धिष्टितं ॥ ३१ ॥ दृष्टमा
नस्य देहस्य धूमश्चागुरु सारभः ॥ उत्थितः कस्मिन्निर्भुक्तः स पद्याहतपापनः ॥ ३२ ॥ पूतना लोकवाल
घ्नीराक्षसीरुधिगशना ॥ जिघांसया पिहरयेत्तनंदत्वापसङ्गतिं ॥ किंपुनः श्रद्धया भक्त्या कस्मा
यपरमात्मने ॥ यच्छन्प्रियतमं किं नुरक्तास्तन्मातरं यथा ॥ ३३ ॥
हस्तनेति ॥ श्रद्धयास्तिकेन भक्त्या प्रेमणारक्ताः स्विद्यास्तन्मातर इति ॥ वत्साहरणलीलाभिप्रायेण वेदुर्वचनं गो

तापिकासदा मातरोऽभवन्मति ॥ ३४ ॥
२६

अंधि चंधी जातु जानुनी भुजं भुजौ कंशिरः ॥ १९ ॥ तथादिहुरत्तामकुर्वन्तित्याह चक्रयगत इति चक्रसहितो ह
 रिसवगुतोऽस्तु सहगदोगदासहितो हरेस्तवपश्चादस्तु चत्पाश्वयोर्धनुर्धरो मधुहा असिधोः जनश्च ॥ २० ॥
 अवादनोऽंधिमणिमांसवज्रान्वयोरुपज्ञोऽच्युतेः कटितटंजवरं हयास्यः ॥ हृकेशवत्सदुरई
 शदनस्तुकं विसृभुजं मुखमुरुक्रमदृश्यरः कं ॥ २१ ॥ चक्रयगतः सहगदो हरिरस्तपश्चात्तत्पा
 श्वयोर्धनुर्सीमधुहा जनश्च ॥ कोणेषु शंख उरुगाय उपर्युपेन्द्रस्तार्क्ष्यः क्षितौ हलधरः पुरुषः स
 मंतात् ॥ २० ॥ इंद्रियाणि हृषीकेशः प्राणान् नारायणो वतु ॥ श्वेतद्वीपपतिश्चित्तमनोयोगेश्वरो वतु
 पृथ्निगर्भस्तुते बुद्धिमात्मानं भगवान्परः ॥ २१ ॥ कीडंते पातु गोविंदः शयानं पातु माधवः ॥ ब्रजं
 तम व्याहृकुव आसीनं त्वं श्रियः पतिः ॥ भुजानं यज्ञभुक् पातु सर्वग्रहभयंकरः ॥ २२ ॥ इति
 न्यायातु धान्यश्रुकुंभां डार्यैः भकाग्रहाः ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च यक्षरक्षौ विनायकाः ॥ कोटरां रेवती
 ज्येष्ठा पूतना मातृकादयः ॥ उन्मादा ये ह्यपस्मारदेहप्राणेंद्रियद्रुहः ॥ ॥ ii ॥

स्वधरः उरुगायश्चतुःकोणेषु क्षितौ अधस्तात् ॥ २० ॥ एवं वहिरं चां हृत्वांतरंगामकुर्वन्तित्याह इंद्रियाणीति आत्मा

भा० ८० ५० उत्तमिपनशकटं गोमिहृणवर्तमधः क्षिपव ॥ दर्शयन्विश्वमासेचकृष्णः क्रीडतिसप्तमे ॥ १ ॥ कृष्णार्भकसु
 २९ धासिधुसंप्रवानंदनिर्भरः ॥ भूयस्तदेवसंप्रपुंगजन्यदभिनंदति ॥ २ ॥ येनयेनेति येनयेनमत्स्याद्यवतारेणापियानि
 कर्माणि करोति ॥ ज्ञानिनः कर्णसुखावहानि मनः प्रीतिकराणि भवन्त्येव ॥ तथापियत्तृणवतः पुरुषमात्रस्य ॥ अरतिर्मनो
 गलानितमूलभूताविविधातृष्णा च ॥ अपगच्छति ॥ तथाच सत्त्वशुद्धिर्ह ॥ रिभक्तिर्हरिष्यसमस्यानिचभवति त
 ॥ जोवाच ॥ येनयेनावतारेण भगवान्हरिरीश्वरः ॥ करोति कर्णरम्याणि मनोज्ञानि च नः प्रभो ॥
 यच्छृण्वतोपै ॥ रतिर्वितृष्णा सत्त्वचमुद्धृत्य चिरेण पुंसः ॥ भक्तिर्हरैतत्पुरुषे च सखा तदेव
 हारं वदमन्यसे च त् ॥ १ ॥ अथान्यदपि कृष्णस्य तोका चरितमद्भुतम् ॥ मानुषं लोकमासाद्य तज्जा
 तिमनुरुंधतः ॥ २ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ कदाचिदौत्थानिककौतुकास्त्रवेजसहयोगे समवे
 तयोपिता ॥ वादित्रगीतद्विजमंत्रवाचकैश्चकारसूनोरभिषेचनसती ॥ ३ ॥
 देवहारं हरेश्चरितं मनोहरं वावदन्ननुग्रहं यदि करोषीति ॥ १ ॥ अत्योत्सुकेन पुनर्विशिनष्टि ॥ अथेति तोका
 चरितं अनुरुंधतोऽनुकुर्वतः ॥ २ ॥ उत्थानं शिशोरंगपरिवर्तनं तत्र करणायै कौतुकस्त्रवेजसवाभिषेके न
 थातस्मिन्नेव दिने ॥ जन्महस्यापि योगे ॥ अतिमहोत्सवे ॥ समवेतयोपिता मिलितपुरस्त्रीणां मध्ये वादित्रादिभिः

श्रीमन्नममभिषेचनचकार ॥ ३ ॥
 २९

३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥ एतत्पूतनामोच्चरणं एतावत् ॥ आर्भकं अर्भकचरितं ॥ किंतत् ॥ पूतनामोच्चमिति ॥ ३५ ॥ अतुं

पद्माभक्तदृष्टिस्थाभ्यां वंद्याभ्यां लोकवन्दितैः ॥ अंगं यस्याः समाक्रम्य भगवानपि वत्स ॥
न ॥ यातुधान्यपि सा स्वर्गमवाप जननी गतिं ॥ क्लृप्तभुक्तस्तनचीराः किमु गवो नुमातरः ॥ ३० ॥
पयांसि यासामपि वत्सु त्रेहस्तुतान्यलं ॥ भगवान् देवकीपुत्रः कैवल्यार्द्यारिवलप्रदः ॥ ता
सामविरतं क्लृप्तं कुर्वतीनां सुतेक्षणं ॥ न पुनः कल्यते राजन्समागोः ज्ञानसंभवः ॥ ३१ ॥ कटधू
मस्य सौरभ्यमवघ्राय ब्रजोक्तसः ॥ किमिदं कुत एवेति वदन्ता ब्रजमाययुः ॥ ३२ ॥ ततत्र वारि
तंगोपैः पूतनागमनादिकं ॥ श्रुत्वा तन्निधनं स्वस्ति शिशोश्चासन्सुविस्मिताः ॥ ३३ ॥ नन्दः स
पुत्रमादाय प्रोत्थागत उदारधीः ॥ मूर्खापाद्याय परमां मुदं लभे कुरुद्वह ॥ ३४ ॥ य एतत्पूत
नामोच्चं क्लृप्तस्य द्रुतमर्भकं ॥ प्रत्ययां कुरुद्वह यामर्त्या गोविन्दं लभते रतिं ॥ ३५ ॥ इति श्रीम

द्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूतनामोच्चनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

हेत्यकुलानीशः पूतनायाः शिशुच्छलात् ॥ सन्यापोशनतः प्राणैः प्राणकृतिमकल्पयत् ॥ १ ॥ इति श्री दशमोऽध्यायः

भा० द० पू०
२८

नश्रदधिरेविष्वासेनजम्मुः॥उतअपिवालस्येतन्नसंभवति॥एतेचवालाःकिंजानंतीति॥१०॥रक्षोघैःसूक्तैःकृत्वा॥१०॥
भगवत्प्रभावानभिज्ञविप्रचेष्टितंविडंयन्नाह॥पूर्ववदित्यादिनावलिभिः॥शक्तैः॥यद्वा॥प्रष्टदिक्षुवलिभिःसहि
तसपरिकरंयथापूर्वंस्थापितं॥विप्राःदध्यादिभिरर्चयामासुः॥कृत्वाग्रहादिहोमंविधाय॥११॥अस्यागुणेषु

नतेश्रदधिरेगोपावालभावितमित्युत॥अप्रमेयंवलंतस्यवालकस्यनतेविदुः॥१२॥रुदंतंसुत
मादाययशोदाग्रहशंकिता॥कृतस्यस्ययनंविप्रैःसूक्तैःसनमपाययत्॥१३॥पूर्ववत्स्थापितंगो
पैर्वलिभिःसपरिषदं॥विप्राकृत्वाच्यंवाचकुर्दध्यक्षतकुशांबुभिः॥१४॥येस्यान्ततदंभेषाहिंसा
मानविवर्जिताः॥नतेषांसत्यशीलानामाशिषोविफलाःकृताः॥इतिवालकमादायसामं
ग्यंजुरुपाकृतैः॥जलेःपवित्रौषधिभिरभिषिच्यद्विजोत्तमैः॥वाचयित्वास्वस्ययनंनंदगोपःस
माहितः॥कृत्वाचाग्निंदिजातिभ्यःप्रादादन्नमहागुणं॥१५॥गावःसर्वगुणोपेतावासःस्रगुक्ल
मालिनीः॥आत्मजाभ्युदयार्थायप्रादानेचान्वयंजतं॥१६॥

होषाविष्करणं॥इष्याअक्षांतिसेषामाशिषःकृतांसेःप्रयुक्ताः॥इत्येवमभिप्रेत्यसामग्यंभिरुपाकृतैःसंस्कृतैःप
वित्राओषधयोषेषुजलेषुतेःकृत्वाद्विजोत्तमैःकर्तृभिरभिषिच्य॥अभिषेकंकारयित्वा॥१७॥गावःगाश्वप्राशवः॥अन्यंज

नन्नाशिषोयुयुजः॥

२८

अन्नादिभिः सुपूजितैर्विप्रेः कृतसंगलं संजातनिद्रैश्चिणीयस्यतं ॥ अशीशयत् शायितवती ॥ शकटस्याधस्तात्प्रेरेवे ॥ ४ ॥
उदक्षिपत् ॥ ऊर्ध्वं चालितवान् ॥ ५ ॥ तदधः शयानस्य शिशोरन्यकप्रवाले वन्दुस्त्रयोऽङ्घ्रिस्तनूतं शकटं व्यवर्तत
विपरितमपतत् ॥ कथं विध्वंसानि ॥ मानारसवतिकुप्यः भाजनानि ॥ ताम्ररजतातिरिक्तानि ॥ कोसोदिमयानियथा

नन्दस्यपत्नीकृतमज्जनादिकं विप्रेः कृतं स्वस्त्यै न सुपूजितैः ॥ अन्नाद्यवासः स्रगभीष्टधेनुभिः
संजातनिद्राक्षमशीशयच्छने ॥ ४ ॥ श्रोत्यानि कौत्सुकमना मनसिनी समागतान् पूजयती
व्रजोक्तसः ॥ नैवाश्रयो ह्येह दितं सुतस्य सारुदन्तनाथी चरणवुदक्षिपत् ॥ ५ ॥ अधः शयान
स्य शिशोरनन्यकप्रवालमूर्ध्वं धिहृतं व्यवर्तत ॥ विध्वंसनानारसकुप्यभाजनं व्यत्यस्तच
क्रावविभिन्नकवरं ॥ ६ ॥ हृष्टाय शोदाप्रमुखा व्रजस्त्रिय श्रोत्यानि के कर्मणि यां समागताः ॥
नन्दादयश्चाद्भुतदर्शनाकुलाः कथं स्वयं वै शकटं विपर्यगात् ॥ ७ ॥ ऊचुरव्यवसितमती नृगोपा
नृगोपीश्रवालकाः ॥ रुदता नेन पादेन क्षिप्रमेतन्न संशयः ॥ ८ ॥

भवति तथा ॥ चक्रे च अक्षकालाः व्यत्यस्ताः चक्राक्षाः यस्मिन् विभिन्नः क्ववरो युगंधरो यस्मिन् तच्च तच्च
यथा भवति तथा व्यवर्तत ॥ ६ ॥ अद्भुतदर्शनेन आकुला वभूवुः ॥ तदेवाह ॥ कथमिति ॥ विपर्यगात् ॥ विपरितमपतत्

चर

॥ २ ॥ ७ ॥ ८ ॥

भा० ६० पू० खरपवनचक्रात् पांशुवर्षसति ॥ १९ ॥ उपारतः पांशुवर्षस्य वेगो यस्मिन् तथाभूते पवने सति तत्र तस्या रुदितमनु
२२ निशम्य गोप्यो रुरुदुः ॥ २० ॥ वात्याचक्रवर्तिरूपधरः कस्मिन् नशो नश्यः कथंचिन्नभोगतः परं गंतुं नाशक्रोदित्यर्थः

इति खरपवनचक्रपांशुवर्षसुतपदवीमवलाऽविलक्ष्यमाता ॥ अतिकरुणमनुस्मृत्युत्तरं त्यशोचदुवि
पतितामृतवत्सकायथागौः ॥ १९ ॥ रुदितमनुनिशम्य तत्र गोप्यो भृशमनुतप्रधियोऽशुपूर्णमुखः ॥ रु
दुर्नुपलभ्य नंदसुतपवने उपारतपांशुवर्षवेगो ॥ २० ॥ दृष्ट्वा वर्तमानं तयो वात्यारूपधरो रुरुन ॥ कस्मि
न्नभोगतं गंतुं नाशक्रोदिरभारभत ॥ २१ ॥ तमश्मानं मन्यमानं आत्मनो गुरुमत्रया ॥ गले गृहीत उत्
सृष्टुं नाशक्रोदद्रुताभं कं ॥ २२ ॥ गलग्रहणनिश्चेष्टो दैत्यो निर्गतलोचनः ॥ अवक्रावोन्यपतत्सहबालो
व्यसुर्व्रजे ॥ २३ ॥ तमन्तरिक्षात्पतितं शिलायां विशीर्णं सर्ववयवः करालं ॥ पुरं यथा रुद्रशरेण विद्धं सि
योरुदंत्योदहं सुः समेताः ॥ २४ ॥ आदाय मात्रं प्रतिहत्य विस्मिताः कस्मिन् च तस्यारसिलं वमानं ॥ २५ ॥

२५ गुरुमत्रयाऽतिगौरवेण तं तथा ॥ अश्मानं ॥ अश्मवंतं ॥ पर्वतप्रायं मन्यमानं तेनैव आत्मनो गले गृहीतत्वा तं
त्यक्तुमिच्छन् पिनाशक्रोदित्यन्तः ॥ २२ ॥ २३ ॥ तस्यारसिलं वमानं कस्मिन् आदाय मात्रं प्रतिहत्य समर्प्य विस्मिताः

र्थः

वसुविरति २५
२६

तास्तथैववभूवुरित्यर्थः॥१३॥ उत्तिष्ठमृदुपादेवशकं ब्योम्बिलीलया॥ तृणावर्तं पदापीड्य भुव्यपातयदर्भकः॥
आरोहमुत्संगं॥१४॥ तृणावर्तौ स्वमृत्युपरिहासयकस्मै नैवात्मन उत्संगदुत्ताराय कृतं भारमजातनी उत्पातशं

विप्रामंत्रविदो युक्तास्तैर्याः प्रोक्तास्तथा शिषः॥ तानिष्कला भविष्यन्ति न कदाचिदपि स्फुटं॥
१३॥ कदा रोहमा रुढं लालयंती सुतं सती॥ गतिमांशं शिशोर्वीढं न सेहे गिरिकूटवत्॥१४॥
भूमौ निधाय तं गोपी विस्मिता भारपीडिता॥ महापुरुषमादधौ जगतामास कर्मसु॥१५॥
दैत्येनाम्ना तृणावर्तं कंसभृत्यः प्रचोदितः॥ चक्रवातस्वरूपेण जहारासीनमर्भकं॥ गोकुलं सर्वमा
वृण्वन्मुसंश्चक्षुःपिरणुभिः॥ ईरयन्तु महाघोरशब्देन प्रदिशोदिशः॥१६॥ मुदूतं मम वङ्गाष्टं
जसातमसारुतं॥ सुतं यशोदाना पश्यन्तस्मिन् सवती यतः॥१७॥ नापश्यत्कश्च नात्मानं परचापि वि
मोहितः॥ तृणावर्तं विसृष्टाभिः शर्कराभिरुपद्रुतः॥१८॥

क्या महापुरुषमादधौ श्रीकृष्णस्योदरवर्तिनां ज
गतां भारेण पीडिता विस्मिता च सती॥ यद्वा जगता मध्ये कर्मसु आसवभव॥ ननु जगदुदरं तं वेद इत्यर्थः॥१५॥ ईरय
न्॥ निनादयन्नित्यर्थः॥१६॥ यतः यत्र न्यस्तवती॥ ततस्तस्मिन् स्थानेनापश्यत्॥१७॥ १८॥ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥

नगान्गिरीन् नद्विहृत्तर्नदीः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इति श्रीदशमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अष्टमेनामकर्मास्यवालक्रीडाकुतहले
 इक्ष्वाभियागोचैर्विम्बरूपेनिरूप्यते ॥ १ ॥ विम्बरूपादिवालस्य निशम्याशंकिनः पितुः ॥ नामकृद्गर्वाकोपेन
 निजंतत्वमसुसुचत् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ एरण्येत्कथं धनिना गृहमागतस्तत्राह ॥ सहद्विचलनमिति ॥ सहतां
 रं रोदसी ज्योतिरनीकमाशाः सूर्येद्विद्विषमनां बुधीम् ॥ दीपान्नगांस्तद्विहृत्तर्नानि
 भूतानि यानि स्थिरजगमानि ॥ ३२ ॥ सोवीह्यविम्बसहसाराजन्संजातवेषधुः ॥ संमील्यसुग
 शावाक्षीनेत्रे आसीत्सुविस्मिता ॥ ३३ ॥ इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कंधे विम्बपदार्थ
 ननामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीभुक्तवोच ॥ गार्गः पुरोहितो राजन् यदनां सुमहातया ब्रजजगा
 मनंदस्य वसुदेवप्रचोदितः ॥ १ ॥ तद्वद्व्यापारमप्रीतः प्रत्युत्थाय कृतांजलिः ॥ आनर्च्योत्तज धिया
 प्रणिपातपुरःसरं ॥ २ ॥ सपविष्टं कृतातिथ्यं गिरा सुनृतयामुनिं ॥ नंदयित्वा ब्रवीद्वा ॥ त्वन्यथास्य कर
 वामकिं ॥ ३ ॥ सहद्विचलनं नृणां गृहीणादीनचेतसां ॥ निःश्रेयसाय भगवन् कल्पेत्तत्कंचित् ॥ ४ ॥
 स्वाश्रमादन्यत्र विचलनं न स्वार्थं ॥ किंतु गृहीणां मंगलाय ॥ ननु तर्हि ते एव सहदर्शनार्थं किमिति नागच्छंति
 तत्राह दीनचेतसां कृपणानाम् ॥ तेषामपि गृहेत्यक्तं भगवत्कृतामित्यर्थः ॥ ४ ॥ नान्यथा १ ॥ ५ ॥

विहाय सागगनमार्गेण पुरुषादेन नीतं ॥ तथापि मृत्युमुखात्प्रमुक्तं पुनर्लब्ध्वा मोदं प्रापुरिति ॥ २६ ॥ परस्परं हर्ष
कथामाकुः ॥ २७ ॥ अहोवतेति निवृत्तिंगमितो मृत्युं प्रापितः ॥ कोत्र विस्मयो युज्यत एवैतदिति तेष

तं स्वस्तिमंतं पुरुषादनीतं विहाय सा मृत्युमुखात्प्रमुक्तं ॥ गोप्यश्रु गोपां किल नंदमुखात् लब्ध्वा पुनः
प्रापुरतीव मोदं ॥ २६ ॥ अहोवतात्यद्भुतमेष रक्षसावालो निवृत्तिंगमितो भयगात् पुनः ॥ हिंस्रः स्वपा
पेन विहिंसितः खलः साधुः समत्वेन भयाद्वि ॥ २७ ॥ किं नस्तपः श्रीर्णमधोक्षजा च नैव तै
ष्टदत्तमुत्तमस्तसौ हृदं ॥ यत्संपरतः पुनैव वालको दिष्ट्या स्ववधं नृणां यन्नुपस्थितः ॥ २८ ॥ ह
ृष्टाद्भुतानि वदुःशो नंदगोपो वृहद्वने ॥ वसुदेववचो भूयो मानयामास विस्मितः ॥ २९ ॥ एक
दा भेकमादाय स्वाकमारोय भाविनी ॥ प्रस्तुतं पाययामास स्तनं स्नेहपरिप्लुता ॥ ३० ॥ पीतप्रा
यस्य जननी सा तस्य रुचिरस्मितं ॥ मुखं लालयती राज्ञं जंभतो ददृशे इदं ॥ ३१ ॥

वकेचिदाकुः ॥ हिंस्र इति ॥ २७ ॥ नः अस्माभिः चोर्णं कृतं ॥ एतं वापी कूपतडागादि निर्माणं ॥ इष्टं पंचयज्ञाग्निहो
त्रादि ॥ दत्तं दानं ॥ यत्तयस्मात्तप आदिः ॥ प्रणयनं हर्षयनं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ तृणावर्तोगमेष्टृगोरवाशं किं नैव प्रसं ॥ चो

मुच्य ३

ययन्मदृश्यामास जंभतो मारुतं विजगत् पीतप्रा
यः स्तनो यमनस्य ॥ ३१ ॥

भा. द. पू.
३९

नस्त्रीभवितुमर्हतीति नित्यं संचिंतयन् सामान्येन कंचिदस्ती ज्ञात्वा युवयोश्च सख्यं संचिंतयन् च हृदे भवे
दितिसं ~~सं~~ भाव्यमसंस्कारलिंगेन व आगताशंकः आगताशंका यस्य सः अपि यदि हंता हनिष्यति
तर्हितुं न दानो महान् अनयः स्यादिति ॥ ७ ॥ द्विजातिसंस्कारं द्विजातीनामवश्यं कर्तव्यं संस्कारमात्रं केवलं स

नित्यं संचिंतयन् श्रुत्वा देवक्यादारिकावचः अपि हंता गताशंकस्तर्हितो नानयो महान् ॥ ७ ॥ न
द उवाच ॥ अलक्षितोऽस्मिन् हसिमामकैरपि गोव्रजे कुरु द्विजातिसंस्कारं सति वाचनपूर्वकं ॥ ८ ॥ श्रीशु
क उवाच ॥ एवं संप्रार्थितो विप्रः स्वचिकीर्षितमेव तत् चकार नामकरणं गूढो हसिवालयोः ॥ ९ ॥ ग
र्ग उवाच ॥ अयं हिरोहिणीपुत्रो रमयन् सुदृढो गुणैः आख्यास्यते राम इति वलाधिकाद्वलं विदुः ॥ १० ॥
आसनवर्णास्त्रयोद्यस्य गच्छतो नु युगंतनूः शुक्लो रक्तस्तथा पीत इदानीं कस्मात्तां गतः ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥

सति वाचनपूर्वकं कुर्विति ॥ ८ ॥ यदूनामप्यथ गभावाकुतश्चिद्वेतोर्विप्रतिपद्यमानानां यदूनामप्यथ गभावात् भावो भा
वनंतस्मात् अन्योन्यसिद्ध्या सर्वकर्मत्यकरणादित्यर्थः सम्यक् कर्षति एकी करोतीति संकर्षणमप्युपशान्तिमन्येते व
स्येतीत्यर्थः गर्भसंकर्षणं तु न प्रकाशयतीति ॥ १० ॥ अस्तव पुत्रस्य अतः कस्मदित्येकं नाम भविष्यति ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥

यदूनामप्यथ गभावात् संकर्षणमुपशान्त्युत ॥ १० ॥

त्वयावालयो नो मकरणादिकरणीयमिति वक्तुं तस्य ज्ञानातिशयमाह ज्योतिषामयनमिति यदतीन्द्रियं
ज्ञानसाधनं ज्योतिषामयनं तत्प्रतिपादकं ज्योतिःशास्त्रमत्यर्थः तत्साक्षाद्भवता प्रणीतं येनान्योपि पुमा
नपरं परं परं कारणं पूर्वजन्मकृतं कर्म अवरं कार्यमस्मिन् जन्मनि भावि फलं तद्देव उक्तं च जातं के यदुपचि
तमन्यजन्मनि शुभाशुभं तस्य कर्मणः प्रतिबिम्बं जयति शास्त्रमेतत् तमसि देव्याणि दीपदेवेति विवक्षितमाह

ज्योतिषामयनं साक्षाद्य तज्ज्ञानमतीन्द्रियं प्रणीतं भवता येन पुमान्नेदपरं ॥ ५ ॥ त्वंहिव
सविदां श्रेष्ठः संस्कारान्कर्तुमर्हसि वालयोरनयोर्नृणां जन्मना ब्राह्मणे गुरुः ॥ ६ ॥ गार्गी उवाच ॥
यदनामहमाचार्यः ख्यातश्च भुविसर्वतः सुतं मया संस्कृतं ते मन्यते देवकी सुतं कंसः पाप
मत्ति सख्यं तव चानकदुदुभैः देवक्या श्रेष्ठमोगर्भेन स्त्री भवितुमर्हति ॥ ११ ॥

त्वंहितीति देवज्ञो मंत्रविद्युत् ॥ अतो नामकरणादिसंस्कारान्कर्तुमर्हसीत्यर्थः ॥ ननु एतद्गुरुणां करणीयमिति चेत्
त्राह नृणामिति ॥ ६ ॥ अत्युत्साहि नन्दं प्रतिगुप्तमेतत्कोयमित्यभिप्रायेण प्रत्याचक्ष्णन् ब्राह्मणं यदनामिति भव
तु तथापि स मन्त्रागत इति कोविद्यादिति चेदत आह ख्यातश्च भुविसर्वतः ततः किमत आह देवक्याः सुतमिति कंसो म
न्यते मन्यते कल्याणेत्यर्थः ॥ ननु यदुक्तं मारुतं किं चिज्ज्ञानात् ॥ तेनैव सुदेवस्य सुतं तस्मात्त्रापि देवक्या जात इति
कुतो जानीयात् तत्राह पापमतिरित्यादि किं मया हतया मन्दर्यादि देवकी केन्यावचः श्रुत्वा देवक्या श्रेष्ठमोगर्भे ॥ ११ ॥

अनुकृष्य पुनः पुनराकृष्य सखिमुपेतौ ॥ अतिशयेन चलंतौ ॥ कथं घोषाः कटिपादभूषणकिंकिरणः ॥ ते
 घोषप्रघोषेण रुचिरं यथा भवति तथा ॥ तेषां घोषाणां नादेन हृष्टमनो ययो ॥ सौ ॥ लोकमिति सतोगच्छंतं जनं अ
 नुसृत्य त्रिचतुराणि पदानि अतुगम्य ॥ मुग्धवत् ॥ प्रभीतवत् मात्रो रंतिसमीपे उपेयतुः ॥ उपजग्मतुः ॥ २० ॥ तदा
 च तन्मातरो निजसुतो दाभ्यामुपगृह्य प्रमोदययतुः ॥ कथं भूते घृणया कृपया स्नुवंत्यौ पयः पूरणं यो धरे सत्यौ

तावंप्रियुममनुकृष्य शरीरं पंतौ घोषप्रघोषरुचिरं व्रजकहं मेघ ॥ तन्नादहृष्टमनसा वनुसृत्य
 लोकं मुग्धप्रभीतवदुपेयतु रतिमात्रोः ॥ २० ॥ तन्मातरो निजसुतो घृणया स्नुवंत्यौ पंकागरा
 गरुचिरावुपगृह्य दाभ्यां ॥ दत्वा स्तनं प्रपिबन्तौः समुखं निरीक्ष्य मुग्धसिताल्यदशनं ययतुः
 प्रमोदमे ॥ २१ ॥ यद्येगनादर्शनीयकुमारलीलावतव्रजे तदवलाः प्रगृहीतपुच्छैः ॥ वसैरित
 स्तत उभावनुकृष्यमाणो प्रेक्ष्यत्युज्जितगृहाजहृष्टुर्हसंत्यः ॥ २२ ॥

पंकेनां गणगेण च रुचिरो ॥ कथं भूतं सुखं निरीक्ष्य मुग्धमंदस्मितं ये स्मिन् ॥ अत्यादृशनाचयस्मिन् तच्च तच्च
 २१ ॥ यद्येगनादर्शनीयाकुमारलीलाययोः तथा भूतो जातौ ॥ तदा अंतर्व्रजे व्रजमध्ये तदवलाव्र
 जो गन्तौ प्रेक्ष्यत्यः ॥ प्रेक्ष्यमाणः विसृत्य गृहकृत्याहसंत्यो जहृष्टुः ॥ हृष्टावभूवुः ॥ कथं भूतो ताभ्यां प्र
 गृहीतानि पुच्छानि येषां तैर्वसैरितस्ततः ॥ अनुकृष्यमाणौ ॥ २३ ॥

प्रागयमिति सामान्योक्त्या ऋषिरयं जन्मांतरगतं नाम कथयति नंदो मन्यते स्म अतएनं वासुदेव इति संप्रवृत्त
ते ॥ १२ ॥ गुणानुरूपानि देवैः सर्वज्ञ इत्यादीनि कर्मानुरूपानि गोवर्द्धनोद्धरण इत्यादीनि तानि सर्वाणि ब्रह्म
पिने वेद जना अपि नो विदुरिति ॥ १३ ॥ जातकफलमाह एष इति आधास्यत् आधास्यति ॥ १४ ॥ अनेन रक्ष

प्रागयं वासुदेवस्य क्वचिज्जातसत्वात्मजः वासुदेव इति श्रीमानभिज्ञासंप्रवृत्तते ॥ १२ ॥ वदन्ति स
तिनामानिरूपाणि च सुतस्य ते गुणकर्मानुरूपानि तान्यहं वेद नो जनाः ॥ १३ ॥ एष वः श्रेय आधा
स्यकोपगो कुलनंदनः अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमंजस्त रिष्यथ ॥ १४ ॥ पुरा नेन व्रजपते साधवो
दस्युपीडिताः अराजं करक्षमाणा जिगृहस्यन्समेधिताः ॥ १५ ॥ य एतस्मिन् महाभा प्रीतिकुर्वंति
मानवाः नारयो भिभवंत्येता न्निस्सुपदानि वासुराः ॥ १६ ॥ तस्मान्नंदात्मजोऽयं ते नारायणसमा
गुरोः श्रिया कीर्त्या तुभावेन गोपायस्व समाहितः ॥ १७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्यात्मानं समादिश्य गार्ग
च स्वगृहं गते नंदः प्रमुदितं मेने आत्मानं हर्षमाश्रितं ॥ १८ ॥ कालेन व्रजताल्येन गोकुले रामकेशवो
जातुभ्यां सह पाणिभ्यां रिंगमाणो विजक्रेतुः ॥ १९ ॥
माणाः समेधिताश्च दस्युर्न जिगृरिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इति
वात्मानं प्रतिसमादिश्य आत्मानं नंदं हृत्संवा आश्रितं आशीर्भिः ॥ १८ ॥ बालक्रीडाचमकारैः कस्मै रामेण

संयुतः परमानंदमायसं व्रजेनंदयशोदयोः पूर्यते
मेव दर्शयन्नाह कालेनेति ॥ १९ ॥
जाः

भा० द० पू०
३३

कल्पितैः सेययोगैरित्युक्तं॥ तत्र पंचयति॥ हस्ताग्राह्य इति॥ तृग शिक्वास्थभांडेषु श्रंतर्निहिते दध्यादौ वयुनं जानंय
स्यमः छिद्रं चयति तद्वित॥ छिद्रं चना वित॥ ध्वांत युक्ते गृहे स्वांगमेवार्थप्रदीपं चयति॥ विशेषतो धृतमस्त्रिगणं
यहियस्मिन्काले॥ २४॥ रे चोर इत्याकुष्टः सन॥ उशति जल्पति॥ त्वमेव चोरः॥ अहं गृहसामी॥ इत्यादीनि धाष्ट्यानि॥

हस्ताग्राह्ये रचयति विधिं पीठकोलखलाद्यैश्छिद्रं द्रव्यं तर्निहितवयुनः शिक्वाभांडेषु तद्वित॥ ध्वांता
गारे धृतमस्त्रिगणं स्वांगमर्थप्रदीपं काले गोप्यो यद्दिग्गृहकृत्येषु सुव्यग्रचित्ताः॥ २५॥ एवं धाष्ट्यां न्युश
तिकुरुते मेहनादीनि वास्तौ सेयोपायैर्विरचितकृतिः सुप्रतीको यथास्ते॥ इत्यं स्त्रीभिः सभयं चेकि
तम्प्रीमुखालोकिनीभिर्वाख्यातार्थप्रहसितमुखी न ह्युपालब्धुमेषु त॥ २६॥ एकदा क्रीडमाना
सेरा माद्या गोपदारकाः॥ हस्मामृदंभदितवानिति मात्रेन्यवेदयन्॥ ३०॥

प्रागल्भ्यानि॥ अथवा उशति भोकमनीये॥ यशोदे॥ यद्वा॥ उशति वास्तौ स्वर्चिते गृहे मेहनादीनि॥ पुरीषोत्सर्गा
दीनिकुरुते॥ एवं सेयोपायैर्विरचितकृतिः कर्मयेन सः॥ त्वत्समीपे सुप्रतीकः॥ साधुरिवास्ते॥ सभयेन यनेयस्मि
न॥ तच्च तच्छीयुक्तं मुखचतदालोकिनीभिर्वाख्यातार्थप्रख्यापित॥ तत्कर्मजनफलाउपालब्धुं आदौ नृनैष्यत॥ २७॥
कदाचिदपराधांतरे उपालभत॥ तदा तु महदाश्चर्यं मभूदिति कथयन्नाह॥ एकदेति॥ ३०॥ ॥

अतिचपलोः शृंगादिभ्यो निषेधं गृह्ये चितानि कर्माणि च कर्तव्यं यत्र यदा तज्जनन्योनशोकात् तदा अलं मनसो
नवस्थामापतु रिति गृह्ये परकाष्टा दर्शिता ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कस्मिन्चापलं चोप्याणि सहेवाविलु
सयतः ॥ प्रजल्यंत्यः समागत्यो गोप्यो गोप्ये मुदं ददुः ॥ असमये अदोहन काले ॥ क्रोश संजात हासः ॥ स्तियं चो

शृंग्यग्निदंष्ट्रासिजलद्विजकंदकेभ्यः क्रीडा परवति चलो स्वसुतौ निषेधं ॥ गृह्याणि कर्तुं म
पितत्र न तज्जनन्योनशोकात् आपतु रलं मनसोः नवस्था ॥ २३ ॥ कालेनात्येन राजर्षेण मः कस्मिन्
मोकुले ॥ अष्टपृष्ठानुभिः पद्भिर्विचक्रमतुरंजसा ॥ २४ ॥ ततस्तु भगवान् कस्मिन् वयस्येर्वज्रवालेकेः
सहस्रमोव्रजस्त्रीणां चिक्रीडे जनय नुदं ॥ २५ ॥ कस्मिन् गोप्यो रुचिं वीक्ष्य कौमारचापलं ॥ शृण्वंत्याः
किल तन्मातुरिति होचुस्समागताः ॥ २६ ॥ वत्सान्मुचन्कुचिदसमये क्रोश संजात हासः स्तेयं स्वादृत्य
यदधिययः कल्पितैः स्तययोगैः ॥ मर्कौ भोक्षन् विभज्य तिसृचैत्राभिभांडं भिनत्ति द्रव्यान्नाम गृहकुपि
तो यात्युपक्रोश्य तोकां च ॥ २७ ॥

योजितं न तदत्तं ॥ तत्रापि स्वादुनेतरत्वात् ॥ अधिचपयश्चात्रि ॥ किंच भोक्षन् मर्कौ नमर्कद्वयं विभज्य ददाति ॥ तेषामपि म
ध्ये तत्तत्वेन कोपि नात्रि चैत्राभिभांडं भिनत्ति ॥ किंचिद्द्रव्यान्नाम सति ॥ सर्वान् गृहान् धृत्यामीति कुपितो याति ॥ यद्वा स गृहिण
स्तभ्यः कुपितः ॥ तेषां तोकां पय्यं कादिषु सुप्ता ॥ नुपक्रोश्य रोदयित्वा यातीति ॥ २७ ॥ ॥

भा० २०९
३४

तामाह किं स्वप्न इति ॥ परितो विलोकाह ॥ नायं स्वप्नः ॥ तर्हि किं देवस्य हरेर्माया ॥ तथा चेदने किं न पश्यंति ॥ तर्हि किं
वामदीय एव कश्चिदुद्धिमोहः ॥ विपर्ययोऽस्य ॥ दर्पणे मुखवत् ॥ एवं तर्हि अयं कस्मापि कथं मंतः प्रतीयते ॥ अत
वेहि श्रेयं कुरुपेण च कथं जगत्प्रतीयते ॥ तथा सति विंव प्रति विंव यो रिव परस्परं वैपरीत्येन प्रतीतिः स्यादित्याश
येनाशंक्यात् ॥ तथा वितर्कयति ॥ अथ वाममामुष्माभं कस्यापि स्वतोयः कश्चिन्ना चित्यात्मयोगः ॥ स्वीयमैश्वर्यं ॥
किं स्वप्नमेतदुत देवमाया किं वामदीयो वत बुद्धिमोहः ॥ अथो अमुष्यैव ममाभं कस्य यः कश्चनोत्प
त्तिक आत्मयोगः ॥ ३७ ॥ अथो यथा वन्न वितर्कगोचरं चेत्तो मनः कर्मवचो भिरंजसा ॥ यदा श्रयं
येन यतः प्रतीयते सुदुर्विभाव्यं प्रणतास्मित्यदं ॥ ३८ ॥ अहं ममासौ पतिरेष मे सुतो व्रजे श्वरस्या वि
लवित्तपासती ॥ गोप्यश्च गोपाः सह गोधनाश्च मे यन्माययेत्येकमतिः समे गतिः ॥ ३९ ॥ ॥ ॥
ओत्पत्तिकः स्वाभाविकः ॥ ४० ॥ चरमपत्तमाश्रित्या यमीश्वर इति निश्चित्याह ॥ अथो इति चेत् ॥ चित्रं चित्रादिभिः
न वितर्कगोचरम् ॥ जगत्प्रयदाश्रयं यदधिष्ठानं ॥ येन करणाधिष्ठात्रा यतो बुद्धिश्च अभिव्यक्ता ॥ नन्विदं
वितर्क्य भवतु तत्तदं कीदृक् ॥ अत आह ॥ सुदुर्विभाव्यमिति ॥ इदमचित्यर्थः ॥ ४१ ॥ एवं प्रपंच प्रतीत्या न्नीतं तत्त्वं पु
न जीवस्य सति हेतुमायाश्रयत्वेनोक्तयेत्याह ॥ अहमिति ॥ यशोदा नामाह ॥ असौ मम पतिः ॥ अमुष्य व्रजे श्वर

सर्वमशरणमिति ॥ ४२ ॥
सर्वमशरणमिति ॥ ४३ ॥
सर्वमशरणमिति ॥ ४४ ॥
सर्वमशरणमिति ॥ ४५ ॥

उपालभ्यतिर्भर्त्यभयेनसंभ्रांतप्रेक्षणेचपलनिरीक्षणेअक्षिणीयस्यतं॥३१॥हेअहांतात्सन्चपलगात्रह
 कांते॥३२॥नाहंभक्षितवानिति॥नाहंवाहंकिंचिन्मयाभक्ष्यते॥मत्कुत्तावादावेवसर्वमस्तीतिभावः॥समहंप्रत्यक्षं॥३३॥
 व्यादेहिमुखंप्रसारयेतिव्यादन्नप्रसारितवान्॥३४॥तत्रतस्मिन्मुखेविषददृशददृशं॥तत्प्रपंचयतिजगत्जगमंस्था
 सागृहीत्वाकरेपुत्रमुपालभ्यदितैषिणी॥यशोदाभयसंभ्रांतप्रेक्षणाक्षमभाषत॥३५॥कस्मान्नृदमदंक्ष
 न्भवान्भक्षितवान्नृदः॥वदंतितावकाद्येतेकुमारस्तेग्रजोप्ययम्॥३६॥नाहंभक्षितवानेवसर्वमिथ्याभि
 शंसिनः॥यदिसत्यगिरस्तीर्हिसमक्षपश्यमेमुखं॥३७॥यद्येवतर्हिव्यादेहीत्युक्तःसभगवान्नृदः॥व्यादन्ना
 व्यादतैश्चर्याःक्रीडामनुजवालकः॥३८॥सातत्रदृशोविश्वंजगत्स्थासुचखंदिशः॥साद्रिदीपाधि
 भूगोलंसवायुग्रीदुतारकं॥ज्योतिश्चक्रंजलंतेजो नभस्वान्नवियदेवच॥वैकारिकाणीन्द्रियाणिमनेमा
 त्रागुणास्त्रयः॥३९॥एतद्विचित्रंसहजीवकालसंभावकमाशयलिंगभेदं॥सुखंस्वप्नंवीक्ष्यविदारितास्येवजंमहात्मानम
 स्मृत्स्थवरंखंभ्रंतरेत्तलोकं॥साद्रिदीपाधिभूगोलंपर्वतदीपसमुद्रमहितंभूगोलंभूलोकंवायुःप्रवहः॥
 अग्निर्वैद्युतश्चरेदुश्चतारकाश्चतस्रहितं॥ज्योतिश्चक्रंस्वर्लोकं॥वैकारिकाणिदेवाः॥मनइतिवैकारिकशब्देनग्रहीतमपि
 देववैलक्षण्यात्पुनरुक्तं॥इन्द्रियाणिचतेजसानिमात्राः॥तामसाःशरादयः॥४०॥एवमेतद्विचित्रंविश्वं॥सहएकदेववीक्ष्यशंका
 वापेत्यनयः॥विचित्रतामाहजीवश्चगुणाकाशकालश्चपरिणामहेतुः॥कर्मचतसंस्कारः॥आशयश्च॥एतैर्लिङ्गानांचराचर

तत्र तस्मिन् मुखे विषद दृश ददृशं तत्प्रपंचयति जगत् जगमं स्था
 सागृहीत्वा करे पुत्रमुपालभ्य दितैषिणी यशोदाभयसंभ्रांतप्रेक्षणाक्षमभाषत ३५ कस्मान्नृदमदंक्ष
 न्भवान्भक्षितवान्नृदः वदंति तावकाद्येते कुमारस्ते ग्रजोप्ययम् ३६ नाहंभक्षितवानेवसर्वमिथ्याभि
 शंसिनः यदिसत्यगिरस्तीर्हिसमक्षपश्यमेमुखं ३७ यद्येवतर्हिव्यादेहीत्युक्तःसभगवान्नृदः व्यादन्ना
 व्यादतैश्चर्याः क्रीडामनुजवालकः ३८ सातत्रदृशोविश्वंजगत्स्थासुचखंदिशः साद्रिदीपाधि
 भूगोलंसवायुग्रीदुतारकं ज्योतिश्चक्रंजलंतेजो नभस्वान्नवियदेवच वैकारिकाणीन्द्रियाणिमनेमा
 त्रागुणास्त्रयः ३९ एतद्विचित्रंसहजीवकालसंभावकमाशयलिंगभेदं सुखंस्वप्नंवीक्ष्यविदारितास्येवजंमहात्मानम
 स्मृत्स्थवरंखंभ्रंतरेत्तलोकं साद्रिदीपाधिभूगोलंपर्वतदीपसमुद्रमहितंभूगोलंभूलोकंवायुःप्रवहः
 अग्निर्वैद्युतश्चरेदुश्चतारकाश्चतस्रहितं ज्योतिश्चक्रंस्वर्लोकं वैकारिकाणिदेवाः मनइतिवैकारिकशब्देनग्रहीतमपि
 देववैलक्षण्यात्पुनरुक्तं इन्द्रियाणिचतेजसानिमात्राः तामसाःशरादयः ४० एवमेतद्विचित्रंविश्वं सहएकदेववीक्ष्यशंका
 वापेत्यनयः विचित्रतामाहजीवश्चगुणाकाशकालश्चपरिणामहेतुः कर्मचतसंस्कारः आशयश्च एतैर्लिङ्गानांचराचर

भा. ६० ५० स एवेह दोषो जज्ञे सच नंद इति ख्यातः सर्वधराय शोदाः भवत ॥ ४७ ॥ गोपगोपीनामपि वस्तु स्वभांदस्येवमस्ति तयोः
 ३५ पुनर्नितरा मिति ॥ ४८ ॥ स्वलीलया पुत्रभावा नुकारिण्या ॥ ४९ ॥ इति श्रीदशमोऽष्टमः ॥ ८ ॥ नवमेऽप्युत्सिते गता गोप्य

अस्त्वित्युक्तः स भगवान् व्रजे दोषो महायशाः जज्ञे नंद इति ख्यातो यशोदासाधरा भवत ॥ ४७ ॥ ततो भ
 क्रिभं गवति पुत्रभसे जनार्दने ॥ दंपत्योर्नितरा मासीद्गोपगोपी पुभारत ॥ ४८ ॥ कस्मो वक्ष्ये एवादे
 शं सत्यं कर्तुं व्रजे विभुः ॥ सह रामो वसंश्चक्रे तेषां प्रीतिं स्वलीलया ॥ ४९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महा
 पुगणे वृषभकंधे वाल्मीकिराचार्ये विष्णुदर्शनेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीभुक्त उवाच ॥ एकदा
 गृहदासी यशोदानंदगेहिनी ॥ कस्मान्तरनियुक्ता सुनिर्ममं यस्वयंदधि ॥ १ ॥ यानि यानीह गीता
 नितद्वालचरितानि च ॥ दधिनिर्ममं येन काले स्मरंतीतान्य गायत ॥ २ ॥ दौर्मवासः पृथुकदितदेवि
 भ्रतीस्त्रनंदपुत्रसहस्रतकुचयुगजातकं पंचसुभ्रः ॥ रज्वाकर्षय मभुजचलत्कं करौ कुंडले च
 सिन्धे वक्रं कवरे विगलन्मालतीनिर्ममं य ॥ ३ ॥

तत्कृतं विलोक्य भांडभंगादिकसंदाग्नावबंधतं ॥ तन्तदराश्रितं विश्वं दृष्ट्वा विस्मितचेतसः ॥ बंधनघंगुलं पंथ्या
 रणतामन्वदृश्यत ॥ स्वयंदधिनिर्ममं य ॥ १ ॥ तदा चागायतेति चकारान्वयः ॥ २ ॥ सा सुभ्रः दधिनिर्ममं य ॥ ३ ॥ तत्र नंदको
 पीवधरज्वाकाकर्षणश्रमो ययोः तयोर्भुजयोश्चलत्कं करौ च ॥ कवरादिगलन्त्यामालत्यो यस्याः सा ॥ ३ ॥

वैष्णवी स्वीयां व्यतनो द्विस्तारितवान् ॥ ४० ॥ प्रवृद्धेन स्नेहेन कलिलं व्याघ्रं हृदयं यस्याः सा पुरेवासीत् ॥ ४१ ॥ मा
यावलोद्रेकमाह ॥ त्रय्येति ॥ त्रय्या इन्द्रादिरूपेण ॥ उपनिषद्भिर्व्रमेति ॥ सांख्यैः पुरुष इति ॥ योगैः परमात्मेति ॥ सात्त्व
ते भगवानित्युपगीयमानमाहात्म्यं यस्य ॥ ४२ ॥ अतिविस्मयेन पृच्छति ॥ नन्द इति ॥ महोदयं ॥ महानुदय उ

दत्तं विदितं तत्त्वायां गोपिकायां सरस्वती ॥ वैष्णवी व्यतनोन्मायां पुत्रस्नेहमयी विभुः ॥ ४० ॥ सद्यो नष्ट
स्मृतिर्गोपी सारोप्यारोहमात्मजं ॥ प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयासीद्यथा पुरा ॥ ४१ ॥ त्रय्या चोपनिषद्भि
श्च सांख्ययोगैश्च सात्वतेः ॥ उपगीयमानमाहात्म्यं हरिं सामान्यमात्मजं ॥ ४२ ॥ राजोवाच ॥ नन्दः कि
मकरोद्भवमनश्रेय एव महोदयं ॥ यशोदा च महोभागोपपोयस्याः स नन्दरिः ॥ ४३ ॥ पितरौ नानुविन्देतां क
स्मोदारमर्भकं हितं ॥ गायन्त्यद्यापि कवयो यस्त्रोक्तं समलापहं ॥ ४४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ दूराणां वसुनां प्रवरे
धरया सह भार्यया ॥ करिष्यमाण आदेशान् ब्रह्मणस्तमुवाच ह ॥ ४५ ॥ जातयो नौ महादेव भुवि विविधेषु
रेहरे ॥ भक्तिः स्यात्परमालोके ययां जो दुर्गतिं तरेत् ॥ ४६ ॥

द्रवो यस्य ततः ॥ ४७ ॥ ययोः प्रसन्नोऽवतीर्णस्तो पितरावपियन्नानुविन्देतां न प्राप्नुतां ॥ कस्मस्योहारं महत् ॥ अर्भकं हितं बाल
लीलां यच्च कवयो गायन्ति तत्र योऽविन्दत् ॥ स किं श्रेयोऽकरोदिति ॥ ४८ ॥ ब्रह्मण आदेशान् गोपालनादिलक्षणान् ॥ ४९ ॥

भा० द० पू० अन्वचमाना जननी एवं कसमनुगच्छती ॥ वृहत्योः चलंत्योः श्रो एयो भरेणा क्रांतास्तव्या गतिर्यस्याः सा
३६ विसृंसिता ॥ केशबंधाद्यातैः प्रसूनैरनुगमनैर्यस्याः सा ॥ यद्वा जवेन कं पिता केशबंधात् पुरः पति
तानि ॥ प्रसूनानि ॥ अनुपश्चादतिर्यस्याः सा ॥ परमशत ॥ धृतवती ॥ १० ॥ अंजन्म पिणी ॥ अंजंती स

अन्वचमाना जननी वृहच्चलच्छ्रोणी भगक्रांतगतिः सुमध्यमा ॥ जवेन वि
संसितकेशबंधनच्युतप्रसूनानुगतिः परमशत ॥ १० ॥ कृतागसंतं प्र
रुदंतमक्षिणी कषंतमंजन्म पिणी स्वपाणिना ॥ उद्धीक्ष्यमाणं भयविलेक्ष
एंहस्ते गृहीत्वा भिषयंत्यवागुरत् ॥ ११ ॥ त्यक्त्वा यष्टिसुतं भीतं विज्ञाया भर्कव
त्सला ॥ इयेष किल तं वहुं दान्ता तद्दीप्य कोविदा ॥ १२ ॥

वृतः प्रसरंती मषीय योस्ते अक्षिणी स्वपाणिना कषंतं ॥ संमृदयंतं भिषयंती क्रसः षंडसः ॥ भीष
यंती भयमुत्पादयंती ॥ अवागुरत् ॥ अभर्त्सयत् ॥ अतद्दीप्य कोविदा ॥ तत्र भावानभिज्ञा ॥ १२ ॥ ॥ ॥

अधिष्ठिते बुद्धिमांसेपिते उत्तिष्ठमाने अतितापेनोद्विचमाने ॥ ५ ॥ दशदशमनाशिलापुत्रेण अंतरंगमध्यगतः
 ह एकान्ते नवनीतमभक्षयम् ॥ ६ ॥ सुसुतं तत्र दधिमथनस्थानं प्रविश्य भिन्नं संदृश्य दृष्ट्वा ॥ ७ ॥ उत्तरवलाघ्रे परिवर्तितस्यो
 तां सन्य कामाश्रमाद्यमध्वंतीजननीहरिः ॥ गृहीत्वा दधिमंथानं न्यषेधप्रीतिमावहन् ॥ ८ ॥ तमं कमास्तु
 मपाययत्तनं त्वेह स्नुतं सस्मितमीक्षतीमुखं ॥ अतः प्रमुत्सृज्य जवेन साययावुत्सि च माने पयसि त्वधि
 सते ॥ ९ ॥ सजातकोपः स्फुरितारुणधरं संदृश्य दद्विदधिमंडभाजनं ॥ भित्वा मृषा शुद्धं दशदशमनारहं
 जघास हेयंगवमंतरंगतः ॥ १० ॥ उत्रार्य गोपी सुसुतं पयः पुनः प्रविश्य संदृश्य च दध्यमुत्र कं ॥ भग्नं
 विलोक्य स्वसुतस्य कर्म तत्तज्ज्ञासतं चापिन तत्र पश्यती ॥ ११ ॥ उत्तरवलाघ्रे रुपरिव्यस्थितं मर्का
 यकामंददतं शिचिस्थितं ॥ हेयंगवं चौर्यं विशंकितं तत्रां निरीक्ष्य पश्चात्सुतमागमच्छनेः ॥ १२ ॥
 तामात्र यष्टिं प्रसमीक्ष्य सत्वरस्ततोः बहूयापसंसारभीतवत् ॥ गोप्यं नृधावन्ते यमापयोगिनां च मंत्र
 विदुस्तपसरितं मनः ॥ १३ ॥
 उत्तरवलाघ्रे परिशिचि शिक्रे चौर्यं विशंकितं वंचलमीक्ष्य यत्तं ॥ १४ ॥ तपसा एकाग्रेण ररितं तदाकार
 तो नीतं ॥ अतएव तमयोग्यं प्रवृत्तं योगिनां मनोपियं नापत ॥ अथवा अन्धधावत्केवलं नत्वा पयतो योगिनां म

नापि प्रवृत्तं न च ममिति ॥ १५ ॥

भा० द० पू०
३७

१७ न चैवं स्नातं त्र्यभंग इत्याह॥ एवं संदर्शितेति सेश्वरमिदं विस्मयस्य श्रेयदधीनमित्यर्थः॥ अथ भगवत्प्रसादममे
पि भक्तकालभंते इदं त्वत्तिचित्रमिति सरोमं चित्तमाह॥ नेममिति॥ विरिच्यः पुत्रोपि भवः स्वात्मापि श्रीजीयापि॥ १८
फलितमाह॥ नायमिति॥ देहिनां देहाभिमानिनां॥ तोपसादीनां॥ ज्ञानिनां निवृत्ताभिमानानामपीति॥ १९ यशोदा

स्वमातुः सिन्नगात्राया विसृस्तकवरस्रजः॥ दृष्ट्वा परिश्रमं कृत्स्नः कृपया सीत्स्वबंधने॥ १७॥ एवं संद
र्शिताद्यगदरिणा भक्तवश्यता॥ स्वश्रेणापि कृत्स्नेन यस्य दंसे श्वरं वशे॥ १८॥ नेमं विरिच्यो न भवो न श्री
रणंगसंश्रया॥ प्रसादं लेभिरे गोपीयुत त्रापस्विमुक्तिदात॥ १९॥ नायं सुखापो भगवान् देहिनां गो
पिकासुतः॥ ज्ञानिनां चात्मभूता नायथा भक्तिमता मिदं॥ २०॥ कृत्स्नस्तु गृह्य कृत्येषु च ग्रायां मा
तरि प्रभुः॥ श्रेद्वादी दज्जुनो पूर्वगुह्यको धनदात्मजो॥ २१॥

नीय एवेति कृत्स्नस्य स्वबंधनिवृत्तौ प्रतिज्ञा इयं॥ ब्रह्मांडांतर्गतं रज्ज्वापि किं मां बद्धं शक्नोति॥ तत्र कृत्स्न इति विवा
र्यं॥ ब्रह्म भक्तपराधीनो ह्यस्य तत्र बद्धिज इत्यात्मनः कृतघ्नतां दूरीकुर्वन्॥ मम प्रतिज्ञा या तु मा भक्तस्ये
ति स्वबंधं स्वीकृतवान्॥ एव गोपी प्रतिज्ञा कथं विज्ञाता तत्राह॥ सिन्नगात्राया इति प्रागुक्ते॥ भक्तैर्वद्धस्याप्यन्य

मां बद्धं शक्नोति॥ २१॥

अकोविदत्वमेवाह॥ नचांतरितिपंचभिः॥ बंधनं हि वहिः परिदत्तेन दाम्ना अंतरावतस्य भवति तथा पूर्वापर
विभागवतो वस्तुनः॥ पूर्वतो दामधृत्वा परिवेषु नेन भवति॥ नत्वेदस्तीत्याह॥ नचांतरिति॥ किंच व्यापकेन व्याप्य
संबंधो भवति॥ तच्च विपरीतमित्याह॥ पूर्वापर इति॥ किंच॥ तद्यतिरिक्तस्य चाभावात्॥ न बंध इत्याह॥ जगच्च य इति य

नचातर्न वहिर्यस्य न पूर्वनापि चापरं॥ पूर्वापरं वहिश्चातर्जगतो योजगच्च यः॥ तं मत्वात्मजम
वाक्त्रं मर्त्यलिंगमधोक्षजं॥ गोपिको लूखले दाम्ना वबंध प्राकृतं यथा॥ १३॥ तदा भवध्यमानस्य
स्वार्भकस्य कृतागसः॥ द्यंगुलेन मभूत्तेन संदधे न्यच्च गोपिका॥ १४॥ यदा सीतदपि नूनं तेना न्यद
पि संदधे॥ तदपि द्यंगुलेन नूनं यद्यदा दत्तवंधनं॥ १५॥ एवं स गह दामानियशो दा संदधत्यपि॥ गो
पीनां सुस्मयंतीनां स्मयंती विस्मिता भवत्॥ १६॥

हातदीर्यमेव दर्शयति॥ नचांतरिति॥ यस्य श्रीकृष्णस्य नचातः सामान्यं न च वहिः विशेषः॥ न च पूर्वकारणं नापि
चापरं कार्यं स्वयंच जगतः पूर्वापरादिभावेन वर्तते॥ तर्हि जगद्भिन्नं नेत्याह॥ जगच्च यो भगवान्॥ तं मर्त्यलिंगमधो
क्षजं आत्मजं मत्वा बंधेति॥ १३॥ द्यंगुलेन द्वाभ्यामंगुलिभ्यामनम पूर्य॥ १४॥ १५॥ स्मितं कुर्वती नो मध्ये स्वयमपि ह

संती विस्मयमाय १६॥

भा० द० पू०

३८

अनुग्रहार्थाय ॥ अनुग्रहश्च मदनाशः ॥ अर्थश्च श्रीकृष्णदर्शनं तदर्थं मिदं वक्ष्यमाणं न ह्यन्यदित्यादि ॥ हे ज्ञो
ष्यान्नुषतः सेवमानस्य पुंयः ॥ श्रीमदादन्यत्राभिजात्यादिः ॥ सत्कुले विद्यादिजनितो मदः ॥ अन्यो वारजो गुणः र
जकार्यः ॥ हास्यहर्षादिरूपो न हितथा बुद्धिभ्रंशः ॥ बुद्धिभ्रंशयतीति तथा ॥ किंतु श्रीमदयवेति तदाह यत्रेत्यादि च
तुभिः यत्र श्रीमदे ॥ १० ॥ मनश्चरं देहं ॥ अजरामृत्यु ॥ अजरश्च यथा भवति तथा मन्यमानैः ॥ ११ ॥ नरदेवभूदेव संज्ञित

तौ दृष्ट्वा मदिरामत्नौ श्रीमदांधौ सुरात्मजौ ॥ तयो रनुग्रहार्थाय शापं दास्यन्निदं जगौ ॥ १२ ॥ नारद उ
वाच ॥ न ह्यन्यान्नुषतो ज्ञोष्यान्बुद्धिभ्रंशो रजो गुणः ॥ श्रीमदादाभिजात्यादियत्र स्त्रीर्द्युतमासवः ॥
१३ ॥ हन्यते पशवो यत्र निर्दयै रजितात्मभिः ॥ मन्यमानै रिमं देहमजरामृत्युन श्रव ॥ १४ ॥ देवसंज्ञि
तमप्यंते कृमि विडुस्म संज्ञितं ॥ भूतध्रुक् तत्कृते स्वार्थं किं वेदो निरयो यतः ॥ १५ ॥ देहं किमन्तदा
तुः संनिषेक्तुमातुरेव च ॥ मातुः पितुर्वावलिनः केतुरग्नेः सुनोपि वा ॥ १६ ॥

मपि स्वादिभिर्भक्षितं ॥ विटसंज्ञितम् ॥ दग्धं भस्म संज्ञितम् ॥ अन्यदा कृमि संज्ञितं ॥ तत्कृते तदर्थं यो भूत
ध्रुः भूतद्रो ग्धा ॥ यतो भूतद्रो हात् ॥ निरयो भवति ॥ स किं स्वार्थं वेद इत्यर्थः ॥ १७ ॥ इदानीं देहेः हं भावो न
घटतेत्याह ॥ निषेक्तुः ॥ पितुः ॥ मातुः ॥ पितुर्वा ॥ माता महस्य पुत्रिका करणे ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

क

३८

२२ इति दशमोऽध्यायः ॥ दशमेऽध्याये द्विगन्तं रायमलाज्जुनौ ॥ तत्रत्याभ्यां च देवाभ्यां कसः स्तुत इतीर्यते ॥ यद्विग
 हितं कर्म येन वा देवर्षेर्भोगवतोत्तमस्यापितमः क्रोधस्तदेतत्कथ्यतामिति ॥ १ ॥ गंगायामेतमिधौ कथं भूते
 पुरानारदशापेन वृक्षतां प्रापितौ मदात् ॥ नलकूवरमणिग्रीवाविति ख्यातौ श्रियान्वितौ ॥ २ ॥ इति
 श्रीमद्भागते महापुराणे दशमस्कन्धे गोपीप्रसादो नाम नवमोऽध्यायः ॥ १ ॥ राजोवाच ॥ कथ्य
 तां भगवन्नेतत्तयोः शापस्य कारणं ॥ यत्तद्विगहितं कर्म देवर्षेर्येन वा तमः ॥ १ ॥ श्रीशुक उवा
 च ॥ रुद्रस्यानुचरो भूत्वा सुदृष्टो धनदात्मजोऽपवने रम्ये मंदाकिन्यामदोक्तो ॥ २ ॥ वारुणीम
 दिरां पितृमदाघृणितलोचनो ॥ स्त्रीजनैरनुगायद्विश्वे रतुः पुष्यिते वने ॥ अंतः प्रविश्य गंगा
 यामंभोजवनराजिनि ॥ चिक्रीडतु र्युवतिभिर्गजाविवकरं एभिः ॥ ३ ॥ यदृष्टया च देवर्षिर्भ
 गवांस्तत्र को रव ॥ अपश्यन्नारदो देवौ क्षीवारणौ समबुध्यत ॥ तदृष्ट्वा व्रीडिता देव्यो विव
 स्त्राशापशंकिताः ॥ वासांसि पर्यधुः शीघ्रं विवस्त्रौ नैव गुरुह्यकौ ॥ ४ ॥
 अंभोजानां वनानियेषां राजयस्ता विद्यंते यस्मिन् तस्मिन् ॥ ५ ॥ अपश्यत्तदृष्ट्वा च क्षीवारणौ समबुध्यत ॥ ६ ॥ कु

पुष्यितो ४
 को लो सा ४

तदृष्ट्वा व्रीडिता देव्यो विव

भा. २०५
३२

ननु साधनां धनिक एव प्रियः स्यान्नदरिद्र इति तत्राह साधनामिति धनं संभोगवोयेषां तैः १७ तमो म
दं श्रुत्वा न कृतं मदं १८ तमः सुतो तमो व्याघ्रौ १९ शपति अतः अहं त इति अतु गृह्णाति स्यात्तानेवमित्या

साधनां समचित्तानां मुकुंद चरणौ विष्णोः उपेक्ष्यैः किं धनं संभे रसद्विरसदाश्रयैः १७ तदहं म
त्रयोर्माध्वा वारुण्याश्री मदाधयोः तमो मदं हरिष्णामिस्त्रेण योरजितात्मनोः १८ यदि मौलिक
पालस्य पुत्रो भूत्वा तमः सुतो न विवास समात्मानं विजानीतः सुदुर्मदो १९ ततो हतः स्यावर
तां स्यात्तानेव यथा पुनः स्मृतिः स्यान्मत्प्रसादेन तत्रापि मदनुग्रहात् वा सुदेवस्य सो निधं ल
ब्धा दिव्यशरच्छतं वृते स्वर्लोकतां भूयो लब्ध भक्ती भविष्यतः २० श्रीमदनुवाच एवमु
क्त्वा स देवर्षिर्गतो नारायणश्रमं नलकवरमणिग्रीवा वासतुर्यमलाज्जुनौ २१ अथैर्भागवतमु
खास्य सत्यं कर्तुं वचो हरिः जगाम शनैः स त्रयं वा स्ताय मलाज्जुनौ २२ देवर्षिर्भे प्रियतमो य
दि मो धनदात्मजो ततश्चासाधयिष्यामि यद्वा तत नमो २३
पुनर्लब्ध्वा तस्मिन् मदनुग्रहात् लब्ध भक्ती भविष्यत इति २० २१ प्रस्तुतमाह स्वर्षिरिति २२ किमिति सत्यं कर्तुं

व्यं न जाह देवर्षिरिति यद्यतः तततः २३
३२

अव्यक्तप्रभवाप्ययं अयत्नात्प्रभवस्तस्मिन्नेवाप्ययोनाशोयस्यतं आत्मसात्कृत्वा आत्मेतिमत्वा असतो
मूढादने ॥११॥ एवं श्रीमद्विचेष्टितमुक्तात्प्रतिकारं निश्चिनोति असत इति परं चेष्टेदारिद्र्य एव कवलमिति वा

एवंसाधारणं देहमव्यक्तप्रभवाप्ययं कोविदानात्मसात्कृत्वा हंति जंतु नृतेः सतः ॥११॥ असतः
श्रीमदंधस्यदारिद्र्यं परमोऽजं आत्मोपम्येन भूतानि दारिद्र्यः परमीक्षते ॥१२॥ यथा कंठकविद्धा
गोजंतोर्नेष्टितं व्यथा जीवसाम्यगतो लिंगोर्नेतथा विद्धकंठकः ॥१३॥ दारिद्र्ये निरहं संभो मु
क्तः सर्वमदेति ह कच्छयदच्छया प्रोति तद्वितस्य परतपः ॥१४॥ नित्यं हतं दामद हस्यदरि
द्रस्यान्तकोक्षिणः ॥ इन्द्रियाण्यनुष्णति हिंसापि विनिवर्तते ॥१५॥ दारिद्र्यस्य हियुज्यंते साध
वः समदर्शिनः सद्भिः क्षिणोति तंतर्षतत आगदिमुद्यति ॥१६॥

कुत इत्यत आह आत्मोपम्येनेति ततो न द्रव्य तीति भावः ॥१२॥ सदृष्टं तमाह यथेति मुखम्लान्यादिलि
गैः सर्वेषां जीवानां सुखदुःखे समेति ज्ञातवानित्यर्थः ॥१३॥ किंच दारिद्र्यं मोक्षमेव साधयति इत्याह
दारिद्र्य इति श्लोकचतुष्टयेन निरहं संभो निर्गतोऽहंकाररूप संवायस्मात्सः ॥१४॥ १५॥ युज्यंते सतए

वसंगच्छत तर्षतस्मा ॥१६॥

भा० द० पू०
६०

नियंतापित्तमेवेत्युच्यते ॥ त्वमेक इति ॥ देहः असवः प्राणाः आत्मा अहंकारः ॥ इंद्रियाणि च तेषां मीश्वरः ॥ २८ ॥ न च स्व
कालो निमित्तः ॥ प्रकृतिरुपादानं ॥ प्रकृतेर्जातो महान् विश्वात्मनो परिणमतः ॥ पुरुषः कृता नियंता च किमत्र
हमत आह तु ॥ त्वमेव काल इत्यादिना साधनं यतो भगवानीश्वरः ॥ विष्णुस्त्वमतः कालो नाम तु वलीला
प्रकृतिः शक्तिः पुरुषाः शः महान् कायम् ॥ अतस्त्वमेव सर्वमित्यर्थः ॥ २९ ॥ न च हमेव चेत्सर्वं तर्हि घट
त्वमेकः सर्वं भूतानां देहाः स्वात्मैन्द्रियेश्वरः ॥ २८ ॥ त्वमेव कालो भगवान् विष्णुरव्यय ईश्वरः ॥
त्वं महान् प्रकृतिः सकारजः सत्त्वतमो मयी ॥ त्वमेव पुरुषोऽध्यक्षः सर्वं क्षेत्रं विकारवि
त् ॥ २९ ॥ गृह्यमाणं स्वमग्राह्यो विकारैः प्राकृतेर्गुणैः ॥ को न्विहा हति विज्ञातुं प्राकृति
संश्रुणु संवृतः ॥ ३० ॥ तस्मै तुभ्यं भगवते वासुदेवाय वंद्यसे ॥ आत्मे द्योत गुणैः शुभ्रं न महिमे
दिज्ञाने मज्जानं किं न भवति इति चेत्सर्वेऽपि ब्रह्म वित्स्यात् ॥ अत आह तु ॥ गृह्यमाणं ॥ ब्रह्मणे नमः ॥ ३१ ॥
रिति ॥ दृश्यत्वेन वर्तमानेर्बुद्ध्या अहंकारेन्द्रियादिभिर्द्रष्टृत्वात् न गृह्यमिति भावः ॥ न तु तर्हि जीवो जानातु वे
दित्याह तु ॥ को न्विहेति ॥ जीवाद्युत्पत्तेः प्रागेव सर्वप्रकाशतया सिद्धत्वात् को जानाति ॥ गुण संवृतः ॥ देहाद्यावतः
३० ॥ अतो दुर्ज्ञेयत्वात् केवलं प्रणमतः ॥ तस्मै तुभ्यमिति ॥ आत्मनः स्वस्मात् द्योतः प्रकाशो येषां ते गुणैः शुभ्रं नमः

विमायस्य ॥ अत्रैव विवरविः तस्मै ॥ ३१ ॥

यमयोर्मलयोः सहजातयोः ॥ आत्मनः क्लृप्तस्य तन्मध्ये प्रवेशमात्रेण ॥ २४ ॥ अन्वचतीत्यन्वक्तुं तत्र हेतुः ॥ दामोदरेण
ति उत्कलितः ॥ उत्पादितः ॥ अघ्रिवंधो मूलबंधो ययोस्तौ ॥ परमस्य श्रीकृष्णस्य विक्रमि तं विक्रमसेनातिवेषः कंपो येषु ते
स्कंधप्रवालविटपाययोस्तौ ॥ २५ ॥ ककुभः प्रति सर्वतः स्फुरन्तावित्यर्थः ॥ यद्वा दिशः प्रकाशयन्ताविति कुजयोः

इत्यंतरेण ज्जुनयोः क्लृप्तस्य यमयोर्मलयोः ॥ आत्मनिर्वेशमात्रेण तिर्यगात्तदुत्तरखलं ॥ २६ ॥ बाले
न निष्कर्षयताः न्वगुलखलं तद्दामोदरेण तरसोत्कलितां द्विवंधो ॥ निष्यततुः परमविक्रमि
तातिवेषस्कंधप्रवालविटपां कृतचंडशरौ ॥ २७ ॥ तत्र प्रिया परमया ककुभः स्फुरन्तौ सिद्धावु
पेत्य कुजयोरिव जातवेदाः ॥ क्लृप्तं प्रणम्या शिरसा विललोकनायं वद्धां जलीविरजसा विदमूच
तुः स्म ॥ २८ ॥ क्लृप्तं क्लृप्तं मत्स्यागिं त्वमाद्यः पुरुषः परः ॥ व्यक्ताव्यक्तमिदं विष्णुरूपं ते ब्रह्मणो विदुः ॥ २९ ॥

वृक्षयोः ॥ वृक्षयोः स्थितोऽग्निर्यथा मूर्तिमानुपैति ॥ तथोपेत्य विरजसो निर्मदौ ॥ २६ ॥ गोपबालं मां युवां देवौ ॥ किं
मिति प्रणम्या विति चेत्तत्राह तुः ॥ हे क्लृप्तं क्लृप्तं महायोगिन ॥ अचिंत्यप्रभावत्वं न बालः ॥ किंतु परः पुरुषः ॥ अतः आ
द्यः कारणभूतः ॥ तत्रापि न निमित्ते मात्रं किंतु पादानमपि त्वमेवेत्याशयनतुष्टुवतुः ॥ व्यक्तमिति स्थूलसूक्ष्म

मिदं रूपं विदुः ॥ २९ ॥

भा० द० पू०
४९

युक्तस्यैतदित्याह साधूनां सधर्मवर्तिनां समचित्तानां सात्मविदां सुतरां मत्कृतात्मनां मय्यर्पितचित्तानां
तेषां कृपातिरेकात् सुतरां मित्युक्तं सवितुर्दर्शनादहोयथाबंधान् भवेत्तद्वत् ३८ प्राधान्यादकस्य संबो
धनं हेनलकवरपुवा ॥ तत्र सात्सादनं सदनं स्वनिकेतनं मत्परमो सतोगघतं वायुवयोरपेक्षितो मयि प्रेमो जा

साधूनां समचित्तानां सुतरां मत्कृतात्मनां दर्शनात् नो भवेद्वधः पुंसोऽहोयथा सवितुर्दर्शनात् ३८ तत्र
एतं मत्परमो नलकवरसादनं सजातो मयि भावो वामी सितः परमो भवः ३९ ॥ श्रीशुक उवाच ॥
इत्युक्तौ तौ परिक्रम्य प्रणम्य च पुनः पुनः वक्षो लूखलमामं जगमत्तुर्दिशमुत्तरां ४० ॥ इ
ति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे द्वादशोऽध्यायः ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच ॥
गोपानंदादयः श्रुत्वा दुमयोः पतनो रवं ॥ तत्राजगमुः कुरुश्रेष्ठ निर्घातभयशंकिताः ॥ १ ॥ भूम्यानि प
तितौ तत्र दृष्टुं यमलाज्जुनौ ॥ वभ्रमुस्तद्विज्ञाय लक्ष्य पतनकारणं ॥ २ ॥

तएव ॥ अभवः न भवो यस्मिन् सः ३९ ॥ वक्षो लूखलं यस्मिन् ४० ॥ इति दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ एकादशोऽध्यायः
हावनमथार्भकैः ॥ वत्सान्पालयतानेन हतौ वत्सवकासुरौ ॥ निर्घातो वज्रपात इति भयेन शंकिताः ॥ १ ॥ तस्मै ह प्रत्य
क्षतः पुरतो दृश्यमपि पतनकारणमविज्ञाय वेभ्रमुः ॥ २ ॥

४९

अहो अहमीश्वर इति को ज्ञातं तत्राहुः ॥ यस्येति भवायो द्ववाय ॥ विभवाय ॥ विगतो भवो यस्मिंस्तस्मै केवल्ययेत्यर्थः ॥
 ३२ ॥ नो आवां अनुचरः ॥ कुचरो नारदो वा तस्य किं करो भगवतस्तव दर्शनं ॥ ३४ ॥ तत्र गतयो रावयोः पूर्वस्वभावो मम स्तु
 किंतु वाणी गुणानु कथन इत्यादिना नः ॥ अस्मदो द्वयोश्चेति ॥ द्विवचनस्थाने वदुमेव चनं ॥ अस्मत्संगिनां सर्वेषां मपीति
 यस्यावत्तरा तां ज्ञायंते शरीरिषु शरीरिणः ॥ तैस्तैरनुत्प्रातिशये वीर्यैर्देहिष्वसंगतैः ॥ स भवा सर्वलो
 कस्य भवाय विभवाय च ॥ अवतीर्णोऽंशभागेन संप्रतपति राशिषां ॥ ३२ ॥ नमः परमकल्याण नमः परम
 मंगल ॥ वासुदेवाय सांताय यद्गुणं पतये नमः ॥ ३३ ॥ अनुजानीहि नो भूमंस्तवानुचर किं करो दर्शनं
 नो भगवतः स्पर्शं सीदनुग्रहात् ॥ ३४ ॥ वाणी गुणानु कथने श्रवणे कथायां हस्तौ च कर्म सुमन
 स्तव पादयोर्नः ॥ स्मृत्या शिरस्तव निवास जगत्प्रणामे दृष्टिः सतां दर्शनं ॥ ३५ ॥ श्री
 युक्तावाच ॥ इत्यसकीर्तितं साभ्यां भगवान्गोकुलेश्वरः ॥ दाम्ना चो लवले वदः प्रहसन्ना ह गुह्य
 को ॥ ३६ ॥ श्री भगवानुवाच ॥ ज्ञातममपुर्वैतदपि रणकरुणात्मना ॥ यच्छ्रीमदंधयो वीभिर्विभ्रं सोऽनुग्रहः
 वदुवचनं ॥ न वनिवास भूतं यज्जगतं स्य प्रणामे त्वन्निवास भूतं इति वदुमानेन जगतः प्रणामे शिरोऽस्त्वित्यर्थः ॥
 भवत्तनूनां भवतो भूतानां ॥ ३७ ॥ स कीर्तितः संस्तुतः ॥ ३८ ॥ वाग्भिर्नैह न्याजुषतो जोष्या नित्याद्योभिः ॥ श्री वि

अंशरूपोऽनुग्रहः कृत इति ॥ ३७ ॥

भा. द. १. रंतुं वंद्यवने गंतुमंतः कृष्णेन यंत्रिता स्वतंत्र इव नंदराया मंत्रमेतन्ममंत्रयन् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

४२

क्रीणीहिभोफलानीतिश्रुत्वासत्वरमच्युतः फलार्थी ध्यात्वा मादाय ययौ सर्वफलप्रदः ॥ १ ॥ फल
विक्रयणी तस्य च्युतध्यान्यकरद्वयं फलेरपरयद्रत्नैः फलभांडमपरिच ॥ २ ॥ सरित्रीरग
तं कृष्णभगनाज्जुनमथाकथत् ॥ ३ ॥ नोपेयातां यदाकृतौ क्रीडासंगेन पुत्रको यशोदाप्रैष
यामासरोहिणीपुत्रवत्सला ॥ ४ ॥ क्रीडंतं सासुतं बालैरतिवेलं महाग्रजं यशोदाऽजोहवीदीक्ष्य
पुत्रस्नेहस्नुतस्तनी ॥ ५ ॥ कृष्णकृष्णारविंदासतात एहिस्तनोपिव ॥ अलंविहारैः क्षुत्क्षान्तस्तद्
वान्भो कृष्णमर्हति ॥ ६ ॥ देहमागच्छतातापुसातुजकुलनंदन ॥ प्रातरेव कृताहारः क्रीड्य श्रान्तोऽसि
बालक ॥ ७ ॥ प्रतीक्ष्यते त्वोदाशाहं भोक्ष्यमाणं व्रजाधिपः ॥ एद्यावयोः प्रियं धेहि स्वग्रहान् यातवा
लकाः ॥ ८ ॥ धूलिधूसरितांगस्त्वपुत्रमज्जनमावह ॥ जन्मक्षेममद्यभवति विप्रेभ्यो देहि गाः शुचिः ॥
१ ॥ पश्य पश्य वेयस्योस्ते मातृमृष्टान् सुलंकृतान् ॥ त्वंचस्नातः कृताहारो विहरस्व स्वलंकृतः ॥ १० ॥
तय यशोदा तमशेषशत्वरमत्वा सुतस्नेहनिबद्धीर्नृप ॥ हस्तगृहीत्वा सह राममच्युतं नीत्वा स्ववाटं क
तवत्यर्थोदयं ॥ ११ ॥

रामराम ॥ ११ ॥ रामराम

४२

लह्यंकारां दर्शयति उल्लखल इति धर्मकारणमाह कस्येदं गहसादेः कर्मः कुतो वा कारणात् अत आश्च
र्यमिति कातराः भीताः संतो बभ्रुमुत्पत्यः ३ मध्यगेन वक्ष्यामि मध्यगेन न केवलमेतावत् वृक्षाभ्यां निर्गतौ वि
द्यौ पुरुषावप्यवस्थहि दृष्टवन्तो वयमित्यर्थः केवलं तार्किकानजगद्वरेव अन्ये तु संदेहचिन्तावभ्रवुरिति ४

उल्लखलं विकर्षतं दाम्नावक्षं च वालकं कस्येदं कुत आश्चर्यमुत्पात इति कातराः ३ वाला ऊचुरनेनेति
तिर्य्यगात् मुल्लखलं विकर्षता मध्यगेन पुरुषावप्यवस्थहि ४ न ते तदुक्तं जगदुर्न घटो तत्तस्य त
त् वालस्योत्पादनं तर्वाः केचित्संदिग्धचेतसः ५ उल्लखलं विकर्षतं दाम्नावक्षं समात्मजं विलोक्य
नंदप्रहसद्वदनो विमुमोच ह ६ गोपीभिः स्तोभितो नृत्यद्भगवान् लवत्कचित् उद्गायति कचिन्मु
ग्धस्तद्वशो दारुयंत्रवत् ७ विभर्तिकचिदाज्ञप्रः पीठकोन्मानयादुकं वाङ्क्षेपंचकुरुते स्वानां
च प्रीतिमावहन् ८ दर्शयंस्तद्विदालोके आत्मनो भृत्यवश्यतां ब्रजस्योद्वाहवै हर्षं भगवान् लवचेष्टितैः ९

भगवन्मायामोहितस्य नंदस्य चरितमाह उल्लखलमिति ६ ज्ञास्यंति मामिति शंकमानोऽतीव बाल्यमनुकरो
ति स्म तदा ह गोपीभिरिति स्तोभितः करतालादिना प्रोत्साहितः ७ इदमानयेत्याज्ञप्रः आनृतुमसमर्थ इ
व विभर्तिकेवलं पीठदिवाङ्क्षेपं करचालनं च तद्विदालोके चकार स्यात्त्वयः ८ तदैव यं विंदति ये तेषां एवं ब्रजस्य

ते २

विमुखा इति ९

भा० द० ४३ १५ एकधियः विप्रतिपतिरहिताः व्रजानशकटवाहानरुदाः शकटारोपिताः परिच्छदोये स्ते १५
यज्ञाः कुमप्रयत्नाः २० नूतनैः कुचगतैः कुकुमैः कांतियोसोताः नूतनेषुकचगतेषु यत्कुकुमतेनेकांतिया

नूत १५ तत्राद्यैव र्यस्यामः शकटानयुक्तमाचिरं गोधनान्यग्रतोयांतुभवतां यदि रोचते १५ च त
युत्वेकधियोगोपाः साधुसाध्वितिवादिनः व्रजान्त्वान्त्वान्समायुज्यययूरुटपरिछ
दाः १५ वृद्धान्वालास्त्रियाराजन्सर्वापकरणानि च ॥ अनः सारोप्य गोपाला यत्रात्रा
तशरासनाः गोधनानि पुरस्कृत्य मृगाणां पूर्य सर्वतः ॥ तूर्यघोषेण महता ययुः सह
पुरोहिताः २० गोपोरुदराणां त्रिकुचकुंकुमकांतयः ॥ कुमलीलां जगुः प्रीतानिष्ककंद्यः सुवा
ससः २१ तथा यशोदागोहिण्यावेकं शकटमास्थिते ॥ रंजतुः कुसुमगमाभ्यां तत्कथाश्रवणो
त्सुकः २२ वृंदावनं संप्रविश्य सर्वकालसुखावहं ॥ तत्र च कुर्वन्वासां प्राकटैरर्द्धचंद्रवत् २३
वृंदावनं गोवर्द्धनं यमुनापुलिनानि च ॥ वीक्ष्य सीदन्तमाप्रीतीरममाधवयोरपि २४ ॥

सामितिवा २१ २२ व्रजावासम् ॥ गोकुलवसतिस्थानम् २३ २४ रामारामरामरामरामराम ४३

व्रजकार्यं गोकुलस्य हितकृत्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विपदं वीनां पक्षिणं पदं विहारस्थानं विगतप्रतिष्ठं वा ॥ १४ ॥ अ
 गोपवृद्धमहोत्पाताननुभूय वृद्धने ॥ नन्दादयः समागत्य व्रजकार्यममंत्रयन् ॥ १५ ॥ गोपवृद्ध
 महोत्पाताननुभूय वृद्धने ॥ नन्दादयः समागत्य व्रजकार्यममंत्रयन् ॥ १६ ॥ तत्रोपनन्दना
 माह गोपो ज्ञानवयोधिकः ॥ देशकालार्थतत्त्वज्ञः प्रियहृद्रामकृत्सयोः ॥ १७ ॥ उत्थातव्यमि
 तोस्माभिर्गोकुलस्य हितैषिभिः ॥ आयात्यत्र महोत्पाता वीलानां नाशहेतवः ॥ १८ ॥ मुक्तः क
 थं चिद्राक्षस्या बालघ्ना बालकोद्यसा ॥ हररनुग्रहान्तरमनश्चोपरि नापतत ॥ १९ ॥ चक्र
 वातेन नीतो यदैत्येन विपदं वियत ॥ शिलायां पतितस्तत्र परित्रातः सुरेश्वरैः ॥ २० ॥ यन्मित्र
 येतद्रुमयोरन्तरप्राप्य बालकः ॥ असावन्यतमो वापित दप्यच्युतरक्षणा ॥ २१ ॥ यावदोत्पा
 तिको रिष्टव्रजनाभिर्भवदितः ॥ तावद्बालानुपादाय यास्यामीमः न्यत्र सानुगाः ॥ २२ ॥ वन
 रंदावननामपश्व्यं नवकाननं ॥ गोपगोपीगवांसेव्यपुण्याद्रितरणवीरुधं ॥ २३ ॥
 न्यतमो वाकश्चिह्नलः ॥ अच्युतेनैवरक्षणा मासीत् ॥ २४ ॥ अरिष्टः अनर्थः इतः स्थानात् ॥ २५ ॥ पशव्यं

पशुभ्यो हितं भवानि काननानि अत्र वातराशि विद्यं ॥
 तैयस्मिन् ॥ २६ ॥

भा० द० पू०
४४

३२॥ सर्वेषां लोकानामेकौमुद्योपालकोप्रातराशः प्रातर्भोज्यं च न तत्सहितौ ॥ ३३॥ अभ्यासं समीपं ॥ ३४॥ ३५॥
सकपित्येर्महाकायः पात्यमानैः पपात ह ॥ तं वीक्ष्य विस्मितावालाः शशंसुः साधुसाधिविति ॥ देवा
अपरिसंतुष्टो बभूवुः पुष्यवर्षिणः ॥ ३६॥ तौ वत्सपालको भूत्वा सर्वलोकैकपालकौ ॥ सप्रातराशौ गो
वत्सांश्चारयंतौ विचरतुः ॥ ३७॥ स्वस्ववत्सकुलं सर्वपापयिष्यंत एकदा ॥ गत्वा जलाशयाभ्यासं पाप
यित्वा पपुर्जलं ॥ ३८॥ ते तत्र ददृशुर्वाला महासत्वमवस्थितं ॥ तत्र सुर्वज्रनिभिर्भिन्नगिरैः शृंगमिवाच्युतं
३५॥ सवैव कोनाममहानसुरो वक्ररूपधृक् ॥ आगत्य सहसा कृत्स्नं तीक्ष्णतुंडो ग्रसद्वली ॥ ३६॥ कृत्स्नं
महावक्रग्रस्तं दृष्ट्वा रामादयोऽर्भकाः ॥ बभूवुरिंद्रियाणां विविना प्राणं विचेतसः ॥ ३७॥ तं तातु मूलं प्रद
दंतं मग्निवद्गोपालस्तु पितरं जगद्गुरुः ॥ चच्छर्दसद्योतिरुषाः क्षतं वक्रस्तुडे न हंतुं पुनरभ्यपद्यत
३८॥ तमापतंतं सनिगद्यतुंडयोर्देभ्यो विक्रं कंससर्वसतां गतिः ॥ पश्यत्सुवात्स पुददारलीलया मुदा
वहो वीररावद्विवो कसां ॥ ३९॥

३६॥ रामादिर्येषां तेन तुरगमः ॥ ३७॥ ३८॥ तुंडयोः चंदोः ॥ वीररावदग्रं धित ए विशेषवत् ॥ ३९॥ ॥ ३९॥ ॥ ३९॥

स्वकालेन तद्योग्यकालेन ॥ २५ ॥ कौमारलीलांतिरूपयति ॥ अविद्वद् इत्यादिना ॥ २६ ॥ तपणोर्वित्वादिभिः किं किं
णीयुक्तैः पादैः क्षिपतः ताडयतः ॥ वत्सपाला एव द्वित्राः ॥ कंवलादिपिहिता वृषरूपमनुकुर्वन्ति तैः सह स्वयमपित

एवं ब्रजौ कसंप्रीतियं तौ वालचेष्टितैः ॥ कलवाकौः स्वकालेन वत्सपालौ वभूवतुः ॥ २५ ॥ अ
विद्वरे ब्रजभुवः सह गोपालद्वारकैः ॥ चारयामास तुर्वत्सान्नानाक्रीडापरिष्कृतौ ॥ २६ ॥ कचिद्वा द
यतो वेणुं क्षेपणैः क्षेपतः कचिन् ॥ कचित्पादैः किं किणीभिः कचित्कृत्रिमगोवृषैः ॥ वषायमा
णौ नर्दतौ युयुधातुपरस्परं ॥ २७ ॥ अनुकृत्य रुतैर्जंतुं स्मेरतुः प्राकृतौ यथा ॥ २८ ॥ कदचिद्य
मुनातीरे वत्साश्चारयतौ स्वकैः ॥ युयुयैः कस्मवल योजिघांसुर्देत्यमागमत् ॥ २९ ॥ तं वत्सरूपि
णं वीक्ष्य वत्स यूयगन्तुं हतः ॥ दर्शन् वलदेवाय शनैर्मुग्ध इवा सदत् ॥ ३० ॥ गृहीत्वा परपादाभ्यां स
हलंगलमच्युतः ॥ भ्रामयित्वा कपित्थाग्रं प्राहिणोक्तं जीवितं ॥ ३१ ॥

यै वरुणाय माणौ नर्दतौ ॥ तदनुकारि शब्दान् कुर्वन्तौ युयुधाते इत्यर्थः ॥ २७ ॥ रुतैः शब्दैः जंतुं नृहं समयगदी
न ॥ २८ ॥ २९ ॥ मुग्धवदवजानन्निव ॥ आसदत् ॥ समीपमागमत् ॥ ३० ॥ अपरपादाभ्यां सहलंगलं यथा भवति

य २

तथा गृहीत्वा ॥ ३१ ॥

भा० द० पू०
४५

४६ वत्सपूयगतं हत्वा वत्सदं भासुरं हरिः मुनिपूयगतं चाह न गृह्यं दंभिनां वक्तुं ॥ ४७ ॥ इति श्री दशमे स्कन्धे कात्यायन
॥ ११ ॥ द्वादशोत्तमहासर्पवपुर्धर्ममघासुरं वत्सपालगिलकुट्टागले हन्ति विवर्णते महावकगस्तकीडा केव
इति नंदादयोगोपाः कृत्स्नरामकथां मुदा क्वंतोरसमाणाश्च नाविंदन्भववेदनां ॥ ४८ ॥ एवं विहा
रेः कोमारैः कोमारं जहत्तुर्व्रजे ॥ निलायनैः सेतुबंधैर्मर्कटोत्पलवनादिभिः ॥ ४९ ॥ इति श्रीम
द्भागवतमहापुराणे दशमस्कन्धे वत्सवधो मेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीभुक्तवाच ॥ क
चिद्वनाशाय मनोदधद्रुजात्प्रातः समुत्थाय वयस्य वत्सपान् प्रबोधयन् शृंगारवेण चारुणा
विनिर्गता वत्सपुरःसरो हरिः ॥ तेनैव साकं पृथुकां सहस्रशः स्निग्धाः सुशिखेत्रविषाण
वेणवः स्वकां सहस्रोपरिसंख्यान्विता न्वत्सा सुरस्कृत्य विनिर्ययुर्मुदा ॥ २ ॥ कस्मवत्सैरसंख्या
तैर्यथिकृत्य स्वकान् स्वकान् चारयन्ता भलीलाभिर्विजडस्तत्र तत्र ह ॥ ३ ॥
लस्यन्कोतुकं इति वाघासुरमुखे ससखः प्राविश हरिः ॥ कचिक्कदा चिद्वनाशाय वन एव प्रथमं भोज
नं कर्तुं ॥ तेनैव शृंगारवेण कस्मेन वा पृथुकाः बालकाः स्निग्धाः स्नेहयुक्ताः शिकुशिक्य रम्या शि

वत्सान् ॥ ३ ॥
वत्सान् ॥ ३ ॥
४५

समीडिरेतुष्टुः॥ आनकैः शंखैः॥ अन्येष्वसंस्तवैः सह॥ ४०॥ स्वस्थानमागतं प्राणमिव॥ क्लृप्तं च प्राणीयस्की-
कृत्य॥ ४१॥ अतिप्रीयेण प्रीत्या॥ आहताः सादराः प्रेत्यागतमिव॥ लाकांतरादागतमिव॥ तृषितानि॥ आतृषानि॥

तदावकारिं सुरलोकवासिनः समाकिर्न्नंदनमस्त्रिकादिभिः॥ समीडिरेचानकशंखसंस्तवैस्त-
दीह्यगोपालसुताविसिस्मिरे॥ ४०॥ मुक्तं वकास्यादुपलभ्यदारकागमादयः प्राणमिवेंद्रियोगराः॥
स्थानागतं तं परिरभ्यनिर्वृताः प्राणीयवत्सान्त्रजमेत्यतज्जगुः॥ ४१॥ श्रुत्वा तद्विस्मिता गोपागो-
प्यश्चातिप्रियाहताः॥ प्रेत्यागतमिवोत्सुक्यादैक्षंत तद्विषितेक्षणाः॥ ४२॥ अहोवतास्य बालस्य बह-
वो मृतवो भवन्॥ अप्यासीद्विप्रियं तेषां कृतं पूर्वयतो भयम्॥ ४३॥ अथाप्यभिभवंत्येन नैवं तेषां
रदशनाः॥ जिघांसयेन मासाद्य नश्यंत्यगंतो पतंगवत्॥ ४४॥ अहो ब्रह्मविदां वाचो नासत्या-
संतिकर्हिचित्॥ गर्गो यदाह भगवानन्वभावित्तथैव तत्॥ ४५॥

अहो वतेत्यादिश्लोकत्रयस्य॥ इति नंदादयः इत्यनेनान्वयः॥ अपि एवमपि तेषां मेवानिष्टमासीत् यतस्तैः
हर्षमनेषां भयं कृतं॥ ४३॥ अथ घोरदर्शना अपि नाभिभवन्ति न धर्षयन्ति॥ ४४॥ गर्गो यदाह तस्मान्नंदात्मजो

यतेनाशयणसमो गुरुरित्यादि ४५॥

भा० ६० ६०
४६

तानतिविस्मितः श्लोकद्वयेनाभिनन्दति इत्यमिति सतां विदुषां ब्रह्मसुखं अनुभूतिश्रुतया स्वप्रकाशपरमसुखेन
त्यर्थः भक्तानां परमदेवतेन आत्मप्रदेन नाथेन मायाश्रितानां तु नरदारकतया प्रतीयमानेन सह विजडः
तानां पुण्यानां पुजाशयो येषां तं ब्रह्मविदां तदनुभव एव भक्तानां मतिगौरवेणैव भजनं एते तु तेन सह स
खेन विजडः अहो भाग्यमिति भावः ॥ ७ ॥ वदुर्जनमभिः कृष्णधृत आत्मायै स्तेरपि ॥ ८ ॥ सुखक्रीडनविद्वये

तो २

इत्थं सतां ब्रह्मसुखानुभूत्या दास्यं गतानां परदेवते मायाश्रितानां नरदारकेण साधं वि
जडः कृतपुण्यपुजाः ॥ ७ ॥ यत्पादपांशुवदुर्जनमकृष्णधृतात्मभिर्योगिभिरणतभ्यः ॥ स
एव यद्विषयः स्वयं स्थितः किं वर्यते दिष्टमहो व्रजो कसा ॥ ८ ॥ अथायनामाभ्यपत
नमहा सुरस्तेषां सुखक्रीडनवीक्षणक्षमः ॥ नित्यं यदन्तर्निजजीविते सुभिः पीतामृतै

रूपमरैः प्रतीक्ष्यते ॥ ९ ॥
नक्षमायस्यसः कथं भूतः यस्य अन्तः अन्तरं छिद्रं पीतामृतैरपि ततो मृत्युभीतैरमरैः प्रतीक्ष्यते कथं स
रिष्यति कदावेति ॥ १० ॥ कथं भूतं सुखक्रीडनं यत् अन्तर्हृदये अमरैः प्रतीक्ष्यते विचिंत्यते पीतामृतै
रपि पुनर्निजजीविते सुभिः अयं भावः नामृतपानमात्रेण जीवनं सफलं भवति किंतु भगवल्लीलानुस

मरुतेति तदेव नित्यमन्तर्निजजीविते ॥ ९ ॥

४६

काचादिभिः पूर्वमातृभिर्भूषिता अपि फलादिभिर्गन्तानमभूषयन्तित्यर्थः ॥ ४ ॥ सुसंतश्चोरयंतः ॥ ५ ॥ यदि
दूरगतं कृष्णं भवति तर्हीति ध्यातः वादयंतः ॥ भृंगैः सह ॥ विष्णवाभिः ॥ कलापिभिर्मयूरैः ॥ कीशवात्सान् ॥ वृक्ष

फलप्रवालस्तवकसुमनः पिच्छधातुभिः ॥ काचगुंजामणिसर्पभूषिता अप्यभूषयन् ॥ ४ ॥ सुसं
तोऽन्योन्यशिक्यादीन् ज्ञातानागच्छचिच्छिपुः ॥ तत्रत्याश्च पुनर्दूरगच्छसंतश्च पुनर्दुः ॥ ५ ॥ यदि
दूरगतः कृष्णो वनशोभेक्षणा यंतः ॥ अहं पूर्वमहं पूर्वमिति संस्मरयरेमिरे ॥ केचिद्वैष्णवा दयंतो
ध्यातः शृंगारिके च न ॥ केचिद्भृंगैः प्रगायंतः कूजंतः कोकिलैः परैः ॥ विष्णवाभिः प्रधावंतो गच्छं
तः साधुहंसकैः ॥ वकैरुपविशंतश्च नृत्यंतश्च कलापिभिः ॥ विकर्षंतः कीशवात्साना रोहंतश्च तै
र्दुमान् ॥ विकुर्वंतश्च तैः साकं स्रवंतश्च पलाशेषु ॥ साकं भेकेर्विलयंतः सरित्प्रस्रवसंलुताः ॥ विहसंतः
प्रतिष्ठायाः शपंतश्च प्रतिस्रनान् ॥ ६ ॥

शाखासुलंबमानानि वानरलंगूलान्याकर्षंतः ॥ लंगूलं न मुंचतः तैः सह द्रुमाना रोहंतः ॥ विकुर्वंतः दंतदर्शनभूवि
जंभादिभिस्तैः सह विकारावकुर्वंतः ॥ पलाशेषु वृक्षेषु प्रवृत्तः ॥ शाखायाः शाखांतरमुद्धृत्य ॥ प्रतिष्ठायाः प्रतिवि

जानि ॥ ६ ॥

भा० द० पू०
४९

वस्तुतोऽजगरमेव व्यात्रं तुंडं दृष्ट्वा वंदावनस्य श्रीः संपदेवेति भ्रांत्या मत्वा विपरीतं व्यात्रा जगरं तुंडं सादृश्ये
नोत्प्रेक्षितं वंतः ॥ १२ ॥ उत्प्रेक्षा मेव प्रभो त्रसभ्यामाहुः ॥ अदो इति सत्त्वकृतं सत्त्वाभासमिदं न वा तत्रापि अस्मत्संग्रसन
यव्यात्रं यद्वा लतुंडं तद्वदाचरति वानवेति ॥ १३ ॥ निश्चितं तथैवेत्याहुः ॥ सत्यमिति ॥ अर्कं करारक्तं घनमुत्तराष्ट्रवत्
पश्यत ॥ तस्य घनस्य प्रतिष्ठाया अरुणरोधः स्थलं अधरोष्ट्रवत् पश्यते तिसर्वत्रान्वयेति ॥ स किंभ्यामोष्ट्रं प्रांताभ्यां
दृष्ट्वा तं तादृशं सर्वं मत्वा वंदावनमियं ॥ व्यात्रा जगरं तुंडेन द्युत्येक्षंते स्म लीलाया ॥ १४ ॥ अदो मित्राणि
गदतसत्त्वकृतं पुराः स्थितं ॥ अस्मत्संग्रसनव्यात्रं व्यात्रं तुंडो यत्नेन वा ॥ १५ ॥ सत्यमर्कं करारक्तमुत्तराष्ट्रं
नुबद्धं ॥ अधरोष्ट्रं तु वद्रो धस्तप्रतिष्ठाया रूपा ॥ प्रतिस्पर्द्धते स किंभ्यामव्यासव्यनगोदरे ॥ तं
गच्छं गालयोपेतास्तदृष्ट्वा भिश्च पश्यत ॥ १६ ॥ आस्ततायाममार्गो यं रसनां प्रतिगर्जति ॥ एषां मंत
र्गतं ध्वां तमेतदप्यतरो ननं ॥ १७ ॥ दावोऽस्मत्वरवाताः यश्चासवद्वाति पश्यत ॥ तदग्धसत्त्वदुर्गंधोऽप्यत
प्रतिस्पर्द्धते तुल्यतया वर्तते ॥ न गोदरे गिरिद्वयोः ॥ तस्य दंष्ट्राभिः स्पृष्टमानाः ॥ १८ ॥
आस्ततायाममार्गः ॥ विस्तृतो दैर्घ्यानार्गः ॥ प्रतिगर्जति प्रतिस्पर्द्धते ॥ एषां शृंगारं मध्यगतं मंधकारमेतत् ॥ अंत
राननं आननस्य मध्यं प्रतिगर्जति ॥ १९ ॥ दावेन उष्मः खरो वातो यं तेन दवाग्निना दग्धाना सत्वानां यो दुर्गंधः ॥

स एव सयोः तर्गतमिषवद्वाति ॥ १६ ॥

४९

कस्मिन्मुखानर्भकात् दृष्टासु रतिव्यवस्थानि श्रित्या जगत्वं पुर्ध्वत्वातेषां ग्रसनाशया पथिव्यशेतेति तृतीयश्लोकेनान्वयः कंसेना नु
शिष्टः प्रहितः वकीयतेना कथयवस्यतदाह अयत्नित्ति सोढेन ममतयोर्द्वयोः सोदरयोः स्थानेन न कस्मिन्सवलं ससेन्यं वसतत्या
लसहितं हनिष्यामि मनुजयापि वृजस्यास्तु च वशिष्ठे रन्नेत्याह एतदिति तिलापः कृताः तिलोदकतया कल्पिताः वर्षसुदे
हेषु प्रजासवः प्रजा एव असवो येषां ते तथा सयोजनायाम् योजने प्रमाणे न देध्येण युक्तं चेन्महाद्रिवत्पीवरं च व्यात्र प्रसा

दृष्टार्भकात् कस्मिन्मुखानद्यासुरः कंसानुशिष्टः सवकावकानुजः अयंतु मे सोदरनाशकत्रयोर्द्वयोर्ममै न
सवलं हनिष्ये एते यदा मत्सुहृदो तिलापः कृतास्तदा नष्टसुमाव्रजौ कसः प्राणगतैव वर्षसुकांतं चिंता प्र
जासवः प्राणभृतो हियेते इति व्यवस्था जगत्वं दृष्टुः सयोजनायाम् महाद्रिपीवरं धत्वा द्रुतं व्यात्रगुहा
ननंतदा पथिव्यशेतं ग्रसनाशया खलः ॥१०॥ धराधरो जलदोत्रो दृष्टव्या ननांते गिरिशृंगदंष्ट्रः ध्वाः

तां तरास्यो वितता ध्वजिह्वः परुषानिलश्चासदवेक्षणेण सः ॥११॥ ध

रितं मुहामुल्यमानं नयस्मिंस्तत् ॥१०॥ अद्रुतमिति यदुक्तं एतददर्शयितुं विशिनष्टि धरायामैरजो यो यस्य सः
दृष्टव्यो विव आननस्यांतो रक्किणी यस्य सः गिरेः शृंगारो वदंष्ट्रा यस्य सः ध्वांतवत् श्रंतारा यस्य सः वितता अध्व
वज्जिह्वा यस्य सः परुषानिलवत् श्चासो यस्य सः दववदीक्षणेण योरुसः दाववदृष्टिरित्यर्थः परुषानिलश्चासश्चा
जलदेष्टुत्तरो यो यस्य सः ३

॥१॥ ध
॥१०॥ ध
॥११॥ ध

भा० द० पू०
४८

सु०

कथं विचिंत्य अस्य जीवनं अमीषां च विदिंस नमिति हयं वै निश्चितं कथं न स्यादिति ॥ २१ ॥ यत एतां मेधांतरिताः को
रापाः कुरापा शिलो गत्तसाः कोरापो निर्युतिसदीया इति वा ॥ २२ ॥ चरणी कर्तुं मिष्टो सस्य गले आदावेव नरसावर
धे अवर्तते निरुद्धो मुखो दीनो मार्गस्ततः कंठो यस्यास्ति तस्य ॥ ३३ ॥ ऊर्ध्वो हृष्टेर्वहिर्विगतलोचनस्य चितरंगे देहमध्ये पूर्णः
कृत्यं किमत्रास्य खलस्य जीवनं न वा अमीषां च सतां विदिंस न हयं कथं न स्यादिति संविचिंत्य तज्जात्वा
विशतुंडमशेषदृग्धरिः ॥ २४ ॥ तदा घनघटा देवाभयाद्वा हेति चुक्रशुः जह्वये च कंसाद्याः कोरा
पा स्वधवांधवाः ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्कलस्त्वययः सार्भवं स कं ॥ चरणी चिकीर्षो रात्मानं नंतरसावर
धे गले ॥ २६ ॥ ततो तिकायस्य निरुद्धमार्गो ह्युर्ध्वो हृष्टे भ्रमतास्त्वनस्ततः ॥ पूर्णोऽंतरंगे पवनोति
रुद्धो मूर्धनविनिष्पादा विनिर्गतो वहिः ॥ २७ ॥ तेनैव सर्वेषु वहिर्गतेषु प्राणेषु वत्सो न्सुहृदः परंतान् ह
यस्वयोत्थाप्य तदन्वितः पुनर्वक्रान्मुकुंदो भगवान् विनिर्ययो ॥ २८ ॥ पीनाहिभोगोत्थितमदुतं मह
ज्योतिः सधाम्ना ज्वलयद्दिशो दश ॥ प्रतो ह्यखेव स्थितमीशानिर्गमं विवेश तस्मिन्निषतां दिवो कसां ॥ २९ ॥
प्रभृतः ॥ मूर्धनमूर्धनं ब्रह्मरंध्रं निर्भिद्य वहिर्गत इति ॥ ३० ॥ प्राणेषु इंद्रियेषु स्वया अमृतवर्षिण्या हृष्टैव ॥ ३१ ॥ अहि
रुहं स्थितं मुहसत्त्वमयज्योतिः निर्गतं खेव स्थितं तस्मिन्नीशो विवेश ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥

४८

एवं सत्यमेवाजगर मन्योऽन्तेऽप्यतिर्भयाय यु॥ किं गृसिताग्रसिष्यति॥ अनेन श्रीकृष्णेन हंता॥ वकारे रुशकम
नीयं मुखं॥ १७॥ अमृषावस्तुतः सर्वेषु पुरसुर एव मृषायते॥ स्वानां सूर्यसादृश्यगोचरत्वेन प्रतीयते इति तानि रोहं वार
यितुं यावन्मनोदधेतावत्प्रविष्टा इत्युत्तरेणान्वयः॥ १८॥ प्रविष्टा एव केवलं ननु तेन गीर्णाः गिलिताः॥ गीर्णा इति श

अस्मान्किमत्र गृसितानि विष्टानयंतथा चेद्वद्विद्वन्त्यति॥ क्षणदनेनेति वकार्युशं मुखं वीक्ष्य
हंसंतः करताडनैर्ययुः॥ १९॥ इत्थं मियोतथ्यमतज्जभाषितं श्रुत्वा विचिंत्येत्यमृषामृषायते॥ रक्षो
विदित्वाऽखिलभूतहृत्स्थितः स्वानां निरोहं भगवान्मनोदधे॥ २०॥ तावत्प्रविष्टास्वसुरोदरांतरं प
रं न गीर्णाः शिशवः स्ववत्साः॥ प्रतीक्ष्यमाणं नवकारिवेशं न हतं सकांतः स्मरणेन रक्षसाः॥ २१॥
तान् वीक्ष्य कृष्णः सकलाभयप्रदो ह्यनन्यनाथान् स्वकरादवच्युतान्॥ दीनांश्च मृत्योर्जठराग्नि
घासान् घृणादितो दिष्टकृतेन विस्मितः॥ २२॥

हृदिस एवार्थः॥ कथं भूतेन हतयोः स्वकयो रंतः स्मरति तथा तेन॥ अत एव वकारे श्रीकृष्णस्य प्रवेशं प्रतीक्ष्य
रणेन॥ २३॥ स्वकरादवच्युतान् विनिःसृज्य विस्मितः सन् कृत्ये किमत्रेति विचिंत्य तत्रोपायं ज्ञात्वा स्वयमप्यविशति

भा० द० ४४ यस्य अंगमूर्तिस्तस्य प्रतिमा प्रतिकृतिः केवलमनोमयी सापिबलादंतराहितासती भागवती गतिं ददौ प्रह्ला
दं हिमः स एव साक्षात्स्वयमंतरातिः किंपुनः नित्यात्मा सा वात्मसुखानुभूतिश्च तया अभितो बुद्धस्तमायमः ३३

सकृद्यदंगप्रतिमांतराहितामनोमयी भागवती ददौ गतिं स एव नित्यात्मसुखानुभूत्या बुद्धस्तमायः
परमो गतिः किंपुनः ३३ सत उवाच ॥ इत्यदि जाया देवदेवदत्तः श्रुत्वा स्वरात्तु श्रितं विचित्रं ॥ पप्रच्छ भूयो
पितदेव पुण्यं वै यास किं यन्निगृहीतचेताः ३३ राजोवाच ॥ ब्रह्मकालांतरकृतं तत्कालिनं कथं भवेत्
यत्कोमारे हरिकृतं जगुः पौगंडके भर्तृकाः ३४ तद्ब्रूहि मे महायोगिन् परं कोतुहलं गुरो ॥ नूनमेतद्धरेरेव
माया भवति नान्यथा ३५ वयं धन्यतमालोके गुरो पि क्षत्रवंधवः यत्पि वामो मुकुत्तः पुण्यं कस्मै क
थामृतं ३६ सत उवाच ॥ इत्यस्मै पृष्ठः स तु वादरायणस्तस्मा रितानंतहताः खिलेन्द्रियः कश्चात्पुनर्ल
ब्धवद्दिदृशः शनैः प्रत्याहृतं भागवतो न्नमो नमः ३७ ॥

येन श्रवणेन नितरां गृहीतं वशीकृतं चेता यस्य सः ३३ कालांतरे कोमारे कृतं पौगंडके कथं ज्ञात्वा तु गित्यर्थः
३४ ३५ ३६ तेन यः स्मरितोऽनंतस्तेन हतान्यखिलेन्द्रियाण्यस्य सः तथा भूतेषु कथं चित्तं धव हि दृष्टिः

इति भागवतं तन्मोक्षमप्राप्तक ३७

स्वकृतः स्वकार्यकृतः श्रीकृष्णस्यार्हणमकृतं पूजामकुर्वन् सुगाः सुदुगायंतीति गंधर्वादयः ॥ २४ ॥ किंचित्तेषां
यानि श्रुतस्तोत्रादीनि नैकोत्सवाः ॥ अनेकोत्सवा ये मंगलसुनास्तास्वधान्तोऽतिसमीपे श्रुत्वाः जेवन्मात्रं
चिरादागतः ईशस्य श्रीकृष्णस्य महिमानं दृष्ट्वा विस्मयं प्रापेति ॥ २५ ॥ वक्रतिथं वक्रकालं श्रीक्रीडगकरं कीड

ततोतिदृष्टाः स्वकृतोऽकृतार्हणपुष्पैः सुराश्च परसश्च नर्तनैः ॥ गीतैः सुगावाद्यधराश्च वाद्यकैः
स्तवैश्च विप्राजयनिस्वनैर्गणाः ॥ २७ ॥ तदुत्तस्तोत्रसुवाद्यगीतिकाजयादिनैकोत्सवमंगलसु
नान् ॥ श्रुत्वा स्वधान्तोऽत्यज आगतोऽचिराद्दृष्ट्वा महीशस्य जगाम विस्मयं ॥ २८ ॥ राजत्राजं रं
चमेषु कंचंदावनेद्भुतं ॥ व्रजौकसां वक्रतिथं वभूवा क्रीडगकरं ॥ २९ ॥ एतत्कौमारजं कर्म ह
रेरात्मा हि मोक्षणं ॥ मृत्योः पौगंडकेवाला दृष्ट्वा बुर्विस्मितव्रजे ॥ ३० ॥ नैतद्विचित्रं मनुजाभेमा
यि सः परावरेण परमस्य वेधसः ॥ अधोपियत्स्पर्शनधौतपातकः प्रापात्साम्यं तसतां सुदुस्मभं ॥ ३१ ॥

र्थमहाविलं ॥ ३२ ॥ अन्यथातिचित्रं ॥ एतमित्याह ॥ एतदिति कौमारं पंचमाद्यां तं पौगंडं दशमावधि ॥ केशोरमा
पंचदशाधौ वनंचततः परं ॥ हरः कौमारजं पंचमावकृतं कर्म तद्देवदृष्ट्वा पौगंडकेषु रंवाला अद्यैतद्भुतमित्य
बुः ॥ किंतुकर्म मृत्योः सकाशादात्मना महेश्व मोक्षणं ॥ आत्मना प्रसिद्धा नृत्याः ॥ अहेस्तु संसारलक्षणात् ॥ अधासु

रज्यातिथः श्रीकृष्णप्रवेशमपित्तदृष्टकथितवतः ॥
लक्ष्यः ॥ ३० ॥ नैतद्विचित्रं किंतु तदपेक्षाया माहा ॥ अधोपयति
श्रीकृष्णस्य स्वसमानरूपताम् ॥ ३१ ॥

भा० द० पू०
५०

दिवा रुहं वेलातीतैर्यथैः ॥ आरुध्य संरुध्य पादले हरिततृणदेशे ॥ तदा ते विरेजुः कस्यस्य विश्वकपरितः पुरुष
जिमडले च कुभिः पत्रि मडलेः सह नैरंत्यो गोपविष्ठाः ॥ श्रीकृष्णमभिमुखानियेषांत फलदृशः विकसितनयनाः कमलक
र्णिकायाः परितः पत्राणि यथेति ॥ पुष्पैः सह नैरंत्ये पत्रैः कृतानि भाजनानियैस्ते ॥ रुचिं स्वादु विशेषं अभ्यवज्जुः

अत्र भोक्तव्यमस्माभिर्दिवा रुहं सुधादिताः वत्साः समीपेऽपः पित्वा चरंतु शनकैस्तरुणं दीतयेति
पाययित्वा भवित्ताना रुध्यरादले मुक्ता शिक्वा निबुभुजुः समं भगवता सुदा ॥ कस्यस्य विश्वक
पुरुष जिमडले भयानना फलदृशो व्रजाभिकाः सहोपविष्टा विपिने विरेजुः सुदा यथा भोरुहकर्णिकायाः
केचित्पुष्पैर्दलेः केचित्पुष्पैर्वैरंकरैः फलेः शिभिस्त्वग्निदेशाद्भिश्च बुभुजुः कृतभाजनाः ॥ सर्वे मि
थो दर्शयंतः स्वस्वभोज्यरुचिं पृथक् ॥ हसंतो हसयंतश्चाभ्यवज्जुः सहेश्वरः ॥ १० ॥ विभ्रदं एजवर
पटयोः शृंगवेत्रे च कलेचामपाणि मश्रुण कवलंत फलान्यंगुलीषु ॥ तिष्ठन्मध्ये स्वपरिस्फुटो हसयन्
मभिः स्वैः स्वर्गलोके मिषातिबुभुजे यजे भुवत्तल केलिः ॥ ११ ॥ बुभुजिरे सहेश्वराः श्रीकृष्णसहिताः ॥ १० ॥ यज
भुगपितेषु बुभुजे चालानामिव केलिर्यस्य सः तदा हउदरवस्त्रयोर्मध्ये वेणुं विभ्रत दधदिति सर्वत्र संबन्धः ॥ वाम
इति कक्षपाणौ विशेषणं ॥ मस्रुणं स्निग्धदध्योदन कवलंत तदुचिता निवित्वादिफलानि ॥ अंगुलिसंधिषु कर्णि

इति श्री दशमे दशः ॥ १२ ॥ त्रयोदशे हरे कदावत्सापालांशुमायया तदा तत्सर्वरूपैः चंद्रकृष्णः पूर्ववदाचरत् नूतन
यस्मिन् भवत करोति ॥ १ ॥ तथा हि सारभरतं सारया हिण मयं निसर्गः स्वभावः कोऽसौ अच्युतस्य वात्रा प्रतिक्षणं साधुन
वक्तरोतीति यत्सः विद्वानां स्त्रियाः कामिन्या वार्त्तिव कथं भूतानामपि सतां या अच्युतस्य वात्रैव अर्थे येषां तानि वा

इति श्री महागवते महापुराणे दशमस्कंधे अथाष्टमोऽहोऽध्यायः ॥ १२ ॥ श्रीभुवना ॥ सा
धुष्टं महाभाग त्वया भागवतोत्तम यन्नतनयसोऽशस्य श्रुत्वा नपि कथामुक्ताः ॥ १ ॥ सतामयं सारभ
तानि सगोप्य दर्शयामीति चेत्तसामपि प्रतिक्षणं न वाचदच्युतस्य यत्स्त्रिया विद्वानामिव
साधुवात्रा ॥ २ ॥ मृण्मया वहितो राजन् नपि गुह्यं वदामि ते वृषुः स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्यु
त ॥ ३ ॥ तथा घवदना नृत्योरत्तित्वा वत्सपालकान् सरित्पुलिनमानीय भगवानिदमुब्रवीत् ॥
अहोतिरम्यपुलिनं वयस्याः स्वकेलिसंघनं दुलाघवालुकं स्फुटसरो गंधहृतालिपत्रिकध्वं
निप्रतिध्वानलसदुमाकुलं ॥ ४ ॥

श्रीश्रुतिचेतांसि येषां तथा भूतानामपि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ भोज
नविधाना यपुलिनं स्तोति अहो इति स्त्रियानां केलीनां संपदो विद्यन्ते यस्मिन् तत् ॥ मृदुला अथावास्तुका यस्मिन्
तत् किंच स्फुटद्विकसत्सरः सरोजवाडु लोकोपचारतः सरएव विकसदित्युक्तं तस्य गंधसेनहता आकृष्टा अलयः

निप्रतिध्वानलसदुमाकुलं ॥ ४ ॥ तस्य गंधसेनहता आकृष्टा अलयः

भा० द० पू०
५९

उभावपि वत्सानवत्सपालांश्च विचिकायश्च न्वीक्षितवान् ॥ १६ ॥ विधिकृतं ब्रह्मण कृतं ॥ १७ ॥ उभयायितं वत्सव
त्सपालरूपेण च इत्यर्थः ॥ अयं भावः ॥ यदि तु जीमासे तर्हि तन्मातृणां विघादः स्यात् ॥ यदि तु तानेवानयामितर्हि
ब्रह्मणो माहो न स्यादिति तत उभयप्रीतये तथा च के इति ॥ १८ ॥ तदेव दर्शयति यावदिति ॥ वत्सपालां वत्सकानां च

ततो वत्सानवदृष्टेत्युल्लिखितेऽपि च वत्सपालां उभावपि वने कृष्णे विचिकायसमंततः ॥ १६ ॥ का
प्यदृष्टांतं विपिनं वत्सपालांश्च विम्ववित् ॥ सर्वं विधिकृतं कृष्णसदसा वज्रगामह ॥ १७ ॥ त
तः कृष्णो मुदं कृतं तन्मातृणां च कस्य च ॥ उभयायितमात्मानं च के विश्वकृदीश्वरः ॥ १८ ॥ याव
द्वत्सपवत्सकाल्यकवपुर्थावकरा घ्रादिकं यावद्यष्टिविधारावेणुदलशिग्यावद्धिभ्रंषां वरं ॥
यावच्छीलगुणभिधाकृतिवयोयावद्धिहरादिकं सर्वं विष्णुमयं गिरिऽगवदजः सर्वस्वरू
पोवभौ ॥ १९ ॥

त्यक्वपुः प्रमाणमनतिक्रम्य एवमुपरिमपियो ज्यं ॥ यद्वा पा ॥ वत्सकादिवपुः तावत्सर्वस्वरूपोजः कृष्णे
वभाविति उत्तरत्राप्येव सर्वं विष्णुमयं जगदिति प्रसिद्धायागीः तस्यागवत्सागीरेवार्थस्वरूपेण प्रत्यक्षे

पश्चात्तथावभवत्यर्थः ॥ १९ ॥
५९

केवसर्वाभिमुखो मध्ये तिष्ठन् सन् स्वस्य परित उपविष्टान् सह दः सैर्नर्मभिः परिहासवाक्यैः स्वर्गैः स्वर्गवासिभिः
नेत्राश्चर्येण पश्यति स तिलोके जनमध्यं बुभुजे ॥ ११ ॥ १२ ॥ भीभयं भयहेतुभ्यो भयं अस्य अपास्य यद्वा अस्य
विषयस्य भियोऽपि भयं श्रीकृष्णः आशात् भोजनात् अस्मिन् पादे अक्षराधिक्यमाध ॥ १३ ॥ अद्रिष्ठुत इरीषु

भारतैवं वत्सपेषु भुञ्जाने च युतात्मसु ॥ वत्सास्त्वं तर्वने दूरं विविशु स्तरणलोभिनाः ॥ १४ ॥ तान्
दृष्ट्वा भयसत्रस्तान् चेकृत्सोऽस्य भीभयं मित्राणां शास्त्राविरमते हाने ष्वे वत्सकान् ॥ १५ ॥ इ
त्युक्त्वा द्रिदरी कुंजगद्वारं स्वात्मवत्सकान् विचिन्तन् भगवान् कृष्णः स पाणिकवलो ययौ ॥ १६ ॥
अनोजनमजनिस्तदंतरगतो माया भक्तस्ये शितुर्द्रुं मंजुमहोत्सवमन्यदपि तद्वत्सानीतो वत्स
पान् नीत्वा न्यत्र कुरुद्वहोतरदधाते ववस्थितो यः पुरा दृष्ट्वा घासुरमोक्षरूपं प्रभवतः प्राप्नः प

कुंजेषु लतापिहितो दरविवरे युगद्वारेषु संकटस्थानेषु च ॥ १७ ॥ अंभोजनमनः पद्माञ्जलिर्यस्य स वत्सानीत
हंतरे गतः आगतः तच्छिद्रं प्राप्नोवा अन्यदपि हि त्वं महिमानं द्रुष्टुं तस्य वत्सानीतः स्थानाद्वत्सणीत्य
वत्सानीता स यतिरो वभव प्रभवतः श्रीकृष्णस्य ॥ १८ ॥

भा० द० पू० ५२ च०
एतावन्नवैषम्यं श्रीकृष्णस्यापि दुर्निवारमासीदित्याह गो गोपीनां चास्मिन् श्रीकृष्णे मातृता उप
लालुनोदित्वा पुरोवदेवासीत् किंतु स्नेहार्थं किं विना स्नेहार्थं किंतु इदानीं विशेष इत्यर्थः आसु गो गोपीषु हरिस्तो
कता वालभावनापि पूर्ववदेवासीत् किंतु मायया विना ममेयं माता इमस्याः पुत्र इति मोहविनेत्यर्थः २५ स्ने
हार्थं किमेव दर्शयति व्रजौकसा मिति यथा कृष्णश्रीयशोदानंदने स्वपुत्रेभ्योऽपि स्नेहार्थं किं पूर्वमासीत् इदानीं स्व
गो गोपीनां मातृतास्मिन् सर्वा स्नेहार्थं किं विना पुरोवदस्य पिहरेस्तो कता मायया विना २५ व्रजौक
सांस्तोकेषु स्नेहवत्त्वात् मन्वहं शनैर्नः सीमं वरधेयथा कृष्णत्वं सर्ववत् २६ इत्यमात्मात्मनात्मानं
वत्सपालमिषेण सः पालयन् वत्सपो वषं चिक्रीडे वनगोष्ठ्याः २७ एकदा चैव नृवत्साम्भरा मोवन
माविशत् पंचसासु त्रियामासु हायना पूरणीभुजः २८ ततो विद्राक्ष्वरतो गावो वत्सानुपव्रजं गोवर्ध
नादिशिरसि चरत्योददृशुस्तदा २९
तोकेषु पितृवैवर्धनेत्यर्थः आद्यं वावर्धत्सरां निःसीमं यथाभवति तथा २६ एवमात्माश्रीकृष्णः वत्सपो भूत्वा तत्रापि
वत्सानां पालनाचमिषेण तान्मात्मना पालयन् चिक्रीडितवानित्यर्थः २७ एतावत्पर्यंतं रामस्यापि मोह एवासीत्
संवत्सरेषु कथं विज्ञातवानिति दर्शयन्नाह एकदा तं पंचसासु पंचसु बाधे सवारान्निषु हायनस्या पूरणीषु पूरकतया
अवशिष्टास्त्वित्यर्थः २८ ततो हूरत एव गोवर्धनशिरसि चरत्यो गावो व्रजसमीपे चरतो वत्सान् ददृशुः २९ ॥ ११ ॥

एवंसर्वात्मासन्ध्रजं प्राविशत् कथं स्वयमात्मेव प्रयोजकः ॥ आत्मस्वरूपानयो वत्सानितिकर्मापि स्वयमेवेत्युक्तं ॥ आत्मरूपैः वत्सपैः प्रतिवार्यति प्रयोज्यकर्त्तापि स्वयमेव ॥ आत्मविहारैः क्रीडन्नितिक्रियापिकारकाण्यपि स्वयमेवेत्यर्थः ॥ २० ॥ तत्र दत्ता तत्र दत्त क रूपोऽभवत् ॥ ततस्तत्र तस्य प्रविष्टः ॥ २१ ॥ गोपिका मोहन माह ।

स्वयमात्मात्मगोवत्सान्प्रतिवार्यात्मवत्सपैः॥ कीडनात्मविहारैश्चसर्वात्माप्राविशद्भुजं॥२०॥ त
तद्वत्सान्प्रथङ्गीत्वातत्तद्गोष्ठेनिवेश्यसः॥ तत्रदात्माभवद्राजन्तत्तत्तत्सप्तप्रविष्टवान्॥२१॥ त
न्मातरोवेसुरवत्वरोत्थिताउत्थाप्यद्देभिःपरिरभ्यनिर्भरं॥ स्नेहस्तनस्तन्यपयःसुधासर्वंमत्वाप
रं ब्रह्मसुतानपाययन्॥२२॥ ततो नृपांमर्दनमज्जलेपनालंकाररत्नातिलकाशनादिभिः॥ संला
लितःस्वाचरितैःप्रहर्षयन्सायंगतोयामयमेनमाधवः॥२३॥ गावस्ततो गोष्ठमुपेत्यसत्वरं कुंका
रघोषैःपरिहृतसंगतान्स्वकांस्वकान्वत्सतरान्पायन्मुहुर्लिहंत्यःसर्वदोधसंपयः॥२४॥

तन्मातर इति तन्मातरो वे ए र वे ए त्वा उ त्थिताः सत्यः सुतान्मात्वा परब्रह्मैव दोभि रूत्या प्य उद्भूय पयः सुधा स
चा पय एव सुधा वृत्त्वा दुःखा सवन्माद के पाय यामा सु रित्यर्थः ॥ २२ ॥ एवं यामय मेन तत्र काल क्रीडा नित्य मेन सा यं
तः प्राप्नः स्वाचरितेः शोभने च रितेर्वा मातृ प्रहर्षय च ततस्तन्माभिरूपला लितमिति ॥ २३ ॥ गवां मोहन माह गा व इति प

रिद्धताश्रुतेसंगताश्रुताश्रुतान् २४

भा० द० पू०
५३

कृष्णततोपगताः निवृत्ताः तेषां सुतानां मनुस्मृत्या उद्भवंति ॥ ३४ ॥ प्रेमर्द्धौ कंठं मुनिशयं मुक्तं
स्तनेष्वपत्येष्वीक्ष्य हेतुमजानन्तं चिंतयत् ॥ ३५ ॥ चिंतामेवाह ॥ किमेतदिति द्वाभ्यां ॥ वासुदेवे यथा पुरा प्रेम तथा
स्वतो केष्वपि व्रजस्य प्रेमवद्धते किमेतदुक्तमिति ॥ किंच सात्मनः मत्सहितस्य मम तेषु प्रेमकारणं किमिति ॥
भावः ॥ ३६ ॥ केयमाया देवानां चानराणां वा कुतो वा ॥ कस्मात्प्रयुक्ता ॥ तत्रान्यमाया न संभवति यतो मम मोहवत्ते ॥

ततः प्रवयसो गोपास्तौ कांक्षेपसु निवृत्ताः ॥ कृष्णश्च नैरुपगतास्तदनुस्मृत्युदश्रवः ॥ ३४ ॥ व्रज
स्य रामः प्रेमर्द्धौ द्वौ कंठं मनुत्तरां ॥ मुक्तस्तनेष्वपत्येष्वीक्ष्य हेतुविदं चिंतयत् ॥ ३५ ॥ किमेतद
उक्तमिव वासुदेवः ॥ विलासिनि ॥ व्रजस्य सात्मनस्तौ केष्वप्येव प्रेमवद्धते ॥ ३६ ॥ केयं वा कुतः प्रा
याता देवी वानार्यातासुरी ॥ प्रायोमायास्तु मे भर्तुर्नान्यामेऽपि विमोहिनी ॥ ३७ ॥ इति संचित्य रा
शाहो वित्सान् सर्वयसानपि ॥ सर्वानाचष्टवैकुण्ठं च हृषावयुनेन सः ॥ ३८ ॥

अतः प्रायशो मत्स्वामिनः श्रीकृष्णस्यैव मायेऽपि मत्स्वितिसंभावयति ॥ ३७ ॥ सर्वयसान् ॥ सखीन
पि ॥ वयुनेन न जानमयेन च हृषा ॥ वैकुण्ठं श्रीकृष्णमेवापश्यत् ॥ ३८ ॥ रामरामरामरामरामरामरामराम

तदेवस गोव्रजः गावो कलापस्तस्मै हवशः तेषां वत्सानां स्नेहेनाकृष्टः अतएव न स्मृत आत्मा येन सः जवेन उपव्रजम
 गात्रं कथं भजः अत्यात्मपदुर्गमार्गः अतिक्रान्ताः आत्मपान् गोपान्यः तथा दुर्गो दुर्गमो मार्गो यस्य स चासौ सच
 तथा युक्ताभ्यां पद्माधावनः द्विपादिव प्रतीयमानः ककुदि आकुंचिता ग्रीवा यस्य सः उदास्य पुच्छः उन्नतितानि आ
 स्यान्निपुच्छानि च येन सः आस्तुपयाः सर्वतः अवतीपयां सियस्य सः आस्तुपया इति पावे सस्वार्थः ॥ ३० ॥ गोव्रज इ
 दृष्टः यतस्नेहवशोऽस्मृतात्मा स गोव्रजोऽत्यात्मपदुर्गमार्गः द्विपात्ककुड्रीव उदास्य पुच्छो गाद्वं
 कृतैरास्तुपयाजवेन ॥ ३० ॥ समेत्य गावो धौ वत्सान् वत्सवत्यो यपाययन् गिलं रवचां गानि लिह्यः
 सौधसंपयः ॥ ३१ ॥ गोपास्तद्रोधनाया समौ धलज्जहारु मन्युना दुर्गाः ध्वं कच्छतोभ्येत्य गोवत्से दद
 शुः सुतान् ॥ ३२ ॥ तदीक्षणात् प्रमरसा पुताशया जातानुरागा गतमन्यवो भवन् ॥ उद्धृष्टो भिः परिभ्यस्त
 र्दिघ्राणैरवापुः परमा मुदते ॥ ३३ ॥
 त्यनेन रूषभादयोऽप्यगुरित्युक्तं तत्र विशेषतो धेनूनां चेष्टितमाह समेत्येति गोवर्धनस्याधः वत्सवत्यः पुनः प्रसृता
 अपि ॥ ३१ ॥ रामेण दृष्टवत्सेषु गवां स्नेहातिशयस्तुक्तो गोपालानां मुपि दर्शयितुमाह गोपादिति तासां गवो रोधने यत्र
 यासस्तस्य मोधेन मोधत्वेन लज्जया सहारु मन्युना दुर्गमार्गे जनिता केशेन चाभ्येत्य गोवत्सेः सहसुतान् दददृशुः ॥ ३२ ॥ त
 तश्च तेषां मीक्षणेनोद्धृतो यः प्रमरसस्तस्मिन्नापुताः निमग्नाः आशया येषां तेलज्जामन्युर्हृष्टोस्तान् वित्तादयितुमा

गमाः सतः गतमन्यवः प्रत्युतो जातोऽतु रा गोयेषां
 मर्द्धि प्राणेः प्रवघ्राणेः परमा मुदमापुः ॥ ३३ ॥

ननु मायाप्रयत्नस्य कुतो मोह इत्यत आह तस्यामिति महामायाविनिर्भगवति आचरणवित्ते एकत्वाभावे हं
तदयमाह तस्यातन्मिमांसायां नैहारहिमकरणप्रभवे तमेव तद्विचार्योपसर्जनस्यापि तमसो नैहारमिति वि
शेषणं कुरुते तन्मोयथाप्यगावरणं न करोति किंतु तत्रैव लीयते यथा च खद्योताच्चिरद्विनिष्ठकप्रकाशनं
करोति एवं महति पुरुषे युजतः पुंस इतरानी च माया तत्र न किंचित् करोति किं त्वामनिस्त्वस्मिन्नेव ऐशं सामर्थ्यं

एवं संमोहयन्ति स्म विमोहं विश्वमोहनं स्वयैव माययाऽजोपि स्वयमेव विमोहितं ४४ तस्यांतमो
वर्त्तमानं खद्योताच्चिरिवाहनि महतीतरसायैशं निहंत्यात्मनियुजतः ४५ तावत्सर्ववत्सपालाः
पश्यतो जस्य तत्क्षणात् व्यदश्यत घनश्यामाः पीतकोशे यवामसः ४६ चतुर्भुजाः शंखचक्रगदा
राजिवपाणयः किरीटिनः कुंडलिनो हारिणो वनमालिनः ४७ श्रीवत्सांगददोरत्नकंबुकंकलापाणयः
नूपुरैः कटकैर्भाताः कटिसूत्रांगुलीयकैः ४८ श्रीमस्तकमापूरणस्तुलसीनवदामभिः कोमलैः

सर्वगात्रेषु भरिपुण्यवदयितैः ४९ हंतीति ४५ अन्यदप्याश्चर्यमाह तावदिति वत्सपालाः वत्साः पालाश्च सर्वयष्टि विषाणादयश्च ४६ ४७
श्रीवत्सप्रभावायुक्तानि अंगदानि दास्येया रत्नमयानिकंबुवस्त्रधारणिकंकलानि पाणिषु येषां ते च ते च
४८ तथा भरि वक्रजन्मान्निर्तपुण्यते घुक्ते जने रयितैः ४९

एवं श्रीकृष्णरूपान्तामात्रतो ज्ञात्वा श्रीकृष्णसंप्रदृष्टा श्रीकृष्णोपदेशेन विशेषतो ज्ञातवानित्याह नैतदिति अथ
मर्थः पाल्यमानावत्साश्रयीणामंशाः पालाशदेवानामंशा इति तावदहं वेमि इहानीतु न तथा किं त्वस्मिन्
धाश्रयेत्वमेव भासि अतस्त्व सर्वं पृथग्विविच्य कथं वृत्तमिति वदेत्युक्तेन प्रभुणा वक्रानिगमात्संक्षेपत एवोक्तं

नैते सुरेणाश्रय्यो न चैते त्वमेव भासी शभिधाश्रयेपि सर्वं पृथक् निगमात्कथं वदेत्युक्तेन
वृत्तं प्रभुणा वलोऽवैत ॥ ३९ ॥ तावदेत्यात्मभूरात्ममानेन ननु वृत्ते न ह सा पुरो वदा वृं क्रीडंतं द
दृशे सकलं हरिं ॥ ४० ॥ यावंतो गोकुले वासाः सवत्साः सर्व एव हि मायाशयं शयानां मे नाद्यापि
पुनरुत्थिताः ॥ ४१ ॥ इतस्तेत्र कुत्रत्यामन्माया मोहिते तरे तावंत एव तत्रा वृं क्रीडंतो विस्तु
नासमं ॥ ४२ ॥ एवमेतेषु भेदेषु चिरंध्यात्वा स आत्मभः सत्या के कतरेनेति ज्ञातुं नैकं कथं च

वृत्तं वलोऽवैत विदितवानित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ततः किं वृत्तमित्यपेक्षायामाह तावदिति वर्षे याते ॥ ४० ॥
नामानेन ननु वृत्ते न ह सा वृत्तिमात्रेण कालेन सकलं सानुचरं हरिं ददर्श ॥ ४० ॥ दृष्ट्वा च वत कं यदित्याह
यावंत इति ह्यभ्यां मे मायाशये मन्माया तल्ये ॥ ४१ ॥ मन्माया मोहिते भ्य इतरे कुत्रत्याः ॥ ४२ ॥ इति वित्तं कथं न
मुद्यदित्याह यावंत इति ह्यभ्यां एवमेतेषु भेदेषु चिरंध्यात्वा स आत्मभः ते पाठः ॥ ४३ ॥

भा. व. ५५
५५

श्रीः

एवं सकृदहं सह एकदैवददर्शः परब्रह्मणो विशेषणं यस्येति ॥ ५५ ॥ अतिकृतकेन आश्रयेण उदृत्य ह परब्रह्म हंस ए
हेति पत्येति वा ॥ कृतकेशं न तृतीयायाः श्चोदसो लुक् ॥ ५६ ॥ उदृत्य इति सेदः ॥ अतिकृतकेन उदृत्य विलोड्य विपर्यस्त
स्मिन्निति यावत् ॥ पाठान्तरे तु अतिकृतकेन उदृतः ॥ सुमितः ॥ तेषां धाम्ना ते जसास्तव्यः ॥ सर्वेन्द्रियो ब्रह्मा तस्मीनिश्च
लो भूतः ॥ तत्र दृष्टं ॥ ५७ ॥ पुद्गे वीजं धिष्ठात्रीकां च देवता तस्या अति समीपे पुत्रिका चतुर्मुखी कनक प्रतिमेव ॥ ५८ ॥
एवमोहं मग्नमजमुज्जहारत्याह ॥ इतीति ॥ इरेशो इरासरस्वती तस्या देशे ब्रह्मलि ॥ किमिदमिति मुद्यति ॥ पश्चात् द्रष्टुं
एवं सकृदहं दर्शजः परब्रह्मात्मनोऽखिलान् ॥ यस्य भासा सर्वमिदं विभाति स चराचरं ॥ ५९ ॥ ततोति कृत
को दृत्योस्तिमितैकादशेन्द्रियः ॥ तद्धाम्ना भूदजस्तस्मी ॥ पुद्गे व्यंती वपुत्रिका ॥ ५६ ॥ इतीति ॥ तर्के
निजमहिमनि स्वप्रमितिके पश्चाज्जातोऽतन्निरसनमुखब्रह्मकमितो ॥ अनीशोऽपि द्रष्टुं किमिदमि
ति वा मुद्यति सति च ध्यादा ज्ञात्वा सपदि परमोजाजवनिकां ॥ ५७ ॥
पनीशे सति परमोजैः श्रीकृष्णः सपद्यज्जवनिकां मायारूपांतिरस्करणी ॥ यथा द्रुतं दर्शितं तां च ध्यादतिरेध
त अपसारितवान् इत्यर्थः ॥ अथवा ॥ अयं लोकाभिमानो ममैश्वर्ये द्रष्टुं मया गृह्यते तस्य परिमायां प्रसारितवानि
ति ॥ कमुद्यति सति ॥ अतर्केतर्को गोचरे ॥ निजं असाधारणं महिमो यस्य तस्मिन्निति मोहहेतुरुक्तः ॥ दर्शना ॥ यो
ग्यत्वा यत्रीणि विशेषणानि ॥ स्वप्रमितिके ॥ स्वप्रकाशं च तत्कं मुखं च तस्मिन् ॥ अतएव अजाऽप्रकृतेः परत्र परस्मि
तः

श्रुतिप्रमाणं ॥ अतिकृतकेन उदृत्य विलोड्य विपर्यस्त
स्मिन्निति यावत् ॥ पाठान्तरे तु अतिकृतकेन उदृतः ॥ सुमितः ॥ तेषां धाम्ना ते जसास्तव्यः ॥ सर्वेन्द्रियो ब्रह्मा तस्मीनिश्च
लो भूतः ॥ तत्र दृष्टं ॥ ५७ ॥ पुद्गे वीजं धिष्ठात्रीकां च देवता तस्या अति समीपे पुत्रिका चतुर्मुखी कनक प्रतिमेव ॥ ५८ ॥
एवमोहं मग्नमजमुज्जहारत्याह ॥ इतीति ॥ इरेशो इरासरस्वती तस्या देशे ब्रह्मलि ॥ किमिदमिति मुद्यति ॥ पश्चात् द्रष्टुं
एवं सकृदहं दर्शजः परब्रह्मात्मनोऽखिलान् ॥ यस्य भासा सर्वमिदं विभाति स चराचरं ॥ ५९ ॥ ततोति कृत
को दृत्योस्तिमितैकादशेन्द्रियः ॥ तद्धाम्ना भूदजस्तस्मी ॥ पुद्गे व्यंती वपुत्रिका ॥ ५६ ॥ इतीति ॥ तर्के
निजमहिमनि स्वप्रमितिके पश्चाज्जातोऽतन्निरसनमुखब्रह्मकमितो ॥ अनीशोऽपि द्रष्टुं किमिदमि
ति वा मुद्यति सति च ध्यादा ज्ञात्वा सपदि परमोजाजवनिकां ॥ ५७ ॥
पनीशे सति परमोजैः श्रीकृष्णः सपद्यज्जवनिकां मायारूपांतिरस्करणी ॥ यथा द्रुतं दर्शितं तां च ध्यादतिरेध
त अपसारितवान् इत्यर्थः ॥ अथवा ॥ अयं लोकाभिमानो ममैश्वर्ये द्रष्टुं मया गृह्यते तस्य परिमायां प्रसारितवानि
ति ॥ कमुद्यति सति ॥ अतर्केतर्को गोचरे ॥ निजं असाधारणं महिमो यस्य तस्मिन्निति मोहहेतुरुक्तः ॥ दर्शना ॥ यो
ग्यत्वा यत्रीणि विशेषणानि ॥ स्वप्रमितिके ॥ स्वप्रकाशं च तत्कं मुखं च तस्मिन् ॥ अतएव अजाऽप्रकृतेः परत्र परस्मि
तः

५५

चंद्रिकाविशदस्मितयुक्तैः सारुण्यगुणोत्तमवर्तमानायेः पांगालैर्वीक्षितैः स्वकार्यानां स्वभक्तमनोरथानां रजः स
त्वाभ्यां स एव पालका इव वा दृश्यन्ते सत्त्ववद्विशदस्मितेन पालका इव रजोवदरुणगुणेन स्रष्टा इव तादृक् कदाचैद्योत
माना इत्यर्थः ॥ ५० ॥ आत्मा प्रज्ञा तदादिस्तं वपयंतैरनेकाहैः अनेकाहैः ॥ ५१ ॥ अजाद्याभिर्मायाविद्याभिर्विभ्रति
भिः शक्तिभिर्महोत्सवयोः पृथक् विवक्षया चतुर्विंशतिस्तत्त्वैर्जगत्कारणैः ॥ ५२ ॥ कालादिभिः तत्सहकारिभिश्च तत्र स्व

चंद्रिकाविशदस्मितैः सारुण्यपांगवीक्षितैः स्वकार्यानां मिवरजः सत्त्वाभ्यां स एव पालकाः ॥ ५० ॥ आत्मादिस्तं
वपयंतैर्मूर्तिमद्भिश्चराचरैः नृत्यगीताद्यनेकाहैः पृथक् पृथक् गुणसिक्तैः ॥ ५१ ॥ अणिमाद्यैर्मूर्तिमभिः
रजाद्याभिर्विभ्रतिभिः चतुर्विंशतिभिस्तत्त्वैः परितामहदादिभिः ॥ ५२ ॥ कालस्वभावसंस्कारकामकर्मगु
णादिभिः स्वमहिध्वस्तमहिभिर्मूर्तिमद्भिर्गुणसिक्ताः ॥ ५३ ॥ सत्यज्ञानानंतानंदमात्रैकरसमूर्तयः ॥ अष्ट

भरिमाहात्म्या अपि द्युपनिषद्दृशः ॥ ५४ ॥

भावः परिणामहेतुः संस्कारउद्बोधकः स्वमहिध्वस्तमहिभिः भगवन्सहिम्नातिरिक्तस्वातंत्र्यैरुक्तैः सर्वैरणिमाद्यैः ॥ ५३ ॥
सर्वेषां मूर्तिमत्त्वैपिविशेषमाह सत्याश्च ज्ञानरूपाश्च अनेताश्च अज्ञानरूपाश्च तत्रापि तदेकमात्रा विज्ञातीयसंभेद
रहिताः तत्रापि च एकसाः सदेकरूपामूर्त्योपेयांते यद्वा सत्यज्ञानादिमात्रैकरसंयद्भूतदेवमूर्तिर्येषामिति ॥
तएव उपनिषत् आत्मज्ञानमेव दृक्चक्षुर्येषां तेषामपि विनिश्चितं ॥ अष्टभरिमाहात्म्याः नष्टेष्टे स्पर्शयोग्यं भरि

माहात्म्ये येषां तेषां भरिमाहात्म्याः सर्वचक्षुर्यत इति ॥ ५४ ॥

भा० द० पू०
५६

[illegible]

१३

पृति १

अर्वाकुवदिः प्रतिलब्धानि अक्षीणि येन सः परेतवत् मृतो यदि कथंचित्पुनरुत्तिष्ठेत् तदा हृष्टीः नेत्राणि भ्रूवर्जनां आ
जीव्येष्टे गेर्गकीर्णं समाप्रियं संततानि आसमंताम्रियाणियस्मिन्नततः ॥ ५४ ॥ तदा ह्यत्रेति ते सर्गदुर्वैराः स्वाभाविकाः प्र
तिकाव्यवैरवतोपिनरसिंहादयश्च मित्राणीव यत्र सहवासनः अजितस्यावासेन दुताः पलायिताः रुतपदियः क्रोधलोभा
दयोयस्मात् तथाभूतं वेदावनमपयदिति ॥ ६० ॥ तत्र च परमेषी ब्रह्मा पूर्ववदेव ब्रह्म अवष्टभ्य पश्येत् कथं भूतं पशुपवं

ततोऽर्वाकुप्रतिलब्धास्तः कः परेतवदुत्थितः ॥ कच्छादुन्मील्य वै हृष्टी राचटेदं सहात्मना ॥ ५४ ॥ स पद्येवाभितः पश्य
वदिशो पश्यतुरः स्थितं वदमनं जनाजीव्यद्रुमाकीर्णं समाप्रियं ॥ ५५ ॥ यत्र नैसर्गदुर्वैराः सहासन् नृमगादयः ॥
मित्राणीवाजितावासद्रुत रुतपकादिके ॥ ६० ॥ तत्रोदहत्य शुपवंशशि शुत्वनाद्युक्तादयः परमनंतमगाधबोधं
वत्सान् सखीनि वपुरापरितो विचिन्वदेकं सपारिणिकवलं परमं शुचष्ट ॥ ६१ ॥ हृष्टी त्वरेण निजधोरणतो वतीर्य
एष्यावपुः कनकदंडमिवाभिपात्य ॥ स्पृष्ट्वा चतुर्मुकुटकोटिभिर्द्विगुं नत्वा मुदश्रुसुजलैरकृताभि
सुकेकम् ॥ ६२ ॥

शशि शुत्वनाद्यमुदहतः ॥ नाद्यमित्यत्र हेतुः ॥ अद्वयमित्यादि ॥ अद्वयं च वत्सान् विचिन्वतः ॥ ए
कं च सखीन् ॥ अगाधबोधं च विचिन्वतः ॥ अनंतं च परितो विचिन्वतः ॥ परं च शिशुत्वमुदहतः ॥ ब्रह्म च सपारिणिक
वलमिति नाद्यमेवोदहतित्यर्थः ॥ ६१ ॥ निजधोरणतः स्वाहनात् ॥ त्वरेण वेगेनावतीर्य देवं नत्वा ॥ चतुर्णामुकुटा
नां अग्रे रं द्विगुं स्पृष्ट्वा ॥ मुदश्रुसुजलैरानंदाश्रुरूपैः सुजलैरभिषेकमकरोदिति ॥ ६२ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥

भा० ६० पू०
५०

भक्तिं विना ज्ञानं नैव सिद्धेति त्याह श्रेयः सृतिमिति श्रेयसामभ्युदयापुर्वगलक्षणानां सृतिं श्रवणं यस्याः सरस इ
वतिर्गुणानां तेन स्य भक्तिमुदस्यत्यक्ता श्रेयसामार्गभूतामिति वा तेषां लक्षणैश्च शिष्यते श्रेयं भावः यथा त्वं
माणधान्यं परित्यज्य श्रंतः कणहीनान् स्थूलधान्यभासोस्तुषान्ये वा घृति तेषां न किंचित्फलं एकं भक्तिं तु वरं
वरं

श्रेयः सृतिं भक्तिमुदस्यते विभोक्ति श्रुतिये केवल बोधलक्ष्ये तेषामसौ कौशल एव शिष्य
तेनान्यथा स्थूलतुषावघातिनाम् ४ पुरे ह भूमन्वहवोपियोगिनस्त्वदर्पिते हानिजक
र्मलक्ष्या विबुध्य भक्तैरेव कथोपनीतया प्रपेदिरेऽजोऽच्युत ते गतिं पराम् ५ ॥

कृत्य केवलं बोधाय यतं ते तेषामपीति ४ भक्तैरेव ज्ञानं नान्यथेत्यत्र सदाचारं प्रमाणयति पुरेति हे भूमन्
इह लोके सर्वं योगिनोपि संतः योगैर्ज्ञानमप्राप्य पश्चात्त्वदर्पिते हानिः स्वय्यर्पिता लोकि क्यपि ईहा चेष्टायै स्ते
निजकर्मलक्ष्या त्वदर्पिते हानिकर्माणि च तैर्लक्ष्येत्येकं पदं कथोपनीतया कथया त्वत्समीपप्रापित
या भक्तैरेव त्वा विबुध्य आत्मानं ज्ञात्वा प्रजः सुखेनैव तेन तव पदं गतिं प्राप्ताः ५ ॥

५१

ननु नो मीतिप्रतिज्ञाय किं स्वरूपानुवादमात्रं क्रियते अत आह अस्यापीति भो देव अस्यापि सुलभत्वेन प्रकाशितस्यापि तव वपुषः
 अवतारस्य महिमानं अवसितुं जातुं कोपि कः ब्रह्मा अहमपि न ईशेन शक्यो मियदा कश्चिदपि न ईशेन समर्थासीत् सुलभत्वय वि
 शेषण इयं मदनुग्रहस्य मदनुग्रहो यस्मात्तन्मदनुग्रहतस्य किंच स्वेष्टमयस्य स्वीयानाभक्तानां यथा यथेष्टं तथा तथैव भवतः
 तर्हि किमिति जातुं न शक्यते अत आह ननु भूतमयस्य अचिंत्यसुखसत्त्वात्मकस्य यदा स्येवं तदा कथं पुनः साक्षात्तव केवलस्य
 आत्मसुखानुभूतेरेव सुखानुभवमात्रस्यावतारिणो गुणानीतस्य महिमानं अतरेण मनसा निरुद्धनापि मनसा को वा जातु

अस्यापि देववपुषो मदनुग्रहस्य स्वेष्टमयस्य ननु भूतमयस्य कोपि नेशे महित्ववसितुं मनसांतरेण
 साक्षात्तवैव किमु तात्मसुखानुभूतेः ॥ २ ॥ ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमंत एव जीवंति सन्मुरिता भवदी
 यवांती स्थाने स्थिताः श्रुतिगतां तनुवाङ्मनोभिर्ध्यायशां जितजितोऽप्यसिते स्त्रिलोक्याम् ॥ ३ ॥

समर्थो भवेत् अथवा भूतमयस्यापि तु विराटरूपस्य तव त्वनियमस्य वपुषः महि अवसितुं कोपि नेशे तदा साक्षात्तवा
 साधारणस्य नियमनियतत्वं भेदरहितस्य उक्तलक्षणस्यास्य महिमानमवशिष्टं कोपि नेश इति किमु तव कथमित्य
 र्थः ॥ २ ॥ तर्हि अज्ञाकथं संसारतरेयुरत आह ज्ञान इति उदपास्य ईषदपि कृत्वा सद्भिर्मुखरिता स्वत एव नित्यं प्र
 कटिता भवदीयां वांती स्वस्थाने एव स्थिताः तसंबंधिमात्रेण स्वत एव श्रुतिगता अवलण प्राप्ता तनुवाङ्मनोभिः
 नमंतः सत्कुर्वंत ये जीवंति केवलं नान्यत्कुर्वन्ति तैः प्रायशः त्रिलोक्यामन्यैरजितोपित्वं जितः प्राप्नोसीति किं ज्ञानश्रमे

यद्यपि १

स्वर

॥ ३ ॥

भा. द. २
पृ. ८

गुणान्मनः गुणानामात्मनः गुणाधिष्ठानं तदपुनः गुणान्विमातुं एतावन्त इति गणयितुमपि के ईश्वरे समर्थावभू-
वुः दूरतस्तविशेषवार्ता कथं भूतस्य ननु अस्य विषयस्य हिताय पालनाय च दुःखावदुःखगुणा विष्कारोणावतीर्णस्य ननु काले
ननु पुनः किमशक्यमत आह कालेनेति वाशब्दे वितर्कस्य कल्पेति निपुणैः वदुः जन्मनाभू परमाणवोपि विविमितावि-
शेषगणयिता भवेयुः तथा वेमिहिका हिमकणा अपि तथाद्युभासः दिवि नक्षत्रादि किरणपरमाणवोपि ७ तस्मा

गुणान्मनस्तेपि गुणान्विमातुं हितावतीर्णस्य के ईश्वरेऽस्य कालेनैव विमिताः सुकल्पेभूषांशवः ख-
मिहिकाद्युभासः ७ तत्रैव नु कं पा सुसमीक्षमाणं भुजान एवात्मकं तं विषयं हृद्वाग्वपुर्भिर्विदधन्त
मस्ते जीवेतयो मुक्तिपदे सदा यभाक् च पश्ये शं मनार्यं मनंत आद्ये परात्मनित्यं पिमायिमायि-
नि मायावितत्येक्षितुमात्मवैभवं ह्यहं कियान्नैष मिवाचिरं गौ ७ इतिरेव संशय इत्यहं तत्रैव नु कं पाति

ति सुसमीक्षमाणः तव रूपकदा भविष्यतीति वदुः मनमानः स्वार्जितकर्मफलमनाशकः स न भुजान एव नातीव तपश्चा-
दिना क्लिष्यन् एवं यो जीवेत्स मुक्तोऽयं भागवति भक्तस्य जीवनव्यतिरेकेण दाय प्राप्ता विवसुक्तो नान्यदप्युच्यते इति भावः
यत्तदेव सुखा भगवंतं तमापयितुं स्वपराधं निवेदयति पश्येति हे ईशमे नार्यं दोर्जन्यं पश्य यदहं मायिनामपि मायिनि
विमोहकेन यपि स्वमायाप्रसादो मे स्वर्गमीक्षितुं मेघं अभिलषितवान् ॥ अहो एवं कर्तुं त्वय्यहं कियान् न
किंचिदपि यागेन रुद्रताञ्जलाञ्जनाञ्जना किंचित् कृतं इति ॥ ८ ॥

एवंतावत्सगुणानिर्गुणयोरुभयोरपि ज्ञानेन्दुर्धर्ममिति त्वत्कथाप्रवणादि नैव तत्प्राप्तिर्नान्यथैत्युक्तं इदानीं
यद्युभयोरविशेषेण दुर्विज्ञेयत्वमुक्तं तथापि गुणतीतस्य ज्ञाने कथं विद्वेत् न तत्सगुणस्य तव अचिंत्यानंतगुण
त्वादिति सौतिस्तो कद्वयेन तथापीति हे भूमान् अपरिच्छिन्नः अगुणस्य ते महिमा अमलैरंतरात्मभिः प्रत्याहृतैरि
न्द्रियैर्विवोद्धो धगोचरी भवितुमर्हति योग्यो भवति अथवा विवोद्धो ज्ञातुमर्हति अर्हते शक्यत इत्यर्थः यद्वा महि
माति महिमानं कश्चिद्वोद्धो मर्हतीत्यर्थः कथं स्वानुभवात् आत्माकारांतरः करणसाक्षात्कारात् नन्वतः करणमपि स

तथापि भूमान् महिमा गुणस्य ते विवोद्धुमर्हत्यसत्तांतरात्मभिः अवि क्रियात्वात्तु भवा

दरूपलोह नन्यवोधात्मतयान्वान्यथा ॥ ६ ॥

तिकारमेव विषयीकरोतीति कथमात्माकारता तस्येति अत आह अवि क्रियादिति वि क्रिया विशेषाकारः अ
हितात् विशेषपरित्यागरूपत्वात्माकारत इत्यर्थः नन्वतः करणसाक्षात्कारविषयत्वेनात्मत्वप्रसंगः स्यादत आह
अरूपत इति रूपविषयः अविषयत्वात् अत्र विषयत्वमेवात्मनो न फलविषयत्वमनो नायं दोष इति भावः क
थं तर्हि सुक्तेः अनन्यवोधात्मतया स्वप्रकाशत्वेनैव न त्वन्यथा इदं तदिति विषयत्वेनेत्यर्थः अथवा मा अंतरंगाल
क्षीरपि अगुणस्य ते महिमा महिमानममलैरंतर्दृष्टिभिर्द्रियैरपि तथा यादृग्वस्तुतः तेन रूपेण विवोद्धुं किमर्हति नार्हते

नैव तत्प्राप्तिर्नान्यथैत्युक्तं इदानीं यद्युभयोरविशेषेण दुर्विज्ञेयत्वमुक्तं तथापि गुणतीतस्य ज्ञाने कथं विद्वेत् न तत्सगुणस्य तव अचिंत्यानंतगुणत्वादिति सौतिस्तो कद्वयेन तथापीति हे भूमान् अपरिच्छिन्नः अगुणस्य ते महिमा अमलैरंतरात्मभिः प्रत्याहृतैरिन्द्रियैर्विवोद्धो धगोचरी भवितुमर्हति योग्यो भवति अथवा विवोद्धो ज्ञातुमर्हति अर्हते शक्यत इत्यर्थः यद्वा महिमाति महिमानं कश्चिद्वोद्धो मर्हतीत्यर्थः कथं स्वानुभवात् आत्माकारांतरः करणसाक्षात्कारात् नन्वतः करणमपि स तथापि भूमान् महिमा गुणस्य ते विवोद्धुमर्हत्यसत्तांतरात्मभिः अवि क्रियात्वात्तु भवादरूपलोह नन्यवोधात्मतयान्वान्यथा ॥ ६ ॥ तिकारमेव विषयीकरोतीति कथमात्माकारता तस्येति अत आह अवि क्रियादिति वि क्रिया विशेषाकारः अहितात् विशेषपरित्यागरूपत्वात्माकारत इत्यर्थः नन्वतः करणसाक्षात्कारविषयत्वेनात्मत्वप्रसंगः स्यादत आह अरूपत इति रूपविषयः अविषयत्वात् अत्र विषयत्वमेवात्मनो न फलविषयत्वमनो नायं दोष इति भावः कथं तर्हि सुक्तेः अनन्यवोधात्मतया स्वप्रकाशत्वेनैव न त्वन्यथा इदं तदिति विषयत्वेनेत्यर्थः अथवा मा अंतरंगालक्षीरपि अगुणस्य ते महिमा महिमानममलैरंतर्दृष्टिभिर्द्रियैरपि तथा यादृग्वस्तुतः तेन रूपेण विवोद्धुं किमर्हति नार्हते

उक्तार्थमेवेतत् ॥ ६ ॥

भा. २. ५०

५५

किंच विशेषतोपित्वतोममज न प्रसिद्धमित्याह **जगत्रयेत्यादिना जगत्रयं ते प्रलयेयः उदधीनां संप्रवः संक्षेपस्त**
स्मिन्नुदेउदके नारायणस्योदरनाभिस्तस्यानालादजो विनिर्गत इति यावाकृसाता वन्मृषान भवेति वै निश्चितं तथापि नु
हर्षश्चरत्तमः अहं किं न विनिर्गतिः नोत्पन्नोऽस्मि अपि तु तत्रैवोत्पन्न इत्यर्थः **१३ ननु तर्हि नारायणस्य पुत्रः स्याः मम किं**
माया जन्तवः नारायणस्त्वमिति नहीति का वा तु मेव नारायण इत्यापादयति कुतो हं नारायण इति वेदत आह **सर्वदेहि**
नामात्मासि एवमपि किं नारायणो न भवति **नारः जीव समूहोऽयं न आश्रयो यस्य स नथेति** त्वमेव सर्वदेहिनामात्मत्वा
नारायण इति भावः हे अधीश त्वं नारायणो नहीति पुनः काकुः **अधीशः प्रवर्तकः ततश्च नारायणस्य यनं प्रवृत्तियस्मा**

जगत्रयां तो दधिसंप्रवोदे नारायणस्योदरनाभिनालात् विनिर्गतोऽजस्त्विति वा ड्रवै मृषा किं त्वीश्व
रत्वन विनिर्गतोऽस्मि **१३ नारायणस्त्वन हि सर्वदेहिनामात्मास्य धाशाखिललोकसाक्षी** **नारायणो**

ऽगं नर भूलायना तच्चापि सत्यं न तवैव माया ॥ १४ ॥

तस्येति पुनस्तु मेवासाविति किंच **त्वमखिललोकसाक्षी** अखिलं लोकं साक्षात्पश्यसि **अतो नारमयसे जानासीति त्वमे**
वनारायण इत्यर्थः न त्वेवं नारायणपदव्युत्पत्तौ भवेदेवं **तत्तन्यथा प्रसिद्धमित्याशंकराह नारायणोऽगमिति नरादुद्भूतयो र्था**
स्तत्त्वानि तथा न राज्ञां यज्जलं तदयन्महो नारायणः प्रसिद्धः सोऽपि तवैवो गमूत्रिः **तथा त्वस्मर्यते नराज्जाता नितत्वा**
नि नारायण इति विदुर्बुधाः तस्य तान्ययनं पूर्व तेन नारायणः स्मृत इति **तथा आपो नारा इति प्राक्ता आपो वै नरस्तनवः** अ
यनं तस्य ताः पूर्व तेन नारायणः स्मृत इति ननु मन्मूर्तेरपरिच्छिन्नायाः कथं जलाद्याश्रयत्वं अत आह **तच्चापि सत्यं**

१४
५५

रजो भुवोऽजसो जातस्य ॥ अतः अजानत एव अजावलेपां धतमोऽधचक्षुषः ॥ अजो जगत्कर्ता ह मिति मदेन गा हतमो ह्येवं
 धीभूतनेत्रस्य ॥ अतस्त्वतः पृथगीशमानिनः ॥ अन्यत्र प्रभुत्वेन वर्तमानोऽपि मयि नाये सति नायवान् ॥ मङ्गल्य एव अत एषाः तु कं
 प्यरतिमत्वात्तमस्वेत्यर्थः ॥ ननु ब्रह्मांडविग्रहस्त्वमपीश्वर एवेति चेन्न ब्रह्मकाहमिति तमः प्रकृतिः महान् महत्त्वं अहं अहं क
 रः खं आकाशं चरो वायुः अग्निः वाजं लंभश्च प्रकृत्यादिपृथिव्येतैः संवेष्टितो योऽदृष्टः स एव तस्मिन्वास्मानेन स प्रवितस्तिः का
 यो यस्य सोऽहं कं च तं महत्त्वं कथं भूतस्य ॥ ईदृग्विधानि अविगणितानि अगणित एव परमाणवः तेषां च योऽपरिभ्रमणत
 ॥ अतः तमस्वाऽच्युतमेरजो भुवोऽजानतस्त्वपृथगीशमानिनः ॥ अजावलेपां धतमोऽधचक्षुषा षोऽनुकं
 प्यो मयि नायवानिति ॥ १० ॥ काहं तमो महदहं चराग्निवाभू संवेष्टितां दृष्टं स प्रवितस्ति कायः ॥ ईदृग्वि
 धाऽविगणितानां दुपरायुचर्यावाताध्वरो मविवरस्य च ते महत्त्वं ॥ ११ ॥ उत्तरे परां गर्भगतस्य पादयोः किं कल्प
 ते मातुरधोऽक्षजागसे ॥ किमस्ति नास्ति वा पदं शभूषितं तवास्ति कुक्षेः कियदप्यनंतः ॥ १२ ॥
 दर्थं वाताध्वो नो गवाक्षारुवरो मविवरणियस्य तव ॥ अतोऽतितुष्टत्वात्त्वयानुकंप्यो ह मिति ॥ ११ ॥ अपि च गर्भग
 तस्य शिशोः पादयो रूतरे परां मातुः किमपराधाय भवतिलोके ॥ अस्ति नास्ति वा पदं शभ्यां भावाभावशब्दाभ्यां
 स्पूलसूक्ष्मकार्यकारणशब्दौ भूषितं अभिहितं तेषां शब्दानां भुवि विषये उचितं स्थितमिति वा सर्ववस्तित्वार्थ
 हे अधोऽक्षजतव कुक्षेरनेतः बहिः कियदपि किंचिन्मात्रमपि किमस्ति न किंचिदस्तीत्यर्थः ॥ अतः सर्वस्य त्वत्कुक्षिगतत्वे

नममापितं ब्रह्मात्मानं तवदपराधः साहचर्यदतिभावः ॥ १२ ॥

भा. द. पू.
६०

अपि च न केवलं जनन्यामपि तथैव दर्शितमि. त्याह. अथैवेति. तद्वत्तेत्वां विना अस्य विश्वस्य मायात्वं त्वयाममेव च तदप्य
 यैव विना दर्शितमेव. तथा हि एको सोऽप्यादि. तत्र मया महाविलैः सत्त्वादिभिरुपासितास्तावन्तश्चतुर्भुजा असिजगति
 प्रमाणा निरतिशया गनुक्तमपि दृष्टमपि ज्ञातव्यं. १८. ननु ब्रह्म नूतनमया दर्शितं शुद्धमेव चेत्तत्र कथं प्रपंचवर्त्मयेत्युच्यते
 तस्यैव किं त्वद्वितीयेत्येव विना नातं गुणवतारमस्या यवतारश्चिवकार्यवशेन स्वतंत्रमाया निवर्धनमित्याह भोक्तृकद्वयेन
 अथैव त्वद्वत्तेऽस्य किं समनते मायात्वमादर्शितमेकोऽसि प्रथमं ततो ब्रजसुहृदत्साः समस्ता अपि तावन्तौ
 सिचतुर्भुजास्तदविलैः साकं मयोपासितास्तावन्त्येव जगत्तु भूस्तदमितं ब्रह्माह्वयं शिष्यते. १९. अज्ञानतां त्व
 त्वद्वीमनात्मन्यात्मात्मना भासि वितत्यमाया. २०. विवाहजगतो विधानरवत्वमेवांतरवत्रिनेत्रः. २१. सुरे
 ष्वपि धीशतथैव नृषापि तिर्यक्त्या दस्वपितेः जनस्य जन्मासता दुर्मदनिग्रहाय प्रभो विधातः सदनुग्र
 हाय च. २२. को वेति भूमन्मगवन्परात्मन्यो गेः श्वरेती भवतस्त्रिलोका. को हो कथं वा कति वा कदेति विस्तार
 यन्त्र कीडसि योगमाया. २२.
 अज्ञानतामिति त्वत्पदवी तत्स्वरूपमज्ञानता. अनात्मनि प्रकृतौ स्थितेऽस्मिन्नेव त्वया आत्मने च स्वातंत्र्येण मायां वितत्य
 भासि कथं जगतः सृष्टौ विवाहमेव ब्रह्मेव विधाने पालने एषत्वमिव अन्ते त्रिनेत्र इवेति. २२. २०. ननु चेत्स्वातंत्र्ये कथं क
 त्सितेषु मत्स्यादिषु जन्म कथं वा वासनादि अवतारेषु याज्ञादिकार्येण कथं वा अस्मिन्नेव कदाचिद्रूपलायनादि. अतश्चा
 ह को वेतीति. अन्तर्यं संवोधनैर्दृश्यत्वमेवाह. भूमन्नित्याभिः भवतः ऊतीः लीलस्त्रिलोका को वेति. कवा कथं वा कद

वाक्यमिति. अत्रिनेत्रं त्ववयो गमाया वैभवमिति
 भावः. २२.
 ६०.

अपरिच्छेदमेवोपादयति तच्चेदिति जगदाश्रयभूतं तव तद्वपुर्जलस्य नित्येवं यदि स तत्संस्थं तर्हि तदेव कमलमार्गोत्तमं
प्रविश्य स वत्सरशतं विचिन्वतापि मया हे भगवन् अचिन्त्यं सूर्यं तत्र किमिति न दृष्टं दृष्ट्यपि किमिति नो वदति न दृष्टं तदे
व तपकरणं न तस्य पद्ये वसुदृष्टं अतो मायेव अतस्त्वन्मूर्तेर्देशविशेषपरिच्छेदः सत्यो न भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ अपि च यदि
जलादिप्रपञ्चः सत्यः स्यात् तर्हि तेन तव परिच्छेदो भवेत् स तु माया विलसितरत्नित्वेव दर्शितमित्याह श्लोकत्रयेण

तच्चेज्जलस्य तव सज्जगद्वपुः किमेतदृष्टं भगवंस्तदैव किं वा सुदृष्टं हृदि मे तदैव किं नो स पद्येव
पुनर्वीदृशि ॥ १५ ॥ अत्रैव माया धमनावतारे ह्यस्य प्रपञ्चस्य वहिस्फुटस्य कृत्स्नस्य च तज्जैठ
रेजनन्या माया त्वमेव प्रकटीकृतं ॥ १६ ॥ यस्य कृत्वा विदं सर्वं सात्मं सात्मं भातियथा तथा

तत्त्वय्यपीहतसर्वं किमिदं मायया विना ॥ १७ ॥

हे माया धमन मायोऽशमन अत्रैवावतारे वहिः स्फुटस्यापि जठरमध्ये जनन्याः प्रदर्शनेन ॥ १६ ॥ ननु वहिः सं
त एवांतर्जठरे प्रतिविंबोऽस्तु कुतः सर्वथा माया त्वं तत्रादयस्येति यस्य तव कृत्वा सर्वं विदं यथा भाति तत्सर्वमि
हपि वहिरपि तथैव भाति किंच सात्मं त्वत्सहितं तदिदं त्वयि मायया विना किं घटेत अयं भावः त्वयि प्रति
विंबश्चेत्तर्हि बाह्यादिलोमतया प्रतीयेत न तु तदस्ति न वचादर्शस्थानीयस्य त्वयि प्रतीतिर्न स्यात् अतः सर्वं

वामिश्यात्तमेवेति ॥ १७ ॥

भा० द० ५०
६१

उपाध्यायपाकरणेन भवेत्तच्च संगत्वात्तसंभवतीत्याह मुक्तउपाधितरति संस्कारोपि किमतिशयाधानेन मलापाकर
णेन वा तत्रातिशयाधावंपूर्णत्वेनैव निरकृतं मलापाकरणं वारयति निरजनरति निर्मल इत्यर्थः ॥ २३ ॥ तस्मादेव भ
तो ज्ञानान्मुच्यते इत्याह एवंविधमिति ॥ चोद्ये विचक्षते सम्यक्प्रयति कथं आत्मात्मतया आत्माप्रत्ययः ॥ तस्य स्वरू
पत्वेन न वेत्तुवादिष्विव गौणमित्याह सकलात्मनामपि स्वात्मानम् केन गुरुरेव अर्कः ॥ तस्मात्तत्त्वव्या उपनिष

एवंविधं त्वं सकलात्मनामपि स्वात्मानमात्मात्मतया विचक्षते ॥ गुर्वर्कलव्योपनिषत्सु चक्षुषा
एतेतरंतीव भवाऽनृतो बुधिः ॥ २४ ॥ आत्मानमेवात्मतया विजानतां तेनैव जातं निखिलं
प्रपंचितं ॥ ज्ञानेन भूयोपि च तत्प्रलीयते रज्ज्वा महेर्भोग भवा भवौ यथा ॥ २५ ॥ ॥ ॥

तज्ज्ञानं तदेव सुचक्षुः तेन भव एव अनृतो बुधिः ॥ तं तेतरंती ॥ २४ ॥ अत्र च ज्ञानेन तरंतीति तच्च तरंती विति ॥ त
च्च आत्मात्मतया ज्ञानेन इत्यर्थं त्रयं प्रतिज्ञाते क्रमेणैव पपाद्यते ॥ तत्र आत्मानमेवा आत्मतयेत्यनेन श्लो
केन ज्ञानेन तरंतीत्युपपाद्यते ॥ अज्ञानसंज्ञा वित्यनेन तरंती वेत्येतत्त्वमित्यादि श्लोकद्वयेन तु आत्मात्मतये
त्येतदुपपाद्यते ॥ ननु ज्ञानेन कथं भवं तरंतीति तस्याज्ञानमूलत्वादित्याह आत्मानमेवेति तेनैव अज्ञानेनैव
प्रपंचितं प्रपचः रज्ज्वा महेर्भोग भवा भवौ यथा ॥ २५ ॥ ॥ ॥

६२

ननु भवत्ववताराणां सचिंत्यो महिमा प्रपंचस्य त्वसत्वे कथं सत्त्वप्रतीतिरितीमांशं कांसपरिकरमुपसंहरत्परिह
रति॥ तस्मादिति॥ अस्तधिषणं निरस्तप्रतिभासं॥ त्वय्येव उद्यत् उद्भवत्॥ अपियत्तनश्रुत्सदिवेति॥ उपलक्षणमेतत्
नित्यमिव सुखमिव चेतनमिव च अधिष्ठानभूतस्य त्वगुणैस्तथा तथा भासीत्यर्थः॥ २२॥ त्वमेव तु सत्यमित्याह
एकत्वं सत्यः कुतः॥ आत्मा दृश्यमसत्पदं॥ नवात्मा दृश्यः॥ किंच यद्विकारवत्॥ तदसत्यं॥ न च त्वयि जन्मादयो
विकाराः सतीत्याह॥ आद्यः कारणं॥ अतो न जन्म॥ आद्यत्वे हेतुः॥ पुराणः॥ पुरापिनवः॥ कार्यात्पूर्वमपि वर्तमाना

तस्मादिदं जगदशेषमसत्त्वरूपं संप्राप्तमस्तधिषणं पुरुदुःखदुःखं॥ त्वय्येव नित्यसुखवो
धतनावनंते मायात उद्यत् अपियत्सदिव आवभाति॥ २३॥ एकत्वं मात्मा पुरुषः पुराणः सत्यः
स्वयं ज्योतिरनंत आद्यः॥ नित्योऽक्षरोऽजस्रसुखो निरंजनः॥ शृणोऽद्वयो मुक्त उपाधितोऽमृतः॥ २४॥

न इत्यर्थः॥ तत्र हेतुः पुरुष इति॥ तथा च श्रुतिः॥ पूर्वमेवाह मिहासमिति तत्पुरुषत्वमिति जन्मानंतरा स्तित्वलक्षणं
विकारं वारयति॥ नित्य इति॥ सनातन इत्यर्थः॥ २५॥ अजस्रसुखः अक्षरः॥ अमृत इति चतुर्भिः पदैः क्रमेण वृद्धिविप
रिणा माऽपक्षयविनाशान्वारयति॥ शृणोत्वे हेतुः अनंतः॥ अद्वय इति च देशकालपरिच्छेदरहितः॥ वस्तुपरिच्छेद
रहितोऽपि॥ अमृतत्वोपादानाय चतुर्विधक्रियाफलत्वं वारयति॥ स्वयं ज्योतिर्निरंजनः उपाधितो मुक्त इति पदत्रये
ण॥ अयं भावः॥ तत्रोक्त्यतिराध्य इत्यनेनैव निराकृतं॥ प्राप्तिरपि क्रियया ज्ञानेनैव न वा भवेत्॥ क्रियया प्राप्तिरात्मपदेनै

व निराकृतं॥ ज्ञानतः प्राप्तिवारयति स्वयं ज्योतिरिति॥ वि
कृतिरपि तु पाद्यपाक्येणानावधानेन त्रहीणा भवेत्॥

भा० द० २
६३

नन्वेवं ज्ञानैकसाध्ये मोक्षे किमिति भक्तिरुद्घोषिता ॥ अत आह ॥ अथापीति यद्यपि हस्तप्राप्य सिवज्ञानमुक्तं त
थापि देवतवपदावुज्ज्वल्य मध्ये एकदेशस्योपियः प्रसादलेशोऽपि तेनानुगृहीत एव भगवतस्तव महिम्नस्त
त्वे जानाति ॥ हे भगवन् ते महिम्नस्तत्त्वमिति वा ॥ एकोपि कश्चिदपि चिरमपि विचिन्वन्नपि ॥ अतदंशापवादेन विवा
रयन्नपीत्यर्थः ॥ २४ ॥ तस्माद्गुरिभागे महद्भाग्यं ॥ अत्र भवेन्न जन्म निरश्चामपि मध्ये यज्जना तस्मिन्वायेन भा

अथापि ते देवपदावुज्ज्वल्य प्रसादलेशानुगृहीत एव हि ॥ जानाति तत्त्वं भगवन् महिम्नो न चान्य
एकोपि चिरं विचिन्वन् ॥ २४ ॥ तदस्मृतेनाथ स भूरिभागे भवेन्न वान्यत्र तु वातिरश्चां ॥ येनाहमे
कोपि भवज्जनानां भूतानि षेवेत वपादपल्लवं ॥ २५ ॥ अहोति धन्या व्रजगोरम ॥ एयः स्तन्या
मृतं पीतमतीव ते मुदा यासां विभावत्सतरात्मजात्मना यत्प्रयेऽद्यापि न चालम ध्वरा ॥ ३१ ॥

गावो ३

येन भवद्दीयानां जनानां एकोपियः कश्चिदपि भूतानि षेवेत्यर्थं सेवेय ॥ ३० ॥ यद्देवादिजन्मतोऽपियत्र
कुत्रचित्त्वेदं किमज्जनेव श्रेष्ठमित्योत्सुकेन सप्तभिः श्लोकैरभिनन्दति ॥ अहोति धन्या इत्यादिभिः व्रज
गोरम एयः व्रजस्य गोप्याम्बु ॥ ते त्वया वत्सतरात्मजात्मना ॥ वत्सानां मात्मजानां च रूपेण यस्य तव तत्प्रये सर्वे
पियज्ञा अद्यापि न शक्ताः तेन त्वया प्रतिहृतं नृप्यतायासां स्तन्यममृतं रूपं पीतमिति ॥ ३१ ॥

६३

ननु ज्ञानेन नरं त्येव किमिदमुच्यते तरेतीव तत्राह अज्ञानसंज्ञाविति अज्ञाने संज्ञाय यो सौ भवबंध मोक्षो भवेन बंधस्तस्मा
 त्पुनरुच्यते ननु कथं महानपलायक्रियते परमार्थ
 विचारदियाह अज्ञमेति अखंडा तु भव रूपे परे सुखे आत्मनि नाज्ञानं न च बंधः अतएव न ज्ञानं न च मोक्षः तरणो सख्ये रात्रह
 नीवेति २२ ननु परमार्थज्ञानादज्ञानकृतबंधो निवर्तेत आत्मात्मतयेव ज्ञानादितिको यमाग्रह इत्याशं कथयदध्यासात्मनः
 पररूपास्फूर्तिस्तदपवादेन तत्रैवात्मनि ज्ञानयुक्तमिती ममर्थं विस्मयेन क्रोशन्निवाह त्वामिति त्वामात्मानं परं देहादि
 अज्ञानसंज्ञो भवबंध मोक्षो द्वौ नाम नान्योस्तस्मिन् ज्ञाभावात् अज्ञस्य चिन्मात्मनिके चले परे विचर्यमाणोतर
 रणा विवाहनी २३ त्वामात्मानं परं मत्वा परमात्मानमेव च आत्मा पुनर्वहिर्मुख्य अहो जज्ञन ता जता २४
 अतर्भवेन त भवंत मेव ह्यतस्वा जंतो मृगयंतिसंतः अतर्भवेन त भवंत मेव ह्यतस्वा जंतो मृगयंतिसंतः
 मत्वा आत्मनि देहादि मध्यस्थः अतर्भवेन त भवंत मेव ह्यतस्वा जंतो मृगयंतिसंतः अतर्भवेन त भवंत मेव ह्यतस्वा जंतो मृगयंतिसंतः
 मृगयत्यर्थः २५ विवेकिनस्तु प्रत्यक्सरूपमेव परमात्मानं विचिन्वतीत्याह अतर्भवतीति भवं चिज्ज्ञात्मकं श
 रीरं तन्मध्य एव त्वामृगयति अतर्भवेन त भवंत मेव ह्यतस्वा जंतो मृगयंतिसंतः अतर्भवेन त भवंत मेव ह्यतस्वा जंतो मृगयंतिसंतः
 ध्यास्तापवादे विना अधिष्ठानत्वेन ज्ञायत इति सतां व्यवहारेणाह असंतमिति अतिसमीपे असंतमप्यहिमंत
 रेण तन्निषेधं विनेत्यर्थः संतंगुणं रज्जुसंतं किमुयंति ज्ञानंति अतिसंतमपि गुणमिति वा न जानंतीत्यर्थः तस्मा

ननु किं रिक्तिभावः २६

भा० द० २० अपिच किं वर्यते कृतार्थत्वमेतेषां भक्त्या भगवानपि ऋणीवास्ते ॥ ननु किं वा तुमसमर्थो हं येन ऋणीस्यां
६३ अत आह ॥ अत अपि भवानपि एषां कुत्रापि किं विम्वफलात्मकात्वेनोऽपरं फलं गता दास्यति ॥ इति न श्रुतः अयत्
सर्वत्र गच्छत विचारयत मुद्यति ननु मामेव दत्वाऽनृणः स्यामिति चेन्न हि नहि सद्देवादि व सत्ता भक्तानां यो विषस
दनुकारमात्रेण पापिष्टा पूतनापिता मेवापिता ॥ तर्हि एतत्संबन्धिनामपि ददामीति चेत्तत्राह सकुलेति व काद्यास
रसहितो एषामपिता वदेव वेद पर्याप्तमित्याह यदि तेषां धामादयस्त्वत्कृते त्वदर्थमेवेत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ननु वी

एषां घोषनिवासिता मुत भवा न्किं देवरातेति न श्रुते विम्वफलात्फलं त्वदपरं कुत्राप्ययन्मुद्यति स
देवादि व पूतनापि सकुलात्वा मेव देवापिता यद्वा सार्थं मुदृष्टि यात्मन नय प्राणाशयास्त्वत्कृते ॥ ३५ ॥
तावद्वा गदय स न सावत्कारा गृहं गृहं ॥ तावन्मोहोऽङ्गि निगडो यावत्कस्मिन्ते जनाः ॥ ३६ ॥ प्रपंच
निष्प्रपंचोऽपि विडवयसि भूतले ॥ प्रपन्ने जनताने दसंदोहं प्रथितुं प्रभो ॥ ३७ ॥

तरागादिदोषाणां स न्यासिनामपि न मतः परं किंचिदस्ति कथमेषा मपर्याप्तमित्यत आह ॥ तावदिति हे कस्मरा गदय सा
वदेव स न श्रुता भवति ॥ तथा तावद्दहमपि कस्मरा गदवधना गारमोहोऽपि तावदेवांघ्रि निगडः पादशृङ्खला यावत्ते त्वदीया
जनान्भवति ॥ त्वदीयानां गदयोऽपि त्वन्निष्ठामेव कारवति ॥ नयतिभ्यो विशेषः ॥ भजनं त्वधिकमिति भावः ॥ ३६ ॥ ननु च त
एवाह मेषां पुत्रादिरूपेण वर्तते इति चेत्तत्राह प्रपंचमिति ॥ प्रपन्ना या जनतान् जनसमूहः ॥ तस्याच्चा नंदानां सदाहं स
महं प्रथयितुमिति ॥ नहि कपटपुत्रत्वादिना तादृग्भक्तेरनुरूपं सपद्यत इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३३ ॥

तत्र भगवत्सत्त्वानां महिमा वक्तुं चातुं वनशाक्यत इत्याह ॥ अहो इति पुनरुक्ता भाग्यस्य सर्वथा अपरिच्छेद्यत्वमुक्तं ॥
 किञ्च एतेषां भाग्यस्य तावन्महिमामहिता आस्तां कस्तौ वक्तुं शक्नोति ॥ सर्वोदयः सर्वोऽहंकाराधिष्ठाता आदित्येष्टां व
 द्वादीनां एकादशानां तेषां वयं च ॥ वयमित्यात्मानं वदुः मन्यमान आह ॥ एवं मनोबुद्ध्या हंकारचक्षुराद्यधिष्ठातारसु
 योदशदेवा एव ॥ वत अहो भूरिभागाः ॥ यस्मादेतेषां हृषीकेशीन्द्रियारण्यवचषकापानपात्राणि तैः ते चतुर्दशस्य चित्ताधि
 ष्ठातुः ॥ अग्री एव उदजो वारिजेतयोर्मधुमकरंदः तदेव अमृतं स्वादु ॥ आसवं मादकं पिबामः ॥ एतदुक्तं भवति ॥ यद्वा
 अहो भाग्यमहो भाग्यं नंदगोपव्रजौ कस्तौ ॥ यन्मित्रं परमानंदं एणं व्रत्ससनात्ततः ॥ एषां तु भाग्यमाह
 माच्यत तावतास्तामेकादशैव हि वयं वत भूरिभागाः ॥ एतद्वृषीकचषकैरसह ॥ त्रिबामः शर्वोदयोऽ
 घ्नुदजमध्वमृतासवं ते ॥ अत इति भाग्यमिदं जन्म किमप्यटव्यायद्गोकुले पिकतमां द्विरजोभिषे
 कं ॥ यज्जीवितं तु निखिलं भगवान्मुकुंदस्त्वद्यापि यत्पदरजः श्रुतिमृग्यमेव ॥ ३४ ॥
 त्रिकुसुमं द्रियाद्यभिमानिनो वयं कीर्त्तिमौदय्यसौ गंध्याद्येकैकदेशं सेविनो पिकतार्थाः ॥ तदा सर्वे द्रियैः सर्वसेवि
 नां मतेषां किं वर्यते भाग्यमिति ॥ ३३ ॥ अतो मया प्रार्थितं तदस्तु मे नाथ स भूरिभाग इति यत्तदेव त्याह ॥ तद्भूरिभागा
 ति ॥ किंतु इह मनुष्यलोके यत्किमपि जन्म तत्राप्यटव्यायत ॥ तत्रापि गोकुले यत ॥ अहो सत्यलोके विहाया जन्म निजा
 ते को लाभः अत आह ॥ यत्पिकतमां द्विरजोभिषेकं इति गोकुलवासिनां मध्येऽपि कृतमस्य यस्य कस्यां धिरजसाभिषे
 को यस्मिंस्तत् ॥ ननु कुतो गोकुलवासिन एवाति धन्याः तत्राह यदिति ॥ एषां जीवितं निखिलं मुकुंदरति ॥ मुकुंदपरमेव

श्रुतिमृग्यं
 दुर्लभं तामाह ॥ अद्यापीति श्रुतिमृग्यं
 तदेव गम्यत एव न तु दृश्यतमित्यर्थः ॥ ३४ ॥

भा० २० पू०
६४

ही ४

अनुज्ञाप्य अनुज्ञां प्रदाय पृष्टे तर्थाः स्वभवं व्रज्याणं यथा पूर्वसखा योयस्मिन् तत्सर्वं पुनर्नि ॥ ४२ ॥ नन्वेतावंतं कालं कथं ते
तत्रैवोपविष्टः कथं च ह्युत्तिपासो दिविसरं अत आह एकस्मिन्निति श्लोकं दयन ॥ अत्रै पियाते प्राणेशं कथं मंतराच विना
प्रियविरहं हृत्पिबर्षाधिको भवति ॥ तथापि मायाहताः हृत्पिबर्षा मेतिरे ॥ ४३ ॥ यत्तयया मायया मोहितं जनेन तत्र अभिरां पुनः पुनः
ततोऽनुज्ञाप्य भगवान् स्वभुवं प्रागवस्थितान् वत्सान् पुलिनमातिन्येयथा पूर्वसखं स्वकं ॥ ४४ ॥ एकस्मिन्
पियातेऽत्रै प्राणेशं चांतगतनः कसमायाहता राजन हृत्पिबर्षा मेतिरे भर्काः ॥ ४५ ॥ किं किं न विस्मरंतीह माया
मोहितचेतसः यमोहितजगत्सर्वमभीष्टं विस्मृतात्मकं ॥ ४६ ॥ ऊचुश्च स हृदं कसंस्वागतं तेतिरं हसा नैकोप्य
भोजिकवल एतैः साधुभुज्यतां ॥ ४७ ॥ ततो ह स नृदृष्टीकेशो भवहृत्य सहा भर्कैः ॥ दर्शयंश्च मां जगत्सर्वं
तव नादृजं ॥ ४८ ॥ वहं प्रसन्नवनधातुविचित्रितांगः प्रोद्दामवेणुदलमृगः खोत्सवाद्युः वत्सान् गृह्णन्
नुगगीतपवित्रकीर्तिगोपीदृगुत्सवदृशिः प्रविवेश गोष्ठं ॥ ४९ ॥
विस्मृतात्मकं विस्मृतः आत्मैव येन तत्रथा ॥ ५० ॥ अतएव सूचुश्च तत्सयातिवेगेन स्वागतं सम्यगागतं एकोपि शासं
विना अस्माभिर्ना भोजिनमुक्तः इत एहि साधु अविज्ञेयेण भुज्यतामिति ॥ ५१ ॥ अथ वहत्यभुक्ता ॥ ५२ ॥ प्रोद्दामा यो
वैरावादि रवेरुत्सवसेनाद्युः संपन्नः गृह्णन् उपलालनैराक्षयन् गोपीदृगुत्सवदृशिः गोपीनां दृशामुत्सवरूपादृशिर्दे
र्शनं यस्य सः ॥ ५३ ॥

६४

तदेवमादित्यारभ्या चित्यानेतगुणत्वेन स्वयंदुर्ज्ञेयत्वमुक्तं **केचित्तु जानीम इति स्थिताः** तानुपहसन्ति वाह **जानंत इति** ननु मे
मनश्चादीनां तवैवं भवं विषय इति **३८** **अगदीशत्वाद्यभिमानपरित्यज्याह** अनुजानीहीति हे कस्मां अनुजानीहि सत्यतो
कंप्रतिगतं स्वयं महिमानं अस्मादीनां च जानवलादिसर्वत्वमेव वंस्ति **यतः सर्वदृक्** जगतां नाथस्त्वमेवेत्येतावज्ज्ञातं अतो
ममतास्य दंजगदंतच्छरीरं च तवापितं **३९** **तदेवं किं करं प्रस्थापयेति** अत्यादरेण नमस्करोति **श्री कस्मै कस्मैति** वस्मिकुल

जानंत एव जानंतु किं वद्रुक्त्यानमेप्रभो **मनसो वपुषो वाचो वै भवंतव गोचरः** **३८** **अनुजानीहि मां**
कस्मै सर्वं तवैस्मिं सर्वदृक् त्वमेव जगतां नाथ जगदंतं तवापितं **३९** **श्री कस्मै वस्मिकुल पुष्करजो**
पदायिनः क्षानिर्जरद्विजपद्मदधिरुद्धिकारिन् उद्धर्मसार्वभृहद्वितिराक्षसध्रुक् आकल्पमा
कर्महं भगवन् नमस्ते **४०** **श्री सु क उ वाच** इत्यभिष्टुय भूमानं त्रिः परिकल्पयादयोः **न त्वाभीष्टं**
जगद्वातासधाम प्रत्यपद्यते **४१**

पद्मस्य प्रीतिहातत्वेन हे सूर्योपम **स्माच्च निजरादेवाश्च पशु** **जगद्वातासधाम प्रत्यपद्यते** **४१**
वश्च त एव उदधयस्तेषां रुद्धिकारित्वे हे चंद्रोपम उद्धर्मः पाषंडधर्मः तदेव सार्वरंतमः **तद्भूरतीति तथा** अनेन ह
योपम हेद्वितिराक्षसध्रुक् द्वितो गहसाः कसादयः उद्यन्ते वतेभ्यो दुध्यतीति पुनः सूर्योपम **सूर्याद्युपमापिनू**
नेति सत्वाह अर्कमभिवाप्य सर्वेषां महान् पूज्यं हे भगवन् **आकल्पं कल्पयंतं ते तुभ्यं नम इति** **४०** **स सखवत्सक**
मोषणकोतुकद्रुतविलंबितपुत्रमुदं द्रुतं निखिलरूपमतो दधद्व्युतो वतुसवः **कलयन् प्रजमंगलं** पादयो

स २
२३

कस्मै २

ननु श्रीभीष्टं सर्वतः पूजितमभिप्रेतवा ४१

भा० ८५ यत्तु यस्माज्जीर्यत्यपि प्रासन्नमरणेऽपि जीविताशा भवति अयं भावः न जीविष्यतीति निश्चितेऽपि देहे यत्तु मास्य
 ६५ दत्तं तदा तस्य गतत्वं मेव संगच्छत इति अथ वा यत्तु यस्मिन् देहे जीर्यत्यपि जीविताशा अविच्छेदक दृश्यामासीत् सा
 विवेकि नो यदा ममता भाग भवति तदा तत्र नातु वास्यति ॥ ५३ ॥ तदर्थं मेव सकलं प्रियमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ प्रसूतना
 देहोऽपि ममता भावः चेत्तर्ह्यसौ नात्मवत्प्रियः यज्जीर्यत्यपि देहेऽस्मिन् जीविताशा वलीयसी ॥ ५३ ॥
 यस्मात्प्रियतमः स्वात्मा सर्वेषामपि देहिनां तदर्थं मेव सकलं जगच्चेत चरचरं ॥ ५४ ॥ कृष्ण
 मेन मेव हि त्वमात्मानं मखिलात्मनां जगद्धिताय सोऽप्यत्र देही वा भाति मायया ॥ ५५ ॥ वस्तु
 तो जानतां मत्र कृष्णं स्यात्सुचरि सुचरं भगवद्रूपमखिलं नान्यदस्ति ह किंचन ॥ ५६ ॥ सर्वेषाम
 पिवस्तुतां भावार्थो भवति स्थितः तस्यापि भगवान् कृष्णः किमतद्वस्तु रूपताम् ॥ ५७ ॥
 ५४ कृष्णमेव निति ॥ ५५ न केवलमात्माना मात्मा अपितु जगदानामपीत्याह वस्तुत इति सर्वजगत्कारणमि
 ति कृष्णं जानतां पुंसोऽस्यावरं जगमंच सर्वं भगवद्रूपं भगवानेव स्वरूपं यस्य तत्त नान्यत् ॥ ५६ कुत इति तदा
 हा सर्वेषामपीति भावार्थः परमार्थः भवति भवत्येव रिणामं प्राप्नुवत् कारणं तस्मिन् तथापि भवतः कार
 णस्यापि भगवान् कृष्णो भवत्कारणं अतः किमतत् श्रीकृष्ण व्यतिरिक्तं वस्तु रूपताम् ॥ ५७ ॥

यशोदानंदसूनुनेति यशोदासूनुनानंदसूनुनेति वदूना मुक्तिः ॥ स हैव दर्शिता ॥ यदा केचिदाहुः यशोदासूनुः अपरे नंद
सूनुनेति ॥ यदा यशोदानंदयतीति यशोदानंदः सचोसो सूनुश्चेति तथा तेन ॥ अस्मात् महाव्यालात् ॥ अयं च अविता रक्षितः
४८ ॥ व्रजो कसो सतो केषु त्वेह वत्या वृमन्वहं ॥ शने निस्सीमं वृधे यथा कृमे त्वपूर्ववदित्यादिना सतो केभ्योऽपि परपुत्रे क
स्मिन् प्रेमाधिक्यमुक्तं ॥ तत्र पृथेति व्रजनिनि ॥ ४९ ॥ श्रीकृष्णस्य मातादात्मत्वात् तस्मिन्नात्मियेभ्यः प्रेमाधिक्यं पुन्यतरतिव

अद्यानेन महाव्यालो यशोदानंदसूनुना ॥ हतो विता वयं चास्मादिति वाला व्रजे जगुः ॥ ४८ ॥ रामो वाच ॥
वसन्तपरोद्भवैकस्मै इयान् प्रेमा कथं भवेत् ॥ यो भूत पूर्वतो केषु स्वोद्भवेष्वपि कथ्यतां ॥ ४९ ॥ श्रीशुक उ
वाच ॥ सर्वेषामपि भूतानां नृप स्वात्मैव वल्लभः ॥ इतरं पत्युः किं वा स ह वल्लभ स ये व हि ॥ ५० ॥ तदा
जेद्रयथा सहः स्वस्वकात्मनि देहिनां ॥ न तथा ममता लं विपुत्र वित्र गृहादिषु ॥ ५१ ॥ देहात्मवादिनां
पुंसामपि राजन्यसत्तम ॥ यथा देहः प्रियतमस्तथा न ह्यतु यंचतं ॥ ५२ ॥

कुं प्रथमे तावदात्मनः स्वतः प्रेष्टवमन्येषां तु तदुपाधिकमिति दर्शयति पंचभिः ॥ ५० ॥ कुतः तथा दर्शनादित्या
ह तदिति ॥ न स्मादेव कारणतः स्वस्वकात्मनि ॥ अहंकारस्य दे ॥ ५१ ॥ अहंकारस्य देवि देहे ॥ आत्मा ध्यासतारतम्ये
न प्रेमतारतम्यं दृश्यमानं तन्निबंधनमेव दर्शयितुं भूतमदेन विशेषमाह ॥ देहात्मवादिनां पुंसामिति द्वाभ्यां
तदेव मनुये भवन्ति पुत्रादयस्तु न तथा प्रियतमा इत्यर्थः ॥ ५२ ॥

भा. द० पू. ततः पंचदशे धेनुपालनं धेनुकार्द्वयं ॥ कालियस्त्रेडतो गोपरक्षयं च निरूप्यते ॥ अहिवक्रप्रवेशेन वृथा विना
 ६६ स्त्रीनतः ॥ कृष्णः प्राविशयत्येकफलं तालालीकाननं ॥ पशुपालसंमतौ ॥ पशुपालसंमतौ ॥ इषद्वयो वलाति
 रेकमनुकृतवता वित्यर्थः ॥ अतीव चक्रतुः ॥ सर्वतः प्रसर्पणेन ॥ स्वयं शो गृह्णद्भिर्गोपैर्वृतस्तद्वनं प्राविशत् ॥
श्रीशुक उवाच ॥ ततश्च पौगंडवयः श्रितौ ब्रजे वभ्रवतुस्तौ पशुपालसंमतौ ॥ गाश्चारयंतौ सखि
 भिः समं पदैर्दंदावनं पुण्यमतीव चक्रतुः ॥ १ ॥ तन्माधवो वेणुमुदीरयन् वृत्तोगोपैर्गृह्णद्भिः स्व
 यशो वलान्वितः ॥ पशून् पुरस्कृत्य पशव्यमा विशद्विहर्तुं कामः कुसुमाकरं वनं ॥ २ ॥ तन्मं
 जुघोषालिमृगहिजाकुलमहन्ननः प्र ॥ पयः सरस्वतावातेन जृष्टं शतपत्रगंधिना निरी
 ह्यरंतुं भगवान्मनोदधे ॥ ३ ॥ स तत्र तत्राह्णयत्तत्र श्रिया फलप्रसूनो रुभरेण पादयोः ॥
 स्पृशच्छिखावीक्ष्य वनस्यातीन्मुदा स्मयन्ति बाह्यग्रजमादिपुरुषः ॥ ४ ॥
 तद्वनं शिखरं तु मनोदधे ॥ कथं भूतं मंजुघोषायेऽलिमृगहिजा ॥ भ्रमरमृगपक्षिणसैराकुलं व्याप्तं ॥ महन्न
 नः प्र ॥ व्यापयः सरस्वता ॥ महता मनसा प्रख्यतुल्यं स्वच्छपयोयस्मिन् ॥ तत्सरश्चाश्रयत्वेनास्ति यस्य तेन वा
 तेन शोभते मुक्तं ॥ शतपत्रगंधिनेति परिमलवत् ॥ जृष्टं वनमिति मां द्यं सेवितं ॥ ३ ॥ अरुणपक्षवश्रिया सहस्र

ख ४

नि

४
 शिखाशाखाग्राणि येषां तान् ॥ ४
 प्रपत्यः ॥

तस्माच्छ्रुत्वा समस्यैव परमार्थत्वात्तदेकशरणतामयत्तसिद्धो मोक्ष इति प्रकारेणार्थमुपसंहरति समाश्रिता इति पुण्यं यशो
यस्य स बुख्यं यशः स चासौ मुरारिश्च तस्य पदपद्मवत्पद्मवः तं ये सम्यगाश्रिताः महत्पदं महतां पदमाश्रयं पदमह
त्तत्पदं चेति तथा तेषां भवां बुधिर्वत्सपदमात्रं भवति किंच परंपदं श्रीवैकुण्ठारवां पदं स्थानं भवति यद्यप्यत्र द्वे वि
षयकतुनः कदाचिदपि तेषां पदं न भवति न ततः पुनरावर्तत इत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ सुहृद्भिश्चरितं मुसंताभ्यो न्यषिक्त्वा
समाश्रिता ये पदपद्मवत्पद्मं महत्पदं पुण्यं यशो मुरारे भवां बुधिर्वत्सपदं परंपदं पदं पदं यदि पदान्तेषां
५८ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पुष्टो ह मिह त्वया यत्कोमारे हरि कृतं पौगांडे परिकीर्तितं ॥ ५९ ॥ एतत्सु
हृद्भिश्चरितं मुरारे श्रद्धार्दनं शादलजे मनंच व्यक्तेतरं रूपमजोर्वभिष्टवं शृण्वन्नगणेनेति नराः
खिलायान् ॥ ६० ॥ एवं विहारैः कोमारेः कोमारं जहत्तुर्व्रजे निलायनेः सेतुबंधं मर्कटैस्तु वनादिभिः ॥
६१ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे ब्रह्मस्तुतिर्नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
दीनित्यादिनोक्तं श्रद्धार्दनं च शादलजे मनं भोजनं च व्यक्तेतरं व्यक्ताच्च उपपंचादितरं शुद्धसत्त्वात्मकं वत्सपालरू
पं ॥ ५८ ॥ व्यक्तेतरः चिद्विलासस्तं रूपं तदतिरूपं अजस्य उरुमहानभिष्टवः तं ब्रह्मकृतांस्तुतिं एव च्छृण्वन्नगणत्र
यः सर्वपुरुषार्थान् प्राप्नोति ॥ ६० ॥ इति श्रीपरमानंदनृसिंहपदपदपदः व्याकरेच्छी धरः स्वामी यथा मतिविधेः
स्तुतिं ॥ ॥ इति वंशमेव तद्देशः ॥ १४ ॥

वि ३

भा० दे० ५
६७

एवं श्रीमहंदावनं प्रतिप्रीतः सन् अद्रेः समीपवर्तिसरित्तटेषु यशस्संचारयन्सानुगः प्रीतमनारैमे ॥ १० ॥ तामेव चर
तिमाहृदशभिः क्वचिदित्यादिभिः ॥ १० ॥ ११ ॥ वह्निं नृत्यंतमनु अभिनृत्यति वह्निं अभिमुखो नृत्यतीति वा सखी

एवं हंदावनं श्रीमत्प्रीतः प्रीतमनाः पश्यन् रैमे संचारयन् अद्रेः सरित्तटेषु यशस्सानुगः ॥ १० ॥ क्वचिद्वा
यतिगायत्सु मदाधालिष्वनुव्रजेः उपगीयमानचरितः सखी संकर्षणान्वितः ॥ १० ॥ अनुजल
तिजलंतकलवाक्यैः मुक्क क्वचित् ॥ क्वचित्सवल्लुकुजतमनुकूजतिको किल ॥ ११ ॥ क्वचिच्च कल
हंसानामनुकूजतिकूजितं ॥ अभिनृत्यति नृत्यंतं वह्निं हासयन् क्वचित् ॥ १२ ॥ मेघगंभीर
योवाचानामभिर्दूरगान् पश्यन् ॥ क्वचिदाह्वयति प्रीत्या गोगोपालमनो रया ॥ १३ ॥ चकोरकौच
चक्राह्वयन् द्वाजोश्च वह्निः ॥ अनुरेति स्म सत्त्वानां भीतवद्वाघसिंहयोः ॥ १४ ॥ क्वचित्
क्रीडापरिश्रान्तं गोपात्संगोपवर्हणः स्वयं विश्रमयत्यप्यपादसंवाहनादिभिः ॥ १५ ॥

न हासयन् ॥ १२ ॥ १३ ॥ चकोरदीनं अनुकृत्य रोति ॥ कदाचिच्च सत्त्वानां मध्ये वाघसिंहयोस्ताभ्यां भीतवद्भव
ति सत्त्वेषु पलायमानेषु पलायत इत्यर्थः ॥ तयोः सत्त्वानां वल्लोद्रेकाणां भीतवद्भवतीति वा ॥ १४ ॥ आर्यमग्रजं

ति २

विश्रमयति विगतप्रमं करोति ॥ १५ ॥

६७

तरुजन्मयेन कृतं तस्य तमसः पापस्य अपहत्यैनायाय ॥ अथवायेन त्वया ईश्वरेण सर्वोपकारकं तरुजन्म कृतं त्वानमे
ति ॥ एवं कृत्वा ध्यायि जन्म निपदज्ञानरूपतमोऽस्ति तस्यापहत्यै ॥ ५ ॥ हे अनघ वने गृहमपि त्वानत्यजं त्वयि मनुष्य
वेषेऽपि गृहे सति ॥ मुनयोऽप्यलि वेषेण निगूढास्त्वा भजंतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ इयान् नृहिसतां निसर्ग इति यदस्ति स्वस्मिन् तत्

श्रीभगवानुवाच ॥ अहो अमी देव वरामरा च्छितं पादां वुजंते स मनः फलाहेण ॥ न संत्युपादाय
शिखाभिरात्मनस्तमोपहत्यै तरुजन्मयत्कृतं ॥ ५ ॥ एतेऽस्ति नस्तव यशोऽखिललोक तीर्थगायं
तश्चादिपुरुषानुपदं भजंते ॥ प्रायो अमी मुनिगणा भवदीयमुखा गृहवनेऽपि न जहत्यनघा
त्मदेवं ॥ ६ ॥ नृत्यं त्यमी शिखिनद्रुद्रमुदाहरिण्यः कुर्वन्ति भोऽप्यद्वते प्रियमीक्षरेण ॥ स
कैश्चको किल गणगृहमागताय धन्याव नौकसदयान् नृहिसतां निसर्गः ॥ ७ ॥ धन्ये यमद्यध
रणी तृणवीरुधस्त्वत्पादसु शोडुमलताः करजाभिर्मृष्टाः ॥ न द्योद्वयः खगमगाः सदयाव

लोकैर्गोप्योऽन्तरेण भुजयोरपियत्सुहा श्रीः ॥ ८ ॥
गृहमागताय महते समर्पयतीति ॥ तृणवीरुधश्च तव पादौ स्पृशंतीति तथा करजाभिर्मृष्टाः नखैः
स्पृष्टाः सदयैरवलोकनैः ॥ श्रीरपियस्मै स्पृहयति केवलं न तु भुजयोरन्तरेण वक्षसा गोप्यो धन्या इति ॥ ८ ॥

भा० द० पू०
६८

प६

चरितोप

विष्णुचीनः सर्वतः प्रसृतः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सनगं सवृत्तं ॥ प्रत्यग्द्वाभ्यां कर्णयुग्ममिति गर्दभशब्दानुकरणं ॥ पर्यसरत् परितो
तस्मात्कृतनराहाराष्ट्रे नृभिरसिन्नहन् नसेव्यते पशुगणैः यत्तिसंधैर्विवर्जितं ॥ विद्यंते भुक्तपूर्वाणि फ
लानि सुरमीरिच ॥ एष वै सुभिरिर्गंधो विष्णुचीनोऽवगृह्यते ॥ २५ ॥ प्रयच्छतानि नः कृत्स्नगंधलोभितचेतसां
वांछास्ति महती रामगम्यतां यदि रोचते ॥ २६ ॥ एवं सुहृद्वचः श्रुत्वा सुहृत्प्रियचिकीर्षया ॥ प्रहस्य जगत्तुर्गापैर्वृत्तौ
तालवनं प्रभू ॥ २७ ॥ चलः प्रविश्य वादुभ्यां तालान् संपरिकंपयन् ॥ फलानि पातयासा समन्तं गजद्वौ जसा ॥ २८ ॥
फलानां पततांशवृन्निशम्या सुरासभः ॥ अभ्यधावत्क्षितितलं सनगं परिकंपयन् ॥ २९ ॥ समेत्य तरसा प्रत्यग्द्वा
भ्यां पद्मावलंबनी ॥ निहत्योरसिकाशं मुंचन् पर्यसरत् स्वलः ॥ ३० ॥ पुनरसाद्य संरब्धं कौष्टापरकं स्थितः ॥
चरणवपुर्गजं नवलाय प्राहिणे दुषा ॥ ३१ ॥ सतं गृहीत्वा प्रपदोभ्यां मयित्वैकपाणिना ॥ चित्तौत्तराग्रा
ये भ्रामण्योक्तजीवितं ॥ ३२ ॥ तेनाहतमहाताले वेपमानो बृहच्छिराः ॥ पार्श्वस्थं कंपयन् गनः स चान्यं सो
विचापरं ॥ ३३ ॥ चलस्य लीलयोत्सृष्टवरदेहहता हता ॥ तालाश्च कंपिरे सर्वं महावाते रितोदव ॥ ३४ ॥
धावदित्यर्थः ॥ ३० ॥ उपकौष्टागर्दभः परकप्रतिमुखः ॥ अपरौ पश्चिमौ वलायवलंबितं ॥ ३१ ॥ उत्तराग्रास्तालः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

उत्सृष्टेन स्वरदेहेन हता हताः चलः कंपिरे अकंपितं ॥ ३४ ॥

प३

मिश्रान्त्यादीन्कुर्वतो गोपा न प्रशशंसतुः ॥ १६ ॥ १७ ॥ व्यजनैः पल्लवादिनिर्मितैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ ईशचेष्टित इति गृहसं
 नृत्यतो गायतः कापिवत्ता तोयुध्यतो मिथः ॥ गृहीतहसो गोपालान्दहसंतौ प्रशशंसतुः ॥ १६ ॥ क
 चित्पल्लवतलेषु नित्युद्धमकृषितः ॥ वृक्षमूलाश्रयः शान्तो गोपा संगोपवर्हणः ॥ १७ ॥ पादसंवाहनं च
 कुः केचित्तस्य महात्मनः ॥ अपरं हतपापानो व्यजनैः समवीजयन् ॥ १८ ॥ अन्यतदनुदृष्ट्वाणिमने
 स्तानि महात्मनः ॥ गायंति समहाराज स्नेहं किन्नरधियः शान्तैः ॥ १९ ॥ एवं निगूढात्मगतिः स्व
 मायया गोपात्मजत्वं चरितौर्विडं वयन् ॥ रे मे रमालालितपादपल्लवोग्राम्योः समंग्राम्यवदी
 शचेष्टितः ॥ २० ॥ श्रीदामानामगोपालोरगमकेशवयोः सरवा ॥ सवत्सोक्तकल्पाद्या गोपा प्रेमा
 दमव्रवन् ॥ २१ ॥ रामराममहाबाहो कृष्णदृष्टनिवर्हण ॥ इतो विदूरे सुमहद्वनंतालालिसंकुलं ॥ २२ ॥
 फलानितत्रभूरीणि पतन्ति पतितानि च ॥ संति किं त्वरुद्धानि धेनुकेन महात्मना ॥ २३ ॥ सोतिवी
 र्योः सुरगमहे कृष्णवररूपधक् ॥ आत्मतुल्यवले रन्योर्जातिभिर्वहुभिर्वृतः ॥ २४ ॥
 भावत्वेपि अंतरा अंतरा ईशस्यैव चेष्टितानि दृश्यंते यस्मिन् ॥ २५ ॥ ईशचेष्टितत्वमेव दर्शयितुमाह ॥ श्रीदामेति ॥ स्तो

कृष्णस्यः कश्चित् ॥ २१ ॥ मालालिसंकुलं ॥ तालानां पत्ति
 भिव्योक्तं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

भा० द० पू०
६६

मुकुंदस्य मुखपद्मगतं सारधं मधु अद्रियो विरहस्तस्माज्जातं तापं स च तासां सत्कृतिं पूजां तामाह सवीडेति ॥ सलज्जेन हासे
न विनयो यथा भवति तथा ॥ यदेतत्किं ॥ अपांगमो हं कदाचिददर्शनं यथा तां सत्कृतिं प्राप्येति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥
पीत्वा मुकुंदमुखसारधमसिंभं गौक्षपञ्जदुर्विरहजं व्रजयेत्पितोर्द्रि ॥ तसत्कृतिं समधिगम्य विवे
शगांष्टसद्वीडहासविनयं यदपांगमोक्षं ॥ ४३ ॥ तयो र्यशोदारो दिण्यो पुत्रयाः पुत्रवत्सले ॥ यथा कोमं यथा
कालं व्यधत्ता परमाशिरः ॥ ४४ ॥ गता ध्वान्प्रमातत्र मज्जनो न स हं नादिभिः ॥ नीवीव सित्वा रुचिरां दिव्य
स्रगंधमंडितो ॥ जनन्युपहतं प्राश्य स्वादनमुपलालितो ॥ स विषयवरशाय्यायां सुखमुषु पतुर्व्रजे ॥ ४५ ॥
एवं स भगवान्कुसुमावृंदावनचरः क्वचित् ॥ ययोराममृते राजन्कालिंदी सरिविभिवृत ॥ ४६ ॥ अथ गाव
श्रगाणां अनिदाया तपपीडिताः ॥ दुष्टजलपुससा स्तृषाती विषदूषितं ॥ ४७ ॥ विषांभस्तदुपस्पृश्य देवो
पहतचेतसः ॥ निपेतुर्व्यसवः सर्वसलिलांते कुरुद्वह ॥ ४८ ॥ वीक्ष्य तान्वै तथाभूतान्कुसुमयोगेश्वरेश्वरः
इक्ष्वाकृतवर्षिण्या स्वनाथान् समजीवयत् ॥ ४९ ॥ ते संप्रतीतस्मृतयः समुत्थाय जलान्तिकात् ॥
आसन् सुविस्मिता सर्ववीक्ष्यमाणः परस्परम् ॥ ५० ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥
प्रतिमद्य एव शताप्राप्ता स्मृतिर्यैस्ते संप्रतीतस्मृतयः ॥ यद्वा ॥ सम्यक्प्रतीता प्रतिप्राप्ता स्मृतिर्यैस्ते तथा इति ॥ ५० ॥

६७

यस्मिन्निदं विस्मयं जेतुं ऊर्ध्वं तनुषु पटद्वयं ग्रथितं प्रोतं तिर्यक्तं तनुषु पटद्वयं देवसंग्रथितं सर्वतोऽनुसृतं वर्तत इत्यर्थः
३५ ३६ ३७ घनेन भद्रवभुवस्तत्तराज ॥ तत्र फलप्रकरसंकीर्णमिति दैत्यदेहेः ॥ तालाग्रेऽसंकीर्णमित्यरुणश्चेत

नैतच्चित्रं भगवति ह्यनंते नगदीश्वरे ॥ श्रोतं प्रोतमिदं यस्मिंस्तनुषु संग्रथयथा पटः ॥ ३५ ॥ ततः कस्मिं च
रामं च ज्ञातयो धेनुकस्य ये ॥ कोष्टाग्रेऽभ्यद्रवन्सर्वे सरं व्याहतवांधवाः ॥ ३६ ॥ तांस्तानापततः कस्मा
गमश्च नृपलीलया ॥ गृहीतपुष्पाचरणान्प्राहिरुणैरारज सु ॥ ३७ ॥ फलप्रकरसंकीर्णं दैत्यदेहे
गता सुभिः ॥ राराज भूः स तालाग्रे घने रिव नभस्तले ॥ ३८ ॥ तयोस्तत्सु महत्कर्म निशम्य विबुधादयः ॥
मुमुचुः पुष्पवर्षाणि चक्रुर्वाघानि तुष्टुवुः ॥ ३९ ॥ अथ तालफलान्यादनमनुष्यागतसाधवसाः ॥
तृणांश्च पद्मवम्भेरुर्हतधेनुककानने ॥ ४० ॥ कस्मः कमलपत्राक्षः पुरायश्रवणकीर्तनः ॥ स्तय
माने नृगैर्गायैः साग्रजो व्रजमाविशत ॥ ४१ ॥ तं गोरजश्चुरितकुंतले वद्धवर्हवन्यप्रसन्नरुचिस्ते
राचारुहासं ॥ वरुणकण्ठमनुगौरनुगीतकीर्तिगोप्यो दिदृक्षितदृशोऽभ्यगमन्समेताः ॥ ४२ ॥

नीलधनसादृश्यं संपादनं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आदन्न अभक्षयन् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गोरजो भिश्चुरितेषु कुंतलेषु वद्धवर्हवन्या विप्र
स्तनातिवयस्य ॥ रुचिरमीक्षणचारुहासचयस्य तंच तंच ॥ दिदृक्षितदृशः ॥ दिदृक्षितो दृशो नोक्तं गयुक्ता दृशो यो सा

ताः ४३

भा० द० पू०
७०

किंविप्रमुखाग्रं वक्रं युक्ते विषोदकतरंगस्य शिनामैरुतेन स्पृष्टाय स्य तीरगाम्नियं ते सङ्कटं आसीदिति ॥ ५ ॥ तं का
लियं च डो वेगो यस्य तं विषमेव वीर्यं यस्य तं ॥ कदं वमिति भाविना श्रीकृष्णचरणस्य शिभाग्नेन स एकतरंगे
न शुक्लः ॥ अथवा भूतमाहरतागरुत्मा कांतत्वादिति च पुराणं तरे ॥ श्रीस्फोटो बाहुं करतलेनाहत्य गोदादृढव

विप्रमुखा विषोदोर्मिमा रुतेनाभि मर्शिताः ॥ म्रियंते तीरगायस्य प्राणिनः स्थिरजंगमाः ॥ ५ ॥ तं च
उवेगविषवीर्यमवेक्षते न दुष्टानदी च खलसंयमनावतारः ॥ कृष्णः कदं वमधिरुद्यततातितु
गादास्फोटगाढरूपा नोन्यपतद्विषोदे ॥ ६ ॥ सर्पद्रुदः पुरुषस्तरनिपानवेगसंक्षोभितो रगाविषो
च्छसितां वगशिः ॥ पर्यंकुपुतो विषकषायविभीषणमिधावन्धनुः शतमनंतवलस्य किं तर
७ ॥ तस्य द्रुदे विहरतो भुजदंडध्वजवाघी धमंगवरवारणवीक्रमस्य ॥ आश्रुत्य तत्स्वसदनाभिभवं
निरीक्ष्य चक्षुः श्रवाः समसरत्तदमृष्यमाणः ॥ ८ ॥

क्षारचा नायेकदिवंधवस्त्रयेन सः ॥ ६ ॥ तदा सर्पद्रुदः पु
रुषस्य पतनभारेण संक्षोभितानामुरगाणां विषैरुन्नतोऽंबुराशिर्यस्य सः ॥ विषेण कषायी कृताभयं कस्य
कर्मयो यस्य सः ॥ पर्यंकुपरितः ॥ धनुशतप्रुतः नैतच्चित्रमित्याह ॥ अनंतवलस्यति ॥ ७ ॥ भुजदंडाहतो दकषो
धश्रुत्वा ॥ ततः स्वसदनाभिभवं च निरीक्ष्य तदसहमानः सर्पः समसरत् ॥ समाजगाम ॥ ८ ॥ ॥

इति श्रीदशमोऽध्यायः ॥ १५ ॥ षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ तत्पत्नीभिस्तु तेनाथकृत्सेनानुग्रहः पुनः ॥ १७ ॥
तारासमदेत्ययानजगद्वातात्फलान्यलं प्रीतो नृत्यत्फणारंगोऽकालियस्य कलानिधिः ॥ १८ ॥ दवासेयन्तिः सति
तवान् ॥ १९ ॥ वदूनि युगानि आवासाय स्यत महि ॥ सर्वेऽहः ॥ अजलचरोऽपि तस्मिन् न तर्जते यथा येन प्रकारेण सी

अन्वमंसततद्राजनगोविंदानुग्रहेऽद्वितं ॥ पीता विषं परेत स्य पुनरुत्थानमात्मनः ॥ २० ॥ इति श्री
मद्रावावते महापुराणे दशमस्कंधे धेनुकवधे नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥

विलोक्य दूषितां कृष्णं कृष्णः कृष्णं हि नाविभुः ॥ तस्या विषुद्धिं सन्निधुं संपतमुदवासयत् ॥ १ ॥ राजा
वाच ॥ कथं मंतर्जले गाधेन्यगणाद्गवान्निदि ॥ सर्वे वदुः पुगावा संयथासीद्विप्रकथ्यतां ॥ २ ॥ ब्रह्मन्
भगवतस्य भस्मः स्रष्टुं देवर्षिनः ॥ गोपालो दास्यते कस्तपेतामृतं तज्जुषन् ॥ ३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥
कालिंश्चाकालियस्यासीद्द्वेदः कश्चिद्विषाग्निना ॥ अथ माणपयायस्मिन् पतत्युपरि गाः खगाः ॥ ४ ॥

तथा वदूनि युगानि वासाय स्या भवति तथा तेन प्रकारेण सन्त्रासीदिति कथ्यतामिति ॥ २ ॥ गोपालेन यदुदा
रमाश्चरितं तदेवाः मृतं ततः कथ्यतामिति ॥ ३ ॥ अथ माणपच्यमानं पयो यस्य सः ॥ अत उपरि गच्छतः खगाः य
स्मिन् पतन्ति ॥ ४ ॥

भा० द० पू०
७९

कातरानभीतान् ॥ १४ ॥ भगवंतं लक्ष्यं त्रितयानितैः पदैः सचितया पदव्यामार्गेण ॥ १५ ॥ पदैर्मार्गज्ञानप्रकारमाह त इति
विशतेः श्रीकृष्णस्य ॥ अन्येषां पदानां मंतरं तरे मध्ये मध्ये तत्र दपो हेन गवां श्रुतीनां मार्गत्वेन ॥ अप्रमत्ता योगिनः तत्र दु

तां सत्याकातरान्वीक्ष्य भगवान्माधवो बलः ॥ प्रहस्य किंचिन्नोवाच प्रभावशोऽनुजस्यसः ॥ १४ ॥ तेनैष मा
णादयितं कृष्णं सचितया पदैः ॥ भगवत्सत्तये जैः सुः पदव्यायमुना तद ॥ १५ ॥ तेन तत्र तत्रावयवाकुशाशानि
ध्वजोपपन्नानि पदानि विशतेः ॥ मार्गे गवामात्मपदांतरां तरे निरीक्ष्य माणाय युरंगसत्त्वाः ॥ १६ ॥ अत
र्कदे भुजगभोगपरीतमारात्कृष्णनिरीहमुपलभ्य जलाशयांते ॥ गोपांश्च मूढाधिषणान्परितः पशून्
श्च संक्रंदतः परमकश्मलमापुरात्रीः ॥ गोपांश्चानुरक्तमनसो भगवत्यनंतं तत्सौ हृदस्मितविलोकगि
रः स्मरंत्यः ॥ ग्रस्तेहिना प्रियतमे भृशदः खतप्राः शून्यं प्रियं विहृतं ददृशुस्त्रिलोकं ॥ १७ ॥ ताः कृष्ण
मातरमपत्यमनुप्रविष्टा तुल्यव्याथाः समनुगृह्य शुचः स्ववत्यः ॥ तास्ता व्रजप्रियकथाः कथयंत्य
श्रासन् ॥ कृष्णाननापितं दृशं मृतकप्रतीकाः ॥ १८ ॥ कृष्णप्राणातिविशतो नंदो दीन्वीक्ष्य तं क्रंद ॥ प्र
त्यषधत स भगवान् रामः कृष्णानुभाववीत् ॥ २० ॥

पाध्यपवादेन यथा परंतवं भगवन्तितद्वदिति भावः ॥ १६ ॥ ततश्च स पेशरीरवेष्टितं कृष्णं दृष्ट्वा निरीक्ष्य गोपांश्च पशून् च तथा
तथा निरीक्ष्यात्रीः परममोहमापुः ॥ १७ ॥ प्रियेण श्रीकृष्णेन विरहितं त्रैलोक्यं शून्यं ददृशुः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

७९

प्रेक्षणीयश्च सुकुमारधनवदुज्ज्वलश्रतः श्रीवत्सपीतवसनं द्रुदेविहरतः श्रीवत्सेनसंयुक्तमुच्चलयीतवसनं यस्य
तं भुजयाभोगेन च छादयेच्छवेष्टयत् ॥ सप्रियो येषां ते तन्प्रियाः ते च ते सखायश्चेति तथा ॥ १० ॥ ११ ॥ भुविभूकं पाद-
यः दिविउल्कापातादयः ॥ आत्मनि वामनेत्रस्फुरन्मखयः ॥ आसन्नभयशंसितुं शीलयेषां तं ॥ १२ ॥ तानालक्ष्य गो-
तंप्रेक्षणीयसुकुमारघनावदातं श्रीवत्सपीतवसनं स्मितसुंदरास्यं ॥ क्रीडंतमप्रतिभयंकमलोदरांधिं
संदृश्य मर्मसुरुषाभुजया च छादयेच्छवेष्टयत् ॥ तनागभोगपरिवीतमदृष्टवेष्टमालोक्य तन्प्रियसखाः पशुषाभ-
शात्रीः ॥ कुलेर्पितात्मसुहृदर्थकलत्रकामादुःखार्त्तशोकभयमूढधियो निपेतुः ॥ १० ॥ गावो वृषा वत्सत-
र्प्यः क्रंदमानाः सुदुःखिताः ॥ कुलेन्यस्ते क्षणाभीतारुदंत्यद्रवतस्थिरे ॥ ११ ॥ अथ ब्रजे महोत्पातास्त्रिविधा-
स्तदिदारुणः ॥ उत्पत्तुर्भुवि दिव्यात्मन्या सन्नभयशंसिनः ॥ १२ ॥ तानालक्ष्य भयोद्धिग्ना गोपानंदपुरोग-
माः विनाशमेवागाः कुलं ज्ञात्वा चारयितुं गतं ॥ ते दुर्निमित्तैर्निधनं मत्वा प्राप्तमतद्भिदः ॥ तत्प्राणस्तन्मन-
स्तास्ते दुःखशोकभयातुराः ॥ आवालवृद्धवनिताः सर्वे दुःपशुवृत्तयः ॥ निर्जग्मुर्गोकुलाहीनाः कुलदर्श-
नलालसाः ॥ १३ ॥ कुलान् निर्जग्मु रिति तृतीयेनान्वयः ॥ भयोद्धिग्नाः भयहेतोः भीताः ॥ भयेन कंपमाना इति वा ॥ न तं विदंती-
त्यतद्भिदः ॥ पशुवृत्तयः ॥ अतिवत्सलाः ॥ १३ ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥ रामरामराम ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥

भा० २० ५०
७२

२५॥ शतैकशीर्षः॥ शतैकानि मुखानि शीर्षाणि यस्य तस्य॥ क्षीणयुषोऽपि पुनर्भ्रमतः यद्यच्छिरो न नमते स्तव्यतां न
जहति नृत्यच्छलेनोघ्रिपातैस्तत्र नमद॥ तदा चास्य तोमुखेभ्यो नस्तोनासाविवरेभ्यश्च अस्मत्तमनः॥ २६॥ पुनरपि
षाउच्चैर्निश्चसतो यद्यत्समुन्नमति ततस्तदा धातेनानुनमयन्निह अस्मिन्नवसरे हृष्टैर्गंधर्वादिभिः शेषासनः पुरा
तं नर्तुमुद्यतमवेत्यतदा तदीयगंधर्वसिद्धसुरचारणदेववध्वः॥ प्रीत्या मुदंगपर्यवानुकवाद्यगीतपु
ष्पापहारनृतिभिः सह सापसेदः॥ २७॥ यद्यच्छिरो न नमतेऽंगशतैकशीर्षस्तत्र नमद॥ खलदंडधराऽ
क्रिपातैः॥ क्षीणयुषोऽपि पुनर्भ्रमतः उच्चैर्वासास्यतोऽस्मत्तमनः॥ कश्मलमापनागः॥ २८॥ तस्या
स्तिभिर्गर्लमुद्धमतः शिरस्य यद्यत्समुन्नमति निश्चसतो रुषोभ्यः नृत्यन् पदानुनमयन् दमयां व
भूवपुष्यैः प्रपूजित इव पुमान् पुराणः॥ २९॥ तच्चित्रता इव विरुग्ण फलान्ते पत्रोदत्तं मुखैरुख
मनूपभगतगात्रः॥ स्मत्वा चराचरं पुरुषं पुराणं नारायणं तमुरयमनसा जगाम॥ ३०॥ कस्य
गर्भजगतोतिभरावसन्नं पार्मिप्रहारपरिरुग्ण फलान्ते पत्रं॥ दृष्ट्वा हि माद्यमुपसेदुरमुष्यपत्न्यश्चा
नीः श्रुत्वा हसनभूषणकेशवंधाः॥ ३१॥
राः पुरुष इव स यशोदानंदनः पुष्यैः प्रपूजितः॥ यद्वा तदा गंधर्वादिभिः पुष्यैः प्रपूजितो गोपैः॥ पुराणः पुमानिव दृष्ट
इति यद्वा पुष्यैः प्रपूजित इव प्रसन्नः स दमयां वभूव हितं कृतवानित्यर्थः॥ ३२॥ अरण्यशरणं॥ ३३॥ गर्भजगंतियस्य तस्यातिभा

रणावसन्नं शक्राक्रान्तं पार्मिः पादपुष्टं आघश्रीकृष्ण
यतो विप्रसमानावसनादयो यासानाः॥ ३४॥

अनन्यगतिमात्मानमित्यनिरीक्ष्य ^{२१॥} अतएवात्महेतोः स्वगोकुलमतिदुःखितमाज्ञाय उरंगवंधादुदतिष्ठदित्यन्वयः ^{२२॥} तस्य प्रथम
मानेन वयुषा वायित्वात्मशरीरभूजगः कुंडलिमुन्मुच्यतं त्यक्त्वा कुपितः स्वफणानुन्नमय्य मसून केवलमीक्ष्य मायास्तस्यो
कथं भूतः मन्त्रं धेनुना सा विवरेषु विषयस्य तथा अं वरीषमंडकपाकभाजनं तद्वत्संतानि ईदृशानि यस्य तथा उल्मुका

इत्थं स्वगोकुलमनन्यगतिं निरीक्ष्य स स्त्रीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः ^{२३॥} आज्ञाय मर्त्यपदवीमनुवर्तमानः
नः स्थित्वा मुद्रुते मुदातिष्ठदुरंगवधात् ^{२४॥} तत्प्रथममानवयुषा वायित्वात्मभोगस्त्यक्त्वा नमय्य कुपि
तः स्वफणानुजगः ^{२५॥} तस्यां मसून मसूनरध्वविषा वरीषस्तब्धं क्षणोल्मुकमुखाहरिमीक्ष्य मायाः
^{२६॥} तं जिह्वादिशि खयापरिलेहितो नंदे स किंणीद्यतिकरालविषाग्निदृष्टिं ^{२७॥} कीडन्नमुपरिससार
यथा त्वंगो द्रोवभ्रामसोपवसरप्रसमीक्ष्य मायाः ^{२८॥} एवं परिभ्रमहेतो जसमुन्नता समानम्यत तत्
पुशिरस्सधिरुदग्राद्यः तन्मूर्द्धरत्ननिकरस्पर्शातितां म्रपादावुजोऽखिलकलादिगुरुर्न नर्त ^{२९॥}

निसुखेषु यस्य स च स च स च ^{३०॥} हरिश्च कीडन्नतमसुं सर्पपरिससार ^{३१॥} अतिकरालाविषाग्निपुक्ता दृष्टिर्यस्य तं जि
ह्वादिशि खयातिप्रतिमुखं ^{३२॥} एवं परिभ्रमणे वहतमोजो यस्य तं ^{३३॥} उन्नतावंसो यस्य तं ^{३४॥} तस्य मूर्द्धसु येरत्ननिकरा
स्तेषां स्पर्शेनात्यरुणपादावुजो यस्य सः ^{३५॥} ननु कथंचंचलेषु शिरस्सु न नर्तत आह ^{३६॥} अखिलकलानामादिगुरुः ^{३७॥}

भा० द० पू०
७३

नतपुत्रादिनिमित्तभाष्योदयः किंचित्त्वंतवकृपावैभवमित्याहुः श्लोकत्रयेण कस्यानुभाव इति तपश्चादिभाव
ह्लादयापिगस्याः श्रियः प्रसादमिच्छन्ति स्म श्रीललनापि श्रीरेवललना उन्नमास्त्रीयस्य त्वं दक्षिणशार्धिकारस्य वांछ
यातपश्चाचरत् अयस्यस्यसकिंकुत इति कोवेनीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ यत्र वपादरजः प्रपन्नाः प्राप्ताः पारमेष्ठ्यापि लुब्ध
मन्यन्ते ॥ ३५ ॥ अहोतदेषः अयत्नतः प्रापन्नन्यैः श्रियादिभिरपि पुनः कथं भूतः पादरजः पदिष्ठतः सेवामेव भव

कस्यानुभावोऽस्य न देवविमहेतवां द्विरेणुस्पर्शाधिकारः यद्वांछया श्रीललनाचरत्तपोविहा
गकामान्नुचिरधृतव्रता ॥ ३६ ॥ ननाकमृष्टं न च सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यं न योगासि
द्धीरपुनर्भवं वा वांछति यत्पादरजः प्रपन्नाः ॥ ३७ ॥ तदेष नाथा पदरापमन्योस्तमोजनिः क्रोधव
शोऽप्यहीशः संसारचक्रे भ्रमतः शरीरिणे यदिष्ठतः स्याद्विभवः समक्षः ॥ ३८ ॥ नमस्तुभ्यं भग
वते पुरुषाय महात्मने ॥ भूतावासाय भूताय पराय परमात्मने ॥ ३९ ॥

त्विति प्रार्थयत एव समक्षः प्रत्यक्ष एव विभवः ॥ अपेक्षिता संपद्भवति ॥ ३६ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते ॥ अचिंत्यैष्यर्था
दिसुणाय न ह्यपादयति दशभिः श्लोकैर्विशेषणानि पुरुषाय ॥ पुष्टं तर्प्य मिरूपेण वर्तमानाय ॥ महात्मने एवम
पिनातिपरिष्कृन्नाय कुतः भूतावासाय ॥ आकाशाद्याश्रयाय एतदपि कुतः ॥ भूताय सर्वमपि सन्ते कुतः ॥ परायका

रणाय किंच परमात्मने कारणतीताय ॥ ३९ ॥

ताः शरणं प्रपन्नाः सत्यसंप्रणेमुः ॥ सुविममनसः ॥ अतिविह्वलचिन्ताः भुवि इति तस्मिन् स्थाने ॥ जलादधस्ताद्वा
 तीरे वा शमस्तस्य पापात्मनोऽपि भर्तुर्मोक्षेऽप्यवः ॥ भर्तुर्यश्चमलंतस्य वा ॥ भूतपतिं प्राणिमात्रस्य पतिं ॥ शरणं दंश्चाश्रय
 प्रदं ॥ ३० ॥ अथ मन्तावत्कुपितं भगवंतं दंडानुमोदनेनोपशमयंत्यः सुवृतिः ॥ न्यायोही ॥ तत्र दंडानुमोदनं षड्विंश
 भिस्तुहरेर्नुतिः ॥ प्रार्थनं पंचभिः स्तोकैस्ततः पन्नगयोषितां ॥ नच निग्रहानुग्रहलक्षणं वैषम्यं तवासीत्याहुः ॥ धर्म
 तास्तं सुविग्रमनसाः यपुरस्कृताभीः ॥ कायं निधाय भुवि भूतपतिं प्रलेमुः ॥ साध्व्यः कृतां जलिपुराः
 शमस्तस्य भर्तुर्मोक्षेऽप्यवः ॥ शरणं दंश्चाश्रयं प्रपन्नाः ॥ ३० ॥ नागपत्न्य ऊचुः ॥ न्यायोहि दंडः कृतां कलि
 पेः स्मिन्नुवावतारः खलनिग्रहाय ॥ रिपोः सुतानां मपितुल्यदृष्टेर्धर्मस्य दमं फलमेवानुशंसन् ॥ ३१ ॥
 अनुग्रहोऽयं भवता कृतो हि नो दंडोऽसत्तांते खलुकल्मषापहः ॥ यद्दंष्टुकत्वं ममुष्यदेहिनः क्रोधोऽ
 पितेनुग्रह एव संमतः ॥ ३२ ॥ तपः सुतं किमनेन पूर्वनिरस्तमानेन च मानदेन ॥ धर्मोऽथ वा सर्वज
 नानुकेपया यतो भवांस्तुष्यति सर्वजीवः ॥ ३३ ॥
 इति मइति अनुशंसन् ॥ आलोचयन् ॥ ३४ ॥ निग्रहोऽपि अनुग्रह
 मेत्युक्तं ॥ इदानीमनुग्रह एवायं न निग्रह इत्याहुः ॥ अनुग्रह इति नाः स्मार्कं यस्मादस्य सर्पत्वं दृश्यते ॥ अतस्तन्मूलपा
 पनिवर्तको दंडोऽनुग्रह एव क्रोधत्वेन प्रतीयमानोऽपीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ महं श्रायमनुग्रह इति तस्य सर्वपुरणमभि
 नंदति ॥ तप इति स्वयं मानरहितेन ॥ अन्येभ्यो मानदेन च ॥ सर्वजीवयतीति ॥ सर्वजीवः ॥ ३३ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥

ति ३

भा० २० पू०
७४

त्वं त्वहंकारानावृत्त इति स्तुवंति नमोः नंताय ॥ अहंकारपरिच्छेदात् ॥ अतः सूक्ष्माय अदृश्यत्वात् ॥ अत एव कटस्थाय
य उपाधिकृतविकाराभावात् ॥ अत एव विपश्चिते सर्वज्ञाय एवं वस्तुत्वेन वस्तुत्वाः चिंत्यमायत्वेन स्तुवंति ॥ नानावादानु
रोधाय ॥ अस्ति नास्ति सर्वज्ञः किं चित् ॥ कः ॥ मुक्तः ॥ एकः ॥ अनेक इत्यादि नानावादानुसृष्टा हि मायया अनुवर्तते यत्तस्मै
किंच सा च वाचकशक्तये ॥ मिथेया मिथानशक्तिर्भेदादपि नानात्वेन प्रतीता येत्यर्थः ॥ ४१ ॥ अनावृत्तत्वमेव हेतुतरे

नमो नंताय सूक्ष्माय कटस्थाय विपश्चिते ॥ नानावादानुरोधाय वाच्यवाचकशक्तये ॥ ४१ ॥ न
मः प्रमाणमूलाय कवयेशास्त्रयोनये ॥ प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय नमो नमः ॥ ४२ ॥ नमः
कृष्णाय रामाय वसुदेवसुताय च ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतापतये नमः ॥ ४३ ॥ ॥ ४४

रापि सूचयंत्यः स्तुवंति ॥ नमः प्रमाणमूलाय चंद्रादीनां चंद्रादिरूपाय ॥ अत एव कवये स्वयंत निरपेक्षज्ञा
नाया कुतः ॥ आस्त्रयोनये वेदात्मकनिष्ठा साय ॥ किंच ॥ प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय नमो नमः ॥ ४२ ॥ किंच ॥ अ
नावृत्तैश्चर्यात्वादेव चतुर्मूर्तिरूपसर्वोपास्यत्वेन नमंति नमः कृष्णायति श्लोकेन ॥ रामाय संकर्षणाय वसुदेव
सुताय च वसुदेवशब्दं शुद्धमूर्तित्वप्रकाशमानाय ॥ वसुदेवायेत्यर्थः ॥ सात्वतानामुपासकानां पतये ॥ सा
लोकादिना पालकाय एव चतुर्मूर्तये कृष्णाय तुभ्यं नम इति ॥ ४३ ॥

७४

य २

कारणत्वं कप्रणातीतत्वं च समर्थयितुमाहुः। ज्ञानविज्ञाननिधये। ज्ञानं ज्ञप्तिः विज्ञानं चिच्छक्तिस्तयोर्निधयेता
भांपूर्णो कथं तथा। अत उक्तं। ब्रह्मणेऽनंतशक्तये। ब्रह्मणे कथं भूताय। अगुणाय। अविकाराय। कथं भूतायानंतश
क्तये प्राकृताय प्रकृतिप्रवर्तकाय। अप्राकृतोयतिवा। अप्राकृतानंतशक्तियुक्ताय अयमर्थः। अगुणत्वादविका
रब्रह्मज्ञप्तिमात्रत्वात्कारणातीत प्रकृतिप्रवर्तकानंतशक्तिः। विज्ञाननिधित्वादीश्वरः। तत्त्वज्ञानात्
कारणं तदुभयात्मनो नम इति। ३८। अनंतशक्तित्वात्कालशक्त्या विश्वसृष्ट्यादिरूपेण नमस्यति। कालाय काल
ज्ञानविज्ञाननिधये ब्रह्मणे नंतशक्तये। अगुणाय विकाराय नमस्ते प्राकृताय च। ३८। कालाय
कालनाभाय कालावयवसाक्षिणे। विश्वाय तदुपद्रष्टे तत्कर्त्रे विश्वहेतवे। ३९। भूतमात्रेन्द्रिय
प्राणमनो बुद्ध्याशयात्मने। त्रिगुणेनाभिमानेन गूढस्वात्मा नुभूतये। ४०॥ ११ ॥ ५५ ॥ ११ ॥
स्वरूपाय। कालनाभाय। कालशक्त्या प्रयाय। कालावयवानां सृष्ट्यादिसमयानां साक्षिणे। तत्तश्च विश्वाय विश्व
रूपाय। तर्हि किं जडो हं न तदुपद्रष्टे न च द्रष्टुं मात्राय। किंतु तत्कर्त्रे। न च कर्तृमात्राय। विश्वहेतवे सर्वकारण
रूपाय। ३९। तदेवाहुः भूतमात्रेन्द्रियप्राणमनो बुद्ध्याशयात्मने। आशयश्चित्तं भूतादिरूपाय। अतः सर्वकारक
यायेति। अहंकारात्मनो नमस्यति। त्रिगुणेनेति। एवं सृष्टे कार्ये यस्त्रिगुणेनाभिमानेन गूढस्वात्मा भूतानां मार्गचा

मनुभूतये न तस्मै ४०॥

भा० ८० पू० विशेषणैरंकीर्णैः पंचपंचाशतानुतः **अहिस्त्रीभिः प्रसन्नो वस्तासामिव भवेद्भरिः** एवं तावद्दंडा नुमोदनेन नमस्का
७५ **रेश्वरभगवन्तं प्रसाद्ये रानी त्वदधीनानां प्राणिनां कोपराध इत्याशयवत्यः प्रार्थयन्ते** त्वेहीति **असुलोकस्य यजन्ता**
दीं स्वमेवाकृतं श्रवणैः ततश्च तांस्तान्स्काररूपेण सतः सभावा न **योरत्वादीन् प्रबोधयन् इह से कोडसि यद्वा** अ

त्वेद्यस्य जन्मस्थितिसंप्रमानि भोगुलैरनीहोः कृतकालशक्तिधृक् **ततस्त्वभावान्प्रतिबोधयन् सतः स**
मीक्षयामोघप्रविहार इह से ४७ तस्यैव ते मूस्तनवस्त्रिलोक्याशांता अशांता उत मूढयो नयः **शांताः**
प्रियास्तेद्यधुनावितुं सतां स्थातुश्च धर्मपरिपालये हतः ४८ अपराधः सहृद्भो सोढव्यः स्वप्रजाकृतः
तन्तुमहं सिशांतात्मनूढस्य त्वामजानतः ४९ अनुग्रही घभगवन् प्राणं स्य जतिपन्नगः
स्त्रीणां न साधुशोच्यानां पतिः प्राणः प्रदीयतां ५० विधेहि ते किं करीणं मनुष्येयं तवाज्ञया **य**

चुडयानुतिष्ठन् वै मुच्यते सर्वतोभयात् ५१
स्य जन्मादीन् त्वमीह सद्वचनयः कथं हतः अकृता अनाया कालशक्तिस्तं धारयतीति तथा **अन्यत्समानं ४७**
अतस्तस्यैतदेवामूस्तनवः तन्यं तदिति कीडोपस्कराः तथा पितवाशांताः प्रियाः सतां धर्मपरिपालनेष्व्याद
हतः प्रवर्तमानस्य अतस्तानवितुं स्थातुः स्थितस्य **४८** एवं च तवा प्रिया चरणाद्यपराधस्तर्हि सोढव्य इति
४९ ५० मुमदनुग्रहमन्येषां मृत्युरेवेति चेन्नेत्याहुः **विधेहीति** त्वदाज्ञया प्राणिनो नाद्यामेति भावः **५१ ४७ ५१**

कथंचतुर्भूतितितदाहुः नमोगुणप्रदीपायेति गुणां श्रुतः करणानितान्प्रदीपयतीति तथा तस्मै चित्ताद्यधिष्ठातृ
त्वेन चतुर्भूतितेत्यर्थः ननु तथा एकस्मै कथंचतुष्टुत्वमत्र श्रुतः गुणात्मकादनाय चतरे गुणरूपा सकाना फलवैचि
त्यात्मानमाकाद्य नानात्वेन प्रकाशमानावेत्यर्थः ननु कथंचतर्हि प्रतीतिरत उक्त गुणवृत्त्युपलक्ष्या चित्तादीनां चेतनाया
वसायादिरुत्तिमिरूपसदस्या उपलक्षणमेवाह गुणद्वयेन साक्षिणो कथंचिदुपलक्ष्य एव ज्ञेय इत्याहुः संसंविदे अगो
चरायेत्यर्थः ४४ अगोचरत्वमुपलक्ष्यत्वेन दर्शयेत्येव न मेति अव्याकृतविहाराय अतर्कमहिम्न इत्यर्थः सर्वव्याकृतसि

नमोगुणप्रदीपाय गुणात्मकादनाय च गुणवृत्त्युपलक्ष्याय गुणद्वये संसंविदे ४४ अव्याकृतविहारा
य सर्वव्यापकसिद्धये हृषीकेश नमस्तेः सुमुनये मोनशीलिने ४५ परावरगतिज्ञाय सर्वाधिष्ठाय ते
नमः अविश्वाय च विश्वाय तदुष्टस्य च हेतवे ४६ हृये सर्वकार्योत्पत्तिप्रकाशकत्वेनोपलक्षणयोग्यायेत्यर्थः

उपलक्षणान्तरमाहुः हृषीकेश करणप्रवर्तकं किं विषयलिप्सयान् मुनये आत्माणमाय किं साधनवशेन न हि नहि मो
नशीलिने मोनसात्मागमता तत्त्वभावाय ४५ कुतः परावरगतिज्ञाय स्युः सत्माणां गतिज्ञत्वेन न कोपि सज्जमानायेत्य
र्थः अपि च सर्वाधिष्ठाय सर्वस्याधिष्ठात्र कृत एतत् अविश्वाय न विश्वयस्मिन् तन्निषेधावधये विश्वाय च तद्विव
क्षाधिष्ठानायत्यर्थः किंचत इष्टु अध्यासापवादसाक्षिणो अपि च अस्त्वविश्वाध्यासस्य तदपवादस्य च विद्याविद्या
भ्यां हेतवे यद्वा अविश्वाय विश्वतेजसाद्यवस्थारहिताय विश्वाय च मायया सांशैस्तत्तदवस्थाय तद्वृत्ते तसामवस्था
नाभावाभावसाक्षिणो अन्यत्समानं तस्मात्सर्वगतिज्ञ सर्वाधिष्ठात्वात्तारो मत्वादिभिर्निरतिशयेभ्यो यत्तुभ्यं नमः

भा० द० २०
७६

नयुष्मत्तेभ्यमाप्नुयात् ॥ तस्य युष्माभिर्भयं नोत्पादनीयमित्याज्ञा ॥ ६० ॥ इतोपित्वयागंतव्यमित्याह योस्मिन्निति
त्वेयि स्थिते तन्न संभवतीति भावः ॥ ६१ ॥ न च तव गरुडभयं भवेदित्याह दीपमिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इति दशमोऽंशः
य एतत्संस्मरेन्नर्त्यस्तुभ्यं मदनुशासनं ॥ कीर्तयन्तु भयोः संध्योर्नयुष्मद्भयमाप्नुयात् ॥ ६० ॥ योऽस्मिन्नात्वा
मदाक्रीडे देवादीस्तर्पयेज्जले ॥ उपोष्यमांस्मरन्तर्च्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६१ ॥ दीपं रमणकं हित्वा
द्रुदमेतमुपाश्रितः ॥ यद्रूपात्समुपरांस्त्वानाद्यान्मत्पादलोष्ठितं ॥ ६२ ॥ अथिरुवाच ॥ एवमुक्त्वा
गवता क्लेशनाद्भुतकर्मणा ॥ तं पूजयामास मुदानागपत्पुष्पसादरा ॥ ६३ ॥ दिव्यां वरस्रग्मणिभिः परा
ध्वोरपि भूषणैः ॥ दिव्यगंधानुलेपैश्च महत्या तृप्तमालया ॥ पूजयित्वा जगन्नाथं प्रसाद्य गरुडध्व
जं ॥ ततः प्रीतोभ्यनुजातः परिक्रम्याभिवंद्य तं ॥ सकलत्रसद्भुतं त्राही पमके जगाम ह ॥ ६४ ॥ तदेव साम
तजलाय मुनानिर्विषा भवत् ॥ अनुग्रहाद्गवतः क्रीडा मानुषरूपिणः ॥ ६५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महा
पुराणे दशमस्कंधे कालियप्रोक्षणेऽष्टोऽध्यायः ॥ १६ ॥ राजोवाच ॥ नागालयं रमणकं कस्मात्तया
मेकालियः ॥ कृतं किं वा सुपरां स्यते नैकेनाऽसमंजसम् ॥ १ ॥
राः ॥ १६ ॥ नागं सप्तदशेनागालयंतं निरयापयत् ॥ बंधून्सदुःखतः श्रान्तान्सुप्रांस्तत्र दवाहयात् ॥ असमंजसं प्रपि

॥ यम ॥ १ ॥

५२॥ ५३॥ यदसद्गुरु इति यतः स्वभावोऽसद्गुरु रूपः यद्वा यतः स्वभावोऽसति देहादौ योगरहः सदुत्पन्न इति ॥ ५४॥ गुरुत्वेति
विधत्तया सच्यत इति गुणविसर्जनं तत्रापि नाना स्वभावोऽस्य सत्तत् ॥ ५५॥ जीत्याजन्मनेव उरुमन्युर्येषां ते वयं कथं च

श्रीशुक उवाच ॥ इत्यं सनागपत्नीभिर्भगवान्समभिष्टुतः मूर्च्छितं भग्नशिरसं विससज्जीकृत् कुट्टनैः ॥
५२॥ प्रतिलब्धेन्द्रियप्राणः कालियः स न कैर्हरिं रुच्छ्रासमुच्छ्रसन् दीनः क्लृप्तप्राहकृतो जलिः ॥ ५३॥

कालिय उवाच ॥ वयं खलाः सहोत्पत्यस्तामसादीर्घमन्यवः स्वभावोऽस्य जीनाय भूतानां यदसद्गुरुः
५४॥ त्वया सृष्टमिदं विश्वं धातुगुणविसर्जनं नाना स्वभाववीर्यो जीयो निवीजाशया कृतिः ॥ ५५॥ वयं च तत्र

त्र भगवन्सर्पजात्युरुमन्यवः कथं त्यजामस्त्वन्मायां दुस्त्यजामोहिताः स्वयं ॥ ५६॥ भवाहिकारणं तत्र स
र्वज्ञो जगदीश्वरः अनुग्रहं निग्रहं वा मन्यसे तद्विधेहि नः ॥ ५७॥ **श्रीशुक उवाच ॥** इत्याकर्ण्य वचः प्रा

ह भगवान् कार्यमानुषः ॥ ५८॥ नात्र स्थेयं त्वया सर्पसमुद्रं याहि माचिरं स्वज्ञात्यमात्यदारादप्राणा
न्निर्भुज्यते नदी ॥ ५९॥

जामः ॥ ५६॥ हियस्मात् तत्र त्वन्मायायागे भवानेव कारणमिति अनुग्रहं
विधेहि ममाज्ञया खादंतीति ईश्वरत्वान्निग्रहं वा विधेहीति ॥ ५७॥ ५८॥ यतो गोभिः नृभिश्च नदी भुज्यत इति ॥ ५९॥

तार्क्ष्यपुत्रो गुरुः मधुसूदनस्यासनं यस्मिन् ॥ ५ ॥ तस्य गुरुः स्यागम्यं ॥ अगाधतया दुरासदं ॥ इतदगम्यत्वे कार
तं तार्क्ष्यपुत्रः स निरस्यमन्युमान् चंडवेगो मधुसूदनासनः ॥ पक्षेण स चो न हिरण्यशेचिषा जघान
कद्रुसुतमुग्रविक्रमः ॥ ५ ॥ सुपर्णः पक्षिभिः हतः कालियोः तीव्रवेदः ॥ क्रुदं विवेश कालिं
स्तदगम्यदुरासदं ॥ ६ ॥ तत्रैकदा जलचरं गुरुं भक्ष्यमीमितं ॥ निवारितः सौभरिणा प्रसह्य हृदि
तोऽहरत् ॥ ७ ॥ मीनान्सुदुःखितान् दृष्ट्वा दीनान् मीनपतौ हते ॥ कथया सौभरिः प्राह तत्रत्यक्षेम
माचरन् ॥ ८ ॥ अत्र प्रविश्य गुरुं यदि मत्स्यान् भवादति ॥ सद्यः प्राणैर्विपुज्येत सत्यमेतद्रवीम्य
हं ॥ ९ ॥ तं कालियः परं वेदनान्यः कश्चन तेलिहः ॥ अवात्सी रुडाङ्गी तैः कस्मेन च विवासितः ॥ १० ॥
कस्मिं द्रुदादिनिष्क्रातं दिव्यस्रगंधवाससं ॥ महामणिगणाकीर्णं जावूनदपरिस्कृतं ॥ उप
लभ्योत्थिताः सर्वे लब्धप्राणा इवासवः ॥ प्रमोदो निभृतात्मानो गोपाप्रीत्याभिरेभिरे ॥ ११ ॥ यशोदा
रोहिणी नंदो गोपा गोपाश्वकौ रवः ॥ कस्मिं समेत्य लब्धे हा आसन् ॥ १२ ॥ कानगा अपि ॥ १३ ॥
एवमाह तत्रेति निवारितोपि ॥ १४ ॥ तेलिहः सूर्यः ॥ अतस्तत्रावात्सीत् ॥ १५ ॥ तेनालंकृत असवः इन्द्रियाणि प्रमोद
जावूनदः सवर्णः १

निरतात्मान आनेदृशे मनसः ॥ १४ ॥ तेलिहो गुरुः
चैव अगाः वृत्ता अपि सर्वं मुखाः सुतः सद्य एव विरु
तादत्यर्थः ॥ १५ ॥
७७

उपहार्यैर्भक्ष्यैः सर्पजनैः सर्पायुतैर्जनैः ॥ वानस्पत्यं वनस्पतिमूले देयः ॥ नागानां तद्वाधापरिहाराय यो वलिर्निरूपितः ॥ उपकल्पितः ॥ ते च नागाः स्वस्वभागं जनैर्दत्तं सुपर्णाय प्रयच्छन्ति ॥ ततो भीमाः गोपीया यस्त एषा यः ॥ विषवीर्याभ्यां यो मदस्तेनाविष्टः ॥ काद्रवेयः कद्रुपुत्रः ॥ गरुडं कदर्थी कृत्य अविगणाय ॥ यद्वा उपहार्यैः सुपर्णभक्ष्यैः सर्पाणां

श्रीशुक उवाच ॥ उपहार्यैः सर्पजनैर्मोसिमासीह यो वलिः ॥ वानस्पत्यो महाबाहो नागानां प्रा
डिरूपितः ॥ स्वस्वभागं प्रयच्छन्ति नागां पर्वणि पर्वणि ॥ गोपिथायात्मनः सर्वे सुपर्णाय महात्म
ने ॥ विषवीर्यमदाविष्टः काद्रवेयस्तु कालियः ॥ कदर्थी कृत्य गरुडं स्वयंतु वुभुजे वलिं ॥ २ ॥ तच्छु
त्वा कुपितो राजन् भगवान् भगवत्प्रियः ॥ विजिघांसुर्महावेगः कालियं समुपाद्रवत् ॥ ३ ॥ तमा
पततन्तरसाविणयुधः प्रत्यभ्ययादुच्छ्रितं नैकमस्तकः ॥ दक्षिः सुपर्णं च दशदं यो युधः करालजि
ह्वाच्छसितो ग्लोचनः ॥ ४ ॥

वज्रनासैः नागानां संबन्धी यस्मिन्नैकै को नागो दीयते ॥ तथा भूतो यो वलिः सुपर्णाय निरूपितः ॥ तत्र स्वस्वभागं सर्वे
नागाः प्रयच्छन्ति कालियस्तु न यच्छति ॥ किंतु अन्धो दत्तं मपि न वलिं स्वयमेव वुभुजे ॥ २ ॥ ॥ विषमे वा युधं यस्य सः प्रत्य
भ्ययात् ॥ यो ह प्रतिजगाम ॥ उच्छ्रितं नैकमस्तकः ॥ उन्नमिताः नैकफणाः ददायुधः दंतायुधः ॥ करालजिह्वाश्चासावु
च्छसितो ग्लोचनश्च ॥ उच्छसितानि उज्ज्वलितानि उग्राणि लोचनानि यस्य सः ॥ ४ ॥

भा० २० पू०
७८

सा ४

मेव ३

विमोहानहिदं देवततश्च शरणं गतान् गोपानपादनंतोः सावनंतवनवद्रितः ॥ इति श्रीदशमोऽप्रदशः ॥ १७
अष्टादशोऽंशो ग्रीष्मवसंतगुणलक्षिते ॥ अथात यद्वलेनालं प्रलंबलीलया हरिः ॥ कृत्वानृत्यं फणाग्रेषु कालिय
स्य सकोतुकं ॥ वलं प्रलंबवतुंगां समा रोहयदरातिहा ॥ १ ॥ गोपाल छयमायया ॥ गोपालेच्छय ॥ यस्यांतया ॥ २ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ श्रीशुक उवाच
अथ कृष्णः परिवृतो जातिभिर्मुदितात्मभिः ॥ अनुग्रीयमानोन्यविश द्रुजंगोकुलमंडितं ॥ १ ॥ वजे विक्री
डितो रेवं गोपाल छयमायया ॥ ग्रीष्मानामतुरभवन्नातिप्रेयान् शरीरिणां ॥ २ ॥ सच वृंदावनगुणै
र्वसंतद्वलक्षितः ॥ यत्रास्ते भगवान्प्राद्रामेण सह केशवः ॥ ३ ॥ यत्र निर्मरनिर्झीद निवृत्त निवृत्तस
न किञ्चिदं ॥ शश्वत्तच्छीकरजीषडुममंडलमंडितं ॥ ४ ॥ सरित्सारः प्रस्रवणोर्मिवायुना कक्षारकं
जात्पलरेण हारिणा ॥ न विद्यते यत्र वनौकसां देवानिर्दधवद्रार्कभवोतिशादले ॥ ५ ॥
वसंतसाम्यमाह ॥ चतुर्भिः यत्र ग्रीष्मोपि निर्मरार्णो निर्झीदेन घोषेण निवृत्तस्वनाच्छ्रुतध्वनयो मित्रिकाः
कठोरध्वनिसूक्ष्मकीटयस्मिन् तथा भूतं वृंदावनं भवति ॥ किंच ॥ शश्वत्तैर्षानिर्मरार्णो शीकरैः ॥ अंबुकर्णैः
रज्जीषास्त्रिधा ये द्रुमास्तेषां मंडलैर्मंडितं ॥ ४ ॥ यत्र ग्रीष्मवने वा ॥ निदाघो ग्रीष्मस्तेन तत्कालिनवद्रकोभ्यां च

भवति श्रीदशमोऽप्रदशः ॥ इति श्रीदशमोऽप्रदशः ॥ १७ ॥
यद्वा ॥ अतिशयोक्त्या दलेपि स्थाने ॥ ५ ॥
७८

१३॥ ते विप्रा ऊचुः ॥ १४॥ नष्टलब्धप्रजानष्टप्राया पुनर्लब्धप्रजाययासा ॥ १५॥ अमेण च कर्षिताः ॥ उपकूलतः कूलप्रां
 रामश्चाच्युतमालिङ्ग्य न हासास्यानुभाववित् ॥ नगागावो वृषावत्सालेभिरेपरमां मुदं ॥ १६॥ नंदं वि
 प्राः समागत्य गुरवः सकलत्रकाः ॥ ऊचुस्ते कालियग्रस्तो दिष्ट्या मुक्तस्तवात्मजः ॥ १७॥ देहि दानं दि
 जातीनां कृष्णं निमुक्तिहेतवे ॥ नंदः प्रीतमना राजवगाः सुवर्णं तदादिशत् ॥ यशोदा च महाभागा
 नष्टलब्धप्रजासती ॥ परिष्रज्या कमारिणमुमोचा श्रुकला मुदुः ॥ १८॥ तां रात्रिं तत्र राजेंद्र चर
 द्वाश्रम कर्षिताः ॥ ऊषुर्व्रजौ वसो गावः कालिंघा उपकूलतः ॥ १९॥ तदा सुचिवनोद्भूतो दावाग्निः
 सर्वतो व्रजं ॥ सुप्तं निशोथन् आवृत्य प्रदग्धुमुपचक्रमे ॥ २०॥ तत उत्थाय संभ्रांता दधमाना व्रजौ
 कसः ॥ कंसं ययुस्ते शरणमायामनुजमीश्वर ॥ २१॥ कंसकंसमहाभाग हे रामामित विक्र
 म ॥ एष घोरतमो वद्विस्तावकान् ग्रस्तं हि नः ॥ २२॥ सुदुस्तरान्तः खानपाहिकालाग्नेः सुहृदः
 प्रभो ॥ न शक्नुमस्त्वचरणं संत्यक्तुमकुतो भयं ॥ २३॥ इत्थं स्वनं वै लब्धं निरीक्ष्य जगदीश्वरः ॥ तमग्नि
 मपि वतीव्रमनंतो न तशक्तिधृक् ॥ २४॥
 ते ॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ कालाग्नेः मृत्युरूपादग्नेः ॥ न मृत्या विभीमः ॥ किंतु त्वचरणवियोगादित्याहुः ॥ न शक्नु

जे २

मइति ॥ २० ॥ २१ ॥

भा० ६०४
७४

त्य१

१२ कुंभैः कुंभवृक्षफलैः असृश्यत्वेनेत्रबंधश्चतदाद्यैः मृगाणां खगानां च वेष्टया हर्दुरावावैः संडुकप्रतिभिः ॥
स्यंदोलिकया दौला लवनेन नृपाणां मिवली लया नयः आद्रिद्रोण्यः कुंजानि च तेषु ॥ १३ चारयतोः सतोः तद्व
कचिन्नत्सु चान्येषु गायको वादको स्वयं ॥ शशंसतुर्महागजसाधुसाध्विति वादिनो ॥ १४ कचि
द्विल्वैः कचिकुंभैः कचामलकमुष्टिभिः असृश्यनेत्रबंधाद्यैः कचिन्नगखगहया ॥ कचिच्चद
दुरावावैर्विविधैरुपहासकैः कदाचित्स्यंदोलिकया कदाचिन्नपचेष्टया एवं तौ लोकसिद्धा
भिः क्रीडाभिस्त्रैरुर्वने नयद्रिद्रोणिकुंजेषु काननेषु सरस्सुच ॥ १५ पश्यंश्चारयतो गोपैस्तद
नैरामकसयाः गोपसुपीप्रलंबो गदसुरस्तज्जिहीषया ॥ १६ तं विद्वानपि दाशगोपी भगवान्स
वेदर्शनः ॥ अन्वमोदततस्ख्यवधंतस्य विचिंतयन् ॥ १७ तत्रोपादय गोपालान् कृत्स्नः प्राह विहा
रवित् ॥ हे गोपा विहरिष्यामो हृदी भूयो यथा यथ ॥ १८ तत्र चक्रः परिवृढो गोपारामजनादृते ॥
कृत्स्नसंघदिनः केचिदासन्नामस्य चापरे ॥ १९ आचैरुर्विविधा क्रीडावाद्यवाहकलक्षणैः यत्र
रोहंति जेतारो वहंति च पराजिताः ॥ २० ॥

नेतस्मिन्नेतयोर्जिहीषया ॥ २४ ॥ यथा यथं वयोवलाद्यनुरूपं हृदी भूयः ॥ २५ ॥ परिवृढो नायको तत्र केचन

कृत्स्नसंघदिनः कृत्स्नपक्षिः ॥ २१ ॥ २२ ॥

७५

ननु शादलत्वमेव कुतस्त्यं तत्राह अगाधेति अगाधानितो यानिया सांता सां द्रि नीनांतरस्य शिभिर्मुक्तिभिः
सह द्रवतुरीषं पंको यस्याः तस्याः भुवः संशादलितं शादलरूपता च विषवदुल्लेखेण अपि सूर्यरश्मयो न गृह्यं
ति नहरंति तद्वनमविशदित्युत्तरं एतन्नयः ॥ ६ ॥ नन्दतश्चित्रामृगादिजाश्रयस्मिन् गायतो मयराभ्रमराश्रय

अगाधतोयद्रुदिनीतरोर्मिभिर्द्रवतुरीषाः पुलिनैः समंततः नयत्रचंडांशुकराविषोऽल्लेखेण भुवोर
संशादलितं च गृह्यते ॥ ६ ॥ चनकुसुमितं श्रीमन्नदच्चित्रमृगादिजं गायन्मयराभ्रमरं कजं कोकि
लसारसं क्रीडिष्यमाणस्तत्कल्लोभगवान्बलसंयुतः वेणुविरण्यन्गोपे गोधनेः संवतो विशत
॥ ७ ॥ प्रवालवहस्तवकस्रग्धातुकृतभूषणः रामकस्मादयो गोपानन्दतुर्धुयुधुर्जगुः ॥ ८ ॥ कस्मिन्
नृत्यतः केचिज्जगुः केचिदवाद्यन् वेणुपाणिनस्तैः शृंगैः प्रशशंसुरथापरे ॥ ९ ॥ गोपजानिप्रति
पुन्नादेवागोपालरूपिणः इतिरेकस्मरामोचनदाद्वन्दनं नृप ॥ १० ॥ भ्रामरौर्लघनैः क्षेपैरास्फोटन
विकल्पनैः चिक्रीडतुर्नियुद्धेन काकपक्षधरोक्चित्र ॥ ११ ॥ स्मिन् कजंतः कोकिलाः सारसाश्च यस्मिन् त

व विशत ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ काकपक्षः चूडाकरणार्थं कृत्वा केशाः भ्रामराणादिप्रकारैः नियुद्धेन चिक्रीडतः

भा. ६०५. आगतस्मृतिरभयद्वय आत्मनः स्वार्थे गोपसमूहं विहाय हरंतं रिपुं अहनत यदा विहाय सा आकाशमार्गे
 ८० एण आत्मनः प्रार्थयति मिव हरंतं मिति ॥ २५ ॥ अथ स्मृतः गतस्मृतिः महारवं समी
 अथागतस्मृतिरभयोरिपुं वलो विहाय सार्थमिव हरंतं मात्मनः ॥ २६ ॥ रुषाहनच्छिरसि दृढेन मुष्टिना
 सुराधिपोगिरिमिव वज्ररहसा ॥ २७ ॥ स आहतः स पदिविशीर्णमस्तको मुखाद्वमनुधिरमप
 स्मृतोः सुरः ॥ महारवं च सुरपेतत्समीरयन् गिरिर्यथा मघवत आयुधाहतः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा प्रलंबं निह
 तं वलेन वलशालिना ॥ गोपाः सुविस्मिता आसन् साधुसाध्विति वादिनः ॥ २९ ॥ आशिषाः भिगुरंभ
 स्तं प्रशशंसुस्तदर्हणं ॥ प्रेत्यागतमिवालिङ्ग्य प्रेमविह्वलचेतसः ॥ ३० ॥ पापे प्रलंबे निहतं देवाः
 परमनिर्वृताः ॥ अभ्युवर्ष वलं माल्यैः शशंसुः साधुसाध्विति ॥ ३१ ॥ इति श्रीमद्भगवत्समाप्तं महापुरा
 णे दशमस्कन्धे प्रलंबं ध्यानाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ क्रीडासक्तेषु गोपेषु तद्भावा
 द्वाचारिणीः ॥ खेरचरं त्यो विविमुत्तरा लोभेन गङ्करं ॥ १ ॥ रयन् ॥ २६ ॥ तदर्हणं प्रसंसाहं ॥ २७ ॥ २८ ॥ इति श्री
 वशमेऽष्टादशः ॥ १८ ॥ उत विंशे निविष्टं तु गोपगोकुलमच्युतः ॥ मुञ्जारण्यमरणपागे ररक्षतं निपानतः ॥ इति

चारिण्यः ॥ १ ॥

व१

वाद्यमानाः पृष्ठे नोद्यमानाः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कस्मिन् दृष्टि वंचनाय ॥ अरुह्यतेऽस्मिन्नि ॥ अथ वरोहणं मर्यादां ततः परं
रं प्रागात् ॥ २२ ॥ धरणि धरं द्रवजो रवं यस्य तं ॥ निजमासुरं वपुरास्थितः पुरटपरिच्छदः सुवर्णलंकारः ॥ तडिद्युमानं
विद्युद्दीप्तिमान्द्रव्यलंकारं पमा ॥ उडुपतिवाडितिरामोपमा ॥ उडुपतिवहतीति ॥ उडुपतिवाट् ॥ यदित्यथोचितं स्या

वहंतो वाद्यमानाश्च चारयंतश्च गोधनं ॥ भांडीरकं नाम वटं जम्बुः कस्मपुरोगमाः ॥ १९ ॥ रामसंघदि
नोय हि श्रीदामन्वृषभादयः ॥ कीडायां जयिनस्तास्तान्द्रुः कस्मादयो न ॥ २० ॥ उवाह कस्मो भग
वान् श्रीदामानं पुरजितः ॥ वृषभं भद्रसेनस्तु प्रलंबो रोहिणी सुतम् ॥ २१ ॥ अविमहं मन्यमानः
कस्मदानवपुंगवः ॥ वहनद्रुततरं प्रागादवरोहणतः परं ॥ २२ ॥ तमुद्धन धरणि धरं द्रुगो
रवं मदासुरो विगतं योनिजं वपुः ॥ सूत्रास्थितः पुरटपरिच्छदो वभौ तडिद्युमानुडुपतिवा
डिवां वुदः ॥ २३ ॥ निरीक्ष्य तद्वपुः लभं वरे च तं प्रदीप्तं दग्धं भ्रुकुटितटो ग्राहं द्रुक् ॥ ज्वलच्छिरवंकटक
किरीटकुंडलविषाडुतं हलधरं रं वदन्न सत् ॥ २४ ॥

निषुस्थिरा विद्युतो भवंति ॥ उपरि चोडुपतिस्तदा सौंडुदो यथा भाति ॥ तद्वद्वभावित्यर्थः ॥ २५ ॥ वलमतिवेगेन
प्रदीप्ते शोयस्मिस्तत् ॥ प्रदीप्ते दग्धं भ्रुकुटितटं यस्मिन् उग्रादंष्ट्रं ॥ यस्मिन् तच्च तच्चेति वा ॥ ज्वलंत्यः शिरवाः केशा
भ्रुकुटितटं संलग्ना दंष्ट्रा ये स्मिस्तत् ॥ १

यस्मिन् तत् ॥ २५ ॥

भा० द० पृ० १०॥ ११॥ कृष्णार्कप्रवेशतदश्रमादिजनिता ततस्तदा मेव भांडीरं नीत्वा तान मोचयदित्यर्थः ॥ १२॥ ततो नैव भां

८१

नूनं त्वद्वांधुवाः कृष्णनचाहं त्यवसीदितुं वयं हि सर्वधर्मज्ञस्त्वन्नाथास्तत्परयणाः ॥ १०॥ श्रीशुक
उवाच ॥ वचोनिशम्य कृपणं वधूनां भगवान्हरिः ॥ निमीलयत मा भैष्टलोचनानीत्यभाषत ॥ ११॥
तथेति मीलिताक्षेण भगवानग्निमुत्सृज्य पीत्वामुरेन तान् कृष्णद्योगाधीशो बभूव तत् ॥ १२॥ तत
श्च तेऽक्षीण्युनीत्यपुनर्भांडीरमापिताः ॥ निशम्य विस्मिता आसन्नात्मानं गाश्च मोचिताः ॥ १३॥ गाः
संनिवर्त्य सायाङ्गे सह रामो जनाह्वयः ॥ वेद्यं विरणयन् गोष्ठमगाङ्गापेरभिष्टुतः ॥ १४॥ कस्यस्यो
गवीर्यं तद्योगमाया नुभावितं ॥ दावाग्नेरात्मनः क्षेमं वो ह्यतमे निरेमरं ॥ १५॥ गोपीनां परमानंद
आसीद्गोविंददर्शने ॥ ततश्च युगशतमिव यासां येन विना भवत् ॥ १६॥ इति श्रीमद्भागवत महापु
रणे दशमस्कन्धे दावाग्निमोक्षणं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १७॥ श्रीशुक उवाच ॥ तयोस्तदद्भुतं कर्म द
वाग्नेर्मात्मानः ॥ गोपाः स्त्रीभ्यः समाचख्युः प्रलंबवधमेव च ॥ १८॥ प्रापिताः ततोऽक्षीण्युनीत्यविस्मिताः ॥ १९॥
१४॥ १५॥ १६॥ श्रीदामादिस्वर्गोपायां संगमा रुद्रहृष्यतां ॥ स्वैश्वर्यमा विरकरो हनवद्भि निपानतः ॥ इति दशमोऽध्यायः ॥ १७॥
विशेषां रत्नशरणीभावेन नवनोचिताः ॥ प्रावृट्क्रीडानिरूप्यते गोपरामयुतो हरेः ॥ हयादेयोपमानेन प्रावृट्शरदत्तुश्रियोः

वर्णनं तदुक्तं श्रीशुक उवाच ॥ तयोस्तदद्भुतं कर्म दवाग्नेर्मात्मानः ॥ गोपाः स्त्रीभ्यः समाचख्युः प्रलंबवधमेव च ॥ १८॥ प्रापिताः ततोऽक्षीण्युनीत्यविस्मिताः ॥ १९॥

ध कलस्तुंगसमार हृष्टं मेघनिभच्छविः । आत्मानमाश्रयामासदप्रोयन्गाः स्वनामतः ॥ ५ ॥

वनादनंतरं निर्विशंत्योदावेनतर्षिताः तृषिताः क्रंदंत्यः दृषीकाटवीं प्रत्युच्छ्रितघनतरणविशेषारण्यनिर्विश्रुः ॥ २ ॥ कलसामो आदिर्येषां तेन ततो ॥ ३ ॥ तासां गवां तुरैः दद्विश्चिन्ने स्तरेणः गोष्यदैरं किं तैश्च भूप्रदेशे स्तरेणः

अजागावो महिष्यश्च निर्विशंत्यो वनादनं दृषीकाटवीं निर्विविश्रुः क्रंदंत्योदावतर्षिताः ॥ ३ ॥ ते
ऽपश्यंतः पशून्गोपाः कलसामादयस्तदा ॥ जातानुतापानविदुर्विचिन्वन्तोगवां गतिं ॥ ३ ॥ तरेणैस्त
तुरदच्छिन्ने गोष्यदैरं किं तैर्गवां मार्गमन्वगमन्सर्वे नष्टा जीव्या विचेतसः ॥ ४ ॥ मुञ्जाटव्यां भ्रष्टमा
र्गं क्रंदमानं सगोधनं संप्राप्य तृषिताः श्रान्तास्ततस्ते संन्यवर्तयन् ॥ ५ ॥ तां आद्रुता भगवता मेघ
गंभीरया गिरा ॥ स्वनाम्नानि नदं श्रुत्वा प्रतिनेदुः प्रहर्षिताः ॥ ६ ॥ ततः समंतादनेधूमकेतुर्यदृष्ट
या भूतक्षयकृद्वनो कसां समीरितः सारथिना ह्येव गोल्लु कैर्विलेलिहानः स्थिरजंगमाना न हाना ॥
७ ॥ तमापतंतं परितो दवाग्निगोपश्च गवाः प्रसमीक्ष्य भीताः ॥ ऊचुश्च कलसं बलं प्रपन्ना यथा हरि
मृत्युदवाद्विताजनाः ॥ ८ ॥ कलसकलसमहावीर्यदेवताः मितविक्रमः दवाग्निना दह्यमानान् प्रपन्नैस्त्रातुमर्ह
यः ॥ ९ ॥
वीगवां मार्गमन्वगमन् नष्टजीव्या गतजीविका सगोधनाः ॥ ४ ॥ मुञ्जाटव्यपिसेव ॥ ५ ॥ गोपा नां नासहेतुर्वनव

द्विः सर्वतः प्रादुरभूत् तत्सारथिना वायुना ॥ १ ॥

भा० ६० ४ नित्यकर्मवसाने आचार्यनि नदंश्रुत्वा तच्छिष्या यथा अधीयंते तद्वदिति ॥ ४॥ अनुश्रुयतीः अनुश्रु
यंत्यः ॥ अश्रुतत्रस्य रद्विषय परतत्रस्य निरंकुशस्येति वा ॥ १० ॥ हरिभिर्नीलैः शष्पैर्वीर्यतरो नीलवर्णकैश्च
तैश्च विद्रिद्रगोपैः कीटविशेषैर्लोहिता ॥ तत्र तत्र उच्छिन्नीधैः ॥ अत्राकारैरुद्भिदैः ॥ कृतशयान् नृणां राजा

श्रुत्वा पर्जन्यनि नदं मंडुकाव्यसृजन् गिरः ॥ तस्मीं शयानाः प्राग्यद्वद्वाह्मणानियमात्य
ये ॥ १॥ आसन्तुत्यथा हि न्यः सुद्रुतद्योनुश्रुयतीः ॥ पुंसो यथा स्वतंत्रस्य देहद्रविणसंपदः
१० ॥ हरिता हरिभिः शष्पैर्विद्रगोपैश्च लोहिता ॥ उच्छिन्नीधैः कृतशयान् नृणां श्रीरिव भूरभ
त ॥ ११ ॥ क्षेत्राणि शयसंपद्विः कर्षकाणां मुदंददुः ॥ धनिना मनुतापवैदैवाधीनमजानतं ॥ १२ ॥
जलस्थलौकसः सर्वे नववारिनिषेवया ॥ अविभन्नरुचिरं रूपं यथा हरिनिषेवया ॥ १३ ॥ सरिद्रिः
(संगतः सिंधुश्चुत्तुभंश्च स नोर्मिमान् ॥ अपक्वयोगिनश्चित्तं कामाक्तं गुणयुग्यथा ॥ १४ ॥)

श्रीः सेना संपदिव ॥ ११ ॥ क्षेत्राणीति ॥ तदा हि वृष्टेरवष्टेदे लसंतः प्रियंगवादयो मुदंददति ॥ विष्टेदे सुष्यंतोः
मुतापंचेति ॥ १२ ॥ अविभन्न अविभरुः ॥ यथा हरिनिषेवयेति ॥ हरिसेवायां प्रवृत्ता हि सद्य एव सर्वरुचिरा भवन्ति

तस्यां परमधर्मत्वात् परमसुखत्वाच्च तद्वदिति ॥ १३ ॥

भा० ६० ६०
८३

अशान्तानिपुंककंटादि युक्तानिरोधांसितानिरोधांतेषु पितृषुः नितरामेव वा वसनसारस्यः चक्रवाकाः अशान्तानिघोरानि अनुपरतानि वा कृत्यानि येषु तेषु पितृहेषु ॥ २२ ॥ इत्युच्यते ॥ २३ ॥ अशान्तः प्रेरितः आशिषः कामाच विष्णु तयो राजानः वणिजोपतयोवा ॥ द्विजेरिताः पुरोहितैरुक्ताः ॥ २४ ॥ अचरुं कृतां क्रीडां वर्णयति ॥ एवं वनमिति सप्तभिः वर्षिष्ठ

सरस्वशान्तरोधस्सुन्युषु रंगा पिसारसाः ॥ गृहेषु शान्तकृत्येषु ग्राम्या इव दुराशयाः ॥ २५ ॥ जलोधैर्निरभि घतसेतवो वर्षतीश्वरः ॥ पाषंडिनामसद्वादैर्वेदमार्गाः कलौ यथा ॥ २६ ॥ व्यसुचन्वायुभिर्नुन्नाभूतेभ्योः यामसंधनाः ॥ यथाशिषो विप्रतयः काले काले द्विजेरिताः ॥ २७ ॥ एवं वनंतद्वर्षिष्टं पक्वज्ज्वरजं व मत् ॥ गोगोपालेर्वतोरंतुं सवलः प्राविशद्वरिः ॥ २८ ॥ धेनवो मंदगामिन्यर्जुनो भारेण भूयसा ॥ य युभगवता द्रुता द्रुतं प्रीत्या मृतसनीः ॥ २९ ॥ वनौकसः प्रमुदिता वनराजीर्मधुच्युतः ॥ जलधारा गिरेर्नीदादासन्तादृशो गुहाः ॥ ३० ॥ क्वचिद्वनस्याति कोटो गुहायां चाभिवर्षति ॥ निर्विशन्न भगवान् नरे मेकं दमूलफलोशनः ॥ ३१ ॥

समृद्धः ॥ ३२ ॥ वनौकसः पुलिंदीः प्रमुदिता भवान् दृशो ॥ तथा वनराजीर्मधुच्युतः ॥ मधुअवादृशो ॥ गिरेः सकाशा जलधाराश्च तासांच नादात् ॥ आसन्नानि कटवर्तिनी गुहाश्च ॥ यद्वा ॥ वनौकसः प्रमुदिता आसन्न ॥ तथा वनराजीर्वन राजयः मधुच्युत आसन्न ॥ गिरेर्जलधारा आसन्न ॥ तानेवं भूतान् ॥ आदृशो ॥ सर्वतो दृशो भगवान् ॥ तथा धाराणां

दानं गुहाश्च ॥ ३३ ॥ ८३

कामाक्तं कामवासनायुक्तमिति स्वसन्नोर्मिसाम्यं गुणैर्विषयेर्युज्यततथेति सरित्संगतिसाम्यं ॥ १४ ॥ अथोक्तं
 एकत्वेतोयेषांते ॥ १५ ॥ असंस्कृताः अचुणाः नाभ्यस्यमाना इत्यसंस्कृतसाम्यं कालेन वा दत्त इति तृणाच्छादनसाम्यं
 ॥ १६ ॥ यथा कामिन्यः पुंश्चल्यः ॥ १७ ॥ निर्गुणं ज्या रहितमपि गुणिति गज्जितशब्दवति अभित् अशोभत गुणव्यतिक
 सरिद्रिः संगतः सिंधुश्चुभे स्वसन्नोर्मिमान् अपकरोणिनश्चित्तं कामाक्तं गुणयुग्यथा ॥ १४ ॥ गिरयो व
 वि२ षंधारमिर्हन्यमानानैव यथुः अभिभूयमाना व्यसनैर्यथा धो दत्तजचेतसः ॥ १५ ॥ मार्गावभूवुः सदि
 ग्धास्तृणैश्चुनाद्यसंस्कृताः नाभ्यस्यमानाः श्रुतयो द्विजैः कालहता इव ॥ १६ ॥ लोके वंधुषु मेघेषु विद्यु
 तश्चलसौहृदाः स्थेयं न चक्रुः कामिन्यः पुरुषेषु गुणेषु चिव ॥ १७ ॥ धनुर्वियतिमाहेंद्रं निर्गुणं वगु
 णिन्यभात व्यक्ते गुणव्यतिकरे गुणवान् पुरुषायथा ॥ १८ ॥ नरराजो दुपश्चुनः स्वज्योत्स्नाराजिते
 र्घनेः अहमेत्याभाषितया स्वभासा पुरुषायथा ॥ १९ ॥ मेधागमोत्सवाहृष्टाः प्रत्यानन्दनृशिखंडिनः
 गृहेषु तत्रानिर्विणायथा व्युत्तजनागमे ॥ २० ॥ पितृपः पादपाः पुद्गिरासन्नानात्ममर्त्ययः प्राकृतामा
 स्तपसा श्रान्ता यथा कामानुसंवया ॥ २१ ॥
 गतके प्रपंचे अगुणवान् निर्गुणः पुरुषायथेति ॥ १४ ॥ स्वभासाभासितया अहमेत्येति स्वचेतन्येनैव प्रकाशितेन
 हंकारेण च जीवो यथा यदा अहं विद्वान् दाता मर इति स्वप्रतीत्येवारे पितयेति ॥ १९ ॥ मेधागमनोत्सवायेषां अ

तोदृष्टाः ॥ २० ॥ नानात्ममर्त्ययः अनेकरूपदेहाः ॥ २१ ॥

भा० द० पू० त्वत्कैषणाः त्यक्ता पुत्रवित्तलोकेषणा ये सः ॥ ३४ ॥ अथ य इति अयं भावः न ह्युपाध्यायाः कर्मविद्यामिव ज्ञानिनो ज्ञा
 ॥ ८४ ॥ नामृतं सर्वतो वितरति ॥ अपि तु कृपया कश्चिदेव एवंगिरयः शिवं निर्मलतोयं क्वचिन्मुमुचुः क्वचिन्न ॥ न पुनः प्र
 सर्वस्वं जलदा हित्वा विरेजुः शुभवर्चसः यथा त्यक्तैषणाः शान्ता मुनयो मुक्त किल्बिषाः ॥ ३४ ॥ गि
 रयो मुमुचुस्तोयं क्वचिन्न मुमुचुः शिवं ॥ यथा ज्ञानामृतं काले ज्ञानिनो ददते न वा ॥ ३५ ॥ नैवा वि
 दन् क्षीयमाणं जलं गाधजलं चराः ॥ यथा पुरन्धरं क्षयं न रामदाः कुटुंबिनः ॥ ३६ ॥ गाधवारि
 चरास्तापमविदन् शरदकं जं ॥ यथा दारुद्रः कृपणः कुटुंबी जिते द्वियः ॥ ३७ ॥ शनैः
 शनैर्जदुःपं कं स्थलान्यामं च वीरुधः ॥ यथा हंसमतां धीराः शरीरादिष्वनात्मसु ॥ ३८ ॥ निश्च
 लावुरभूत् सौ समुद्रः शरदागमे ॥ आत्मन्युपरते सम्यङ्मुनिर्व्यपरागमः ॥ ३९ ॥ केदारे
 भ्यस्त्वपो गृह्णन् कर्षका दृढसेतुभिः ॥ यथा प्राणैः स्ववज्जीवंतं निरोधेन योगिनः ॥ ४० ॥
 वृषीवसर्वत इति ॥ ३५ ॥ गाधे क्षुद्रे जलं चरंतीति तथा ते मीनादयः ॥ ३६ ॥ अविदन् लंभिरे ॥ ३७ ॥ शनैः शनैरिति
 तत्र ममतामिव यं ॥ अहंतामिव मताम ॥ अपक्तां जदुरिति ॥ ३८ ॥ आत्मन्युपरतेत्येकं क्रियो मुनिरिव ॥ निश्चलावः
 स एव व्युपरागमानि वृत्तवेदघोषद्वत् सौवभूवेति ॥ ३९ ॥ केदारेभ्यो वहसेतुशालिहोत्रेभ्यो दृढैः सेतुभिरपो गृह्ण

न ततः परं ह्युभावात् प्राणैः इदं योः तन्निरोधेन
 द्वयप्रत्यक्षरेण ॥ ४० ॥ वि ४
 ८४

[illegible]

भा० ६५
८५

वणिजो यत यो न पाः स्नातकाश्च दृष्टाभ्यां वर्ष रुद्धाः संतो निर्गम्यार्थान् ॥ वालिज्यस्वांश्च दित्विजय विद्यादीन् प्र
पेदिरे प्रापयंतः ॥ यथा मंत्रयोगादि सिद्धाः आयुषा रुद्धाः ॥ काले आगते स्वपिंडान् योगादि प्राप्यान् देवादि देहानिति
४८ ॥ इति दशमोऽध्यायः ॥ २० ॥ एकविंशोऽध्यायः ॥ द्रम्यं दं दं वन गते हरौ ॥ तद्वे एष रमा कर्ण गोपीभिर्गीतमीर्यते इत्यम

वणिगमुनिनृपस्नातानिर्गम्यार्थान् प्रपेदिरे ॥ वर्ष रुद्धा यथा सिद्धाः स्वपिंडान् काल आगते ॥ ४८ ॥ इति ॥
श्रीमद्भागवतं महापुराणं दशम स्कंधे प्रावृत्त शरदं न विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ श्रीशुक उवाच ॥
इत्थं शरत्स्वच्छ जलं पद्माकर सुगंधिना ॥ न्यविश ह्यायुना वातं संगो गोपाल को हतिः ॥ १ ॥ कुसुमित वनरा
जिभुभिर्भंगदिज कुलधुसरः सरिन्महीध्रः ॥ मधुपातिरवगाह्य चारयन् गगः सह पशुपाल वलश्रुक
जवेणुम् ॥ २ ॥ तद्वज्रस्रियश्चाश्रुत्य वेणुगीतं स्मरदयं ॥ काचित्परां हं क्लमस्य स्वसखीभ्यो न्ववर्णये
न ॥ ३ ॥ तद्वेणुयितुमारब्धाः स्मरंत्यः क्लमचेष्टितं ॥ नाशक न स्मर वेगेन विक्षिप्त मनसो नृप ॥ ४ ॥

चंभस्तं वनं तदेवाह ॥ शरदास्वच्छ निजलानियस्मिन् तत्र ॥ वायुना वातं अनुगतं वनं तदेव व्याप्तमित्यर्थः ॥ १ ॥ ततश्च
कुसुमित वनराजिषु भुभिर्भंगदिज कुलधुसरः सरिन्महीध्रः ॥ मधुपातिरवगाह्य चारयन् गगः सह पशुपाल वलश्रुक
जवेणुम् ॥ २ ॥ तद्वज्रस्रियश्चाश्रुत्य वेणुगीतं स्मरदयं ॥ काचित्परां हं क्लमस्य स्वसखीभ्यो न्ववर्णये
न ॥ ३ ॥ तद्वेणुयितुमारब्धाः स्मरंत्यः क्लमचेष्टितं ॥ नाशक न स्मर वेगेन विक्षिप्त मनसो नृप ॥ ४ ॥
तितथा व्रजस्थित्वा ॥ ३ ॥ विक्षिप्त मनसः ॥ वा कुलचिन्ताः ॥ ४ ॥

८५

देहाभिमानजं बोधस्वप्नजयोषितां मुकुंदस्वप्नेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ शरदाविमलतारकायसिंस्ततः ॥ शरद्वृक्षारण्यवेदस्या
 यो न पूर्वोत्तरमीमांसा निर्णीता न दर्शयतीति तथातद्विवः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ समः अन्येनाधिकः शीतश्चास्यतः ॥ न तु गो
 षः कस्मापहृतचेतस्त्वनतासां तापो दुस्सह इति ॥ यद्वा नकार उपमार्थः ॥ तदा कस्मै हृतचेतस इति ॥ चेतसा कस्माश्चिष्य
 शरदं कं शुजां स्तापान्भूतानामुदयोऽहरत् ॥ देहाभिमानजं बोधो मुकुंदो व्रजयोषितां ॥ ४१ ॥ खमशोभ
 तनिर्मघं शरद्विमलतारकं ॥ सत्त्वयुक्तं यथाचितं शरद्वृक्षारण्यदर्शनं ॥ ४२ ॥ अखंडमंडलं व्योम्नि राजोद
 गणेः शशी ॥ यथा यदुपतिः कस्मावस्मि चक्रावृत्तो भुवि ॥ ४३ ॥ आश्लिष्य समशीतोऽसंप्रसन्न वनमा
 रुतं ॥ जनास्तापं जकुर्गोपो न कस्मै हृतचेतसः ॥ ४४ ॥ गावो मृगाः खगानां र्यः पुष्पिण्यः शरदा भवन्
 अन्यीयमानाः स्वरूपैः फलेरीषा क्रियाद्वया ॥ ४५ ॥ उददृष्यन्वारिजानि सूर्योत्थाने कुमुदिना ॥ रात्रौ तु
 निर्भया लोकां दद्यादस्य न्विनानृप ॥ ४६ ॥ पुर्या मेघाग्रयणे रिद्रियैश्च महात्मवैः ॥ वनोभूः पक्वशयाद्या
 मथेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ पुष्पिण्यो गर्भिण्यः अन्यीयमानाः स्वरूपैः स्वपतिभिरनिच्छंते ॥
 प्लवलादनुगम्यमानाः ॥ ४५ ॥ रात्रौ धनार्थः ॥ क्रियावलात्फलानुगम्यमानाः ॥ समसंभोगगर्भायथेति ॥ ४६ ॥ कुमु
 रकुमुदं कुत्सिते मुनयस्येति दस्यु साम्यं ॥ ४६ ॥ आग्रयणे नैवोन्नतप्राशनार्थे वै ॥ दिक्कैरिद्रियैरिद्रियार्थे लौकिकै

कलाभ्यां नितरां हरः ॥ ४७ ॥
 प्रमहोत्सवैः कलाभ्यां नितरां हरः ॥ ४७ ॥
 कलाभ्यां ॥ ४७ ॥

भा० द० पू०
८६

अन्या आहुः ॥ चतेति चतप्रवालादीनां विचित्राभिर्मालाभिरनुष्टुप्के ईषदंतरांतरतः संयुक्ते परिधाने नील
पीतांबरं ताभ्यां विचित्रवेषो ययोस्तौ ॥ क्वचकदाचित्पशुपालगोष्ठ्यां गोपालसभायां मध्ये अलमत्यर्थं विरेज
तुः ॥ अहोगोपानां पुण्यमिति भावः ॥ ८ ॥ अन्योक्तं च ॥ हे गोपाः ॥ अयं वेणुः किं स पुण्यमाचरत ॥ कृतवान् यत्
यस्मात् गोपिकानां मेव भोग्यां सती मपि दामोदराधरसुधां स्वयं स्नातं त्रैलोक्ये यथेष्टं भुंक्ते ॥ कथं श्रवशिष्टरस

८२

चतप्रवालवर्हस्तवकोत्पलाव्रमालानुष्टुप्के परिधानविचित्रवेषो ॥ मध्ये विरेजतु रत्नं पशुपाल
गोष्ठ्यां गेयशान्तं वरे क्वच गोयमानो ॥ ८ ॥ गोपाः किमाचरदयं कुशलं स वेणुर्दामोदराधरसु
धामपि गोपिकानां ॥ भुंक्ते स्वयं यदवशिष्टरसं क्वदिन्यो हृष्यत्वचोः शुमुमुचुस्तरवो यथा

केवलमवशिष्टरसमात्रम् ॥ यथाभवति तथा ॥ यतः यासां क्वदिनीनां पयसापुष्टस्तामाह तुल्याक
दिव्यः हृष्यत्वचः ॥ विकसितकमलवनमिषेण शोभां चितालक्ष्यते ॥ येषां वंशो जातस्ते तरवोऽपि मधु
धारमिषेण आनंदाशुमुमुचुः ॥ यथा आर्याः कुलवृद्धाः स्ववंशभगवत्सर्वकंददृष्टादृष्ट्यत्त्वचोऽश्रु
भुंचति तद्वदिति ॥ ९ ॥ रामरामरामराम ॥ ११ ॥ ॥ रामरामराम ॥ ११ ॥ ॥ रामरामरामराम ॥ ११ ॥ ॥ रामरामरामराम ॥ ११ ॥ ॥

८६

यादृक्कस्मरणांतामांसनसः क्षोभकं जातं तदा ह। वही पीडमिति नटवद्वरं वपुर्विभूतं वंद्या वनं प्राविशत्
कथं भूतं वनं स्वपदे रंकितं रमण रतिजनकं गोपवंदे गीत कीर्तिः तथा वंदे मय मापी डं शिरो भूषणं विभूतं वह
मापी डं यस्मिन्निति वपुषो विशेषणं वा वेणुवादनमुत्प्रेक्षते रं ध्रानुवेणो रिति अतो नूनं अध रसुधयं वपुणा
द्वेणोरुच्चलंती गीतवत्प्रसापितुमर्हतीति भावः ५ अभिरभिरं वलं यत्पदे पदे परमानंदमूर्ति कस्मै परिरथ

वही पीडुं नटवरवपुः कर्णयोः कर्णिकारं विभ्रद्वामः कनककपिशं वैजयंती चमालां रंध्रान्तेणो
रधरसुधया पूरयन् गोपवंदे वंदारणं स्वपद रमणं प्राविशद्गीत कीर्तिः ५ इति वेणु रवं रज
नसर्वभूतमनोहरं श्रुत्वा व्रजस्त्रियः सर्वा वलं यंत्याः भिरभिरं ६ गोप्य ऊचुः ॥ अक्ष एव तां फ
लमिदं ने परं विदामः सख्यः पश्यन्नु विवेश यतो र्वयस्येः विंक्रं व्रजेश सुतयोरनुवेणु जुष्टं ये वीनिपी
तमनुरक्तकटाक्षमोक्षं ७

वत्यः ६ अनुचरणं न मे वा ह अक्ष एव तामिति वयोदशभिः अक्ष एव तां च ह
माता तव दिदमेव फलं प्रियदर्शनं परमन्य न विदामः न विदम इत्यर्थः ॥ तच्च फलं सखिभिः सह पश्यन् वनं
प्रवेशय तो राम कस्यार्थं वक्रं ये निपीतं तैरेव जुष्टं सेवितं नान्यै रित्यर्थः कथं भूतं वक्रं अनुवेणु वेणु मनुव
र्तमानं तं वादयते तथा अनुरक्तकटाक्षमोक्षं सिद्धकटाक्ष विसर्गं अथवा ये निपीतं तैरेव जुष्टं इदमेवाक्षः

एवतामदोः फलमिति ७

भा. द. पू.
८९

भुजो ३

अत्र सर्वत्र वदुक्तं भेदान्नातीव संगतिर्वक्तव्या ॥ हरणां कथं वीतं भित्तैः कर्णपुटैः पिवंत्यः ॥ तथा शावाश्च वल्गाः स्नुतस्त
नयाने प्रवृत्ताः समनंतरमेव गीतं श्रुत्वा ॥ तदेव पीयूषमुन्नमित कर्णपुटैः पिवंतः स्नुतस्तनपयः कवलाः केवलं स्न
भ्यः क्षरितहीरासां मुखेषु येषां ते तस्युः विस्मिता क्रियावद्भवुरित्यर्थः ॥ तत्र हेतुः गोविंदं दृश्यामार्गेण आत्मनि मन
सिस्पृशत्यः ॥ आलिंग्यः ॥ अतएवाश्रणं कलालेशालोचनयोः साक्षात् भावः तच्च शावाः ॥ १३ ॥ भो अं वमातः अस्मिन्
नेयां विहगाः पक्षिणस्ते प्रायेण मुनयो भवितुमर्हति ॥ कुतः कुलं हितं कुलं दर्शनं पुष्पफलाद्यंतरं विना यथा भवति तथा
गावश्च कृत्स्नमुखं निर्गतवेणुगीतपीयूषमुन्नमित कर्णपुटैः पिवंत्यः ॥ शावाः स्नुतस्तनपयः कवलां स्मृत
स्युर्गोविंदमात्मनि दृश्यां कलास्पृशत्यः ॥ १३ ॥ प्रायावतां विहगा मुनयो वनेऽस्मिन् कुलं हितं तद्दि
तं कलवेणुगीतं ॥ आरुह्य येषु अद्रुमं न रुचिरप्रवालान् शृण्वन्ति मीलितदृशो विगतान्यवाचः ॥ १४ ॥ नद्युत
दातदुपधार्य मुकुंदगीतमावर्तन्ति तैर्मनोभवभग्नवेगाः ॥ आलिंगनस्य गीतमूर्तिभुजैर्मुहुरेर्गच्छति
पादयुगले कमलोपहाराः ॥ १५ ॥
रुचिरप्रवालाः येषां तान्द्रुमभुजान् रुद्राणां शाखांश्च आरुह्य तेन श्रीकलमनादितं प्रकटितं कलवेणुगीतं केनापि सुखे
न मीलितदृशस्तान्यवाचः स तेषु शृण्वन्तीति ॥ तथा हि मुनयः श्रीकलमदर्शनं यथा भवति तथा वेदोक्तं कमल
यागनं केनैकैकं फलं लब्धं ॥ वेदद्रुमशाखा रूढाः रुचिरप्रवालस्थानीयानि कमलैवोपादयन्ताः ॥ स्तुतिनः संतः
श्रीकलमगीतमवशृण्वन्ति ॥ अतस्तएवैते भवितुमर्हतीति भावः ॥ १४ ॥ आस्तां चेतनानां कथानद्योपावर्तैः परिभ्रमै

॥ तत्र हेतुः गोविंदं दृश्यामार्गेण आत्मनि मन
सिस्पृशत्यः ॥ आलिंग्यः ॥ अतएवाश्रणं कलालेशालोचनयोः साक्षात् भावः तच्च शावाः ॥ १३ ॥ भो अं वमातः अस्मिन्
नेयां विहगाः पक्षिणस्ते प्रायेण मुनयो भवितुमर्हति ॥ कुतः कुलं हितं कुलं दर्शनं पुष्पफलाद्यंतरं विना यथा भवति तथा
गावश्च कृत्स्नमुखं निर्गतवेणुगीतपीयूषमुन्नमित कर्णपुटैः पिवंत्यः ॥ शावाः स्नुतस्तनपयः कवलां स्मृत
स्युर्गोविंदमात्मनि दृश्यां कलास्पृशत्यः ॥ १३ ॥ प्रायावतां विहगा मुनयो वनेऽस्मिन् कुलं हितं तद्दि
तं कलवेणुगीतं ॥ आरुह्य येषु अद्रुमं न रुचिरप्रवालान् शृण्वन्ति मीलितदृशो विगतान्यवाचः ॥ १४ ॥ नद्युत
दातदुपधार्य मुकुंदगीतमावर्तन्ति तैर्मनोभवभग्नवेगाः ॥ आलिंगनस्य गीतमूर्तिभुजैर्मुहुरेर्गच्छति
पादयुगले कमलोपहाराः ॥ १५ ॥
रुचिरप्रवालाः येषां तान्द्रुमभुजान् रुद्राणां शाखांश्च आरुह्य तेन श्रीकलमनादितं प्रकटितं कलवेणुगीतं केनापि सुखे
न मीलितदृशस्तान्यवाचः स तेषु शृण्वन्तीति ॥ तथा हि मुनयः श्रीकलमदर्शनं यथा भवति तथा वेदोक्तं कमल
यागनं केनैकैकं फलं लब्धं ॥ वेदद्रुमशाखा रूढाः रुचिरप्रवालस्थानीयानि कमलैवोपादयन्ताः ॥ स्तुतिनः संतः
श्रीकलमगीतमवशृण्वन्ति ॥ अतस्तएवैते भवितुमर्हतीति भावः ॥ १४ ॥ आस्तां चेतनानां कथानद्योपावर्तैः परिभ्रमै

अन्याः काश्चिदाहुः हे सखि वृंदावनं भुवः कीर्तिं स्वर्गादपि विशेषेण तनोति कथं भूतं यद्देवकीसुतस्य पदां बुजाभ्यां ल
ब्धालक्ष्मीशोभासंपद्येन तत् किंच गोविंदस्य वेणुमनुनिनादश्रुत्वा अनंतरं मंदराज्जितं नीलमेघतं मत्स्यमत्राय मयूरा
स्तं पादं त्वं प्रेक्ष्य संघराजः तत्र तत्राद्रिसानुषु अपरतानि उपरतक्रियाणि अन्यानि समस्तानि सत्त्वानि यस्मिंस्तत् नैतदन्येषु
लोकेषु विद्यते अतो भुवः कीर्तिं वितनोतीत्यर्थः १०॥ अपरा आहुः हे सखि मूढमतयस्तप्ये गजातयोऽपि एतादृशेणो ध

वृंदावनं सखि भुवो वितनोति कीर्तिं यद्देवकीसुतपदां बुजलब्धालक्ष्मी गोविंदवेणुमनुमत्तमयूरन
त्वं प्रेक्ष्याद्रिसान्वरतान्यसमस्तसत्त्वं १०॥ धन्याः समूढमतयोऽपि हरिण्य एतायां नंदनं दनमुपात्त
विचित्रवेषं आकर्ण्य वेणुरणितं सहस्रसाराः पूजां दधुर्विरचितं प्रणयावलोके ११॥ कंसनिरी
ह्यवनितात्सवरूपशीलं श्रुत्वा च तत्कणितवेणुविचित्रगीतं देवो विमानगतयः स्मरन्नुन्त साराभ्रश्य
त्प्रसन्नकवरा मुमुक्षुर्विनीव्यः १२॥

न्याः कृतार्थाः यावेणुरणितं वेणुना दमाकर्ण्य नंदनं दनं दनं प्रतिप्रणय सहितैरवलोकने विरचितं पूजां सन्मानं द
धुः कृतवत्यः किंच कंससारैः स्वपतिभिः सहिता एव दधुः असत्यतय सुगायाः हृद्राः समस्ततन्त्रसहस्र इति भावः
११॥ अन्या ऊचुः हे गोप आश्रयं शृणु तव नितानामुत्सवाय स्मात्तद्रूपं शीलं च यस्य तं श्रीकंसनिरीह्यते न वा दित
विणारसं कीर्णगीतं च तत् श्रुत्वा विमानैर्गच्छन्त्या देवो देवानामंकेषु स्थिता अपि स्मरन्नुन्त सारापि प्रिये धर्म्यो मुमु
क्षुः भ्रश्यत्प्रसन्नाः कवराश्चूडायासां तविगतानीवो यासां ताः १२॥

भा० द० पू०
८८

हेसखद्वंद्वसिचित्रं गोपैः सहगाः वने संचारयंतोस्तु योगमकुसुमयोः मधुरपदैर्महावेणुनादेशरीरिषु योग
 तिमंतस्यामस्यदनेस्थावरधर्मः नसूरापुलकोजगंधर्मइति नियुज्यतेगावयाभिरिति नियोगाः पादबंधनरज्ज
 वः अष्टध्वगवाकर्षणार्थाः पाशश्चैतेः कृतं लक्षणं चिद्रूपयोः शरनियोगवेष्टनेन स्कंधस्थपाशेन च गोपपरि
 गा गोपकैस्तु वनेन यतो रुद्रावेणुस्रवैः कल्पदैस्तनुभृत्सु सख्यः अस्य दनंगतिमतां पुलकस्त
 रूपां नियोगपाशकृतलक्षणयोर्विचित्रं ॥ १९ ॥ एवं विधाभगवतोयावदावनचारिणः वर्णयंत्यो
 मिथो गोप्यः क्रीडास्तनयतां ययुः ॥ २० ॥ इति श्रीमद्भागवतमहापुराणदशमस्कंधे वृंदावनक्री
 डायागोविंदलीलावर्णनं एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ हेमंते प्रथमे मासि नंदगोपकु
 मारिकाः चैरुहं विषं भुजानां कात्यायन्यर्चनं व्रतं ॥ १ ॥ आप्त्या भसिकालिंघाजलांते चोदिते
 रुणे कृत्वा प्रति कृति देवीमानचुर्त्तपसैकंती ॥ गंधैर्माल्यैः सुरभिभिर्वलिभिर्धूपदीपकैः ॥ उवा
 च ॥ वचश्चापहारैः प्रवालफलतंदुलैः ॥ २ ॥
 वृद्धश्रिया विराजमानयोरित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ गोपीनां कामतः कुसुमेनि सीमप्रेमसंगमः कात्यायन्यर्चनोद्भू
 तस्तत्प्रसादमहोदयः ॥ इति दशमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ द्वाविंशो गोपकन्यानां वस्त्राहरणलीलया ॥ वरदत्ताग
 ताकुसुमायज्ञशालामितिर्यते ॥ प्रथमे मासि मार्गशीर्षे ॥ १ ॥ २ ॥ रामरामराम ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥

८८

लोकार्तिहरणीलतादिमायात्मखाः श्रीकृष्णस्य चंद्रदत्तपरिउदितः पुनः प्रेमाप्रवृद्धः स नकुसुमालीभिः पुष्पसमूहः
 तनुल्ये सुषारैर्वीसहस्रवपुषां न विहितवान् ॥ १६ ॥ साहंकारमादः पूरणः कृतार्थः पुलिंदः सवरागनाः कथमित्यत आ
 दुः प्रथमं दयितानां स्तनेषु मंडितेन अनुलिप्तेन पुनश्चरतिसमये उरुगायस्य श्रीकृष्णस्य दात्रयोगेण आरुण्येन
 श्रीकांतिर्यस्य तेन कुंकुमेन ॥ पुनस्तस्य वनस्थलीषु चक्रमणेन तस्मिन् रूषितेन लगेन तददर्शनेन तथाभूतस्य कुंकु
 दहृत्तपे व्रजपशून्सहरामगोपैः संचारयंतमनुवेणुमुदीरयंतं ॥ प्रेमप्रवृद्धउदितः कुसुमावलीभिः स
 खुर्वधात्स्ववपुषां बुदश्चातपत्रं ॥ १६ ॥ पूर्णाः पुलिंद उरुगायपदाव्रणग श्रीकुंकुमेन दयितास्तनमं
 डितेन ॥ तददर्शनस्मरस्तुजस्तृणरूषितेन लिपंत्य आनन कुचेषु जट्टस्तदाधि ॥ १७ ॥ हेता यमद्विर
 चला हरिदासवयो यद्दामकृष्णचरणस्य शीप्रमोदः ॥ मानंतनोतिसहगो गणयोस्तयो र्यरुपानी
 मस्यदर्शनेन स्मरकृता रूकुतापोयासांताः तेन कुंकुमेन आननेषु कु
 चेषु च कामतप्रेषु लिपत्यः ॥ नदाधिका मव्याजट्टः ॥ अतस्ताः कृतार्थः ॥ धिगन्यामादशीः याएवंभूतमप्या
 धिशमनं नलभंत इति भावः ॥ १७ ॥ हेतेति हरेपदे सरव्यः ॥ अयमद्विगोवर्द्धनो प्रवंहरीदासेषु श्रेष्ठः ॥ कुत इत्यत आहुः
 यस्मात्तस्मिन् कृष्णस्य चरणस्य शीप्रमोदो यस्य स ॥ तृणदुर्गमनिभैरमहर्षणदर्शनात् ॥ किंच यतो मानं वितनो
 तीति ॥ सहगोभिर्गणेन सखिसमूहेन च वर्तमानयोः कैः पानीयैः सुयवसैः शोभनतृणैः कंदरैः कंदमूलैः च य

यचित्प्रतोयमतिथन्यदत्यर्थः ॥ १८ ॥

ना० द० २८
ह्येतत्परिहासं प्रेमपरिप्लुताः प्रेमरसमग्नाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ तत्रमुग्धा ऊचुः श्रंगभो श्रीकृष्ण नय मन्यायेमाह
थाः ॥ १३ ॥ प्रौढा ऊचुः नो वेद्राजेन दायकं सायवाब्रुवामहे ॥ कस्मेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रोतेरु निर्गताः ॥ १६ ॥ आहता ईषद
तस्य तत्त्वैलितं दृष्ट्वा गोप्यः प्रेमपरिप्लुताः व्रीडिताः प्रेक्ष्य चान्योन्यं जातहासान्निर्ययुः ॥ १७ ॥ एवं ब्रु-
वन्ति गोविंदं नर्मणा क्षिप्रचेतसः ॥ आकर्षमग्नाः शीतो देवे पमानास्तमब्रुवन् ॥ १८ ॥ मानये भोः कथा-
स्त्वा तु नन्दगोपसुतं प्रियं जानीमोऽगव्रजश्राघ्यदेहि वासांसि वे पिता ॥ १९ ॥ प्रया मसुंदर ते दास्यः क-
रवामत वो दितं ॥ देहि वासांसि धर्मज्ञो चेद्राजे ब्रुवामहे ॥ २० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भवत्यो यदि मे
दस्यामयोक्तं वा करिष्यथ ॥ अत्रागत्य स्ववासांसि प्रतीच्छंतु शुचिसिताः ॥ २१ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ततो
जलाशयात् सर्वादारिकाः शीतवे पिता ॥ पाणिभ्यां योनिमाच्छाद्य प्रोतेरु वृत कर्षिताः ॥ २२ ॥ भगवान्-
हतावीक्ष्य मुहुर्भावप्रसादिनः ॥ स्कंधे निधाय वासांसि प्रीतः प्रोवाच स स्मितं ॥ २३ ॥ यूयं विवस्वायद-
पो धृतव्रता व्यगाहतैस्ततद्देवहेलनं ॥ वद्धा जलिनं मूर्ध्नि पुनश्च ये हसः कृतानमोऽधो वसनं प्रगृह्यतां ॥ २४ ॥
क्षतयोनी वीक्ष्य ॥ २५ ॥ धृतव्रताः अपो व्यगाहता ॥ असुस्नाता इति यतस्तदेतद्देवहेलनमपराध एवेत्यर्थः ॥ घृतवैगुन्य-
भीतानां प्रायश्चित्तमिवाह ॥ अस्यांहसः पोषण्य निवृत्तये मूर्ध्नि जलिवद्धौ अधो नमः प्रणामं कृत्वेति ॥ २६ ॥

८६

नो चेन्नाहं प्रदास्ये किंकुट्टेर राजा करिष्यति ॥ २५ ॥

महामाये त्वादिसंबोधनेस्तवनकिंचिदशकामितिसूचयंत्यः प्रत्येकं प्रार्थयंते ॥ ३ ॥ कस्मचेतसस्त्वमेवाह भूयानंद
सुतः पतिरित्यानर्घुरिति ॥ ४ ॥ व्रतस्य पूर्वो गमाह उपसीति गोत्रेनामभिः ॥ ५ ॥ अन्योन्यावद्ववाहवः परस्परगृहीतपाणि

कात्यायनिमहामायेमहायोगिन्यधीश्वरी ॥ नंदगोपसुतंदेविपतिमेकुरुतेनमः ॥ इति मंत्रं जपंत्यस्ताः
पूजां चक्रुः कुमारिकाः ॥ ३ ॥ एवं मासं व्रतं च हः कुमार्यः कस्मचेतसः भद्रकालीसमानचुर्भूयानंदस
तः पतिः ॥ ४ ॥ उपस्युत्थाय गोत्रैः स्वेरन्योन्यावद्ववाहवः ॥ कस्ममुच्चैर्जगुर्गुप्यतिः कालिंघास्नातुमन्वहं ॥ ५ ॥
नद्यां कदाचिदागत्य तीरे निक्षिप्य पूर्ववत् ॥ वासांसि कस्मंगां यंत्यो विजडुः सलिले मुदा ॥ ६ ॥ भगवा
स्तदभिप्रेत्य कस्मोयोगेश्वरेश्वरः ॥ वयस्ये रागतस्तत्र दत्तस्तत्कर्म सिद्धये ॥ ७ ॥ तासां वासां स्पृष्ट्वा दाम
नीपमारुह्य सत्वरं ॥ हसद्भिः प्रहसन्चालैः परिहासमुवाच ह ॥ ८ ॥ अत्रागत्याः वलां कामस्वस्ववासः
प्रगृह्यतां सत्यं बुवालिने नर्मयद्ययं व्रतकर्षिताः ॥ ९ ॥ नमयोदितपूर्ववाञ्छनतंतदिमेविदुः ॥ ए
कैकशः प्रतिष्ठं स देवो तसु मध्यमाः ॥ १० ॥

यः ॥ ११ ॥ योगेश्वराणामपीश्वर इति प्रत्येकं तादृशं नौरथ पूराणामर्थं दर्शयति ॥ तासां कर्मणः सिद्धये फल
दानायेति ॥ १२ ॥ नीपं धूलिकदं चालैः सह ॥ १३ ॥ हे अक्ला नोनर्मपरिहासः यस्माद्ययं व्रतश्रुताः ॥ १४ ॥ एकैकशो वा

॥ १० ॥
आगत्य स्वीकृतसहेवचानतत्रास्माकमाग्रह इत्यर्थः ॥

भा० द० पू० भोसाध्यः भवतीनामदर्शनमेव संकल्यो मनोरथः सचलज्जयायस्माभिरकथितोपिमया विदितः समयाऽनु
 मोदितः श्रुतः सत्यो भवितुमर्हति ॥ २४ ॥ अर्हतीति सभावतीत्याश्रित्येति को न भविष्यतीति सूचितं शोधमिहैव ता
 सांसायुज्यादिति भावः ॥ न कुत इत्यत आह ॥ न मयीति कामाय पुनः कामभोगाय विषयमहिम्ना कामस्यापिशं
 संकल्यो विदितः साध्यो भवतीनामदर्शनं ॥ मयानुमोदितः सोमो सत्यो भवितुमर्हति ॥ २४ ॥ न मया
 वेशितधियां कामः कामाय कल्पते ॥ भर्जिता कथिता धाना प्रायो बीजायनेत्यते ॥ २५ ॥ याता वलाव
 जं सिद्धामये मारं स्पथक्षपाः ॥ यदुद्दिश्य व्रतमिदं चैरुगार्यार्चनं सती ॥ २६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इ
 त्यादिष्टा भगवता लब्धकामाः कुमारिकाः ॥ ध्येयं त्वत्सत्यदां भोजं कच्छान्तिर्विविधमुर्वजं ॥ २७ ॥
 अथ गोपैः परिवृतो भगवान् देवकी सुतः ॥ वंदावना हुतो दूरचारयन् गणः सहाग्रजः ॥ २८ ॥
 दाघार्कतयेति मेष्ठ्याभिः स्वाभिरात्मनः ॥ आतपत्रायितान्नी च्यदुमाना हव्रजौ कसः ॥ २९ ॥
 निहेतुत्वादिति भावः ॥ कामा प्रगे हे दृष्टान्तः ॥ भर्जिता दग्धा कथिता यक्ता धाना यवादि ॥ बीजाय अंकुरे रु
 माये प्राय इति स्तेष्ठ्या पुनः प्रगे हे सूचयति ॥ क्रवादीनां तथा दर्शनात् ॥ २५ ॥ सिद्धाः पूर्णमनोरथाः ॥ तदा ह
 रमा आगामिनी क्षपा रात्री मया सह रं स्पथेति ॥ आय्यां कात्यायिनी सतीः सत्यः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ ॥

इति दोषत्वेनाच्युतेनाभिहितं विवस्त्रास्त्रवनं व्रतस्य च्युतिहेतुं मत्वा तस्य पूर्त्तिकामाः न दशोषकर्मणां तस्य
व्रतस्य अन्येषामशेषकर्मणां च साक्षात्कृतफलभूतं तमेव नेमुः यतः स एवावद्यमुक्त्वा पापमार्जकः ॥१९॥ २०॥
दृढमत्यर्थं प्रलब्धाः वंचिताः ॥ एतं विवस्त्रादित्यादिना ॥ त्रपयालज्जया च हापिताः ॥ अत्रागत्य स्ववासं सि ॥ इत्याग्र

इत्यच्युतेनाभिहितं व्रजावलामत्वा विवस्त्रास्त्रवनं व्रतच्युतिं ॥ तत्पूर्त्तिकामास्तदशेषकर्मणां
साक्षात्कृतं नेमुरवद्यमुक्तः ॥१९॥ तास्तथावनतादृष्टा भगवान् देवकीसुतः ॥ वासासिता
भ्यः प्रायश्चत्कुरुणास्तनतोषितः ॥२०॥ दृढं प्रलब्धास्त्रपया च हापिताः प्रसोभिताः क्रीडनव
चकारिताः ॥ वस्त्राणि वैवापहृतान्यथाप्यमुं तानाभ्यसूयन्प्रियसंगनिर्वृताः ॥२१॥ परिधा
यस्ववासं सिप्रेष्टसंगमसज्जिताः ॥ गृहीतचित्तानोचेलुस्तस्मिंस्तज्जायितेक्षणाः ॥२२॥ तासां
विज्ञाय भगवान्स्वपादस्पर्शकाम्यया ॥ धृतव्रतानां संकल्पमाह दामोदरो वलाः ॥२३॥

हेतुप्रसोभिताः ॥ उपहसिताः ॥ सत्यं ब्रुवाणिनो न मेत्वादिना क्रीडनवचकारिताश्च वद्वांजलिमित्यादिप्राय
श्चित्तश्लेननाभ्यसूयन ॥ दोषदृष्टानां पश्यन ॥२१॥ प्रेष्टसंगमेन सज्जिताः ॥ वशीकृताः ॥ अतो गृहीतचित्तः सत्य
नोचेलु ॥ गृहीतचित्तत्वमाह ॥ तस्मिन्कस्मैलज्जायितेक्षणाः ॥ लज्जाविलसिते ईक्षणे यासां ता इत्यर्थः ॥२२॥
दामोदर इति भक्तवात्सल्यं दर्शयति ॥ अवलाः प्रति ॥२३॥

भा० द० पू०
२९

कुमारिकाभ्यः पूर्वमेव तन्मर्माकुलतया अग्रहीत भोज्यानामेव निर्गमात्तत्तु धार्तरत्युक्तं ॥ ३६ ॥ इति श्री
हृदय मेहाविंशः ॥ ३२ ॥ त्रयोविंशतितोगोपैरनयांचोपदेशतः ॥ तत्पत्न्यसुगृहात्कस्मोदीक्षितानन्वेतापयत्
तस्याउपवनेकासंचारयंतं पशून्नुप ॥ कस्मरमावुपागम्य लुधार्तरिदमब्रुवन् ॥ ३६ ॥ इति श्रीमद्वा
गवतमहापुराणे दशमस्कंधे श्री कस्मयस्मना गमनं वा विंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ गोपाकवः ॥
रामराममहावीर्य कस्मदुष्टनिवर्हण ॥ एषा वैवाधते ह्यनस्तच्छांतिकर्तुमर्हथः ॥ १ ॥ श्री
शुक उवाच ॥ इति विज्ञापितो गोपैर्भगवान् देवकीसुतः ॥ भक्ताया विप्रभार्यायाः प्रसीद
न्निदमब्रवीत् ॥ २ ॥ प्रयात देवयजनं ब्राह्मणं ब्रह्मवादिनः ॥ सत्रमांगिरसनामद्यासते स्वर्ग
काम्यया ॥ तत्र गत्वोदनं गोपायाचतास्मद्विस्मृताः ॥ कीर्तयंतो भगवत आर्यस्य मम चा
भिधाम् ॥ ३ ॥ इत्यादिष्टा भगवता गत्वा याचत तैस्तथा ॥ कृतं जलपुटं विप्रान्दंडवत्पतितान् भुवि
भक्ताया इत्येकवचनं सद्यसायुज्याभिप्रायेण ॥ २ ॥ ३ ॥ ननु गोपादातारो न तु याचका इति चेन्न त्राह ॥ ५ ॥
अस्मद्विस्मृताः श्रीवाभ्यां प्रहिताः संतो याच ॥ ४ ॥ युष्माकं कातत्रलज्जाननुतथाप्यपात्रत्वादस्माकं किमि

निरास्यंतीति चेन्न त्राह ॥ अस्मद्विस्मृताः कीर्तय
त इति ॥ ४ ॥ ५ ॥
२९

नक्त्यानुकं यंकन्यास्तास्तद्विजितयज्वनं पत्यनुग्रहतस्तेषां महत्कर्ममहामदं विप्रभार्यानुग्रहाय यज्ञ
 वादगच्छन् विशालाकाठिन्यमभिप्रेत्य तेभ्योपिद्रुमाः श्रेष्ठा इति तानभिनेदतिचतुर्भिः पश्यते तिरुहोतक
 कस्मादयो गोपा एतान्द्रुमान् पश्यत परार्थमेव एकांतेन जीवितं येष्वातान् तदा ह वातवेषादनस्वयंसह
 हतो ककसहे श्रंश श्रीदामन्सवलार्जुन विशालर्षभतेजस्विन् देवप्रस्थवरूथप पश्यते तानमहा
 भागान् परार्थेकांते जीवितान् वातवर्षतिपहिमान्सह तो वारयन्ति नः ३० अहो येषां वरं जनसर्वे प्राण्यु
 पजीवनं सुजस्येव येषां वै विमुखा याति नार्थिनः ३१ पत्रपुष्पफलधायामूलवल्कलदारुभिः ३२
 धनिर्यासभस्मास्थितो कौः कामान्ति तन्वते ३३ एतावज्जनसाफल्यं देहिनामिह देहिषु प्राणैर
 र्थे हि यावाचा श्रेय एवाचरत्सदा ३४ इति प्रवालस्तव कफलपुष्पदलोत्करैः तरूणां नम्रशाखानां
 मध्येन यमुना गतः ३५ तत्र गाः पापयित्वा पः सुमृष्टाः शीतलाः शिवाः ततो नृपस्वयंगोपाः कामं स्वादुः
 पयुर्जसम् ३५

माना अस्माकं वास्यन्ति ३६ सजनस्य कपालो रर्थिन इव ३७ निर्यासो घनरसः तो कनाः पल्लवाद्यंकुराः ३८ ३९
 इत्यभिनेदन् प्रवालादि समूहेन तशाखानां तरूणां मध्येन यमुना प्राप्ताः ३८ ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ५९

भा० द० पू०
२२

लौकिकी गतिमिति नदिका यार्थिनो निर्विद्युते को वा याव केन पराभूयत इत्यादि लो क संस्थिति दर्श
यन १२ केवलं देहे न गृहे वसेति धिया तु मय्यवापिता यतो मु यिस्त्रिंशो अतो दास्यंतीति १३ अविता
प्रेषिता १४ सहस्रसंगोपालैः सह १५ तत्कथा क्षिप्रमनस्त्वात् तद्दर्शनोत्सुकाः अत एव तमुपागतं श्रुत्वा जातसंभ्रमा
न ते यदंगमिति प्रोचुर्ननेति च परंतप गोपा निगराः प्रत्येत्य तथोचुः कस्मै रामयो ११ नदण क एयं भग
वान्प्रहस्य जगदीश्वरः व्याजहार पुनर्गोपा न्दर्शयन् लौकिकी गतिं १२ मां ज्ञापयत पत्नीभ्यः संसंक
षणमागतं दृश्यं तिकाममन्त्रवः स्त्रिधाम श्रुषिता धिया १३ गत्वा य पत्नीशालायां हृष्टा सीनास्व
लेकताः नत्वा द्विजसती गोपाः प्रश्रिता इदमब्रुवन् १४ नमो वो विप्रपत्नीभ्यो निबोधत वचोसिनः
इतो विदूरे चरता कस्मै न देषिता वयम् १५ गता श्रारथे संगोपालैः सरामोदरमागतः बुभुक्षितस्य तस्यान्नं सा
नुगस्य प्रदीयतां १६ श्रुत्वा श्रुतमुपायांत नित्यं तद्दर्शनोत्सुकाः तत्कथा क्षिप्रमनसो बभूवुर्जातसंभ्रमाः १७
चतुर्विधं वंदु गुरुमन्नमादाय भाजनेः अभिसेसुः प्रियसर्वाः समुद्रमिव निम्नगाः ॥ ॥
वभवुरिति १८ भक्ष्यभोज्यलेद्यचोषभेदैश्चतुर्विधं वंदु गुरुं संस्कारविशेषैर्वहवोगुणारससौरभ्यादयो यस्मि
न्तत्तत् भोजनैः अमन्त्रैः भांडैर्वापत्यादिभिर्नार्यामाणः अपि प्रियं श्रीकृष्णं अभिसेसुः अभिजग्मुः अप्रतिबंधेह

ज्ञातः समुद्रनिम्नगा इवेति ॥

२२

अविदूरेवर्तमानोसंतोवोयदन्ततत्संतःवःओदनंश्रद्धाचयद्यस्तितर्हियच्छतेति॥७॥दीक्षितावयमभोज्या
नाइतिवेदिष्यंतीतिसयमेवाशंक्याह॥दीक्षायाइति॥दीक्षारभ्यश्रुनीष्टमीयपश्चात्तमात्पूर्वदोषः॥न॥ततोः
न्यत्रतथासोत्रामण्यश्चान्यत्रन्यदो॥८॥हृद्रेस्वर्गाद्यावाग्नामात्रयेषाते॥भरीणिक्लेशाधिकानिकर्माणि

हेभूमिदेवाःशृणुतहस्मस्यदेशकारिणः॥प्राप्तानजानीतमद्रंवेगोपान्नागरामुचोदितान्॥दिगा
श्रायंतावविदूरेओदनंरामाच्युतौवोलषतौबुभुक्षितौ॥तयोर्दिजाओदनमर्थिनोर्यदिश्रद्धावे
वोयच्छतधर्मवित्तमाः॥९॥दीक्षायाःपशुसंस्थायाःसोत्रामण्योश्चसत्तेमाः॥अन्यत्रदीक्षितस्या
पिनान्नमश्नन्निदुष्यति॥८॥इतितेभगवद्याश्चाष्टएवतोपिनशुश्रुवुः॥हृद्राशाभूरिकर्मा
णोवालिशावृद्धमानिनः॥१०॥देशकालःपृथग्द्रव्यमंत्रतंत्रविजोऽग्नयः॥देवतायजमानश्चक्र
तुधर्मश्चयन्मयः॥तंत्रह्यपरमंसाक्षाद्गवतमधोक्षजं॥मनुष्यदृष्ट्यादुष्प्रज्ञामत्यात्मानोनमे

निरे॥१०॥
येषांतेऽतोऽज्ञाःवृथाज्ञानवृद्धाइतिमानवतः॥११॥ननुकर्मक्रममुल्लेख्यादेशकालेऽन्यार्थमन्नमन्यसौ
कथंदेयंतत्राह॥देशइति॥पृथक्चरुपुरोडाशादिद्रव्यमंत्रप्रयोगधर्मोऽपूर्वमनुष्याऽयमितिदृष्ट्यामत्या
त्मानो॥देहाभिमानिनोब्रह्मणोवयंमहांतइतिमन्यमानाः॥१०॥

भा० ६० पू० हे महाभागः वः स्वागतं शुभभागमनं तदाह यद्यस्मात्प्रतिवर्तिरस्कारेण अस्माकं दिदृक्षया प्राप्ता इति इदं व
६३ उपपन्नं युक्तमिति वा २२ युक्तत्वमाह नन्विति आत्मप्रिये आत्मा वप्रियश्च तस्मिन् मयि कुशलाः विवेकिनः
अतएव स्वस्यात्मनोऽर्थं पुरुषार्थं पश्यन्ति ये ते यथा यथा वदन्ति कुर्वन्ति यथा वत्त्वमाह अद्या साक्षात्

श्रीशुक उवाच ॥ स्वागतं वो महाभाग आस्यतां करवामकिं यन्नो दिदृक्षया प्राप्ता उपपन्नमिदं हि
वः २२ नन्वहामयि कुर्वन्ति कुशलाः स्वार्थदर्शनाः ॥ अहेतुक्यव्यवहितो भक्तिमात्मप्रिये यथा २३
प्राणबुद्धिसनः स्वात्मदारापत्यधनादयः ये संपर्कोत्पि या आसंसतः को न्वपरः प्रियः २४ तद्या
तदेव यजनं पतयो बोद्धिजातयः स्वसंत्रणारयि ष्यन्ति युष्माभिर्गृहमेधिनः २५ **पत्न्य ऊचुः ॥**
मेवं विभोऽर्हति भवान् गदितुं नृणां संपत्तं कुरुष्व निगमंतवपादमूलं ॥ प्राप्ता वयं तुलसिदामपदा
वसष्टकेशं निबोढमतिले ध्यसमस्तबंधून् २६ ॥

अहेतुः अहेतुक्यव्यवहितो फलभिसंधिरहितो अतएवाव्यवहितो नितरां २३ आत्मनः सर्वतः प्रेष्टुमुपपादयति
प्राणिति स्वाज्ञातयः आत्मा देहः एते सर्वे यत्संपर्कतः यस्याध्यासेन उपकरणत्वेन वा २४ तत्तस्मात्कृतार्थं ययं
यातदेव यजनं यज्ञवाटगच्छतः ॥ ननु कृतार्थं किमिति यास्याम इति चेदत आह पतय इति पारयि ष्यन्ति एती
नामनुग्रहायेत्यर्थः २५ नृणां संपत्तं कुरुष्व निगमंतवपादमूलं न मे भक्तः प्रणश्यतीति वेदेवा न स पुनरावर्तत इति प

प्रवृत्तयः पिदन्ते वदुः मानेन केशो निबोढ
दासी भवितुं ३६

अत्र हेतुः भगवतीति शीघ्रं वदुः कालं श्रुतेन श्रवणेन धत्त आशयो याभिस्ताः ॥ १८ ॥ तथा गताः सत्योददृशुः हि
रण्यवत्पारिधिः परिधानं यस्य तं पितावरमित्यर्थः ॥ वनमाल्यवहं धातुभिः प्रवालैश्च नटवद्वेषो यस्य तं ॥ अनुव्र

मि

निपिध्यमानाः पतिर्धर्तुः भिवंधुभिः सुतैः ॥ भगवत्युत्तमश्लोके शीघ्रं श्रुतधृताशया ॥ १९ ॥ य
मुनोपवने शोकं न वपुस्त्रवमंडितं ॥ विचरंतं दृतेर्गोपैः सागुजंददृशुः स्त्रियः ॥ श्यामं हिरण्य
परिधिं वनमाल्यवहं धातुप्रवालनटवेषमनुव्रतांसे ॥ विन्यसहस्तमितरेण धुनानमव्रं क
र्णोत्पलालककपोलमुखान्नुहास ॥ २० ॥ प्रायः श्रुतप्रियतमोदयकर्णपूरैर्यस्मिन्निमग्नम
नसस्तमयाच्चिरंध्रैः ॥ अंतःप्रविश्य सुचिरं परिरभ्यतापं प्राज्ञं यथाभिमतयो विजकुर्नरे
द्र ॥ २१ ॥ तास्तथा त्यक्तसर्वांशः प्राप्ता आत्मदिदृक्षया ॥ विज्ञाया खिलदृष्ट्या प्राह प्रहसिताननः ॥ २२ ॥

तस्य सख्युरंसे विन्यसो निहेतो हस्तो येन तं इतरेण हस्तेन लीलयान्धुनानं भ्रामयंतं ॥ कर्णयोरुत्पले यस्य ॥ अलकां कपो
लयो यस्य मुखान्नुहासा यस्य त्वं च तं च ॥ २३ ॥ अंतरेण पिलयेन सामं रसमाह ॥ प्राय इति वदुः श्रुताय प्रियतमस्य उदय
उत्कृष्टास्त एव कर्णपूरः कर्णपूरयंति कृतार्थौ कुर्वंतीति तथोक्तेः ॥ कर्णभरणे रिति वा यस्मिन् श्रीकृष्णे निमग्नमनसः
आविष्टचेतसस्तलोचनद्वारेणः प्रवेश्य सुचिरमुपगम्य तापं जकुः ॥ अभिमतयोः हं वदन्तयः ॥ प्राज्ञसु सुप्रिसाक्षिण्य
रिरभ्यतस्मिन् लयप्राप्य येति ॥ २४ ॥ अखिलदृष्ट्या सर्वबुद्धिसाक्षीतास्तथा प्राप्ती विज्ञायापि तथेत्येतद्विरुद्धं

ति ॥ यत्कसर्वप्राः त्यक्ताः सर्वा आशयाभिस्ताः केवल
मात्मनः स्वस्य वदिदृक्षयेति ॥ २१ ॥

भा० ६० पू०
२४

अनुशीलयनं अनुकर्तनं गोपोगोपीनामिति कर्मणि षष्ठी रूपवाक्यतैः रूपेण वाच्यवाक्यतैश्चरमयनं मानसं
यितुं रे मे इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ अनुस्मृतिप्रकारमाह नरानुकरणं वक्तुं विश्वेश्वरयोः यो वाः ॥ यत्तु अहं महं ते वतः ॥ तत्कृतो ग
मेव यमित्यनुस्मृत्येति ॥ ३४ ॥ तदा च भाष्यं गुरुं देवमानयंतो भगवद्भक्तिरहितमात्मानं च निन्दन्ति त्यादुः ॥ ३५ ॥
एवं लीलानरवपुर्नलोकमनुशीलयन् रे मे गोपोगोपीनां रमयन् रूपवाक्यतैः ॥ ३३ ॥ अथानुस्म
त्यविप्राप्तं अन्ततपनकृतागमः ॥ यद्विश्वेश्वरयोः यो वा महन्मनु विडुं वयोः ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा स्त्रीणां भग
वत्किं स भक्तिमलौकिकी ॥ आत्मानं च तया हीनमनुतप्ताव्यगर्हयन् ॥ ३५ ॥ धिग्जनमनस्त्रिच
यत्तद्विग्रतं धिग्वदुज्जतां ॥ धिक्कुलं धिक्क्रियादाह्यविमुखाये त्वधोक्षजे ॥ ३६ ॥ नूनं भगवतो मा
यायोगिनामपि मोहिनी ॥ यद्वयं गुरोर्नृणां स्वार्थं मुद्यामहे द्विजाः ॥ ३७ ॥ अहो पश्य तनारीणा
मपि कुलं जगद्गुरो ॥ दुरंतभावो विध्यन्मृत्युपाशान् गृह्णामि धाम् ॥ ३८ ॥
ति ॥ अलौकिकी लोकातीतां ॥ ३५ ॥ त्रिवृत् ॥ शौलं सावित्रं देह्यमिति त्रिगुणितं जन्मव्रतं ब्रह्मचर्यं ॥ क्रिया
कर्मणि ॥ दाह्यं च ॥ क्रियादाह्यमित्येकवापदं धिग्धिगि ॥ त्यधि क्षेपे ॥ यवयमधोक्षजे विमुखास्तेषां नायज्ज
न्मादित सर्वधिग्धिगिति व्यगर्हयन्नित्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ यो विध्यन् ॥ अस्मिन् तं दुरंतभावमिति पश्यतेति

॥ ३४ ॥
॥ ३४ ॥

वा

किंच न गृह्णन्ति नोऽस्मान् देवैरिदं कामलोभपापादिदमन भवतः पादाग्रयोः पतितदेहानां अन्यास्वर्गा
दियातिरपि न भवेत्तत्तस्मात्त्वदास्यमपि विधेहीति ॥ २७ ॥ मया उपेताः अनुज्ञाताः प्रत्यक्षदेवान् प्रदृश्या
ह देवा अपीति ॥ २८ ॥ अथापि तां त्यक्तुं न शक्नुमरतिचेतत्राह नेति ॥ प्रीतये सुखाय अनुरागाय स्नेहदेइये ॥ अ
गृह्णन्ति नो न पतयो पितरौ सुतान् भ्रातृबंधुसुहृदः कुत एव चान्ये ॥ तस्माद्भवत्प्रपदयोः पतितात्म
नो नो नान्या भवेद्गतिरिदं मतद्विधेहि ॥ २९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पतयेन्नाभ्यसूयेरन पितृभ्रातृसु
तादयः लोकाश्च यमयोपेता देवा अप्यनुमन्तते ॥ ३० ॥ न प्रीतयेः नुरागाय ह्यंगसंगो नृणां मिह तन्म
नो मयि युजानां अचिरान्मासवाप्यथ ॥ ३१ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्त्वा विप्रपुत्रस्तथा यज्ञवाटं पुन
र्गताः ते चानसूयवः स्वाभिः स्त्रीभिः सत्रमपारयन् ॥ ३२ ॥ तत्रैका विधत्ता भर्त्रा भगवंतं यथाश्रुतं ॥
हृदोपगुह्य विजहौ देहं कर्मानुबंधनं ॥ ३३ ॥ भगवानपि गोविंदस्तेनैवान्नेन गोपकान् चतुर्विधेन
शयित्वा स्वयंचतुर्भुजे प्रभुः ॥ ३४ ॥

गसंगः अंगाभ्यां संगः ॥ ३५ ॥ अनसूयवः ॥ अदोषदृष्टयः ॥ ३६ ॥ देहमिति ॥ तदीयं देहम् ॥ तत्र विह
य यच्चैतन्येन भगवंतं प्रापेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रामराम रामराम ॥ ३९ ॥ ४० ॥ रामराम रामराम ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

भा० द० पू०
२५

४६ नचाचलनतयोर्दर्शनायनजगमुः ॥ ४७ ॥ इति श्रीदशमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ चतुर्विंशोऽहं द्रस्यमखं व्यावर्तते
तुभिः ॥ कृत्स्नः प्रवर्तयामास गवर्धनमखोत्सवं ॥ भूतसराणां क्रियागर्वे निरस्य स्वः सुरेषु च ॥ मघवन्मदभंगाय तनम
सर्वेन आद्यः पुरुषः समाया मोहितात्मनां ॥ अविज्ञातानुभावानां क्षंतुमर्हत्यतिक्रमं ॥ ४८ ॥ इति स्वा
द्यमनुस्मृत्य कृत्स्नेन कृतहेतुताः ॥ दिदृक्षुर्बोव्रजमथ कंसाद्रीतानचाचलन ॥ ४९ ॥ इति श्रीमद्रा
वते महापुराणे दशमस्कंधे विप्रपत्न्युपचर्यो गृहणं त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥
भगवानपि तत्रैव वलदेवेन संयुतः ॥ अपश्यन्निवसन् गोपानि द्रयागृहं तोद्यमानः ॥ तदभितोः
पि भगवान्सर्वीत्मा सर्वदर्शनः ॥ प्रश्रयावनतोऽप्यहं हृदयान् देपुरोगमान् ॥ २ ॥ केथ्यतां मे पि
तः कोयं संभ्रमो वतु पागतः ॥ ३ ॥ किं फलं कस्य चोद्देशः केन वा साध्यते मुखः ॥ एतद्ब्रूहि महा
खंसेन्यवारयत ॥ ब्राह्मणः कंसाद्रीतः ॥ साश्रमस्थ एव भू
गवंतमभजत ॥ भगवानपि तत्रैव निवसन् ॥ इन्द्रयागं कृत्वा तोद्यमानं गोपानपश्यदिति संबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वृथा
संभ्रमो भवति मखोयस्मिन्नित्येवं चेत्किमत्र फलं को देवता केनाधिकारिणा ॥ केन वा साधनेन साध्यते ए

यद्वा तव
यद्वा तव
महान् कामो मम प्रवर्तयते ॥ ४ ॥
महान् कामो मम प्रवर्तयते ॥ ४ ॥
२२

द्विजातिसंस्कारउपनयनं क्रियाः संध्योपासनादयः ॥३९॥ ४०॥ ४१॥ स्वात्मदोषापवर्गेण चंचल्यगर्वादित्यो

नासां द्विजातिसंस्कारो न निवासो गुणवपि ॥ न तपो नात्ममीमांसा न शौचं न क्रियाः शुभाः ॥ अथा
पिद्युतमश्लोके रुसे योगेश्वरेश्वरे ॥ भक्तिर्देहानवास्माकं संस्कारादिमतामपि ॥३९॥ ननु स्वार्थवि
मूढानां प्रमत्तानां गृहे हया ॥ अहो नः स्मारयामास गोपवाक्यैः सतां गतिः ॥४०॥ अन्यथा पूर्णकामस्य
केवल्यया शिषां पते ॥ ईशितव्यैः किमस्माभिरीशस्येतद्विडुं वनं ॥४१॥ हित्वा न्या न जने यं श्रीः पदं
स्पर्शशयाः सकृत् ॥ स्वात्मदोषापवर्गेण तद्याज्जाजनमोहिनी ॥४२॥ देशकालः पृथग्द्रव्यं मंत्रं
त्रैलोक्यैः नयः ॥ देवतायजमानश्च कर्तुं धर्मश्च यन्मयः ॥ स एव भगवान्साक्षाद्दृष्टुं योगेश्वरेश्व
रः ॥ जातो यद्वित्याश्रममद्यपि मूढानविग्रहे ॥४३॥ अहो वयं धन्यतमा येषां न स्तादृशी स्त्रियः भ
क्त्या यासां मेति जीता अस्माकं निश्चलाहरो ॥४४॥ नमस्तस्मै भगवते कृष्णाय कुरु मे धर्मं यन्मा
या मोहितधियो भ्रमामकर्मवर्त्तसु ॥४५॥

न ॥४२॥ इत्याश्रम एव सर्वत्र श्रुतवन्तो वयं हितथापीति ॥४३॥ ४४॥ ४५॥ रामा राम राम राम राम राम

भा. द. पू.
२६

उपजीवेति जीविकां कल्पयति धर्मार्थकामसिद्धये न नुरुपादिभिः जीवेति किमिदं एतच्चाह पुंसा मिति भो मय
ससाधकः पर्जन्या विना कृष्यादिवैफल्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ इन्द्राय मन्युं जनयन्निति कोपजननद्वारा गर्वपूर्व
ताद्रिद्रमवतारयितुं देवतानिराकरणं न त्वयमेवाभिप्राय इत्यर्थः ॥ १३ ॥ प्रथमे तावत्कर्मवादेन देवान्निराकरो
तच्छेषेणोपजीवेति त्रिवर्गफलहेतवे पुंसां पुरुषकाराणां पर्जन्यः फलभावनः ॥ ११ ॥ य एवं विसृजे
छर्म्मपां पर्यागतं नरः कामास्त्रिभा इन्द्रादृषास्वैनाप्नोति शोभनं ॥ १२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ व
चो निशम्य नन्दस्य तथा न्येषा व्रजो कसा ॥ इन्द्राय मन्युं जनयत् पितरं प्राह केशवः ॥ १३ ॥ श्रीम
गवानुवाच ॥ कर्मणा जायते जंतुः कर्मणो व विलीयते ॥ सुखं दुःखं भयं क्षेमं कर्मणो वाभिप
द्यते ॥ १४ ॥ अस्ति चेदीश्वरः कश्चित्फलरूपं कर्मणः कर्त्तारं भजते सोऽपि न ह्यकर्तुः प्रभुर्हि
ति कर्मणोति ॥ १४ ॥ ननु जडात्मणः केवलात्कथं फलसिद्धिः स्यात् ॥ अहो अशीलितमीमांसा ॥ सः ॥ १५ ॥
सानां स्वमतिविलसितश्रद्धा कर्मणा फलकारणत्वे वचनतोऽध्वगतं किंततोऽनुपपन्नं नाम केचित्पु
नरतिसाहसमीताः ॥ कर्म परतंत्रमीश्वरमन्यते तन्मत्तमन्त्य निराकरोति ॥ अस्ति चेदिति ॥ स्वयं कर्मणि
रलिप्ताऽन्येषां कर्मणा फलरूपी फलदाता कर्त्तारं भजते ॥ तत्कर्मफलदानेन ॥ १५ ॥

जीवानो १

२६

तस्मीं स्थितं नंदं प्रत्याह ॥ नेति ॥ सर्वात्मनां सर्वत्रात्मदृष्टीनां ॥ अतएव न विद्यते स्वपर इति दृष्टिर्येषां ॥ इति स्वपरह
 द्यभावादेव न तदेव मित्रादयोऽप्येषां संतीत्याह ॥ मित्रेति ॥ न मित्रसु दासः ॥ उदासीना विद्विर्चयेषां कृत्यस
 कर्मनगोपनीयं किंचिदस्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥ सत्याय भेददर्शने उदासीनः ॥ शत्रुवद्व्यं ॥ आत्मतुल्यत्वात्सुहृन्मित्र
 न हि गोप्यं हि साधूनां कृत्यं सर्वात्मना मिदं ॥ अस्त्यस्वपरदृष्टीनाम मित्रो दासविद्विषां ॥ ५ ॥ उदासीने
 रिवेद्व्यं आत्मवत्सुहृदुच्यते ॥ इति ज्ञात्वा ज्ञात्वा च कर्माणि जनोपमनुतिष्ठति ॥ विदुषः कर्मसिद्धिः स्या
 दयथाना विदुषो भवेत् ॥ ७ ॥ तत्र तावत्क्रियायोगो भवतां किंचिच्चारितः ॥ अथवा लौकिकस्तन्नेष्टतः सा
 धुभरणतां ॥ ८ ॥ नंद उवाच ॥ पञ्जन्यो भगवानिन्द्रो मेघास्तस्यात्ममूर्तेयः ॥ तेऽभिवर्षति भूतानां
 प्रीणनं जीवनं पयः ॥ ९ ॥ तं तावद्यमन्ये च वासुचापतिमीश्वरं ॥ द्रव्यैस्तद्रेतसा सिद्धयं जितं कृतुमि
 दं नर्वर्जनीय इत्याह ॥ उदासीन इति ॥ किंच ॥ सुहृद्भिः सह विचार्य ज्ञात्वा च कर्मक ॥ नराः ॥ १० ॥ ना
 र्तेयं ॥ न गतानुगतिकमात्रेण त्याह ॥ ज्ञात्वा च ॥ तत्र विदुषो यथावत्कर्मफलं स्यात् ॥ तथा विदुषः ॥ भवता
 अयं क्रियायोगः शास्त्रतो विचारितः ॥ प्रवृत्तः लौकिक आचारः प्राप्नोति साधुसोपपन्निकं भरणं कथातां ॥ ८ ॥ आच
 राप्राप्त एव भवेति ॥ सहैककमाह ॥ पञ्जन्य इति ॥ आत्ममूर्तेयः ॥ प्रिया मूर्तेयः ॥ तत्किमतः आह ॥ तदिति ॥ ९ ॥ तमिंद्रं वा

नंद उवाच ॥ तद्रेतसा तद्विषयसा ॥ १० ॥

भा० ६४ हेतुवलेनैव विपक्षे दोषमाह॥ आजीवेति उपजीवेति उपजीवति सेवते॥ २४॥ सवृत्तिवत्कुंठष्टांतत्वेन
 ६९ वर्णानां वृत्तिभेदमाह॥ वर्तेति॥ वृत्त्याणां वेदाध्यापनादिना॥ २५॥ वैश्यवृत्तेऽपि त्रिविध्यमाह॥ कृषीति॥ कृ
 षिवाणिज्यसहितागारक्षारक्षकुशीदं॥ वृद्धिजीवनं तु चतुर्थं॥ २६॥ अनुगवामपीति वृत्तिर्महेंद्राधीने
 आजीवे कतरं भावं यस्त्वन्यमुपजीवति॥ न तस्माद्विदते दोमंजारां नार्यसती यथा॥ २७॥
 वर्तेत वृत्त्याणां विप्रो राजन्योरक्षया भुवः॥ वैश्यस्तु वा त्रया जीवे च द्रुहजसे वया॥ २८॥
 कृषिवाणिज्यगोरक्षाकुशीदं चतुर्थं मुच्यते॥ वात्ता चतुर्विधा तत्र वयं गोवृत्तयोगनिशं॥ २९॥ स
 त्तरजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यं हेतवः॥ रजस्येत्यद्यते विषमन्योन्यं विविधं जगत्॥ ३०॥ रज
 सा चोदिता मेघा वर्षत्यं वृत्तिं सर्वतः॥ प्रजास्तैरेव सिद्ध्यति महेंद्रः केकरिष्यति॥ ३१॥
 वेत्याशं क्यनिरीश्वरसांख्यमताश्रयेण निराकरोति सत्त्वमिति श्लोकद्वयेन॥ अन्योन्यं स्त्रीपुरुषयो
 गोना॥ ३२॥ सर्वत्रोति समुद्रशिलोषरादिष्वपि वृष्टिदर्शनात्॥ न प्रेक्षा पूर्वकत्वं वृष्टेरिति भावः॥ तैरेव मे
 घैरेव सिद्ध्यति जीवन्ति॥ ३३॥

अतः कर्मण्यवफलसिद्धेस्तत्पारतंत्र्येण च अजागलस्तनुत्यत्वात् न देवतया कृत्यमित्याह किं
 द्रेणेति ननु कर्मणो प्रवृत्तिरित्याम्यपेक्षयेव कथं सर्वथा देवताया अतुप्रयोग इत्याशंक्याह स्वभा
 वविहितमिति स्वभावेन प्राक्कनेन संस्कारेणैव विहितं यत्कर्म तदन्यथा कर्तुमनीशेन १६ एतद्विदुषो
 न्ति स्वभावत इति प्रवृत्तेः संस्काराधीनत्वात् किं संतर्प्यामिणेत्यर्थः १७ तस्मात्स्वभावतो निष्पन्नस्य क
 किमिद्रेणेह भूतानां संस्वकर्मानुवर्तिनां अनीशेनान्यथा कर्तुं स्वभावविहितं नृणां १८ स्व
 भावतत्रो हि जनः स्वभावमनुवर्तते स्वभावस्थमिदं सर्वं स देवा सुर मानुषा १९ देहानुच्चाप
 चानजंतुः प्राप्योत्सृजति कर्मणा शत्रु मित्र मुदासीनः कर्मैव गुरु शीघ्ररः २० तस्मात्संपूज
 येत्कर्म स्वभावस्थः स्वकर्मैकत २१ अजसायेन वर्तते तदेवास्थ हि देवतम् २२
 म्मण्यव सर्वकारणत्वात् कर्मैव पूज्यमित्याह देहानिति सार्धेन २३ संपूजयेत् संमानयेत् न
 नु देवतो देशेन द्रव्यत्यागात्मकत्वात् कर्मणः कथं देवतां विना सिद्धिरित्याशंक्या कर्मो गमात्रं दे
 वतेति पक्षमुपसंहरन्निवहेतुवादमाश्रित्यान्यमेव शैलगवादिरूपां देवतां समर्थयते अजसेति २४

भा० द० पू
१८

सर्वान् शिरः कं पे नानु मो दय न्ना ह गो ब्राह्मणाद्रीणा मिति मद्यं मम च ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ विचलिता नां धमा
पितृ तानां च हिते हितानां धनुते अथ नयते श्रीमदेनयस्तं भोगवत्सं दे विचलितानां प्रत्याह अहं च
तद्द्रव्येण तेन सहैद्रमखद्रव्येण गिरिदिज्ञान प्रतियथा यथं वली नुपहृत्य दत्त्वा ॥ आदताः सादराः ॥ अ
एतन्मम मतं तात क्रियतां यदि रोचते ॥ अयं गो ब्राह्मणाद्रीणां मद्यं च दयितो मखः ॥ ३१ ॥ श्री
मुकउवाच ॥ कालात्मना भगवता शक्र दर्प्य जिघांसता ॥ प्रोक्तं निशम्य नंदाद्याः साध्वग
कृतं तद्वचः ॥ ३२ ॥ तथा च वादधुः सर्वं यथाहमधुसदनः ॥ ३३ ॥ वाचयित्वा स्वस्त्ययनं तद्द्रव्येण
गिरिदिज्ञान ॥ ३४ ॥ पहत्य वली सर्वानादता यदसंगवां गोधनानि पुरस्कृत्य गिरिचक्रैः प्रद
क्षिण ॥ अनास्य नडुद्युक्तानि ते चारुह्य सुलंकृताः गोप्यश्च कृत्स्नवीर्याणि गायं त्ये सहिजा
शिषः ॥ ३५ ॥ कृत्स्नस्त्वेत्येतमं रूपं गोपविश्रंभरांगतः ॥ शैलोस्मीति बुवन्भूरिवलिमादहहव
नडुद्युक्तानि ॥ उत्तमानडुद्विर्युक्तानि ॥ सहिजा शिषः ॥ द्विजा श्रीभिः सहिताः ॥ ३४ ॥ पुः ॥ ३५ ॥
गोपविश्रंभरांगोपानां विंशो सजनकरूपंगतः ॥ प्राप्ताः सन् वलिमुपहारमादत्त अभक्षयत् ॥ ३५ ॥ १८

तथापि योगक्षेमार्थं देवताऽपेक्षेति चेदत आह ननः पुर इति पुरः पत्तनानि जनपदादेशाः ॥ अस्माकं यो
गक्षेमहेतुः वनशैलद्वय एवेति भावः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणानां पिसंगृह्णन्निगमयति तस्मादिति स्वयमुत्पत्ति
तया गकल्पनामाह यद्द्रुमखसभागरतिसावर्षं पंचभिः संभाराः साधनानि ॥ २६ ॥ सपत्नीं पायसं कं व

ननः पुरे जनपदानग्रामानगृहावयं वनो कसस्तातनित्यं वनशैलनिवासिनः ॥ २५ ॥ तस्माद्वं
ब्राह्मणानामद्रेश्वारभ्यतां सखः यद्द्रुमयागसंभारास्तैरयं साध्यतां सखः ॥ २६ ॥ पच्यतां विविधाः
पाकाः स्रपांताः पायसादयः संयावापूपशकृत्यः सर्वदोहश्च गृह्यतां ॥ २७ ॥ द्रुयतां मग्नयः
सम्यग्ब्राह्मणैर्व्रतवादिभिः ॥ अन्नं वक्रगुणं तेभ्यो देयं बोधेनुदक्षिणाः ॥ २८ ॥ अन्येभ्यश्चाश्व
वाङ्गालपतितेभ्यो यथाहृतः यवसंचगवांदत्वागारयेदीयतां वलिः ॥ २९ ॥ खलंकताभुक्तं व
तः खनुलिप्राः सुवाससः प्रदक्षिणां च कुरुत गोविप्रानलपर्वतान् ॥ ३० ॥

लेपयसिपक्वं संयावादयोगो धर्मादिविक्रीपाः कमश्चसूपपायसयोः श्रुत्या दोस्यार्थतोऽन्येषां पाव
तः ॥ २५ ॥ यागशेभार्थं श्रद्धेत्यादनार्थं चाह ॥ द्रुयतामिति धेनुदक्षिणाः धेनुसहितादक्षिणाः ता एव वा
दक्षिणाः ॥ बोधेयुष्माभिः ॥ २८ ॥ यवसंचरां ॥ २९ ॥ ३० ॥

भा० ६०
६५
ति १

देवहेतुनं॥ देवस्य सममावज्ञा॥ अदृष्टैः असमर्थैः कर्ममयैः क्रियातिवृत्तैः अतएव नामनौ निभैः
नाममात्रेण यानाव इति व्यवक्रियंते॥ तत्सदृशैः आन्वीक्षिकीमात्मानुस्मृतिरूपां॥ तथा वाचालं
वदुभाषिणं॥ वालिशं शिषुं पंडितमानिनं॥ पंडितमन्यं॥ अतस्तद्व्यमविनीतमिति निंदायां योजितां
इस्य भारती श्रीकृष्णसौ॥ तथा हि वाचालशस्त्रयोनिं॥ वालिशमेव सपिशिवन्तिरभिमानिनं स्तब्धं
अहो श्रीमदमाहात्म्यगोपानां काननौकसां॥ कृष्णमर्त्यमुपाश्रित्य ये च कुरुदेवहेतुनं॥ अय
थादृष्टैः कर्ममयैः कुरुभिनीमनौ निभैः॥ विद्यामान्वीक्षिकीद्विजातितीर्षन्ति भवार्णवं॥ ४॥
वाचालं वालिशं स्तब्धमज्ञं पंडितमानिनं॥ कृष्णमर्त्यमुपाश्रित्य गोपामे च कुरुप्रियं॥ धृयेषां
श्रिया वालिप्रानां कृष्णेन ध्यापितात्मना॥ धुनुत श्रीमदसंभं पश्यन्त्यतस्तत्तयं॥ ५॥ अहंचेराव
तं नागमारुद्यानुव्रजं व्रजं॥ मरुद्गणैर्महावीर्यैर्नंदगोष्ठिजासया॥ ७॥
अन्यस्य वंशस्य भावादनमं॥ अज्ञं नास्ति ज्ञोयस्मात् सर्वज्ञमित्यर्थः॥ पंडितमानिनं ब्रह्मविदां वदुमाननी
यं॥ कृष्णसद्वानंदरूपं प्रवृत्तमर्त्यं तथापि भक्तवात्सल्येन मनुष्यतया प्रतीयमानमिति॥ ५॥ अवलिप्रानां म
ज्ञानां ध्यापितात्मनां रं हते देहनां॥ धुनुत अपनयत श्रीमदेनस्तथागवस्तं॥ ६॥ विभ्यतस्तान् प्रत्याह अहंचे

यः १

स्वरा
लोः सह ७॥
ति अनुव्रजं अनंतरमेव गमिष्यामि मरुद्गलेः स्वरा

भा० ८०
८५
ति १

एव हेतुनं देवस्य समावशा ॥ अदृष्टैः असमर्थैः कर्ममयैः क्रियातिवृत्तैः अतएव नामनो निभैः
नाममात्रेणानावदतिव्यवक्रियते तत्सदृशैः आन्वीक्षिकीमात्मानुस्मृतिरूपां ध्यातया वाचालं
वदुभाषिणं वालिशं शिषुं पंडितमानिनं पंडितमन्यं अतस्तद्व्यमविनीतमिति निंदायां योजितं
इत्यभारती श्रीकृष्णस्तौ तथा हि वाचालशास्त्रयोनिं वालिशमेवमपि शिषुवन्निरभिमानितं स्तब्धं
अहो श्रीमदमाहात्म्यगोपानां काननौकसां कृष्णमर्त्यमुपाश्रित्य ये च कुरुदेव हेतुनं ॥ ३ ॥
यादृष्टैः कर्ममयैः कतुभिर्नामनो निभैः विद्यामान्वीक्षिकीद्वित्वातितीर्षन्ति भवार्यं ॥ ४ ॥
वाचालं वालिशं स्तब्धमज्ञं पंडितमानिनं कृष्णमर्त्यमुपाश्रित्य गोपामे च कुरुप्रियं ॥ ५ ॥
प्रिया वालिप्रानां कृष्णेन ध्यापितात्मना धुनुत श्रीमदसंभं पश्यन्त्यतस्तत्तयं ॥ ६ ॥
तनागमारुह्यानुव्रजं व्रजं मरुद्गणे मेहावीर्ये नंदगोपं जिघांसया ॥ ७ ॥
अन्यस्य वंशस्य भावादनमं अज्ञं नास्ति ज्ञेयस्मात् सर्वज्ञमित्यर्थः पंडितमानिनं ब्रह्मविदां वदुमाननी
यं कृष्णसदानंदरूपं परब्रह्म मर्त्यं तथापि भक्तवात्सल्येन मनुष्यतया प्रतीयमानमिति ॥ ८ ॥
अवलिप्रानां मज्जानां ध्यापितात्मना रोहितदेहना धुनुत अपनयत श्रीमदेनस्तत्तोगर्वस्तं ॥ ९ ॥
विभ्यतस्तानप्रत्याह अहं च

स्वर्ग
लेः सह ॥ ९ ॥
ति अनुव्रजे अनंतरं भवगमिष्यामि मरुद्गलेः सह ॥ ९ ॥

भा० द० पू०
१००

के ४

तदाह अपूर्वमिति अपगतस्तु यस्यातद्वर्षं अतिशयितोवातोयसिंस्ततः अतिवातं शिलासयं शि
लाप्रचुरं ॥१५॥ तत्र प्रतिज्ञाएव कंगोवर्द्धनोद्धरणमाह तत्रेति प्रतिविधिं प्रतिकारम् स्वसामर्थ्येन साध
यिष्यामि तेन च मोदयास्त्राकेशमानिनां श्रीमदलक्ष्मणतमोहरिष्यामि वदुवचनेन वहेणादीनभिप्रेति ॥१६॥
अपर्वत्युल्लवणवर्षमतिवातं शिलासयं स्वयागेनिहतेऽस्माभिरिन्द्रोनाशायवर्षति ॥१५॥ तत्र प्रति
विधिं सम्यगात्मयोगेन साधये लोकेशमानिनां मोदयाद्धरिष्ये श्रीमदंतमः ॥१६॥ न हि संप्रावयुक्ता
नां सुराणां भीशविस्मयः ॥ मतोऽसतां मानभंगः प्रशमायोपकल्प्यते ॥१७॥ तस्मान्नमस्कृत्य गंगोद्धम
नाथं मत्परिग्रहं गोपाये स्वात्मयोगेन सोयं मे व्रतमाहितः ॥१८॥ इत्युक्तैर्न हस्तेन कृत्वा गोवर्द्धना
चलं दधारलीलेया कृष्णशुक्लाकमिव बालकः ॥१९॥ अथाह भगवान्गोपायान् न हंसवता तत्र जो
कसः यथोपजायं विशतगिरिगते संग्रहना ॥२०॥
ननु देवाः सात्विकास्तु इत्ताश्च कुतस्तेषां तमस्तत्राह नहीति संप्रावः सत्त्वमद्रक्तिर्वीतघुक्तानां सुराणां ॥
शावयमिति विस्मयागवो हियस्मान्न धरते ॥ अतोऽसतस्ते किञ्चित्तेषां मानभंगोऽनुग्रह एवेत्याह मत्तद
ति ॥२१॥ गोपायेरक्षिष्यामि किंच सोयं मे मया व्रतः नियमः संकल्पावा आहितः धृत इत्यर्थः ॥२२॥ कृत्वा उत्त

यथापजोषयथास
खमः ॥२०॥
यथापजोषयथास
१००

मघवतां द्रेण निर्मुक्तं वंधनं येषां ते प्रलयाभिप्रायेण कदा आसन् ॥ तदा निर्मुक्तं वंधनाः संतः ॥ आसारेः धारा संपा
 तेः पीडयामासुः ॥ च स्तनयितुभिरशतिभिः स्तनतः ॥ गजैः मरुद्गणैः ॥ आवह प्रवहा दिवायुसमूहैः ॥ नुन्नाः प्रेरिताः
 जलशर्कराः जलोपलान् ॥ १५ ॥ स्थूणावस्थूला ॥ अभ्रेषु मुचत्सु सत्सु ॥ नतोन्नतं निम्नं उन्नतं तदिषीतं यथाभवति

पि२

श्रीशिवस्वाच ॥ इत्थं मघवताञ्च प्रामेधानिर्मुक्तं वंधनाः ॥ नंदगोकुलमासौ पीडयामासुरोजसा ॥ च वि
 द्योतमाना विद्युद्भिः स्तनतः स्तनयितुभिः ॥ तीव्रैर्मरुद्गणैर्नुन्नाववर्षुर्जलशर्कराः ॥ १५ ॥ स्थूणाः स्थू
 ला वर्षधारमुचत्सु भ्रेषु भीक्षुणाः ॥ जलौघैः प्राव्यमाना भूर्नादश्यत नतोन्नतं ॥ १६ ॥ अत्यासारा
 तिवातेन पशुवोजातवेपनाः ॥ गोपागोप्यश्च शीतार्ता गोविन्दशरणं ययुः ॥ १७ ॥ शिरःसुतांश्च का
 येन प्रष्ट्याघासारपीडिताः ॥ वेपमाना भगवतः पादमूलमुपाययुः ॥ १८ ॥ कस्मकस्म महाभाग
 त्वन्नाथं गोकुलं प्रभो ॥ त्रातुमर्हसि देवान्नः कुपिता इह कवत्सल ॥ १९ ॥ शिलावर्षनिपातेन दह्यमा
 नमचेतनम ॥ निरीक्ष्य भगवान्मने कुपितेन्द्रकुतंहसि ॥ २० ॥
 तथा भूर्नादश्यत ॥ २१ ॥ जातवेपनाः जातकंपाः ॥ २२ ॥ तत्र पशूनां यानं विशिनष्टि शिर इति ॥ २३ ॥ गोपगोपीनां
 प्रार्थनामाह कस्मकस्मेति ॥ त्वमेव नाथो यस्य ॥ तद्गोकुलं गवाकुलं वंशानां स्मांश्च देवादिंद्रा तत्रातुं रक्षि
 तुमर्हसि ॥ २४ ॥ विज्ञापनात्पूर्वमेव कुपिते द्रेण कृतं तद्वर्षमेने ॥ २५ ॥

भा० द० पू० ३० ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ततो गोवर्धनस्थानात् ॥ अस्य श्री कृष्णस्य तथा विधानि गोवर्धनोद्धारणादिरूपाणि कृतानि कर्मा
 १०१ लिगायंति ॥ इत्युः कथं भूता एव प्रसूय हृदि स्पृशंतीति हृदि स्पृशस्ताः ॥ यद्वा कथं भूतस्य प्रसूतत्वं तत्तासां हृदि
 पशोद्धारोद्धारिणी नंदो रामश्च वलिनी वरः ॥ कृष्णमालिङ्गय युयुजुराशिषः स्नेहकातराः ॥ ३० ॥ दिवि देवग
 णाः साध्याः सिद्धगंधर्वचारणाः ॥ तुष्टुवुर्मुमुक्षुस्तुष्टाः पुष्यवर्षाणि पार्थिव ॥ ३१ ॥ शंखदुंदुभयो
 नेदुर्दिवि देवप्रचोदिताः ॥ जगुर्गंधर्वपत्नयस्तु वरुप्रमुखानप ॥ ३२ ॥ ततो नृत्तैः पशुपैः परिश्रितो रा
 जन्सगोष्ठं सवलोज्ज्वलः ॥ तथा विधान्य कृतानि गोपिकागायंत्यर्दुमुदिता हृदि स्पृशः ॥ ३३ ॥ इ
 ति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे गोवर्धनोद्धारणपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ श्रीशुक उवा
 च ॥ एवं विधानिकर्माणि गोपाः कृष्णस्य वीक्ष्यते ॥ अतद्दीर्घविदः प्रोचुः समभेत्यसुविस्मिताः ॥
 बालकस्य यदेतानि कर्माण्यत्यद्भुतानि वै ॥ कथं महत्पुंसो जन्म ग्राम्येष्वात्मजुगुप्सितं ॥ २ ॥
 स्पृशंतीति हृदि स्पृशतस्य ॥ ३३ ॥ इति श्रीदशमोऽप्यंशः ॥ २५ ॥ षड्विंशो विस्मितानगोपान् कृष्णस्य द्रुतकर्मभिः ॥ नं
 दोगोपानि माश्रीयंत देवस्य मवर्णयत् ॥ समभेत्यश्रीनंदमभिगम्य ॥ यद्बुद्धस्तदाह बालकस्येति ॥ यत्तयस्मा
 दद्भुतानि कर्माणि तस्माद्गम्यषु कथं जन्माहति ॥ आत्मजुगुप्सि

न्यध

तस्मात्मानंदः ॥ २ ॥

२१ सव्रजाः शक्रमंडलसहिताः सोपजीविनः भृत्यपुरोहिताः ॥ २२ ॥ पदात्स्थानात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ शुद्रप्राया विम
 नत्रासद्भवः कार्यो मद्गस्ताद्रिनिपातने ॥ वातवर्षभयेनालंतत्राणं विहितं हिवः ॥ २६ ॥ तथा निविंशु
 र्गते कृष्णासासितमानसाः ॥ यथावकाशं सधनाः सव्रजाः सोपजीविनः ॥ २७ ॥ छुत्तुं द्रव्यं सुखापेक्षां
 हित्वा तैर्व्रजवासिभिः ॥ वीक्ष्यमाणोदधाराद्रिं सप्राहं नाचलत्पदात् ॥ २८ ॥ कृष्णयोगानुभावं तं निश
 म्येंद्रोऽतिविस्मितः ॥ निस्तंभो भ्रष्टसंकल्पः स्वान्मेधासंन्यवारयत् ॥ २९ ॥ खं बभ्रमुदितादितादित्यं
 वातवर्षचदार्हणं ॥ निशाम्योपरतंगोपान् गोवर्धनधरो ब्रवीत् ॥ ३० ॥ नियोजित्य जतत्रासंगोपाः स
 स्त्रीधनार्भकाः ॥ उपारतं वातवर्षं शुद्रप्रायाश्च निम्नगाः ॥ ३१ ॥ ततस्ते निर्य्य युगोपाः स्वसमादाय
 गोधनं ॥ शकरोदोपकरणं स्त्रीवालस्थविशः शनैः ॥ ३२ ॥ भगवानपि तं शैलं स्वस्थाने पूर्ववत्प्रभुः पश्य
 तां सर्वभूतानां स्थापयामास लीलयाः ॥ ३३ ॥ तं प्रेमवेगान्निभृता व्रजौकसो यथा समीयुः परिरंभणा
 दिभिः ॥ गोप्यश्च सस्नेहमपूजयन्मुखादध्यात्ताद्रिपुंयुजुः सदा शिषः ॥ ३४ ॥
 तोदकप्रायाः स्वल्पजलारत्यर्थः ॥ शकरोदोपकरणं ॥ शकरोदोपकरणं यथा भवति तथा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निभृताः पूर्णाः

वि

सदा
 उपजसुः
 समीयुः
 परिभ्रमन्
 शिषः
 निभृताः
 पूर्णाः

भा० द० पू०
१०२

१०११ आशीविषतमः ॥ अतिक्रूरविषश्चासावहीदृश्यते ॥ १२ ॥ ओत्पतिकः स्वाभाविकः कथमिति ॥ किं सर्वं
षामात्माः यस्यादिति शंका ॥ १३ ॥ उक्तमप्यतिविस्मयेनाभिनयेन वदन्ति ॥ कसप्रहयन इति ॥ १४ ॥ प्राक्श्रुत
हत्वारसमभैत्येयं तद्वंधंश्च वलान्वितं ॥ चक्रेतालवनंदे मं परिपक्व फलान्वितं ॥ १० ॥ प्रले
वंघातयित्वा गुं वलेन वलशालिना ॥ अमोचयद्भुजपशून्गोपांश्चारण्यवक्रितः ॥ ११ ॥ आ
शीविषतमाही नृदमित्वा विमदं द्रुदात् ॥ प्रसह्योद्वा स्य यमुनां चक्रे सो निर्विषोदकां ॥
॥ १२ ॥ दुस्त्यजश्चानुरागो मि न सर्वेषां नो ब्रजो कसो ॥ नंदस्तेतनयेऽस्मा सुतस्याप्योत्पतिकं क
थं ॥ १३ ॥ कसप्रहयनो बालः कमहाद्रिविधारणं ॥ ततो नो जायते शंका ब्रजनाथतवात्मजे ॥
॥ १४ ॥ नंद उवाच ॥ श्रूयतां मे वचो गोपा व्योतुशं काचवोऽर्भके ॥ एनं कुमारमुद्दिश्य गगो मे
यदुवाच ह ॥ १५ ॥ वरणास्त्रयः किलास्यासन्नगृह्णतोऽनुयुगं तनूः ॥ मुक्तोरक्तसंथापी तद्वद
नी कसतां गतः ॥ १६ ॥
मुवगगीचार्यवाक्यं तच्चरितपरिशिलनेन निवृत्ता संभावनस्य
नंदस्य कसतत्वावबोधकं जातं ॥ सददानीं तेनैव वाक्येन गायानुपदिशति ॥ श्रूयतामिति ॥ १५ ॥ १६

१०३

अद्भुतानि कर्माणि दुर्द्वादशभिः यः सप्तहायन इति कथं विभक्तं स्थित इति। पुष्करं पद्मं गजरादमहागज इ
व॥ ३॥ महोजसः महाबलायाः तनोर्वयः श्राप्यो वनं कालेन यथा वीयत तद्वत् कथमित्यनुवर्तते॥ ४॥ अनसोऽ
धः शयानस्य मास्यस्य मासात्रयपरिषेदको यस्य॥ उदकं उद्धं चरणौ हि चतः चालयतः प्रपदेन पादाग्रं रा

यः सप्तहायनो बालः करेणैकेन लीलया॥ कथं विभ्रद्भि रिवरं पुष्करं गजरादिव॥ ३॥ तो केनामीलिता
चेण पूतनायामहोजसः पीतः सनः सह प्राणेः कालेनैव वयस्तनोः॥ ४॥ हि चतोऽधः शयानस्य मा
स्यस्य चरणवुदकं॥ अनोपित द्विपर्यस्तं रुदतः प्रपदाहतं॥ ५॥ एकहायन आसीनो क्रियमाणो वि
हायसा॥ दैत्येन यस्त्वेण वत्तं महत्कंठग्रहातुरं॥ ६॥ क्वचिद्वयंगवस्तेन्येमात्रावहु उल्लखले॥ गच्छन्
ज्जेनयोर्मध्ये वाङ्मया तावपातयत्॥ ७॥ वने संचारयन् वत्सान् सरामो बालः केवर्तः॥ हेतुका म
वकं दोभ्यां मुखतो रिमपाटयत्॥ ८॥ वसेषु वत्सरूपेण प्रविशन्तं जिघांसया॥ हत्वा निपातयत्तेन

हतं विपर्यस्तं अनः कथमपतत्॥ ९॥ यः दैत्येन क्रियमाणः सन्तं तृणावत्तं दैत्यं कथमहन्नित्यर्थः॥ ६॥ हे
यंगवस्तेन्येन वनीतचौर्ध्वे वाङ्मया गच्छन् रिंगन्नित्यर्थः॥ ७॥ मुखतो हतं कामो यस्य॥ तंच वकं वेष
मरि वाङ्मया मुखतः कथमपाटयत्॥ ८॥ ॥ ९॥

१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥तस्मात्तस्य कर्मसु विस्मयो नास्तीति नंदस्योक्तिः॥२२॥इत्यहं साक्षात्तमां प्रतिसमादिश्य

प्रागयं वसुदेवस्य क्वचिज्जातस्तवात्मजः॥वासुदेव इति श्रीमानेभिज्ञां संप्रवक्षते॥१७॥वदन्नि
संतिनामानिरूपाणि च सुतस्यते॥गुणकर्मनिरूपाणि तान्यहं वेद नोजनाः॥१८॥एष वः श्रेय आ
धास्यद्गोपगोकुलनंदनः॥अनेन सर्वदुर्गाणि युयमंजस्त रिष्यथ॥१९॥पुरा नेन व्रजपते साधवा
दस्युपीडिताः॥अराजके रत्नमाराजिगुर्दस्युर्मेधिताः॥२०॥य एतस्मिन् महाभागाः प्रीतिकुर्व
तिमानवाः॥नारयोभिर्भवंत्येतानि सुपचानि वासुराः॥२१॥तस्मान्नंदकुमारो यं नारायणसमो
गुणैः॥श्रिया कीर्त्या तु भावेन तत्कर्मसु न विस्मयः॥२२॥इत्यहं सां समादिश्य गर्गे च स्वर्गहंगते
मन्ये नारायणस्यांशं क्लृप्तमस्मिन्कारिणं॥२३॥इति नंदवचः श्रुत्वा गर्गगीतं व्रजो कसः॥दृष्ट्वा
तानुभावास्ते क्लृप्तस्यामिततेजसः॥मुदिता नंदमानवुः क्लृप्तं च गतविस्मयाः॥२४॥

गं स्वर्गहंगते सति तदानीं तथा अभिनयमानोऽपि॥इदानीं क्लृप्तं नारायणस्यांशं मन्ये॥अत्र हेतुः अलिप्त

कारिणमिति॥२५॥

भा. द. पू.
१०४

ननु तद्वदं मेम गोप पुत्रस्य काशक्तिः किंच कारणं कीवा दंडो मया कृत इत्यत आह पितेति जगतां त्वं पिता
जनकः गुरु रूपदेष्टा अधीशः नियता इति दंडधारणे हेतुत्रयं कालत्वा समर्थः तस्मादुपात्तदंडो लीला
वतारः समीहसो तव समीहो लीलेव जगदीशमानिता मस्माकं मानधुन नमित्यर्थः कथमेतदित्या
ह यदिति मद्धिधाश्रुतेः साश्रुतेः तो जगदीशमानितः कालभयकालेपि यथाधुनेवातिदृष्टो त्वामभयभयम
पिता गुरुस्त्वजगतामधीशो दुरत्ययः कालउपात्तदंडः हिताय स्रेष्ठतनुभिः समीहसेमानं वि
धुन्वन् जगदीशमानिता धीये मद्धिधाज्ञा जगदीशमानितत्वावीक्ष्य कालेभयमाश्रुतमदं हि
त्वार्यमार्गं प्रभजंत्यपि स्यादहो खलानां मपि तेन शासनं सत्त्वं ममैश्वर्यमदं प्रतस्य कृतांग
सस्तेऽविदुषः प्रभावः त्वत्प्रभो यार्हसि मूढचेतसो मेवंपुनर्भून्मतिरीशमेऽसती ॥ ८ ॥
गणयंतं वीक्ष्य आश्रुतमदं जगदीश इति मदं हित्वा विगतगर्वः संतः आर्यमार्गं च द्रुक्किलक्षणां भजंति
अतस्त्वदहो खलानां अनुशासनं दंड इत्यर्थः एवं भगवत्स्वरूपमभिप्रायं चानुवर्ण्य क्षमापयति सत्त्वमे
ति एवं भूता असती मतिर्मे पुनर्भूदिति प्रार्थनांतरा ॥ रामराम ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ रामरामराम ॥ ५५ ॥

मेवमस्मिन्मिदं न्यायः लोभाद्यभावे विमन्मानमेव
उच्यते न्यायः न्यायः ॥ ५ ॥

तत्रेन्द्र आगत्य किं कृतवान् तदाह ॥ विविक्त उपसंग म्येत्यादिना ॥ अथाह सुरभिरित्यतः प्राक्त्वेन न गृह्येत
विविक्ते एकान्ते पादयोः पस्पर्श नमश्चकार ॥ २ ॥ अस्य श्री कृष्णस्य श्रुतं सावतु भावश्च श्रुतावुभावः ॥
श्रुतावुभावो येन स इन्द्रः ॥ नष्टः त्रिलोकेशो ह मिति मस्यो यस्य सः ॥ ३ ॥ तत्र ममा पराधं नमस्वेति वक्तुं
वक्तव्यं पराधो नास्तेव त्वयानुग्रह एव कृत इत्याह चतुर्भिः विष्णु सत्त्वमिति ॥ धाम सत्त्वं तपो मयं प्रवृ
विविक्त उपसंग म्यव्रीडितः कृतहेलनः ॥ पस्पर्श पादयोरेनं किरीटेनार्कवर्चसा ॥ २ ॥ दृष्टं श्रुतानु
भावो यस्य कृष्णस्य मिततेजसः ॥ नष्ट त्रिलोकेश मद् इन्द्रः प्राह कृतांजलिः ॥ ३ ॥ इन्द्र उवाच ॥ विष्णु
सत्त्वं तव धाम शांतं तपो मयं ध्वस्त रजस्तमस्कं ॥ मायामयो यंगुण संप्रवाहो न विद्यते ते ग्रहणानु
बन्धः ॥ ४ ॥ कुतो नु तद्धेतव ईश तत्कृता लोभादयो येऽवुध लिङ्गभावाः ॥ तथा हि इन्द्रं भगवान् विभर्ति ध
र्मस्य गुणैः खल निग्रहाय ॥ ५ ॥
रज्जानं सर्वज्ञमित्यर्थः ॥ कुतः ॥ ध्वस्त रजस्तमस्कं ॥ ध्वस्ते अविद्यमाने रजस्तमसीयस्मिन् ॥ अत एवायं असदादि
दृश्यमानः मायाकार्यरूपः गुण संप्रवाहः ॥ गुणैः संप्रोक्ष्यत इति तथा संसार इत्यर्थः ॥ सत्ते तव न विद्यते यतः अगु
हणे नात्तानेनानुबध्यत इति तथा सः सर्वज्ञस्य तेनास्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥ यदा अज्ञानेन तत्कृतं देहसंबन्धो न स्तः तदा तत्क
तानां लोभादीनां कावर्त्तन्याह ॥ कुतो न्वि ॥ तत्कृता देहसंबन्धकृता तद्धेतवः ॥ ५ ॥ नरेन्यस्य देहस्य हेतवः ॥ न

तत्रेन्द्र आगत्य किं कृतवान् तदाह ॥ विविक्त उपसंग म्येत्यादिना ॥ अथाह सुरभिरित्यतः प्राक्त्वेन न गृह्येत
विविक्ते एकान्ते पादयोः पस्पर्श नमश्चकार ॥ २ ॥ अस्य श्री कृष्णस्य श्रुतं सावतु भावश्च श्रुतावुभावः ॥
श्रुतावुभावो येन स इन्द्रः ॥ नष्टः त्रिलोकेशो ह मिति मस्यो यस्य सः ॥ ३ ॥ तत्र ममा पराधं नमस्वेति वक्तुं
वक्तव्यं पराधो नास्तेव त्वयानुग्रह एव कृत इत्याह चतुर्भिः विष्णु सत्त्वमिति ॥ धाम सत्त्वं तपो मयं प्रवृ
विविक्त उपसंग म्यव्रीडितः कृतहेलनः ॥ पस्पर्श पादयोरेनं किरीटेनार्कवर्चसा ॥ २ ॥ दृष्टं श्रुतानु
भावो यस्य कृष्णस्य मिततेजसः ॥ नष्ट त्रिलोकेश मद् इन्द्रः प्राह कृतांजलिः ॥ ३ ॥ इन्द्र उवाच ॥ विष्णु
सत्त्वं तव धाम शांतं तपो मयं ध्वस्त रजस्तमस्कं ॥ मायामयो यंगुण संप्रवाहो न विद्यते ते ग्रहणानु
बन्धः ॥ ४ ॥ कुतो नु तद्धेतव ईश तत्कृता लोभादयो येऽवुध लिङ्गभावाः ॥ तथा हि इन्द्रं भगवान् विभर्ति ध
र्मस्य गुणैः खल निग्रहाय ॥ ५ ॥
रज्जानं सर्वज्ञमित्यर्थः ॥ कुतः ॥ ध्वस्त रजस्तमस्कं ॥ ध्वस्ते अविद्यमाने रजस्तमसीयस्मिन् ॥ अत एवायं असदादि
दृश्यमानः मायाकार्यरूपः गुण संप्रवाहः ॥ गुणैः संप्रोक्ष्यत इति तथा संसार इत्यर्थः ॥ सत्ते तव न विद्यते यतः अगु
हणे नात्तानेनानुबध्यत इति तथा सः सर्वज्ञस्य तेनास्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥ यदा अज्ञानेन तत्कृतं देहसंबन्धो न स्तः तदा तत्क
तानां लोभादीनां कावर्त्तन्याह ॥ कुतो न्वि ॥ तत्कृता देहसंबन्धकृता तद्धेतवः ॥ ५ ॥ नरेन्यस्य देहस्य हेतवः ॥ न

भ० द० पू० १४ इंद्रेण साभिप्रायेति वेदिते भगवानपि तथैवाह ॥ ममेति इत्थं श्रिया देवराज्येन ॥ १५ ॥ १६ वः युष्माभिः वड
 १०५ वचनं वरुणाद्यभिप्रायेण ॥ वगंतयं स्वर्गे पितवैवैश्वरत्वादिति चेत्तत्राह ॥ क्रियतामिति ॥ मदनुशासनं नय
 श्रीशुकमुवाच ॥ एवं संकीर्तितः कृष्णमद्योनामघवन्नमुं मेघगंभीरया वाचा प्रहसन्निदमब्रवी
 त् ॥ १४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मया तस्कारि मघवन्मखभगो नु गृह्णता ॥ मदनुस्मृतये नित्यं म
 तस्येन्द्रश्रिया भृशं ॥ १५ ॥ मामेश्वर्यं श्रीमदांधो दंडपाणिं न पश्यति ॥ तं भृशया मिसंयद्वायस्य च
 श्चास्य नु गृहं ॥ १६ ॥ गम्यतां शक्र भद्रवः क्रियतां मदनुशासनं ॥ स्थायतां स्वाधिकारं पुयुक्तेर्वस्तु
 ववर्जितैः ॥ १७ ॥ अथाह सुरभिः कृष्णमभिर्वमनसिनी ॥ स्वसंतानैरुपा मंत्रा गाय रुपिरा मीश्वर
 १८ ॥ सुरभिस्तुवाच ॥ कृष्णकृष्णमहायो न्विष्वात्मन विश्वसमभव ॥ भवता लोकनाथेन सनाथा
 वयमच्युत ॥ १९ ॥ त्वनः परमकंदेवत्वेन इंद्रे जगत्पते ॥ भवाय भवगा विप्रदेवानां यवसाधवः ॥ २० ॥
 यार्वं न प्रस्थीयतामित्यर्थः ॥ युत्तैरप्रमत्तैः संभवर्जितैर्निरहंकारैः ॥ १९ ॥ स्वसंतानैः गोभिः सह ॥ २० ॥
 कृष्णकृष्णेत्यादिसंबोध्य इंद्रेण हतः प्रापि भवता सनाथा वयं कृता ॥ हित इत्यर्थः ॥ १९ ॥ त्वनः परमकंदेवत्वे

इन्द्रगत्यानेगा विप्रदेवानां यवसाधवः ॥ २० ॥
 न्यवसाधवस्तं वा भवाय भवगा विप्रदेवानां यवसाधवः ॥ २० ॥

स ५
 ति ६

महानयमपराधः कथं हंतव्य इति चेदत आह तवेति स्वयंभराणां पुनश्च उरुभारं जन्मनां वदुनां भाराणां जन्म
येभ्यस्तेषां मभवाय नाशाय युष्मच्चरणसेविनां तु भवाय अतो मम त्वसेव कृत्वा दत्तं तापराधि नोपि दत्तं तव मिति
भावः ॥ १० ॥ क्षमापयन्नमस्करोति ॥ तुभ्यं भगवते कृष्णाय नमः ॥ पुरुषाय सर्वा तर्क्या मिणे महात्मने ॥ अतस्तत्त्वैपि
तवावतारो यमधो जेह भुवो भराणां मुरुभारजन्मनां ॥ चमूपातीनां मभवाय देवभवाय युष्मच्चरण
तुवर्तिनां ॥ ११ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महात्मने ॥ वासुदेवा कृष्णाय सात्वता पतये नमः ॥ १० ॥ स्व
देवा तदेहाय विष्णु हजानमूर्त्रये ॥ सर्वस्मै सर्ववीजाय सर्वभूतात्मने नमः ॥ ११ ॥ मयेदं भगवन् गोष्ठनाश
या ॥ सा रवायुभिः ॥ चेष्टितं विदते यज्ञे मानिना तीव्रमन्युना ॥ १२ ॥ त्वयेशानुग्रहीतोस्मि ध्वस्तस्तं भो वृथो य
मः ॥ इच्छं गुरुमात्मानं त्वामहं शरणं गतः ॥ १३ ॥
अपरिच्छिन्ताय कुतः वासुदेवाय सर्वनिवासाय ॥ सात्वताया देवानोपतये ॥ १० ॥ तर्हि विमहं यादवः ॥ न स्वच्छं होपात्तं
हाय ॥ स्वेषां भक्तानां छंदेन दृष्ट्या स्वीकृतं देहाय ॥ तत्रापि विष्णु हजानमवमूर्त्रिर्यस्य तस्मै मायया सर्वस्मै कुतः सर्व
स्ववीजाय कारणाय अतएव सर्वभूतात्मने नम इति ॥ ११ ॥ कृतागस इत्यनेनोक्तमपराधं निवेदयति ॥ मयेदमिति
आसारवायुभिर्गोष्ठनाशाय मयेदमकृत्य चेष्टितं कृतं ॥ १२ ॥ तथापि भो देव त्वयानुग्रहीतोस्मि ॥ अनुग्रहं दर्शयति

भा० द० प्र
१० ई

नानारसोद्याः स्तीरादिवदिव्यः ॥ अकृष्टपचाः कर्षणं विनैव पक्वा औषधयो व्रीद्यादयः आसन् ॥ यदा अकृष्ट
पचा औषधयो येषु तगिरय उन्मणीन ॥ उत्तुङ्गता नवहिः प्रकटान् ॥ अविभ्रन अविभरुः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥
तिदशमसप्तविंशः ॥ २९ ॥ अष्टाविंशते तानंदानयनं चरुणलयात् ॥ वैकुण्ठदर्शनं चाथ गोपा नामनुव
नानारसोद्याः भरितो रक्षा आसन्मधुस्रवाः ॥ अकृष्टपच्यौषधयोगिरयो विभ्रन नमणीन ॥ २५ ॥
स्मिभिषिक्ते एतानि सर्वाणि कुरुनंदन ॥ निर्वैराण्य भवं स्तात् कृण्वन्पि निसर्गतः ॥ २६ ॥ इति गो
गोकुलपतिंगोविंदमभिषिच्य सः ॥ अनुज्ञातो ययौ शक्रो वृत्तं देवादिभिर्नृपा ॥ २७ ॥ इति श्रीम
द्भागवतमहापुराणे दशमस्कंधे श्रीगोविंदाभिषेको नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ श्रीशुक उ
वाच ॥ एकादश्या निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनं ॥ स्नातुं नंदस्तु कालिंघाद्वा दृश्यां जलमावि
शत् ॥ १ ॥ तत गृहीत्वा नयद्रुत्यो वरुणस्यासुरेऽतिकं ॥ अविज्ञायासुरी वलां प्रविष्टमुदकं निशि ॥ २ ॥
रूपेण गोवर्धनं समुद्रं त्यक्त्वा सुरेश्वरं ॥ नंदानयनतः कस्मै वरुणं च वशं नयत् ॥ ३ ॥ कलामात्रायां द्वादश्यां प
रुणादराभितिवशं न सुग्रीवलाभविज्ञायारुणो दयात्पूर्वमेव शास्त्रवलेन निशि उदके प्रविष्टं तदनभिज्ञो वरुण
स्य भृत्योऽनयदिति ॥ तथा च शास्त्रं कलादीं द्वादशीं हृष्ट्वा निशीथा दूर्ध्वमेव हि ॥ आमथ्या क्राः क्रियाः सर्वाः कर्त

श्रीभुषासनादिति वस्तुतचरुणः ॥ अजानता
मामकनेति भगवद्वचमजानतेत्यर्थः ॥ २ ॥
१० ई

ननु भवती नोऽस्तीति चेदत आह इन्द्रमिति अलं पुरंदर स्पेन्द्रतयेत्यर्थः ननु देव इन्द्रो भवति कथं
 हं भवेयमिति चेदत आह अवतीर्णो मीति २१ सुरभिः तमनः पयसाभ्यषिंचत इन्द्रश्चाकाशं गायः
 जलैरभ्यषिंचत देवमातृभिरदित्याभिः देवैर्मात्रिभिश्चैति वा गाः पशून् स्वर्गं वा इन्द्रत्वेन विंदतीति क
 इन्द्रं न स्ताभिषेच्यामो ब्रह्मणा चोदिता वयं अवतीर्णो सि विष्णो तमनः मे भर्गो पनुत्तये २२ एवं ह
 समुपा मंत्रा सुभिः पयसा तमनः जलैश्चाकाशं गायः एरावत करोधते इन्द्रः सुरर्षिभिः सा
 कं चोदितो देवमातृभिः अभ्यषिंचत दशार्हं गोविंद इति चाभ्यधात् २३ तत्रा गतास्तु बुरुनार
 दयो गंधर्व विद्याधर सिद्धचारणाः जगुर्गं शो लोक मलापहं हरैः सुरागनाः सनत्तुर्मुदा
 न्विताः २४ ततुषु बुर्देव निकाय केतवो व्यवकिरंश्चाहुत पुष्पवृष्टिभिः लोका परां निर्वृति
 माप्नुवन् स्वयोगावस्तदा गामनयन् पयाद्रुताम् २५

त्वा गोविंद इत्यभ्यधात् नाम कृतवानित्यर्थः २२ २३ देव निकायेषु केतव इव दर्शनीया मुख्या
 इत्यर्थः गावः गां पृथ्वी पयोभिर्द्रुता मां द्रां अनयन् अतु कुर्वन्नित्यर्थः २४ राम राम राम राम

इमं

३ स्तानां भगवोपराणां अभयदः माभैद्येत्यभयंददत् ॥ ४ सपर्यया अर्हणो ॥ ५ अद्य रानी मे मया देहो निभ
तः धृतः यदा तद्दर्शनं जातं तदैव देहसाफल्यप्राप्तमित्यर्थः यद्वा निभृतः पूर्णमनोरथ इत्यर्थः किंच ॥ अथैवा
र्थोधिगतः सर्वे रत्नाकरपतिना पीतः पूर्वैर्नैवं विधोः रथः प्राप्त इत्यर्थः किंच संसारोपनिवृत्त एवेत्याशयेनाह
चुक्रुमुस्तमपश्यतः कस्मरामेति गोपकाः ॥ ३ भगवांसदुषश्रुत्यपितरं वरुणं हृतं ॥ तदंतिकं
गतो राजन् स्वानामभयदो विभुः ॥ ४ ॥ प्राप्तं वीर्यं दृषी केशलोकपाल सपर्यया ॥ महत्या पूजयि
त्वाह तद्दर्शनं महोत्सवः ॥ ५ ॥ वरुण उवाच ॥ अद्य मे निभृतो देहः अद्या र्थोधिगतः प्रभो ॥ त्वत्पाद
भाजो भगवन् नवापुं पारमध्वनः ॥ ६ ॥ नमस्तुभ्यं भगवते ब्रह्मणे परमात्मने ॥ न यत्र श्रूयते माया
लोकसृष्टिविकल्पना ॥ ७ ॥ अज्ञानता मामकेन मूढेनाकार्यं वेदिना ॥ आनीतो यं तव पिता तद्
वान्त्वं तुमर्हति ॥ ८ ॥ गोविंदनीयता मे षपिता ते पितृवत्सल ॥ ममाप्यनुग्रहं कृष्ण कर्तुमर्हस्य शेषह
त्वात्पादभाज इति ॥ अध्वनः पारं मोक्षं ॥ ६ ॥ भगवते निरतिशये श्रूयाम्यब्रह्मणो पूर्णाय परमात्म
ने सर्वजीवनियन्त्रे तत्र देतुः न यत्रेति ॥ लोकसृष्टिविकल्पयित्वा माया ॥ सोऽयत्र न श्रूयते अविद्यमानैव तिष्ठ
तीत्यर्थः ॥ ७ ॥ अज्ञानता मूढत्वेन त्वत्पित्रा हरणं यत्कृतं तदिति ॥ ८ ॥ न हं विमुच्य समर्पयति गोविंदेति ॥ ९ ॥

तदाहसत्यमिति। सत्यमवाध्यं। ज्ञानमजडं। अनंतमपरिच्छिन्नं। ज्योतिः सप्रकाशं। सनातनं शश्वत्सिद्धं।
गुणापायेगुणापाहं। ज्ञानिनोयस्यंति। तत्कपयेवदर्शयामास। १६। एवं ब्रह्मद्रुदं ब्रह्मैवद्रुदः। तत्र निम
मग्नस्यविशं ज्ञानाभावात्। तत्र द्रुदं तेनुनीताः। प्रापिताः। तस्मिन्मग्नताश्चतुश्रुतौ। तं विशेषमाह। पुनः क
स्मिनोदृताः। समाधेरिवोत्थापिताः। संतः। ब्रह्मणस्तस्यैव लोकं वक्तुं वा ख्यदहस्युरिति। ननु ब्रह्म निमग्नानां पुन

सत्यं ज्ञानमनंतं यद्ब्रह्म ज्योतिः सनातनं। यदि पश्यति मुनयो गुणापाये समाहिताः। १६। ते तु ब्रह्म
द्रुदं नीता मग्नताः। कस्मिन् चोदृताः। दहस्युर्ब्रह्मणो लोकं यत्राः क्रूरोऽध्यगात्पुनः। १७। न दहयत्
तं दृष्ट्वा परमानंदनिर्वृताः। कस्मिन् वतत्र छंदोभिः स्तुयमानं सुविस्मिताः। १८। इति श्रीमद्भा
गवतमहापुराणे दशमस्कंधे नंदमाहात्म्ये अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ श्रीवाहराणिरु॥

त्किं दर्शयितुं मघहितमेवेत्याशंकाहयत्रेति। यत्र यस्मिन् कस्मिन् निमित्ते सति पूर्वमक्रूरोऽध्यगात् दृष्टवान्
शुकपरीक्षितसंवादात् प्राक्तनत्वात् भूतनिर्देशः। नद्यतवैश्वर्यं भगवति किंचिदप्यसंभावितमिति भा
वः। अथवा अक्रूरो यत्र दृष्टवान् तस्य यमुनाद्रुदस्य ब्रह्मद्रुदइति नाम तद्रुदं नीताः मग्नान् संतः ब्रह्मणः
लोकं दहस्युः। पुनश्च श्रीकस्मिनोदृताः। पूर्ववत्तं दृष्ट्वा विस्मिता वभूवुरिति व्यवहितान्वयोऽप्रसिद्धकल्प

भा. द० पू० १०५
 अन्यां प्रमृजंत्यः काश्चिदस्मृत्यर्थं कर्मतदासक्तमनसा अन्यथा कृतमपि पलत्येवेति द्योत
 यन्नाह व्यतसेति स्थानतः स्वरूपतश्चोद्वाधोधारणेन विषयं प्राप्ता निवस्त्राभरणानियासाताः दिन
 चकृस्माकमनसा विद्याः प्रभवतीत्याह तावायमाणा इति ७ नलब्धो विनिर्गमो याभिस्ताः प्रागपि
 लिपंत्यः प्रमृजंत्योऽन्याश्च जंत्यः काश्चिन्नेव व्यत्यस्तवस्त्राभरणाः काचित्कस्मात्तिकं य
 युः ६ तावायमाणाः पतिभिः पुत्रभिर्भ्रातृबंधुभिः गोविंदपदतात्मानो नन्यवर्तन्तमाहि
 ताः ७ अंतर्गतगताः काश्चिद्गोप्योऽस्य विनिर्गमाः कस्मेतद्भावनायुक्ता दध्युमीलितला
 चनाः ८ दुःसहप्रेषविरहतीव्रतापधताशुभाः ध्यानप्राप्तासुताशेषनिर्वृत्त्याक्षीणमंग
 प्रागपि तद्भावनायुक्तास्तदा नितरां दध्युरित्यर्थः ९ किंच न दानीमेव तं परमात्मानं श्रीकृष्णध्यानतः
 प्राप्ताः सत्यगुणमयदेहं जडरित्याहुः श्लोकद्वयेन दुःसहेति ननु कथं जडः परमात्मेति ज्ञाना
 भावादित्याशङ्काह जारदुष्वापीति न हि वस्तुशक्तिः बुद्धिमपेक्षते अन्यथा मत्वापि पीतामृतवदि
 तिभावः ननु तदपि प्रारब्धकर्मबंधने सति कथं जडस्तत्राह सद्यः प्रक्षीणबंधना इति ॥ १० ॥

कुमुदकुमुदं विकसनीयं विद्यते यस्य तं कुमुदं ॥ नखं डं मंडलं यस्य तं ॥ रं माया आननस्य आभेव आभायस्य तं ॥ न
वकुं कुममिव अरुणं दृष्ट्वा ॥ तथा वनं च तस्य कोमलैर्गोभिः ॥ रश्मिभिः रजितं दृष्ट्वा कलं मधुरं जगौ ॥ अगायत् कथं
वामा मनोहरा दृश्या सांता सां मनोहरं यथा ॥ ३ ॥ असापत्न्या यान्योन्यमलक्षितः ॥ न ज्ञापित उद्यमो या भित्तः

दृष्ट्वाकुमुद्वृतमखंडमंडलंरमाननाभंनवकुंकुमारुणं॥वनंचतत्कोमलगोभिरंजितंज
गोकलेवामदृशंमनोहरं॥३॥निशम्यगीतंतदनंगवर्धनंव्रजस्त्रियःकुसुमगृहीतमानसा
आजगमुरन्योन्यमलक्षितोद्यमाःसयत्रकांतोजवलोत्कुंडलाः॥४॥दुहंत्योभिययुःका
श्चिद्देहं हित्वासमुत्सुकाः॥पयोधिश्चित्यसंयावमनुद्वास्यापराययुः॥परिवेषयंत्यस्तदि
त्वापाययंत्यःशिशून्ययः॥पुश्रुषंत्यपतीन्काश्चिदभ्रत्यापास्यभोजनम्॥५॥

सकान्तोयत्रतत्रगीतधुनिमार्गेणजग्मुः॥जवेनवेगेनलोलातिकुंडलानियासांताः॥४॥श्रीकृष्णसूचकशब्द
अवरोनतत्प्रवणचित्रानांत्तरक्षणमेवत्रैवर्गिककर्मनिवृत्तिद्योतयंत्यइवार्धवसितंकर्मविहायययुः॥त
राह॥दुहंत्यइति॥पयःस्थालीस्य॥उद्ध्यामधिश्रित्यएतत्कथमप्रतीत्यमाणःकश्चिद्ययुः॥संयावंगाधन
करणानेयकं॥अनुदास्यअनवतार्य॥५॥

भा० ८० पृ०
११०

मि

अतो यथा कथं चित् न दशक्तिमुक्ति कारणमित्याह कामेति॥ एकं संवंधसौ हृदं भक्तिं॥ १३॥ न च भ्रमवताऽयमि
ति भा० इत्याह न चैवमिति॥ यतः श्रीकृष्णो देवतावरादिकमपि विमुच्यते॥ १४॥ प्रसूतमाह तादृष्टेति वाचः
प्रैष्टोर्वी विलोसेः॥ १५॥ सर्वाः संसंभ्रममागताः ता विलोक्य स भयमिवाह व्रजस्येति॥ १६॥ स्नेज्यामंदहसित
कामं क्रोधं भयं स्नेहं मेकं सौ हृदं मेव च॥ नित्यं हरौ विदधतो यांति तन्मयतां हिते॥ १३॥ न चैवं वि
स्मयः कार्यो भवता भगवत्यजे॥ योगेश्वरेश्वरे कस्येत एतद्विमुच्यते॥ १४॥ श्रीभगवानुवाच॥
स्वागतं वो महामागाः प्रीतिं करवाणि व॥ व्रजस्यानामयं कश्चिद्दूतागमनकारणं॥ १६॥ रजन्येषां धो
रूपाधो रसत्वनियेषिता॥ प्रतियत व्रजं नेह स्थेयं स्त्रीभिः सुमध्यमाः॥ मातरः पितरः पुत्रा भ्रातरः
पतयश्च व॥ विचिन्वन्ति द्यपश्यन्तां मां कुरु वंधुसाध्वसं॥ १५॥ दृष्टं वनं कुसुमितं रं केशकरं रं जि
तं॥ यमुना निललीले जतरुपलवणो नितं॥ १६॥ तद्यात माचिरंगो हृष्टुश्च ध्वं पती सतीः॥ कंद
तिवत्सावाला श्रतानपायत दृष्टत॥ २०॥
मालस्याह रजन्येषेति॥ १७॥ किंच मातर इति विचिन्वन्ति भृगयन्ते वंधूनां साध्वसं मां कुरु॥ मां कुरुतेत्यर्थः॥ १५॥
रिषत्प्रणयकोपेनान्यतो विलोकयन्तीः प्रत्याह दृष्टमिति रं केशस्य पूर्णं चंद्रस्य करैरंजितं॥ यमुना स्पर्शिनोऽपि
मू० तादृष्टं तिकमायाता भगवान् व्रजयोषितः॥ अचदददतां श्रेष्ठो वाच प्रैष्टोर्वी मोहयन्॥ १५॥ ॥ ॥ ॥

कृष्णमानीसंरूप
जतः कृष्णमानीसंरूप
सतीः हेमताः ॥ २०॥
शोभिताः ॥ १६॥ सतीः हेमताः ॥ २०॥
११०

ननु कथं भोगमंतरेण प्राप्य कर्महीणं भोगेनैव सद्यः क्षीणमित्याहुः सहेति दुःसहेयः प्रेष्टविरहस्तेन
तीव्रस्तापस्तेन धूतानिर्गंतान्यशुभानियासांताः तदप्राप्तिपरमदुःखमोगेन प्राप्य क्षीणमित्यर्थः तथा ध्या
नेन प्राप्ताः बुतस्य आश्लेषेण या निर्वृतिः परमसुखमोगस्तया क्षीणमंगलं पुण्यबंधनं यासांताः अतो
ध्यानेन परमात्मप्राप्तेस्तत्कालसुखदुःखाभ्यां निःशेषकर्मक्षयात् गुणमयं देहं जडुरिति अननुयथापाति

तमेदपरमात्मानं जारबुद्ध्यापि संगताः जडगुणमयं देहं सद्यः प्रक्षीणबंधनाः ॥ राजोवाच ॥
कुलं विदुः परं कांतं ननु ब्रह्मतया मुने गुणप्रवाहोपरमस्तासां गुणाधियां कथं ॥ १० ॥ श्रीशुक उ
वाच ॥ उक्तं पुरस्तादतत्र वैद्यः सिद्धियथागतः द्विषन्तपि हृषीकेशं किमुता धोस्तजप्रियाः ॥ ११ ॥ न
यानि श्रेयसाथीयव्यक्तिर्भगवतो नृप ॥ अथ यस्याप्रमेयस्य निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ १२ ॥

६ ९ पुत्रादीनां वस्तुतो ब्रह्मत्वेऽपि न तं भजन्तान् मोक्षः तथा बुद्धभावात् एवं कस्मैपि बुद्धभावेन तत्संगतिः कथं मोक्ष
हेतुरिति शक्यते कुलं विदुरिति परं केवलं कांतं कमनीयं ॥ १० ॥ परिहरति उक्तमिति अयं भावः जीवेष्वावृत्तं
ब्रह्मत्वं कलस्य हृषीकेशत्वादनावृत्तं न तत्र बुद्धपेक्षेति ॥ ११ ॥ न बुद्धीकथमनावृत्तः स्यादत आह नृणामि
ति गुणात्मनः गुणनियंतुः भगवत एव रूपाभिव्यक्तिः अतो न देहिसादृश्यमत्र बलं युज्यत इति भावः ॥ १२ ॥

भा० द० पू०
॥१११॥

किंच प्रेष्टमिति किंचित्संभवेण कोपावेशेन गद्गदगिरौ यासां ताः श्रुत्वा तस्मै संभवे कारणां प्रेष्टमित्यादि प्रि
येतरमिव प्रतिभाषमाणं प्रत्यावर्त्तयामास ॥ २८ ॥ नृशंसं कुरादुरवगृहं स्वच्छंदमूलं भक्ताः सेवितवतीः अस्मान्
भजस्वमात्यजेति ॥ २९ ॥ अपिच यदुक्तं पत्यपत्येत्यादि त्वया धर्मो विदितो मापह्लासं एवमेतदुपदेशानां पदे विषये त्वये
वास्तु उपदेशपदत्वे हेतुः इति विविदिषावाक्येन सर्वोपदेशां शरत्वावगमादिति भावः इति हेतुः आ
त्मा किल भवामिति ॥ भोग्यस्य हि सर्वस्य भोक्ता आत्मेवेश इत्यतः प्रेष्टावंधुश्च भवानेवेति सर्वेवेति सर्वे वंधुषु
प्रेष्टप्रियेतरमिव प्रतिभाषमाणं कृत्वा तदर्थं विनिवर्त्तितं सर्वकामाः ॥ नेत्रे किञ्च न्यस्य दितो पदं ते स्म
किंचित्संभवे गद्गदगिरौ श्रुत्वा तानुरक्ताः ॥ ३० ॥ गोप्यं कुरु ॥ मैवं विभोः हेति भवावगदितं नृशंसं
त्यज्य सर्वविषयासवपादमूलं भक्ता भजस्वदुवगृहमात्यजास्माच्च देवो यथादिपुरुषा भजते मुमुक्षव
॥ ३१ ॥ यत्पत्यपत्यसुहृदामनुवृत्तिरंगस्त्रीणां सुधर्म इति धर्मविद्या त्वया क्त ॥ अस्त्वमेतदुपदेशपदं त्वया
शंप्रेष्टो भवामि तनुभक्ता किल वंधुरात्मा ॥ ३२ ॥
कारणीयं त्वयैवास्तित्यर्थः ॥ अथ बाधमोपदेशानां पदे स्थाने धर्मोपदेशो रत्नयि सति अस्मात्तु च धर्मजिज्ञासमाना सु
सतीषु त्वया धर्मविदा यदुक्तं एवमेतदस्तु न तु त्वधर्मोपदेशो किंतु भवानात्मेति ॥ अथ वा यदुक्तं एतदुपदेशपदे तस्मा
त्तु युरुषः त्वनाम त्वयितुर्देशोऽस्मिन्निति ॥ एवं काका नैवमित्यर्थः यतस्तनुभक्ता त्वमात्मा फलरूप इति वद
यदुक्तं पत्यादिषु श्रूषणधर्म इति ॥ एवमेतत्त्वयैवास्तु कुतः उपदेशपदे श्रूषणीयत्वेनापदिश्यमानानां पत्या

किंच प्रेष्टमिति किंचित्संभवेण कोपावेशेन गद्गदगिरौ यासां ताः श्रुत्वा तस्मै संभवे कारणां प्रेष्टमित्यादि प्रि
येतरमिव प्रतिभाषमाणं प्रत्यावर्त्तयामास ॥ २८ ॥ नृशंसं कुरादुरवगृहं स्वच्छंदमूलं भक्ताः सेवितवतीः अस्मान्
भजस्वमात्यजेति ॥ २९ ॥ अपिच यदुक्तं पत्यपत्येत्यादि त्वया धर्मो विदितो मापह्लासं एवमेतदुपदेशानां पदे विषये त्वये
वास्तु उपदेशपदत्वे हेतुः इति विविदिषावाक्येन सर्वोपदेशां शरत्वावगमादिति भावः इति हेतुः आ
त्मा किल भवामिति ॥ भोग्यस्य हि सर्वस्य भोक्ता आत्मेवेश इत्यतः प्रेष्टावंधुश्च भवानेवेति सर्वेवेति सर्वे वंधुषु
प्रेष्टप्रियेतरमिव प्रतिभाषमाणं कृत्वा तदर्थं विनिवर्त्तितं सर्वकामाः ॥ नेत्रे किञ्च न्यस्य दितो पदं ते स्म
किंचित्संभवे गद्गदगिरौ श्रुत्वा तानुरक्ताः ॥ ३० ॥ गोप्यं कुरु ॥ मैवं विभोः हेति भवावगदितं नृशंसं
त्यज्य सर्वविषयासवपादमूलं भक्ता भजस्वदुवगृहमात्यजास्माच्च देवो यथादिपुरुषा भजते मुमुक्षव
॥ ३१ ॥ यत्पत्यपत्यसुहृदामनुवृत्तिरंगस्त्रीणां सुधर्म इति धर्मविद्या त्वया क्त ॥ अस्त्वमेतदुपदेशपदं त्वया
शंप्रेष्टो भवामि तनुभक्ता किल वंधुरात्मा ॥ ३२ ॥
कारणीयं त्वयैवास्तित्यर्थः ॥ अथ बाधमोपदेशानां पदे स्थाने धर्मोपदेशो रत्नयि सति अस्मात्तु च धर्मजिज्ञासमाना सु
सतीषु त्वया धर्मविदा यदुक्तं एवमेतदस्तु न तु त्वधर्मोपदेशो किंतु भवानात्मेति ॥ अथ वा यदुक्तं एतदुपदेशपदे तस्मा
त्तु युरुषः त्वनाम त्वयितुर्देशोऽस्मिन्निति ॥ एवं काका नैवमित्यर्थः यतस्तनुभक्ता त्वमात्मा फलरूप इति वद
यदुक्तं पत्यादिषु श्रूषणधर्म इति ॥ एवमेतत्त्वयैवास्तु कुतः उपदेशपदे श्रूषणीयत्वेनापदिश्यमानानां पत्या

॥ ३० ॥

॥ १११ ॥

संभक्तुमिति दृष्टीः प्रत्याद्यथवेति यंत्रिताशयाः वशीकृतचिन्ताः उपपन्नं युक्तं प्रीयंते प्रीता भवन्ति २१
दृष्टादृष्टभयप्रदर्शनेन निवर्तयति भवेति त्यादिस्त्रैताकत्रयेण २२ २३ फल्गुतुष्टं कष्टं दुःसंपाद्यं औपपत्यं जा

अथ तामेभिस्तेहाद्रवत्यो यंत्रिताशयाः आगताद्युपपन्नं तत्प्रीयंते मयि जंतवः २१ भर्तुः सुश्रूषणं स्त्री
रणं परोधर्मोद्यममथया ॥ तदंधनं च कल्याण्यः प्रजानां चानुपाषाणं २२ दुशीलो दुर्भगो वृद्धो जडो रो
ग्यधनोपि वा ॥ पतिः स्त्रीभिर्न हतव्यो लोके सुभिरपातकी २३ असंगं मयशस्यं च फलं कष्टं भय
वहं ॥ जुगुप्सितं च सर्वत्र द्यौपपत्यं कुलस्त्रियः २४ अवणादर्शनाद्यानां नमिभावोऽनुकीर्तनात्
न तथा सन्ति कुर्येण प्रतियातते तो गृहान् २५ श्रीशुक उवाच ॥ इति विप्रियमाकर्ण्य गोप्यो गो
विंदभाषितं ॥ विषण्णभग्नसंकल्पाश्रितो मोपुर्दुरत्यया २६ कृत्वा मुखान्यवशुचः स्वसनेन शुष्य
द्विबाधराणि चरणेन भुवं लिखंत्यः ॥ अस्त्रैरुपात्तमपिभिः कुचकुंकुमानितस्युर्मज्जंत्य उरुदुःख
भरास्मत्स्मीम् २७ ॥

सोखं २४ किंच अवणादिभिः २५ २६ चिन्ता प्राप्तानां स्थितिमाह ॥
कृतेति शुचः शोकादुद्धतेन स्वसनेन शुष्यतो विवफलसदृशा अधरा येषु मुखेषु नानि अवश्रवांचिकृत्वा तथा
अंगुष्ठेन महीलिखंत्यः तथा गृहीतकज्जले रश्रुभिः कुचकुंकुमानि चालयंत्यः ॥ तस्मीस्थिताः यतः उरुदुःखम

गोपासनाः २७ ॥

भा० द० पू०
११२

ननु सपत्नीनेवोपाश्रितत एनमग्निं सिंवेयुरिति तत्राहुः यहीति रमायाः लक्ष्म्याः दत्तक्षरां दत्तोत्सवं दत्तावसरं वा त
दपि क्वचिदेवन सर्वदा ॥ अरण्यजनप्रियत्वादरण्ये क्वचित् ॥ यहि अहि अस्मात्सप्तपुत्रवत्प्रावयत तत्र च अभिरमि
ता ॥ आनंदिताः सत्यस्तदारभ्य अन्यसमस्तं स्थातुमपि न पारयामः ॥ तुच्छास्तेन रोचंत इत्यर्थः ॥ ३४ ॥ त्वया दसौ भा
ग्यत्वं त्विच्छामित्याहुः श्रीरिति वक्ष्यसि असापत्न्यं स्थानं लब्ध्वा त्रीणि तुलस्यासपत्न्या सह तव पदावुज्जरजः
यद्यं बुजास्तव पादतलं रमाया दत्तक्षरां क्वचिदरण्यजनप्रियस्य ॥ अस्मात्सप्तपुत्रवत्प्रावयत तत्र च अभिरमि
तमसं जः ॥ स्थातुं त्वया भिरमिता वत पारयामः ॥ ३५ ॥ श्रीरित्येवं उज्जरजश्चकमेतुलस्या लब्ध्वा पिवत्
सिपदं किल भृत्यजुष्ट ॥ यस्याः स्वीक्षणे कतेः न्यसुरप्रयासस्तद्वद्वयं च तव पादजः प्रपन्नाः ॥ ३५ ॥
तन्नः प्रसीद वृजिना दैनतेः घ्नमूलं प्राप्ता विसृज्य वसती स्वदुपासनाशः ॥ त्वत्सुंदरकि
तनिरीक्षणे तीव्रकामत प्रात्मनां पुरुषभूषणं देहि दास्यम् ॥ ३६ ॥
कामयते स्म ॥ भृत्यैः सर्वैर्जुष्टमिति सौभाग्यातिरेकोक्तिः ॥ यस्याः स्वीक्षणे श्रीरामनो विलोकयत्तित्येतदर्थम्
न्याषा वस्त्रादीनां तपोभिः प्रयासः सातद्वजस्तद्वद्वयमपि प्रपन्ना इति ॥ ३५ ॥ हे वृजिना दैनदुःखहतः च दुपासने
त्वद्वज्जन एव आश्रयास्तावयं वसतीर्गहान् विसृज्य योगिन इव प्राप्ताः ॥ तव सुंदरस्मितविलसितनिरीक्षणे
नयस्तीव्रः कामस्तेन तत्र चित्तानां नः हे पुरुष रत्नं दास्य देहि ॥ ३६ ॥

११२

एतत्सदा चारेण दृढयंत्यः प्रार्थयन्ते कुर्वन्ति हि कुशलाः शास्त्रनिपुणाः तथा च शास्त्रं किं प्रजया करिष्यामो येषां ने
३ यमात्मा लोकेत्यादि ३१ किंच प्रतियातेति यदुक्तं तदशकं त्वये वचित्तादीनामपहतत्वादित्याहुः ३२ चित्रमिति य
दस्माकं चित्रकालं सुखेन गृहेषु निर्विशति तत्त्वया अपहतं करावपि यैरहकृत्ये निर्विशतः तावपि सुखात्मना

कुर्वन्ति हि त्वयिरति कुशलाः स्वआत्मन्तित्वप्रिये पति सुतादिभिर्गर्तितैः किं ॥ तन्तः प्रसीद वर
देश्वरमास्मच्छिद्या आशां धृतां त्वयि चिरदरविदनेत्र ३३ चित्रं सुखेन भवता पहतं गृहेषु
यन्ति विशत्युत करावपि गृह्यकृत्ये ॥ पादौ पदं न चलतस्तव पादमूलाद्यामकथं वृजमथो
करवामकिं वा ३४ सिंचो गनस्तदधराभृत पूरकेण हासावलोककलगीतजहच्छयाग्निं ॥
नो चेदयं विरहजाग्न्युपयुक्तदेहाध्यानेन यामपदयोः पदवीं सखेते ३३ ॥

त्वयेति ३३ अतः अंगहेतुस्मनः अस्माकं तवाधराभृत पूरकेण तवैव हाससहितेनावलोकेन कल
गीतेन च जातो यो हच्छयाग्निः कामाग्निः तं सिंच नो चेदयं तावदेकोऽग्निः तथा विरहाज्जनिष्यते यो
ऽग्निस्तेन च उपयुक्तदेहादग्धशरीराः योगिन इव तपदवीमंतिकंध्यानेन याम प्राप्नुयाम ३३ ॥

भा० द० पू० विक्रवितं पारवश्यप्रलपितं गोपीररीरमत्तरमयामास ४० प्रियस्येक्षणेन उत्फुल्लानि मुखानि यासां ताभिः उदारहा
११३ सश्च द्विजादंताश्च तेषु कुसुमवद्दीधितिर्यस्य सः एरण्यकश्चंद्रः ४१ ४२ ४३ वादुप्रसारश्च परिरंभश्च करादीनां अल

य ४ श्रीशुक उवाच ॥ इति विक्रवितं तासां श्रुत्वा योगेश्वरेश्वरः ॥ प्रहस्य सदयं गोपीरात्मा रामो य
गीरमत्तर ४० ॥ ताभिः समेताभिर्दुदरचैश्चित्तः प्रियेक्षणेन उत्फुल्लमुखीभिरच्युतः ॥ उदारहसि
द्विजकुंददीधितिर्व्यरोचते रण्यक इवोदुभिर्वृतः ४१ उपगीयमान उदगायन् वनिताश
तयूथपः भालाविभ्रद्वैजयंतीव्यचरन्मंडनवनं ४२ नद्याः पुलिनमाविश्य गोपीभिर्हिमवा
लुकैः ॥ रेमेतन्नरलानंदिकुमुदामोदवायुना ४३ वादुप्रसारपरिरंभकरालकोरुनीवीस
नालभेन नर्मनिखागपातैः ॥ ह्वेल्यावलोकहसितैर्वैजसुंदरीणां मुत्तंभयन्नतिपतिरंभयां
चकार ४४ ॥ तासां तत्सोभगमदं वीक्ष्यमाणं च केशवः प्रसमाय प्रसादयत्तत्रैवांतरधीयते ४५ ॥

भनं स्पर्शं नर्मपट्टिहसश्च नखाग्रपातश्च तैः ॥ ह्वेल्याकीडया च अवलोकैश्च हसितैश्च कामं तासां मुहीपयन्न तारमयामा
स ४६ ॥ महात्मनश्च विसृक्तचित्तात् ४७ ॥ तत्सोभगमदं ॥ तत्सोभगेन मदं ॥ अस्वाधीनतां मानं गर्वकेशवः कश्चिदंशश्च तौ
सू० १ एवं भगवतः कृष्णस्य ध्यामाना महात्मनः ॥ आत्मानं मे निरेस्त्रीणां मानिनोभ्यधिकं भुवि ४८ ॥

नयत्तरतितथासः ४६ ॥

११३

ननु गृहस्वाम्यं विहाय मदास्यं किमिति प्रार्थयति अत आहुः ॥ वीक्ष्येति ॥ अलकावृतमुखं तथा कुंडलयोः श्रीय
योस्तु गंडस्थलयास्मिन् ॥ अथरेसुधायास्मिन् ॥ तच्च तच्च मुखं वीक्ष्य ॥ दत्ताभयं भुजदंडयुगं च वक्ष्ये ॥ श्रिया एक
रमणं रतिजनकं वीक्ष्य दास्ये मेव भवामेति ॥ ३७ ॥ ननु जुगुप्सितमौ पपत्यमित्युक्तं तत्राहुः ॥ कास्तीति ॥ अंगदेह
स्म कलानि पदानि यस्मिंस्तत् ॥ आयतं दीर्घं मूर्ध्नि तं स्वरात्पादादिभेदेन ॥ पावांतरं कल्पयदमृतमयं वेणु

द २ वीक्ष्य अलकावृतमुखं तव कुंडलश्रीगंडस्थलाधरसुधं हसितावलोकं ॥ दत्ताभयं च भुजदंडयुगं वि
लोक्य वक्षः श्रियेकरमणं च भवामदास्यः ॥ ३७ ॥ कास्त्रांगतं कल्पयत वेणुगीतसंमोहितार्थचरि
तान्नचले त्रिलोकं ॥ त्रैलोक्यसौ भगमिदं च निरीक्ष्य रूपं यद्वा हि जडुममृगाः पुलकान्यविभ्र
न ॥ ३८ ॥ व्यक्तं भवान् नृजभयात्तिहरे भिजातो देवो यथादिपुरुषः सुरलोकगोपः ॥ तन्नो निधेहि
करं कजमात्रे वंधो न प्रसनेषु च शिरःसु च किं करीणां ॥ ३९ ॥

गाते तेन संमोहिता कावास्त्री आर्यचरितान्निजधर्मान्तचलेत् ॥ यन्मोहितां पुरुषा अपि चलिताः ॥ किंच त्रैलोक्य
सौ भगमिति ॥ यत्तु यतः ॥ अविभक्तं अविभक्तः ॥ त्वद्योतकं अवणमोत्रेणापि तावन्निजधर्मत्यागो युक्तः ॥ किंपु
नस्तदनुभावेनेति भावः ॥ ३८ ॥ व्यक्तम् ॥ निश्चितम् ॥ ३९ ॥ रामरा ॥ ५५ ॥ रामराम ॥ ५६ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ राम

भा० द० पू
११४

तत्प्रपंचयति नुवभिः तत्र महत्वादेते पश्येयुरित्याशयाश्च श्रुत्यादीन पृच्छन्ति हे पृच्छति प्रेमहासविलसितैरवलोकने
कनैरस्माकमनो हत्वा चारद्वगतः युष्माभिः किं दृष्टं इति ॥ १ ॥ महोतः स्वपुण्यैर्वै कृपकारिणाश्चेति कुरुवको दी
नः कश्चिदिति हे कुरुवकादयः ॥ दर्पहरस्मितं यस्य सः इतो गतः कश्चिदिति ॥ २ ॥ अलिकुलैः सह तात्वा वि
दृष्टेवः कश्चिदप्यथ प्रहृत्य गोधनो मनः मंदस्सुगुतो हत्वा प्रेमहासावलोकने ॥ ३ ॥ कश्चिद
रुचकाशोकनागपुनागचपकाः ॥ रासानुजोमानिनीनामितो दर्पहरस्मितः ॥ ४ ॥ कश्चिनुलेसिक
ल्याणि गोविंदचरणप्रिये ॥ सहलालिकुलैर्विभ्रदृष्टे गतिप्रियोऽच्युतः ॥ ५ ॥ मालत्यदर्शिवः क
श्चिन्मल्लिकेजातियुधिके ॥ प्रीतिवोजनयनयातः करस्पर्शेन साधवः ॥ ६ ॥ चतुर्पियालपनसाः सन
कोविदारजवर्कविल्वचकुलोम्रकंदवनीपाः ॥ येन्ये परार्थभवि कायमुनोपकृताः ॥ ७ ॥ संतु कल्प
द्वीरहितान्मनानः ॥ ८ ॥
अत्र तवातिप्रियस्त्वया किं दृष्टं इति ॥ ९ ॥ गुणतिरेकेपिनमृत्वादिमाः पश्येयुरिति पृच्छन्ति मालतीति हे मालति मल्लिके
जातियुधिके वो युष्माभिः किं दर्शितं दृष्टं ॥ करस्पर्शेन वः शीतिजनयनं किं यात इति ॥ अत्र मालती जात्यारवांतरवि
शेषो दृष्टव्यः ॥ १० ॥ फलादिभिः सर्वप्राणिसंतर्पकाः एते पश्येयुरिति पृच्छन्ति द्यूतेति ॥ द्यूताश्च यारवांतरजातिभेदः कदवनी
पयोधहेतूतादयः केन्येव परार्थभविकाः ॥ परार्थमेव भवोजनयनेषां ते यमुनोपकृताः ॥ तस्याः कुले समीपे वने मानासीत्येवा

सिद्धयर्थः ते भवतः श्रुतिमान्मनोभूतान्मनःकुल
पदवीकुलस्य मार्गं संस्तु कथयंतु ॥ ११ ॥

इति दशमोऽङ्कः त्रिंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ त्रिंशो विरहसंतपुगेपीभिः कृष्णमार्गं ॥ उन्मत्तवद्वीर्घराश्रमंतीभिर्वनेने
चक्षणाः अपश्यत्यः ॥ १ ॥ गत्या च नुरागस्मिताभ्यां विभ्रमेक्षितानि सविता सनिश्चितानि ते श्रमनोरमा आनापाश्च
हराः कीडाश्च विभ्रमा अन्यच विलासास्ते श्रमापतेर्गत्यादिभिरैतैराक्षिप्तानि आकृष्टानि चित्तानि यासां ताः ॥ अतस्त

इति श्रीभद्रागवते महापुराणे दशमस्कंधे रासक्रीडायां श्रीकृष्णार्जुनसंवादे त्रिंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥
अतर्हिते भगवति सहसैव व्रजांगनाः ॥ अतपस्तमचक्षणाः कतरिण्य इव यूथपः ॥ १ ॥ गत्या नुरा
गस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः ॥ आक्षिप्तचित्ताः प्रमदारमापतेस्तास्ता विच
ष्टाजगदुस्तदामिकाः ॥ २ ॥ गतिस्मितप्रेक्षणाभाषणदिषु प्रियाः प्रियस्य प्रतिरूढमूर्तयः ॥
असावहंतित्यवलास्तदामिकान्यवेदिषुः कृष्णविहारविभ्रमाः ॥ ३ ॥ गच्छन्त्येवैरमुमेव सं
हता विचिक्वुरुन्मत्तकवदनादनं ॥ पप्रच्छुराकाशवदंतरं वहिर्भर्तेषु संतपुरुषं वनस्यतीनं ॥ ४ ॥
स्मिन्नेवात्मायासां ताः ॥ तस्य विविधा चेष्टाजगदुः ॥ तदनुकरणेनाक्रीडन् ॥ ५ ॥ अपि च गतिस्मितेति ॥ प्रियस्य गत्या
दिषु प्रतिरूढा आविष्टा मूर्तयो यासां ताः ॥ अतः कृष्णविहारविभ्रमाः कृष्णस्यैव विहारविभ्रमाः क्रीडा विलासाया
सां ताः ॥ अहमेवासौ कृष्ण इति परस्परं निवेदितवत्यः ॥ किंच गायंत्य इति वनादनांतरंगं च्युत्या विचिक्वुः ॥ अम

गयन्तु नानुल्लस्यन्तमाह वनस्यतीनं यूपप्रभुः ॥ ५ ॥
अतर्हिते भगवति सहसैव व्रजांगनाः ॥ अतपस्तमचक्षणाः कतरिण्य इव यूथपः ॥ १ ॥
गत्या नुरागस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः ॥ आक्षिप्तचित्ताः प्रमदारमापतेस्तास्ता विच
ष्टाजगदुस्तदामिकाः ॥ २ ॥ गतिस्मितप्रेक्षणाभाषणदिषु प्रियाः प्रियस्य प्रतिरूढमूर्तयः ॥
असावहंतित्यवलास्तदामिकान्यवेदिषुः कृष्णविहारविभ्रमाः ॥ ३ ॥ गच्छन्त्येवैरमुमेव सं
हता विचिक्वुरुन्मत्तकवदनादनं ॥ पप्रच्छुराकाशवदंतरं वहिर्भर्तेषु संतपुरुषं वनस्यतीनं ॥ ४ ॥
स्मिन्नेवात्मायासां ताः ॥ तस्य विविधा चेष्टाजगदुः ॥ तदनुकरणेनाक्रीडन् ॥ ५ ॥ अपि च गतिस्मितेति ॥ प्रियस्य गत्या
दिषु प्रतिरूढा आविष्टा मूर्तयो यासां ताः ॥ अतः कृष्णविहारविभ्रमाः कृष्णस्यैव विहारविभ्रमाः क्रीडा विलासाया
सां ताः ॥ अहमेवासौ कृष्ण इति परस्परं निवेदितवत्यः ॥ किंच गायंत्य इति वनादनांतरंगं च्युत्या विचिक्वुः ॥ अम

भा० द० पू०
११५

काश्चिदाहुः हे सख्यः इमालताः कस्मै न संगता नूनमत इमाः पृथक् ननु स्वपतिसंगतौ न संगतिर्दुर्घटानस्य
तेः पत्युर्वीरून् शखाश्चास्मिष्टा अपि श्रद्धा भाग्यं नूनतन्त्रे स्पृष्टाः यत उतुलकानि किमिति न हि स्वपतिसंग
तादृक् पुलकसंभव इति भावः ॥ १३ ॥ उन्मत्तवचो गोपः उन्मत्तवचो सश्च ता गोपश्च कस्मान्नेषणं न क
तदात्मिका इति यदुक्तं तत्प्रपंचयति ॥ इतीति उन्मत्तवचो गोपः उन्मत्तवचो सश्च ता गोपश्च कस्मान्नेषणं न क
एष ते मालता वा दूनपास्मिष्टा वनस्यतेः ॥ नूनतन्त्रे करजस्पृष्टा विम्रत्युतुलकान्यहो ॥ १३ ॥ इ
त्युन्मत्तवचो गोपः कस्मान्नेषणं कातराः ॥ लीला भगवतस्तास्ता ह्यनुचक्रुस्तदात्मिका ॥ १४ ॥
कस्याश्चित्पूतनायत्याः कस्यायं पिवत्सनं ॥ तोकायित्वा रुदृत्याः पदाह नृशकटायती ॥ १५ ॥
दैत्यायित्वा जहमान्या मेका कस्माभ भावनां ॥ रिंगया मासकाण्य धी कर्षती धोपनिः सने ॥ १६ ॥
कस्मै रा मायिते हंतु गोपायं त्यश्च काश्चन ॥ वत्सायती हंति चान्या तत्र का तु वकायतीम् ॥ १७ ॥
तराः अतिविद्वलाः अनुचक्रुः ॥ अनुकृत्य वत्यः ॥ १४ ॥ कस्याश्चिदित्यादिभिश्च तुभिर्ननुकरणं प्रपंचयते ॥ ततश्च
तुभिर्ननुयत् ॥ पुनरेकेनानुकरणमिति विवेकः ॥ पूतनायत्याः पूतना वदा चरत्याः कस्मै वदा चरती स्तनमपि
वत्स्तोकायित्वा स्तोकवदात्मानं कृत्वा ॥ १५ ॥ दैत्यायित्वा दैत्यवदात्मानं कृत्वा ॥ एका कस्माभ भावनां कस्मै रा भवा

ल्यभावायतिथ्यानां अन्योन्यसंश्लेषः ॥ १६ ॥

११५

हेतुतिहिते त्वया किंतुः कृतं यात्वं केशवां द्विस्पर्शोत्सवा केशवां द्विस्पर्शोत्सवाः सा कुतः अंग
 रुहेरुत्पुलकितारोमां चिता विभासिष्ये भसे तत्र विशेषं पृच्छंति अपि किमयमुत्सवः अद्रिसंभवः अथुना तदेक
 देशां द्विस्पर्शं संभूतः यद्वा नैतावत् किंतु रुक्रम विक्रमात् पूर्वमेव विविक्रमस्य पदा सर्वा क्रमणात् आह अथवा
 नैतावदेव अपितु ततोपि पूर्ववत् हस्यवपुषः परिरंभेन नति अतस्त्वयान्न नदृष्टः तदशयः ॥ १० ॥ हरिण्या दृष्टिप्रसत्ता
 किंते कृतं हितितपो वत केशवां द्विस्पर्शोत्सवा तुलकितो गुरुहे विभासि अप्यं द्विसंभव उरुक्रम
 विक्रमाद्वा आहो वराहवपुषः परिरंभेन ॥ १० ॥ अप्यं पत्न्युपगतः प्रिययेह गात्रे सन्व नृदशां सखि
 सुनिर्वृत्तिमस्युतावः कांता गसं गकुच कुकुमरं जितायाः कुंदस्रजः कुलपते रिहवातिगं
 धः ॥ ११ ॥ वाङ्मय्या स उपधा यगृहीत पद्मो गमानुजस्तुलसिका तिकुलैर्मदंधैः ॥ अन्वीयमान इह व
 स्तरवः प्रणमं किं वा भिनंदति चरन् प्रणयावलोकैः ॥ १२ ॥
 श्रीकृष्णदर्शनं संभावाद् अपीति हे सखि एणपत्नी अपि किं उपगतः समीपं गतः गात्रैः सुंदरैः सुखवाक्कादिभिः
 प्रियया सहितियद्युक्तं तत्र द्योतकं कांतया योगसंगतस्तकुचकुं कुमेनरं जितायाः कुंदकुसुमस्रजो गंधः कुलपतेः
 कृष्णस्य वाति आगच्छति ॥ ११ ॥ फलभारेण नत्ता सुरुनृदृष्टा प्रणत इति मत्वा प्रियया सहितस्य गतिविलासं संभा
 वयत्यः पृच्छति वाङ्मय्या मिति तुलसिकाया अलिकुलैः अतस्त्वदामेदिमदंधैः रन्वीयमानः अनुगम्यमानः इह चरन्ति

भा० द० पू०
११६

रि३

नि३

सुष्टकानि संमिश्राणि ॥ २४ ॥ तेन अंसेन्यस्तः प्रकोष्ठो यस्यः करणे हस्तिन्याः ॥ २५ ॥ हरकांतस्यानं ॥ २६ ॥ हे
आल्यः सखाः अहो धन्याः अतिपुण्याः गोविंद्या वरुणवः तत्र हेतुः यानिति अस्माभिरप्येतद्रणवभिषेक
एतथैव कस्मः प्राप्स्यक्यत इति भावः ॥ २७ ॥ अन्याश्चाहुः तस्या इति गोपीनां सर्वसं अयं भावः भवे
तैस्तैः पदैस्तत्पदवीमन्तिष्ठंत्योऽग्रतोऽवलाः ॥ वध्वां पदे सुष्टकानि विलोक्यार्ताः समुव
न ॥ २८ ॥ कस्याः पदानि चैतानि यातायातं दस्नुना ॥ असन्यस्त प्रकोष्ठो याः करणं करिणा य
था ॥ २९ ॥ अनया राधितो नूनं भगवान्दरीश्वरः ॥ यन्नो विहाय गोविंदः प्रीतो यामनयद्रहः ॥ ३० ॥
धन्याश्चाहो अमी आल्यो गोविंदो ध्यावुरणवः ॥ यान्त्रेश्वरमादेवी दधुर्मुद्रा धनुतय ॥ ३१ ॥
स्या अमूनिनः तां भुक्वन्त्युच्चैः पदं यत ॥ येका पदं त्यगोपीनारहो भुक्तेऽच्युताऽधरं ॥ ३२ ॥ न ल
त्यंत पदान्यत्र तस्या नूनं तृणां करे ॥ खिद्यत्सुजातां धितस्ता मुन्नित्ये प्रेयसी प्रियः ॥ ३३ ॥
दिवं यदि तस्याः पदानि संष्टकानि न भवेयुः ॥ तानि तु नो दुःखं कुर्वतीति ॥ ३४ ॥ तदसंष्टकान् केवलं कल्पयाद
रेण न एव विचिन्वत्यः तान् दृष्ट्वा पुनरत्यंतं समतपू न ॥ तदा हस्तो कत्रयेण न लक्ष्यं त इति खिद्यती सुजा

सुष्टकानि संमिश्राणि ॥ २४ ॥ तेन अंसेन्यस्तः प्रकोष्ठो यस्यः करणे हस्तिन्याः ॥ २५ ॥ हरकांतस्यानं ॥ २६ ॥ हे
आल्यः सखाः अहो धन्याः अतिपुण्याः गोविंद्या वरुणवः तत्र हेतुः यानिति अस्माभिरप्येतद्रणवभिषेक
एतथैव कस्मः प्राप्स्यक्यत इति भावः ॥ २७ ॥ अन्याश्चाहुः तस्या इति गोपीनां सर्वसं अयं भावः भवे
तैस्तैः पदैस्तत्पदवीमन्तिष्ठंत्योऽग्रतोऽवलाः ॥ वध्वां पदे सुष्टकानि विलोक्यार्ताः समुव
न ॥ २८ ॥ कस्याः पदानि चैतानि यातायातं दस्नुना ॥ असन्यस्त प्रकोष्ठो याः करणं करिणा य
था ॥ २९ ॥ अनया राधितो नूनं भगवान्दरीश्वरः ॥ यन्नो विहाय गोविंदः प्रीतो यामनयद्रहः ॥ ३० ॥
धन्याश्चाहो अमी आल्यो गोविंदो ध्यावुरणवः ॥ यान्त्रेश्वरमादेवी दधुर्मुद्रा धनुतय ॥ ३१ ॥
स्या अमूनिनः तां भुक्वन्त्युच्चैः पदं यत ॥ येका पदं त्यगोपीनारहो भुक्तेऽच्युताऽधरं ॥ ३२ ॥ न ल
त्यंत पदान्यत्र तस्या नूनं तृणां करे ॥ खिद्यत्सुजातां धितस्ता मुन्नित्ये प्रेयसी प्रियः ॥ ३३ ॥
दिवं यदि तस्याः पदानि संष्टकानि न भवेयुः ॥ तानि तु नो दुःखं कुर्वतीति ॥ ३४ ॥ तदसंष्टकान् केवलं कल्पयाद
रेण न एव विचिन्वत्यः तान् दृष्ट्वा पुनरत्यंतं समतपू न ॥ तदा हस्तो कत्रयेण न लक्ष्यं त इति खिद्यती सुजा

११६

दूरगाः दूरे वर्तमानाः यद्दृश्यं कस्मिन्संस्थितं तं कस्मिन्नुवर्तते ॥ अनुवर्तमानां अनुकुर्वती मिति वा पाठः ॥ १८ ॥
१९ यत्तं प्रयत्नं कुर्वती ॥ अवरमुत्तरीयवस्त्रमुन्निदधे ऊर्ध्वं धृतवती ॥ २० ॥ २१ ॥ अपि दध्वं निमीलयत् ॥ २२ ॥ सुदृक् सु

ति १

आकृतदूरगायद्दृक् कस्मिन्नुवर्तते ॥ वेणुं करंतीं क्रीडंतीं मन्याशंसंति साध्वि ॥ १८ ॥ कस्यांचित्स्व
भुजं न्यस्य च लं त्यादा पराननु ॥ कस्मिहं पश्यत गतिं ललिता मिति तन्मनाः ॥ १९ ॥ मा भैष्टवा तदृषी
भ्यां तत्राणं विहितं हि वः ॥ इत्युक्ते केन हस्तेन यत्तं तुन्निदधेऽवरं ॥ २० ॥ आरुह्यैकापदाक्रम्य शि
रस्यादा पराननु ॥ दुष्टादगच्छे जातो हं खलानां ननु दंडधृक् ॥ २१ ॥ तत्रैको वाचहं गोपादावाग्निं प
श्यतोऽस्वरां ॥ चक्षूंष्यामपि दध्वं वो विधास्येक्षेम संजसा ॥ २२ ॥ वदन्त्यास्रजा काचित्तेन्यी
तत्र उलूखले ॥ भीता सुदृक् पिधायास्यं भेजे भीति विडंवनं ॥ २३ ॥ एवं कस्मिंश्चिद्वदमाना वृंदावनल
तातरुन ॥ व्यचक्षत वनोद्देशे पदानि परमात्मनः ॥ २४ ॥ पदानि व्यक्तमेतानि नंदस्य नोर्महात्मनः ॥

लक्ष्यं ते हि ध्वजा भोजवज्रा कुशयवादिभिः ॥ २५ ॥

नयने ॥ आस्यं पिधाय सुदृक् वराहो भीति विडंवनं भयानुकरणं ॥ २३ ॥ एवं पुनरपि वृंदावने लतातं कंश्च कस्मिं
सि पृच्छत्यः वनोद्देशे वनप्रदेशे व्यचक्षत अपश्यन् ॥ २४ ॥ २५ ॥

भा० द० ४
११७

दुःखितां ४

मालस्य ३

३६ कामिनां दैन्यं दर्शयति अखंडितत्वमाह ततश्चेति तस्यां कंधारे होद्यतायामंतर्हृत इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ अनुताप
माह ह्यनाथेति ॥ ३८ ॥ अन्विष्टं त्वः मृगयमाणं अविदूरतः समीपे ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ततस्तयापि सहितः कस्मान्नेषण
ततो गत्वा वनोद्देशं दृष्ट्वा केशवमब्रवीत् न पारयेः हंचलितुं नयमां यत्र ते मनः ॥ ४१ ॥ एवमुक्तः प्रि
यामाह कंधमारुह्यतामिति ततश्चातर्दधे कस्मः सावधूरन्वतप्यत ॥ ४२ ॥ हानाथरमणं प्रेष्ट्वा
सिक्कासिमहाभुजं दृष्ट्वा स्तकपणायामे सखे दर्शय सन्निधिं ॥ ४३ ॥ अन्विष्टं त्वामगवतो मार्गं
गोप्यो विदूरतः ददृशुः प्रियदिक्षेपमाहितो सखी ॥ ४४ ॥ तया कथितमाकर्ण्य मान प्राप्तिं वमा
धवात् अवनमनं च दूरं त्स्यादिसमयं परमं ययुः ॥ ४५ ॥ ततो विशन् वनं चंद्रज्योत्स्नायां वद्विभा
व्यते तमः प्रविष्टं ततो निवर्तुः स्त्रियः ॥ ४६ ॥ तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेषास्तदालिकाः तद्
रणं नैव गायन्त्यो नात्मा गाराणि सस्मरुः ॥ ४७ ॥ पुनः पुलिनमागत्य कालिन्ध्याः कस्मभावनाः समवेता ज
यवनमविशन् ततो हरेरन्वेषणं यवनमविशन् ततो हरेरन्वेषणं निवृत्ताः ॥ ४८ ॥ एवमं अत्राप्राप्य अपि स्वगृहान्नैव स्मृत
वत्यः तदात्मिकाः स एवात्मायासां ताः तन्न य इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ किंच एव यत्र श्रीकृष्णमनसंगतिरासीत् तदेव कालिन्ध्याः पुलि

नमो गायकृष्णमावयति ध्यायतीति न श्रुताः कृष्णस्य
गमनं कीर्तयतां साताः सत्यः श्रीकृष्णमनसंगतिरासीत् ॥ ४९ ॥

प्रपदाभ्यामाक्रमणं चोणीसंमर्दनं ययोः अतएव असकलेपदे पश्येतेति ३२ तस्याः कस्मज्जानं नरप्रविष्टाया
 श्रद्धां हृष्टा आदुः केशप्रसाधन इति कांतामधिकृत्य तानि प्रसूनानि चूडयता चूडानुकरणेन वधूता इह ध्रुव
 मुपविष्टमृशरे मेरुत्यादिषु कोक्तिः आत्मारतः स्वतस्तुष्टः आत्मारामः स्वक्रीडः अखंडितस्त्रीविभ्रमेरनाकृष्टा
 इमान्यधिकमग्नानि पदानि वहतो वधू गोपः पश्यत कस्मस्य भाराकांतस्य कामिनः अत्राव
 रोपिताकांता पुष्पहेतोर्महात्मना अत्र प्रसूना वचयः प्रियार्थे प्रेयसाकृतः प्रपदाक्रमणे ह्येते
 पश्यताः सकलेपदे ३३ केशप्रसाधनं तत्र कामिन्याः कामिना कृतम् तानि चूडयता कांता मुप
 विष्टमिह ध्रुवं ३३ रेमेतया चात्मारत आत्मारामो पखंडितः कामिनां दर्शयन् देन्यं स्त्रीणां च
 वदुर्गता ३४ इत्येवं दर्शयंत्यस्तां श्रुगोप्यो विचेतसः यां गोपीमनयत्कस्मा विहाय न्याः स्त्रि
 यो वने साचमेनेतदात्मानं वरिष्टं सर्वयोषितां हित्वा गोपीः कामयानामामसौ भजते प्रियः ३५
 गोपि तया चेत्किंतिरेमे अत आह कामिनामिति ३४ स्त्रीणां दुरात्मतामाह साचेति द्वाभ्याम् कामोयानं
 आगमसाधनया सांताः गोपी हित्वा मां भजत इति हेतोरात्मानं वरिष्टं मेने इति ३५ ॥ ५५ ॥ ५५

भा० द० २०

११८

व०

किं वदुः भो मृत्युभ्यः कृपया रक्षित्वा किमितीदानीं दशममन्यं प्रेषयान् यसीत्याहुः विषेति हेऽस्य भवे
वृषमया जलाद्योऽप्यथो नाशस्तस्मात् तथा व्यालराक्षसात् सप्यात्मारुताच्च वैद्यतामनलात् अशनिपातात् वृ
षाग्निहस्तस्मात् मयात्मजात् बोमात् विषतः अन्यस्मादपि सर्वतोभयात् कालियदेमनाद्रक्षितोः किमिदानीमपे
क्षसूतिभावः ३ अपि चावेषपालनायावतीर्णस्य तदभक्तापेक्षा अत्यंतमनुचितेत्याशयेनाहुः नखात्वेति हे स
खे भवत्वल्पनिश्चितं यशोदासुतो न भवति किंतु सर्वप्राणिनां बुद्धिसाक्षी स किं दशो भवति तत्राहुः विखनसावहोरा
विषजलाप्यया व्यालराक्षसाद्वर्षमारुताद्वैद्यतानलात् वृषमयात्मजाद्विषतोभयाद्वृषभतेव
पेरक्षितामुहुः ३ न खलु गोपिको नंदतो भवान् खिलदेहिनामंतरात्सहका विखनसार्थितो विश्वरा
त्रये सखजुदेयिवान्सात्वतां कुले ४ विरचिताभयं च मिथुर्यते चरणमीयूषां संसृते भयात् क
रसरोरुहं कांतकामदं शिरसि धेहि नः श्रीकरगृहं ५
विषपालनाय प्रार्थितः सन् सात्वतां कुले जुदेयिवान् उदित इति ४ तस्मात्त्वद्भक्तानामस्माकमेतत्प्रा
येनाचतुष्टयं संपादय इत्याहुः ॥ विरचिताभयमित्यादि चतुर्भिः ॥ हे वृषमिथुर्य ॥ संसृते भयात् चरण
मीयूषां शरणं प्राप्तानां विरचितं दत्तमभयं यत्तत् तेषां हे कांत ॥ कामवं वरदं श्रियः करं गृह्णातीति
तेषां तत्तत् भवत्करसरोरुहम् ॥ नः शिरसि धेहि ५ ॥

११८

इति दशमे विंशः ॥ ३० ॥ एकत्रिंशेति राशास्ताः पुनः पुलिनमागताः ॥ कस्मैवानुगायंत्यः प्रार्थयन्ते तद्गगनं ॥ जयतीति हे दीप्यते
 तज्जन्मनाव्रजः अधिकं यथाभवति तया जयति ॥ उत्कर्षणवर्तते ॥ यस्मान्त्वमुत्रजातस्तस्मादिदिरालम्बी ॥ अत्र हि अयत्ने व्रजम
 लंकृत्य वर्तते ॥ एवं व्रजे सर्वे लोसिन्मादमाने ॥ तत्र तावकास्त्वदीया योगिनस्तत्त्वयित्वदर्थमेव कथंचिद्गतासवो ये स्ते
 त्वो विचिन्वन्ते मगायन्ते ॥ अतः स्वयादृश्यतां प्रत्यक्षीभयतामिति ॥ यद्वा ॥ अस्माभिर्भवान्दृश्यतां ॥ यद्वा ॥ एवं त्वया
 दृश्यतामेतं विचिन्वन्त इति ॥ अत्र स्वतंत्राणां वदूनां वक्तृत्वादपरा ॥ आदुरितिसर्वस्वाकेष्ववतारणा ॥ तथापि

इति श्रीमद्भागवतमहापुराणे दशमस्कंधे रासक्रीडायां भगवदन्वेषणं विंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ गोप

ऊचुः ॥ जयति ते धिक् जन्मनाव्रजः अयत्त इदिराशमदत्र हि ॥ दयित दृश्यतां दिक्षु तावकास्त्वयि धृतास
 वस्त्वा विचिन्वन्ते ॥ १ ॥ शरदुदाशये साधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुषादृशा ॥ सुरतनाथस्य शुल्कदा
 सिकावरदनिघ्नतोनेह किं वधः ॥ २ ॥

संगतिरुच्यते ॥ तत्र विचिन्वन्तु समकिमिति चेत् तत्रादुःशरदिति ॥ शरदुद
 शये शरत्कालीने सरसि साधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुषादृशा साधुजातसम्यग्जातयत्सरसिजं सुविकसितं पद्मं
 तस्य उदरे गभेया श्रीस्तां मुस्माति हरतीति तथा तथा दृष्टाने त्रेण हे सुरतनाथ संभोगयते ॥ वरदा अभिष्टप्रदा ॥ अशुल्क
 दासिका ॥ अशुल्कादासीर्न निघ्नतो मारयतस्तेन त्वया कियमाण इह लोके ॥ यं वधो न भवति किं ॥ किं शस्त्रेणैव
 वधो वधः ॥ किं दृशा वधो न भवति ॥ किंतु भवत्येव ॥ अतस्तव दृशाः पृष्टत प्राणप्रत्यर्पणाय त्वया दृश्यतामिति ॥ ५ ॥

शासं भवं सर्वत्र वाक्यशेषः ॥

भा. द. पू.
११४

जनाभिरुदाः वक्रदातारः जीवितं ददतीत्यर्थः ॥ पद्या ॥ एवं भूतं त्वत्कथामृतं ये भुवि गृणन्ति ते भरिदा ॥ पूर्वजन्म सुव-
क्रुदत्तवतः ॥ उक्तं न इत्यर्थः ॥ एतदुक्तं भवति ॥ ये केवलं कथामृतं गृणन्ति ॥ ते पिता वदति धन्याः किं पुनर्यत्वां पश्य-
ति ॥ अतः प्रायेण महत्त्वाद् दृश्यतामिति ॥ ९ ॥ ननु तर्हि मत्कथा श्रवणेनैव निवृत्ता भवतः किं मद्दर्शनेन नैवं त्वदि-
त्ता सत्त्वमित्ति चित्ता वयं तत्रापि शांतिं न विंदाम इत्याहुः ॥ प्रहसितमिति ॥ हे प्रिय हे कुहक कपट संविदः संकेत न मा-
प्रहसितं प्रिय प्रेमवीक्षणं विहरणं च ते ध्यानमंगलं ॥ रहसि संविदो यादृदि स्पृशः कुहक नो मनः-
हो भयंति हि ॥ १० ॥ चलसिय द्वजाचारयन् पश्यन् नलिनसुंदरं नायते पदं ॥ शिलतटं कुरैः सीदती-
ति नः कलिलतां मनः कांत गच्छति ॥ ११ ॥ दिनपरित्यजे नीलकुंतलैर्वनरुहाननं विभ्रदावृतं ॥ ध-
नरजः स्वलदं शीयन् मुकुर्मनसि नः स्मरं वीरयच्छसि ॥ १२ ॥
नरस्मासु केन हेतुना कपटमाचर ॥ सीत्याहुः ॥ श्लोकद्वयेन ॥ हे नायकांत यत्पदं ब्रजाचलसि ॥ पश्यंश्चर-
यन् नदातरे लवसुंदरं कोमलं ते पदं शिले ॥ कणिशेः तटो रं कुरैः सीदति ॥ किं श्रेयसि नो मनः कलिलतां
अस्वास्थ्यं गच्छति ॥ ११ ॥ एवं भूतोस्तु दुःखं प्राकितचित्ता वयं त्वत्तु दिनपरित्यजे सोयकाले नीलकुंतलै-
रावृतं ॥ धनरजः स्वल ॥ गोरजश्चरितं वनरुहाननं ॥ अलिमालाकुलपरागं कुरितपद्मं तुल्यमाननं ॥ तच्च मुकु-
दं

ननु स
प्रपयसि ननु स
गददासीति कपट इति भावः ॥ १३ ॥
११४

हे व्रजजनार्तिहन् हे वीरनिजजनानां यः सयोगवत्सस्य ध्वंशकं सितं यस्य ते हे तथा भूत हे सखे भवत्किं करीर्नः अस्मान्
 भज आश्रयस्मिति निश्चितं प्रथमं तो व जल रुहाननं योषितां नो दर्शय ॥ अविशेषेण प्रणतानां देहिनां पापकर्षणं
 पंहत ॥ तृणचरणपशून् अप्यनुगच्छति ॥ कृपयति तथा ॥ सोभायेन प्रियो निकेतनं ॥ वीर्यातिरेकेण फलिनः फलस्वर्ध
 तं ते पदायुजनः कुचेषु कण्ठ कुरु किमर्थं ॥ हृदयं कामं कं धिच्छिधि ॥ ७ ॥ हे पुष्करेक्षणा तव मधुरया गिरा ॥ वल्गुनिवाक्या
 नियस्यां तथा ॥ बुधानां मनोज्ञया हृदयया गभीरेत्यर्थः ॥ मुद्यतीः विधिकरीः किंकरीः ॥ अधरशीधुना आप्याययस्व संजीवयति

व्रजजनार्तिहन् वीरयोषितां निजजनसम्यध्वंशनस्मित ॥ भज सखे भवत्किं करीः ॥ मनोजल रुहाननं चारु
 शोभय ॥ प्रणतदेहिनां पापकर्षणं तृणचरणपशून् श्रीनिकेतनं ॥ फलफलापि ते ते पदायुजं कण्ठकुचेषु
 नः कं धिहृदय ॥ ७ ॥ मधुरया गिरा वल्गुवाक्या तु धमनोज्ञया पुष्करेक्षणा ॥ विधिकरी रिमावीरमुद्य
 तीरधरशीधुना आप्याययस्व नः ॥ तव कथा मृतं तत्प्रजीवनं कविभिरीडितं कल्मषापहं अवलम्ब
 ले श्रीमदाततं भुवि गणतिये भूरि दाजनाः ॥ ८ ॥

किंच

८ ॥ अस्माकं त्वद्विरहेण प्राप्तमेव मरणं किंतु त्वकथामृतं पाययद्भिः सुकृतिभिर्वीचितमित्याहुः ॥ तवेति कथेवामृतं अ
 नहेतुः तत्प्रजीवनं ॥ प्रसिद्धमृतादुत्कर्षमाहुः ॥ कविभिर्वीर्यादिभिरपीडितं स्तुतं ॥ देवभोग्यं त्वमृतं ते स्तुच्छीकृतं कि
 च कल्मषापहं कामकर्मनिरसनं तत्त्वमृतं ॥ नैवं भूते किंच अवलम्बमात्रेण मंगलप्रदं ॥ तत्त्वमुद्यानपेक्षं किंच

श्रीमत्सुशान्तं तत्तुमादकं एवं तत्त्वकथां मृतं ॥ तत्तयशोभयति तथा भुवि गणतिये भूरि दाजनाः ॥

भा.द.पृ.
९२०
न

तस्मात्तदेष्टुतपतीनसुतान् **अन्वयान्तसंबन्धिनः** भ्रातृन्वांधवांश्चातिविलंघ्यतवसमीपमागतावयं
 कथंभूतस्यगतिविदः **अस्मदागमनंजानतः** गीतगतिबीजानतः **गतिविदेवयंवात्त्वा** जीतेनोच्चैरीतेनमाहिताः
 हेकितवसव **एवभूतायोषितः** निशिस्वयमागतास्त्वमृतेकस्यजेत **नकोपीत्यर्थः** ॥१६॥ **अतस्त्वयात्यक्ताना**
मस्माकंप्राक्तनत्वदर्शननिर्दो हद्रोगस्यत्वत्सगत्येवचिकित्साकुर्वित्याहुर्दयेन **रहसीति** श्रियोधामते
 पतिसुतान्वयभ्रातृवांधवानतिविलंघ्यतेऽत्यचुतागताः **गतिविदस्त्वो** जीतमोहिताः **कित**
वयोषितः कस्यजेनिशि **॥१७॥** **रहसिसंविदं** हृष्योदयंप्रहसिताननप्रेमवीक्षणं **रुहदुरः** श्रि
 योवीक्ष्यधामतेमुदुरतिस्पृहासुहृतेमनः **॥१८॥** **व्रजवनी** कसोव्यक्तिरगतेवजिनहं
 त्वविश्वमंगलं **त्यजमना** कवेनस्वत्स्पृहात्मनासजनहृदुजायनिषदनम् **॥१९॥**
 रुहद्विशालंउरश्चवीक्ष्यनोऽतिस्पृहाभवति **तयावमुदुर्मुदुर्मनोमुद्यति** **॥१७॥** **तवचव्यक्तिः** अ
 भिव्यक्तिव्रजवनीकसो **सर्वेषामविशेषेण** वजिनहंत्रीः **दुःखनिरसनीः** विश्वमंगलं सर्वमंगल
 रूपाच **अतस्त्वत्स्पृहात्मना** त्वत्स्पृहारूढमनसानः **मना** क इषत **किमपित्यजसुच** कापरणम
 कुर्वन् देहीत्यर्थः **किंतस्वजनहृद्रोगाणां** यदतिगोप्यं निषदनं निवर्तकमौषधंतत्त्वमेववैसी

तिमहाभिप्रायः ॥१८॥
१२०

ततोऽधुना कपटविहाय एवं कुर्विति प्रार्थयन्ते श्लोकद्वयेन प्रणतकामदमिति आधिहन् हेरमण पञ्चजेना
 चितं आपदिध्योयं ध्यानमन्त्रेण पन्निवर्तकं शतमंच सेवा समये पिसु खतमं तव चरणपंकजं कामतापशान्त
 येनं सने धर्पयेति ॥ अपि च हे वीरते धरामृतं नो वितरदहि स्वरितेन नादितेन वेणुना सुष्ठु चितमिति नाशमृतवा
 सितीति भावः ॥ इतरागविस्मरणं नृणां मितरेषु सर्वभौमादि सुखेषु रागमिच्छाविस्मरयति विलापयतीति

वि ३

प्रणतकामदं पयजा चितंधरणि मंडनं ध्येयं सापदि चरणपंकजं शतमंच ते रमण नः स्तने
 धर्पयाधिहन् ॥ १३ ॥ सुरतवर्द्धनं शोकनाशनं स्वरितवेणुना सुष्ठु चितं इतरागविस्मरणं नृ
 णां वितरवीरनस्ते धरामृतं ॥ १४ ॥ अतः प्रपन्नान्द्रिकाननं त्रुटियुगायते त्वामपश्यतां ॥ कु
 टिलकुंतलं श्रीमुखं च ते जडुदीक्षतां पद्मकदम्बं ॥ १५ ॥

तथातं ॥ १४ ॥ किंच नृणामपि त्वदर्शने च सुखं दृष्ट्वा सर्वसंगपरित्यागेन यत्तय इव वयं त्वामुपागताः त्वत्कथ
 मस्मात्त्यक्तमुत्सहसे इति सकरुणमूचुः ॥ अटतीति द्येन यत्तयदा भवान्काननं चंदनं प्रत्यटति गच्छति
 तदा त्वामपश्यतां प्राणिनां त्रुटिस्तणाहं मपियुगावद्भवति एवमदर्शने दुःखमुक्तं पुनश्च कथं चिदिनां ते ते
 तव श्रीमन्मुखं उत्तुङ्गं चरीक्षमाणा नां तेषां दशा यत्तु कदम्बं जडमंदः ॥ एवं निमेषमात्रमप्यंतरमसेहमिति

वि ३
 सुखमुक्तं ॥ १५ ॥

भा० २० प्र०
१२९

तत्त्वः कस्वरणादयः ॥ ३ ॥ अंजलिना संहतहस्तद्वयेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ भ्रुकुटिमावध्य भ्रुवं कुटिलीकृत्य प्रेमसंभरण
प्रणयकोपावेशेन विद्वला विवशासं दृष्टा धरो दृष्टा कटाः कटाक्षस्तैर्यथाक्षेपाः परिभवास्ते सादय

तं किलोक्तागतं प्रेष्टुं प्रीत्युत्फुल्लदृशो वलाः ॥ उन्नत्युगपत्सर्वी सत्त्वं प्राणमिवागतं ॥ ३ ॥ काचि
त्करोतु जंशोरे जंशेऽंजलिना मुदा ॥ काचिदधारतश्चक्रमेसे चंदनभूषितं ॥ ४ ॥ काचिदंजलि
ना गृह्णात नवीतां वूलचर्वितं ॥ एका तदंघ्रिकमलसंतप्राप्तनयोरधात ॥ ५ ॥ एका भ्रुकुटि
मावध्य प्रेमसंभविद्वला ॥ धृतीवैतत्कटाक्षेपैः सदृष्टदृशन च दृष्टि ॥ अपरानिमिषदृग्भ्यां
जुषाणां ननु तावुज ॥ आपीतमपि नाऽतप्यास्तसत्स्वरणयथा ॥ ६ ॥ तं काचिन्नेत्रं ध्रेण हृदि
कृत्य निमील्य च ॥ पुलकांगुष्ठां हास्यो गीवानंदसंलुता ॥ ७ ॥ सर्वासां केशवालोके परमात्स
वनिवृत्ताः ॥ जडुर्विरहजंता पंप्राप्तं प्राप्य यथा जनाः ॥ ८ ॥ तीवरे क्षत ॥ ९ ॥ अनिमिषतीभ्यां अनि
मीलनीभ्यां हृग्भ्यामापीतमपि सभ्यदृष्टमपि पुनः पुनर्जुषाणां नातप्यत ॥ १० ॥ हृदि कृत्य हृदयं नीत्वेत्यर्थः
॥ प्राप्तमीश्वरं प्राप्य यथा मुमुक्षुवोजनाः ॥ यदा ॥ प्राप्तं वल्लभं प्राप्य यथा संसारिणः ॥ यदा ॥ प्राप्तं सौषुप्तं प्राप्य

विष्णुतेजसावस्था जीवाः ॥ १॥

१२९

अतिप्रेमधर्षिता रुदन्त्य आदुःखं यदिति हे प्रियते तव सुकुमारपदाब्जं कठिनेषु कुचेषु संमर्दनशक्तिताः शनैः
शनैर्दधीमहि धारयेमवयं ते नाटवीमटसिगच्छसि नयसीति पाठे पशून्वा काचिदन्यावा आत्मानमेव
वानयसि प्रापयसि तदन्तः तत्पदं वा कुर्पादिभिः किं सिन्नव्यथते कथं तेना मनव्यतेति भवान्नेवायुजी

यत्नेषु जातचरणं बुरुहं सनेषु भीताः शनैः प्रियदधीमहि कर्कशेषु तेनाटवीमटसि तद्य
यतेन किं सिन्न कर्पादिभिर्भ्रमति धीर्भवदायुषान् ॥ १४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे
शमस्कंधे रासक्रीडायां कविश्रिधायः ॥ ३१ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति गोप्यः प्रजल्पं त्यक्त्वा चित्र
धा ॥ हरुदुःसुखं राजन्सुखं दर्शनं लालसाः ॥ १ ॥ तासामाविरभ्यं चोरिः स्मयमानमुखं बभूव जः
पीतांबरधरः स्वर्गीसाक्षान्नमय मन्मथः ॥ २ ॥

मनयासां तासां नो धीर्भ्रमति मुह्यतीति ॥ १४ ॥ इति दशमोऽष्टाविंशः ॥ ३१ ॥ द्वाविंशे विरहात्लापविलिखन् हृदये
हरिः तत्राविर्भूय गोपीस्ताः सांत्वयामासमानयन् स्वप्रेमाभृतकलौलविक्रलीकृतचेतसः सदयं नन्दयन्
गोपीरुद्रतो नन्दनन्दनः इतीति इति एवं चित्रधा अनेकधा सुखं उच्चैः कस्मदर्शने लालसाः अतिस्पृहायासां ताः
सां साक्षान्नमय मन्मथः जगन्नाहनस्यापि कामस्य मनस्युद्भूतः साक्षात्स्यापि मोहक इत्यर्थः ॥ २ ॥

प्रगायनः ३

भा० द० पू० गोपीसभागतस्ताभिः संमानितः सन् चकासमुभयैत्रैलोक्येयालक्ष्मीः शोभातस्या एकमेव स्थानं तद्वदुदय
१२२ तदृश्यत ॥ १२ ॥ सहासलीलेक्षणविभ्रमो विलासो यस्यां तया भुवा उपलक्षिता संस्पर्शनेन संमर्दनेन
१३ तत्र भगवतोऽर्चनं तद्वचनेनैवोपपादयितुं कामागृहाभिप्रायेण लोकवृत्तां तमिव पृथति भजत इति भजतः

तत्रोपविष्टो भगवोऽर्चयितुं योगेश्वरं तर्हदिकल्पितासनः चकासगोपीपरिषद्गतोऽर्चितस्त्रैलोक्य
लक्ष्म्येकपदं वपुर्दधत् ॥ १३ ॥ स्माजयित्वा तमनंगदीपनं सहासलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवा ॥ संस्पर्शने
नाककृतां हि हस्तयोः संस्तुत्य ईषत्कुपितावभाषिरे ॥ १३ ॥ गोप्यञ्जुः ॥ भजतो न भजंत्येक एकर
तद्विपर्ययं नो भयांश्च भजंत्येक एतन्नो ब्रह्मसाधुभोः ॥ १४ ॥ श्रीमद्गदाधराय ॥ मिथो भजंतिये स
ख्यः स्वार्थकांतो धर्माहितः न तत्र सो हृदं धर्मः स्वार्थार्थं तद्विना न यथा ॥ १५ ॥

ति केचिदेतद्विपर्ययं यथा भवति तथा तद्भजनं न पेक्ष्यते न भजतोऽपि भजति ॥ अन्ये तु नो भयानिति ॥ १४ ॥ विदितं
भिप्राय उन्नरमाह मिथ इति हे सख्यः उपकारप्रत्युपकारतया ये मिथो भजंतितेऽन्ये न भजति किंतु स्वात्मानमेव
कुतः हि यस्मात्स्वार्थ एवैकांतः उद्यमो येषां ते तत्र च न सो हृदं धर्मः दृष्टो देशद्रोमहिषादिभजनं

वदित्यर्थः ॥ १५ ॥
१२२

पुरुषः परमात्मा शक्तिभिर्यथा ॥ यद्वा उपासकः पुरुषो ज्ञानवलवीर्यादिभिः ॥ यद्वा पुरुषोऽनुशयी प्रकृत्या घृणादि
 भिरुत्तोपया विरोचत इति ॥ विकसकुंदमंदारैः सुरभिर्योऽनिलसत्मात् ॥ षट्पदायस्मिन्नतः ॥ शरच्चंद्रांश्च न संदो
 हेः समूहैर्ध्वस्तदोषातमः ॥ रात्रिगतं तमोयस्मिन्नतः ॥ अतः शिवसुखकरं हस्तरूपे स्तरले स्तरंगीरचित्य ॥ आस्तता
 कोमलावालुकायस्मिन्नतः ॥ एवं भूतं पुलिनं ताः समादाय निर्विशयतत्र ताभिर्वृतोऽधिकं च रोचतेति पूर्वम् ॥

ताभिर्विधूतशोकाभिर्भागवानच्युतो वायः ॥ वरोचताधिकं तात पुरुषं शक्तिभिर्यथा ॥ ताः स
 मादाय कालिद्यानिर्विशयपुलिनं विभुः ॥ विकसकुंदमंदारसुरभ्यनिलषट्पदं ॥ शरच्चंद्रां
 शुसंदोहध्वस्तदोषातमसिवम् ॥ कलायाहस्तरलाचितकोमलवालुकं ॥ १० ॥ तद्दर्शना
 द्वादेविधूतहृद्भुजो मनोरथांतं श्रुतयो यथाययुः ॥ स्वस्त्यरीयेः कुचकुक्कुमां कित्तरचीकूपचा

नयः ॥ १० ॥ ताश्च मनोरथानां संतं ययुः ॥ रणकामावभ्रवुः ॥ श्रुतयो यथेति ॥ अयमेवार्थः यथा कर्मकांडे श्रुत
 यः परमेश्वरमपश्यत्यस्तत्र कामानुबंधैरूर्णैश्च भाति ॥ ज्ञानकांडे तु परमेश्वरं दृष्ट्वा तदा द्वाद्दूरणकामा
 नुबंधं जहति तदिति ॥ आत्मकोटिप्रमणा तमभजन् नित्याह स्वैरिति ॥ अचीकूपनस्वयामासुः ॥ आत्मबंध

भा० द० पू०
१२३

पृ० ३१

एवं सदर्थो जितलोकवेदस्वानां मदर्थे उज्जितो लोकः युक्तोऽतिक्षणात् वेदश्च धर्मा धर्मोऽप्रतिक्षणात्
स्वाः ज्ञातयश्च स हत्यागात्र्याभिस्तासां वोयुष्माकं परोक्षमदर्शनं यथा भवति तथा भजता युष्मत्प्रेमा लोपा
मृएव तैव तिरोहितमंतर्द्वारेन स्थितं तत्र स्मात्तद्देवताः हे प्रियाः मामां प्रसूयितुं दोषांशेण दृष्टं यं
मां प्रहृषय न योग्याः स्थ ॥ १९ ॥ आस्तामिदं परमार्थं तु शृणु तत्त्याह नेति निरवयवसंयुजां निरवयवः संयुक्तं

एवं सदर्थो जितलोकवेदस्वानां हि वोमय्य न वृत्तयेऽवलाः सयापरोक्षं भजता तिरोहितं
मां प्रसूयितुं मां हृषय तत्प्रियं प्रियाः न पारयेहं निरवयवसंयुजां स्वसाधु कृत्यं विबुधा युषा पिवः
यामाः भजनं दुर्जरा गेहं खलां संवृत्तं तदः प्रतियातु साधुना ॥ २० ॥ इति श्रीमद्भागवतम्
हापुराण पारमहंस्यो संहितायां वेद्यासिक्कां दशमस्कंधे शसक्रीडायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

योगो यासां तासां वः विबुधानां मायुषा पिवि चिरकालेनापि स्वीयं साधु कृत्यं कर्तुं न पारये न शक्नोमि कथं भूतानां या भव
त्या दुर्जरा अजरा या गेहं खलां ता संवृत्तं निःशेषं कृत्वा मामां अभजन तासां मच्चित्तं तु वदुः प्रेमयुक्तं तया नैव मे
कनियं तस्माद्दोयुष्माकं मेव साधु कृत्येन तत्तु युष्मासां धु कृत्यं प्रतियातु प्रतिकृतं भवतु युष्मासां शील्ये नैव ममा
नृणामनुमते प्रतिकारेणेत्यर्थः ॥ २० ॥ इति दशमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

१२३

१२५२
येतुभजंतोभजंतितेद्विविधाः करुणाः स्निग्धाश्च तत्रतुयथाक्रमं धर्मकामौ भवत इत्याह भजंत्यभजत इति ॥ १६ ॥ ततो
यप्रश्नस्योत्तरं भजतोऽपीति श्रयमर्थः ॥ ते चतुर्विधाः ॥ एक आत्मागमाः ॥ अपरादृष्टः ॥ केचिदाप्रकामाविषयदर्शनेपि
पूर्णकामत्वेन भोगेष्वाहिताः अन्ये चाकृतज्ञाः संभूताः ॥ अन्ये च गुरुद्वहः ॥ अतिकठिनाः सपितायस्तु पोषक इति ॥

भजंत्यभजतो ये वै करुणाः पितरो यथा धर्मेतिरपवादोत्रसौ हृदं च सुमध्यमाः ॥ १६ ॥ भज
तोपिनवैकेचिद्भजंत्यभजतः कुतः ॥ आत्मागमाद्याप्रकामाश्च कृतज्ञा गुरुद्वहः ॥ १७ ॥ ना
हंतु सखा भजतापि जंतु न भजंत्यमीषामनुवृत्तिवृत्तये ॥ यथाऽधनो लब्धधने विनष्टे त
च्चिंतयान्यनिभृतो न वेद ॥ १८ ॥

न्यायादुपकर्तृगुरुतुल्यः ॥ तस्मै द्रुह्यंतीति तथातः ॥ १७ ॥ तत्र च चरमकोटितमात्मानमत्वाऽदिसंनिकोचैः ॥
परस्परगूढस्मितमुखीतादृष्टाह ॥ नाहंत्विति ॥ हे सख्यः ॥ अहंतेषां मध्ये न कोपि ॥ किंतु परमकारुणिकः पर
मसद्वचः कथं ॥ अमीषां भजतोऽनुवृत्तिवृत्तये ॥ निरंतरध्यानप्रवृत्त्यर्थं तान् भजामि ॥ एतत्सदृष्टां तमा यथे
ति ॥ तस्य धनस्यैव चिंतयानिभृतः ॥ पूर्णो व्याप्नोति यावत् ॥ अन्यत्तदुत्पिपासादि अपि न वेद ॥ १८ ॥ ६९

भा. ६०४
१२४

॥५॥
सप्रियाणां श्रीकृष्णसहितानां तु सुलसंकीर्णः महामरकतोनीलमणिरिव हेमानां मध्येताभिः स्वर्णवर्णभिरा
म्रित्वाभिः सुसुभे गोपीदृष्ट्याभिप्रायेण वा विनैव मध्यपदावृत्तिमेकवचनं ॥ ६ ॥ सप्रियाताभिः सुसुभे तथा
ता अपितेन विरेजित्याह पादन्यासेरिति भुजविधुतिभिः करचालनैः भज्यमाने मध्ये चलद्भिः कुचैः पदे
अगंडलोलेः गंडेषु चंचलेः स्विद्यन्मुखः स्विद्यति त्वदमुद्गिरंति मुखानियासांताः कवरेषु रसनासु च ग्रं
ततो दुंदुभयोने दुर्निपेतः पुष्परुचयः ससुगंधर्वपतयः सस्त्रीकास्तु यशोः मलं ॥ ७ ॥ चलयानां तप
राणां किंकिणीनां च यापितां सप्रियाणामभूत्सु सुलोरासमडले ॥ ८ ॥ तत्राति सुसुभे ताभिर्भगवा
नदेवकी सुतः मध्ये मणीनां हेमानां महामरकतो यथा ॥ ९ ॥ पादन्यासे भुजविधुतिभिः सस्मिते भ्रूवि
लासे भज्यन् मध्ये अलं कुचपटैः कुंडले गंडलोलेः स्विद्यन्मुखः कवररशनाग्रंथयः कृष्णव
ध्वागायत्यस्ततडितश्चतामघचक्रं विरेजुः ॥ १० ॥ उच्चैर्जगुर्नृत्यमनारक्तकंवोरतिप्रियाः कृष्णाभि
मशमुदिताय क्रीतेनेदमावृतम् ॥ ११ ॥
ययोदहायासांता ॥ १२ ॥ तेषु तासु च त्रयं थयः शिथिलं थय इत्यर्थः ॥ तत्र नाना मूर्तेः कृष्णो मेघचक्रमिव
तास्तत्र द्रुविधास्तडित इव खदस्तुषार इव गीतं गजितमिवेति यथासंभवमुद्यं ॥ १३ ॥ नृत्यमानाः नृत्यंत्यः
रक्तकवः ॥ नानारागैरनुरंजितकंवः ॥ कृष्णस्याभिमर्शनसंस्पृशनमुदिताः इदं विश्वम् ॥ १४ ॥

त्रयस्त्रिंशत्ततो गोपीमंडली मध्यगोहरिः प्रियास्तारमयामास द्रुदिनीवनकेलिभिः तत्र रात्रंगहेरज्जनयदा तस्य
भगवतोऽंगेन वपुषा करचरणद्यवयवैर्वी उपचिताः समृद्धाः आशिषोयासां तैः ॥ १ ॥ रासक्रीडां रासनामवकुनत्र
कीयुक्तान्त्यविशेषः ॥ तां क्रीडां ॥ अन्योन्याभावः संग्रथितावाहवोयैस्तैः सह ॥ २ ॥ तस्मादित्यमभिनयेन दर्शयति
रासोत्सवरत्नसचतुष्टयाधिक्येन सार्धेन ॥ तासां मंडलरूपेण वस्थितानां द्वयोर्द्वयोर्मध्ये प्रविष्टेन तेनैव कंठे
श्रीभुक्त उवाच ॥ इत्थं भगवतो गोप्यः श्रुत्वा वाचः सुपेशलाः ॥ जडुर्विरहजंता पंतदंगोपचिता शिषः ॥
१ ॥ तत्रारभत गोविंदो रासक्रीडामनुव्रजे ॥ श्रीरत्नैरन्वितः प्रीतेरन्योन्यावृद्धवाक्यभिः ॥ २ ॥ रासो
त्सवः संप्रवृत्तः गोपीमंडलमंडितः ॥ योगेश्वरेण कृत्स्नवता सामध्ये द्वयोर्द्वयोः ॥ प्रविष्टेन गृहीतानां
कंठे स्वनि कंठं स्त्रियः ॥ यमन्ये रत्नभसा वद्धिमानशतसंकुलः ॥ दिवो कसा सदारणो मोत्सुकाप
गृहीतानामुभयतः आलिंगितानां ॥ कथं भूतेन यं सर्वाः स्त्रियस्वस्वनिकं वं मामेवा ॥ हृतात्मना ॥ ३ ॥
स्मिष्टवानिति मन्येरन् ॥ तेन एतदर्थं द्वयोर्द्वयोर्मध्ये प्रविष्टेनेत्यर्थः ॥ नन्वेकस्य कथं तथा प्रवेशः ॥ सर्वसंनिहिते वा
कुतः स्वकनिकवाभिमानस्तासामित्यत उक्तं ॥ योगेश्वरेणेति ॥ अचिंत्यशक्तिनेत्यर्थः ॥ तावत् तावत् तत्तद्द्वारा
मेव ॥ श्रीभुक्त उवाच ॥ मनसां सस्त्रीकाणां देवानां विमानशतैः संकीर्णं न भो बभूव ॥ ३ ॥ राम राम राम राम राम

भा. ६० अ.
१२५

तत्र वादकेषु गायकेषु च सस्त्रीकेषु धर्वकिन्नरादिपुरसावेशेन मुह्यन्त्यस्तु चान्यमेव वाद्यादिसंप
तिं दर्शयन् रससंभ्रममाह **करणेति** **करणे** त्येते **अलकविटं** केरलकालकृतैः **कपोलैश्च** घर्म
श्च वक्त्रेषु श्रीशोभायासां ताः **घोषाः** किंकिण्यः **वलयनूपुरघोषे** चोदित्रैः **स्वकेशेभ्यः** स्रस्ताः **स्रजोया**
साताः एतेन तालगति संतुष्टाः **सकेशाः** सशिरः कं पं पादेषु पुष्पवृष्टि मिवाकुर्वन्ति त्युत्प्रेक्षितं भगव

करणे त्यलालकविटं क **कपोलघर्म** वक्त्रस्त्रियो वलयनूपुरघोषवाद्यैः **गोप्यः** समं भगव
तान नृतुः **सुकेशस्रस्तस्रजो** भ्रमरगायक रासगोष्ठा **१६** **एवं** परिषंगकराभिसर्गस्त्रिभ्यो
स्रणो दामविलासदासैः **रेमे** रमेशो व्रजसुंदरीभिर्यथार्भकः **स्वप्रतिविंबविभ्रमः १७**

यको १

तासहननृतुः **क** भ्रमर एव गायस्यो राससभायां **१८** यथा गोप्यो नानाविभ्रमैर्भगवता सह विजडुः **ए**
वं भगवानपि स्वविलासे स्ताभिः सह रमे इत्याह **एवमिति** तद्विलो नभिभूतस्यै वरतो दृष्टान्तः **यथार्भक इति**
स्वप्रतिविंबविभ्रमः कीदृशस्य सदृशं **अने** नैते दृष्टितं **स्वीयमेव** सर्वकलाकोशलसौगंध्यलावन्यमाधु
र्यादिव तासु संचार्य **ताभिः** सह रमे **यथार्भकः** स्वप्रतिविंबेति **१९** ॥ ॥

सैर २

१२५

मुकुंदेन सह स्वराजातीः षड्भादिस्वरालापगतीः अमिश्रिताः कस्मोन्नीताभिरसंकीर्णाः प्रीयमाणेन संमानिताः
तज्जात्युन्नयनमेव ध्रुवाख्यातालविशेषं कृत्वा निन्ये उन्नीतवती ॥ १० ॥ एवं नृत्यगीतादीनां श्रीकृष्णसंमानितानां त
सामतिप्रीतिविलसितं वृत्तमाह काचिदिति स्तयंति तत्त्वयानिमल्लिकाश्च यस्याः सा ॥ ११ ॥ उत्पलस्य सौरभमिव सै

काचित्समं मुकुंदेन स्वराजातीरमिश्रिताः उन्नियेयुजिता तेन प्रीयता साधुसाध्विति ॥ १२ ॥ तदेव ध्रुव
मुन्नियेयुजितं सैमानं च वदन्ति ॥ १० ॥ काचिद्रासपरिश्रान्ता पार्श्वस्थस्य गदाभृतः च ग्राहवाकुना कंधे
स्तथ हलपमल्लीका ॥ ११ ॥ तत्रैकां पगतं वाकुं कस्मस्योत्पलसौरभं चंदनालिप्रमाघ्राय हृष्टरोमा
चुचुं वह ॥ १२ ॥ कस्याचिन्नाद्युविहितं कुंडलत्विषमंडितं गंडगंडसंदधत्याः प्राहतां वृलचवि
तं ॥ १३ ॥ नृत्यतीगायती काचित् कुजन्तपुरमेखला पाशस्याच्युतहस्ता वृश्चाना धास्तनयोः शिव
॥ १४ ॥ गोप्यो लब्ध्वाच्युतकांतं श्रियेकांतवल्लभं गृहीतकं गृस्तहोभ्यां गायं त्यसं विजिह्वरे ॥ १५ ॥

रभं यस्य तं वाकुं ॥ १२ ॥ नाद्येन नृत्येन विद्वि प्रयोः चंचलयोः कुंडलयोस्त्विषेण त्विषमंडितं गंडकपोलं तथा भूते स्वग
डे संदधत्याः संयोजंत्याः ॥ १३ ॥ कुजन्ती नूपुरे मेखला च यस्याः सा ॥ १४ ॥ एवमन्या अपि गोप्यो यथायथं नानाविधैर्वि
जडुरित्याह गोप्यदिति ॥ १५ ॥

भा० द० ५ ततोतिदृष्टां गोपीनां चोत्तमाह गोप्यरतिः स्फुरतां स्वर्णकुंडलानां च त्रिषांगं देषु या श्रीः तया सुधितेन अमृता
१२६ यितेन दाससहितेन निरीक्षणेन च रूपमस्य पत्युः श्रीकृष्णस्य मानंदधत्यः पूजां कुर्वत्यः तत्कर्मणि जगुः तस्य
करुहेनैवैः स्पर्शेन प्रमोदो यासां ताः ॥ २२ ॥ अथ जलके लिमाह ताभिरिति तासामंग संगे न घृष्टा संमर्दिता यास

गोप्यः स्फुरत पुरातन कुंडल कुंडल लिङ्गं श्रिया सुधितहा स निरीक्षणेन मानंदधत्यवमस्य जगुः
कृतानि पुण्यानि तत्कारुहस्य शप्रमोदाः ॥ २२ ॥ ताभिर्युतः अममपोहितुमंग संग घृष्टजनः सकुच
कुंकुमरं जितायाः गंधर्वपालिभिरनुद्रुत आविशद्वाः आतागजीभिरभराडिव भिन्नसेतुः ॥ २३ ॥
सोभस्य लयवतीभिः परिचिन्त्यामानः प्रेमाहितः प्रहसतीभिरितस्ततोऽंग वैमानिकैः कुसु
मवर्षिभिरीड्यमानो रमस्वयं सरति रत्र गजेन्द्रलीलः ॥ २४ ॥

कृतस्याः अतएव तासां कुचकुंकुमेन रंजितया संवेदिभिर्गंधर्वपालिभिः गंधर्वपाः गंधर्वपतय उवगायं तोये
लयस्तरनुद्रुतः अनुगतः स श्रीकृष्णः वाः उदकं आविशत् भिन्नसेतुः विदारितवप्रः स्वयंचाति क्रमंत लोक
वेदमयीदः ॥ २३ ॥ स्वरतिः आत्मा रामोपि अत्र गोपीमंडले अभसिवा ॥ २४ ॥ राम राम राम राम राम ॥ ॥ १२६

तास्तुभगवद्विलासैरकुलावभूवुरित्याह॥तदंगेति॥तस्यांगसंगेनप्रकृष्टामुत्प्रीतिस्तयाःकुलानिअवशानीद्वि
यालियासाताःविश्वयवधानकेशादीन्॥अंजसाप्रतिबोद्धंयथापूर्वयथापूर्वधर्तुनालनसमर्थावभूवुःविस्त्रसा
मालाभरणानिचयासाताः॥१८॥नकेवलंताएवाकुलेंद्रियाःकिंतुदेवोपीत्याह॥कस्मविक्किडितमिति॥किंच
शशंकश्चेति॥अनेनेतत्सूचितंशशंकेनविस्मितेनगतौविस्मृतायांततःप्राक्तनाःसर्वपिग्रहास्तत्रतत्रैवतस्युःत

तदंगसंगप्रमुदाकुलेंद्रियाःकेशान्दुकुलंकुचपट्टिकांवा॥नंजःप्रतिचोदमलंब्रजस्त्रियोविस्त्र
स्तमालाभरणकुरुद्वह॥१८॥कस्मविक्कीडितंवीक्ष्यमुमुक्षुःखचरस्त्रियः॥कामादिताःशशंक
असगणोविस्मितोभवत्॥१९॥कृत्वातावंतमात्मानयावतीर्गोपयोपितः॥रेमेसभगवोस्ताभिरात्मा
गमोपिलीलया॥२०॥तासामेतिविहरेणश्रान्तानांवदनानिसः॥प्रमृजत्करुणःप्रेमणश्रान्तमेनांगपा
णिना॥२१॥

तश्चातिदीर्घासुग्रीषुयथासुखंविजड्गरिति॥१९॥किंच॥कृत्वेति॥अयंभावः॥कात्यायनीमहोपायेमहायोगिभ्य
धीश्वरा॥नंदंगेपसुतंदेविपतिमेकुरुतेनमद्विप्रत्येकंताभिःप्रार्थनात्॥भगवताअपि॥यातावलाब्रजंसिद्धम
येमारंस्पथहपाडतितथैवप्रतिश्रुतत्वात्तावंतमात्मानंकृत्वारेमद्वितियावतीःयावत्यः॥२०॥कृपातिशयमादत्तासा

मिति॥१९॥

आप्तकामस्य नायमधर्ममिति चेत् यद्येवं कामाभावान्निन्दितं केनाभिप्रायेण कृतवानिति पृथति ॥ आप्तकाम
इति २८ परमेश्वरं केमुत्पन्न्यायेन परिहर्तुं सामान्यतो महता वृत्तमाह ॥ धर्मव्यतिक्रममिति सादसंचदृष्टं प्रजा
पसीदसोमविश्वामित्रादीनां तच्च तेष्वातेजसिनां दोषाय न भवतीति ॥ २९ ॥ तर्हि यद्यदाचरति श्रेष्ठ इति न्याये
आप्तकामो यदुपतिः कृतवान् नैजगुप्सितं ॥ किमभिप्राय एतन्न संशयं विंधिसुव्रत ॥ २८ ॥ श्री
शुक उवाच ॥ धर्मव्यतिक्रमं दृष्टुमीश्वराणां च साहसं ते जीयसां न दोषाय वदः सर्वमुजोय
या ॥ २९ ॥ नैतत्समाचरे ज्ञातुमनसापि ह्यनीश्वरः ॥ विनश्यत्याचरन्मोहाद्यथाऽरुद्रोऽधिजं
विषं ॥ ३० ॥ ईश्वराणां वचः सत्यं तथैवाचरितं क्वचित् ॥ तेषां यत्स्ववचोयुक्तं बुद्धिमांसतदा
चरेत् ॥ ३१ ॥ कुशलाचरिते नैषामिह चार्थो न विद्यते ॥ विपर्ययेण वानर्थो निरहंकारिणां प्रभो ॥ ३२ ॥
नान्यापि कुर्यादित्याशं क्वाह मेतदिति ॥ अनीश्वरो देहादिपरत्वं बोधयथा रुद्रव्यतिरिक्तो विषमसाचरन् भक्त
यन् ॥ ३० ॥ कथं तर्हि सदाचारस्य प्रामाण्यमत आह ॥ ईश्वराणामिति ॥ तेषां वचः सत्यं अतस्तदुक्तमाचरे देव आ
चरितं तु क्वचित्सत्यं ॥ अतः स्ववचोयुक्तं तेषां वचसा यत् कं अकिञ्चन तदेवाचरेत् ॥ ३१ ॥ ननु तर्हि तेपि किमेवंसा

जलस्थलक्रीडेदर्शिते वनक्रीडां दर्शयति ततश्चेति यमुनाया उपवने जलस्थलप्रसन्नानां गंधो यस्मिन् तेनानिलेन
जुष्टानि दिशां तरानि श्रुता यस्मिन् यद्वा दिशश्च तदस्थलं च यस्मिन् वने भृंगगणां प्रमदानां च गणैरवृतः ॥ २५ ॥
एष रासक्रीडानि गमनं एवमिति सश्रीकस्य संकल्पः अनुगोस्त्री कदंबस्थः एवं सर्वा निशाः सेवितवान् शरत्काय

ततश्च कसोपवने जलस्थलप्रसन्नगंधानिलसुष्टदिक्कृतदे च चारभृंगप्रमदागणावृतो यथा मद
चुद्धिरदः करणभिः ॥ २५ ॥ एवं शशांकांशु विराजिता निशाः ससत्यकामोऽनुरता वलागणाः सिषेवश्चा
त्मन्यवरुद्धसौरतः सर्वाः शरत्काव्यकथारसाश्रयाः ॥ २६ ॥ राजीवच ॥ संस्थापनाय धर्मस्य प्रशमा
येतरस्य च अवतीर्णो सि भगवानंशेन जगदीश्वरः सकथंधर्मसेतनां वक्ता कर्ता भिरक्षिता ॥

प्रतीपमाचरेद्वस्मन्परदारमभिमर्शनम् ॥ २७ ॥

कथारसाश्रयाः शरदिभवाः काव्येषु कथ्यमाना ये रसास्तेषामाश्रय भूतानि शाः यद्वा निशा इति द्वितीया श्रुत्या
तसंयोगेष्टगारसाश्रयाः शरदिप्रसिद्धाः काव्येषु याः कथाः तास्ताः सिषेव इति एवमप्यात्मन्येवावरुद्धः सौ
रतः चरमधातुन तु स्वलिताय स्येति कामजयोक्तिः ॥ २६ ॥ प्रतिपं प्रतिकूलमधर्ममित्यर्थः आचरत कृतवा
न न चेदधर्ममात्रं कलजभक्षणदिवत् किंतु महासाहसमित्याह परदारमभिमर्शनमिति ॥ २७ ॥ ॥ ॥

भा० ६० ५०
१२८

ब्र २

ति

नन्वपिभिन्नाचाराः स्वचेष्टितमैवैवदंतितत्राह ॥ नास्ययन्निति ॥ एवं भूतैश्चर्याभावेतथाकुर्वन्तपापाज्ञेया
इतिभावः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मरात्रे ब्रह्ममूढते उपावृत्ते प्राप्ते ॥ ३८ ॥ भगवतः कामविजय रूपसंकीर्णवर्णादेः काम
जयमेवफलमाह ॥ विक्रीडितमिति ॥ अचिरं धीरः सन् ॥ हृदिगंकामंश्चापहि नोतिपरित्यज्यतीति ॥ ३९ ॥

नास्ययन्वल्लुक्स्मायमोहितास्तस्यमायया ॥ मन्यमानः स्वपार्श्वस्थान्त्सान्त्वानन्दारान्ब्रजैक
सः ॥ ३९ ॥ अगत्र उपावृत्ते वासुदेवान्मोदिताः ॥ अनिच्छन्त्योययुगोप्यः स्वगृहान्भगवत्प्रियाः ॥
॥ ४० ॥ विक्रीडितं ब्रजवधूभिरिदं च विस्मोः ॥ अद्वान्वितोऽनुश्रुत्या दयवर्णयेद्यः ॥ भक्तिपरां भ
गवतिप्रतिलब्धकामं हृद्गमाश्चपहि नोत्यचिरं धीरः ॥ ४१ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुरा
णे दशमस्कंधे रासकीर्त्या त्रयविंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एकदा देवयात्रायां गो
पालाजान्कौतुकाः ॥ अनोभिरनुदुद्युक्तेः प्रययुस्तं विकारवन् ॥ १ ॥

संभ्रापरमानंदसेविश्रीधरनिर्मिता ॥ इति श्रीभावाय दीपिका दशमाश्रया ॥ इति श्रीदशमे त्रयविंशोऽध्यायः ॥
चतुस्त्रिंशो हि नाग्रस्तं नंदहरिमुमुचत् ॥ विद्याध्रं चांगिरः शोपाच्छ्रुत्तु च दमयावधीत् ॥ रासापदेशतः कामं
किं करीकृत्य कामतः ॥ अनुगृह्णन् वसं निन्येतथा विद्याधराधियं ॥ तदेवं कामानुग्रहमुखेन कामजयं प्रति

पाद्यनये विद्याधरजयं प्रतिपादयितुं तत्प्रसंगं
दर्शयति ॥ एकदेति ॥
१२८

प्रस्तुतमाह किमुतेति कुशलाकुशलान्वयेन विद्यत इति किंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ एतदेव स्फुटीकरोति
यस्य पादपंकजस्य परागस्य निषेवणेन तृप्ताः यद्वा यस्य पादपंकजपरागे निषेवाये पातेन तथा ते च तृप्ताश्चेति
भक्ता इत्यर्थः ॥ तथा ज्ञानिनश्च न न ह्यमानाः बंधनं न प्राप्नुवंतः ॥ ३४ ॥ परदारत्वं गोपीनामंगीकृत्य परिहृतं इहा
नीभगवतः सर्वान्तर्यामिणः परदारसेवानामनकाचिदित्याह गोपीनामनकाचिदित्याह गोपीनामिति योऽंत
किमुत खलु सत्त्वानां तिर्यङ्मूर्त्यदिवौकसां ईशितुश्चेति शतव्यानां कुशलाकुशलान्वयः ॥ ३३ ॥ यत्पाद
पंकजपरागनिषेवतृप्तायोगप्रभावविधुताखिलकर्मबंधाः ॥ स्वरंचरंति मुनयोऽपि न न ह्यमाना
स्तस्येच्छया तव पुषः कुत एव बंधः ॥ ३४ ॥ गोपीनां तत्पतीनां च सर्वेषामेव देहिनां ॥ योऽंतश्चरति सो
ऽध्यक्षः क्रीडते न देहभाक् ॥ ३५ ॥ अनुग्रहाय भक्तानां मानुषदेहमास्थितः ॥ भजते तादृशीं क्री
डायाः श्रुत्वा तत्परां भवेत् ॥ ३६ ॥

श्रुति ॥ अध्यक्षो बुद्ध्यादिसाक्षी स एव क्रीडते न देहभाक् ॥ न त्वस्मदादितुल्यः ॥ एतदोषः स्यादिति ॥ ३५ ॥ न त्वे
वंचेत् ॥ आप्तकामस्य निदिते कुतः प्रवृत्तिरित्यत आह ॥ अनुग्रहायेति शृंगाररसाकृष्टचेतसोऽतिवहिर्मुखा
नपि स्वपरान्कर्तुमिति भावः ॥ ३६ ॥ एमरामरामरामरामराम ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥

भा० द० पू
१२५

गोपेष्वात्मनरेभ्यः प्रकाशयितुमविधानिवत्तमपृच्छत् दीप्यमानेन वपुषा समवस्थितं ॥ १० ॥ यः परयाशोभया प्रकाशते
समवयत्कदति ॥ ११ ॥ १२ ॥ ग्राहसं उपहसितोऽस्मि प्रलब्धैः उपहसितैः मदीयेनैव पापेन निमित्तेन ॥ १३ ॥ यत्तु यतः शपात् ॥ १४ ॥
तमपृच्छ द्विषीकेशः प्रयत्नं समवस्थितं दीप्यमानेन वपुषा पुरुषं हेममालिनं ॥ १० ॥ को भवान्परायात्
स्वपारोचते इतदर्शनः ॥ कथं जुगुप्सितामेतां गतिं वा प्रापितोऽवशः ॥ ११ ॥ सर्प उवाच ॥ अहं विद्याध
रः कश्चित्सुदर्शन इति श्रुतः श्रिया स्वरूपसंपत्त्या विमानेनाचरं दिशः ॥ १२ ॥ श्रुषीन्विरूपानं गिर
सः ग्राहसं रूपगवितः ॥ तैरिमां प्रापितो यो निप्रलब्धैः स्वनपापना ॥ १३ ॥ शपापे मेनुग्रहा ये वक्त्रसेः
करुणात्मभिः ॥ यदहं त्रिलोकगुरुणा पादस्य हृताशुभः ॥ १४ ॥ तं त्वाहं भवमीतानां प्रपन्नानां भया
पहं ॥ आपृच्छ शपनिर्मक्तः पादस्य शोदमी ब्रह्म ॥ १५ ॥ प्रपन्नोऽस्मिन् महायोगिन् महापुरुषसत्यते अ
नुजानीहि मां देव सर्वलोकेभ्यः स्वर ॥ १६ ॥ ब्रह्मदंडो विमुक्तो हं सद्यस्तु च्युतदर्शनात् ॥ १७ ॥ यन्नाम ग
ह्मन्नदिलान् श्रोतुनात्मानमेव च ॥ सद्यः पुनाति किं भयस्तस्य स्पृष्टपदाहिते ॥ १८ ॥

खि१

आपृच्छे ॥ स्वर्लोकं गंतुमनुज्ञायाचे ॥ श्रीमिवहन् दुःखनाशन ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ रामरामरामरामरामरामराम ॥ १२५

२॥ गावः गाः मधुरं मध्वन्नं मधुना सहितमन्नं ॥ ३॥ जलमात्रं प्राशयेपोषिताः ॥ तानि शान्तं कृषुः न्यवसन् ॥ ४॥
महानहिः अजगरः उरगः उरसागच्छन् नित्यं ललितं त्वमुक्तं ॥ अग्रसीतजग्रास ॥ ५॥ ६॥ विवधुः ताडया
तत्र स्रात्वा सरस्वत्यां देवं पशुपतिं विभुं ॥ आनुर्चुरहं रौर्भक्त्या देवी च नृपतेऽं विकां ॥ २॥ गयोहि
रणवासासिमधुमध्वन्नमाहताः ॥ ब्राह्मणभ्यामददुः सर्वदेवानः प्रीयतामिति ॥ ३॥ ऊषुः सर
स्वतीतीरे जलं प्राशयधृतव्रताः ॥ स्जनीतां महाभागानंदसुनंदकादयः ॥ ४॥ कश्चिन्महानहिस
स्मिन् विपिनेति बुभुक्षितः ॥ यदृष्ट्यागतो नंदं शयानमुरगो ग्रसीत ॥ ५॥ सचुक्रोशादिनाग्रस्तः क
स्मरुममह्यनयं ॥ सर्पमिमांशुसतेतातप्रपन्नं परिमोचय ॥ ६॥ तस्य चाक्रदितं श्रुत्वा गोपालाः सहसो
त्थिताः ॥ ग्रस्तं च दृष्ट्वा विभ्राताः सर्पं विवधुरुत्सुकैः ॥ ७॥ अलाते हन्यमानोपि नाने च तमुरगमः
तमस्य शतदाभ्यस्य भगवान्सात्वतापतिः ॥ ८॥ सर्वभगवतः श्रीमत्यादस्य शहताशुभः ॥ भजे सर्व
वपुर्दित्वारूपं विद्याधराद्वितं ॥ ९॥
मासः उत्सुकैः ज्वलकाष्टैः ॥ १०॥ अलाते स्तेरेव काष्ठैरुत्सुकैः ॥ विद्याधरे ध्वजितं ॥ पूजितं ॥ ११॥ रामराम

भा. द. पू.
१३०

गा ४

मूर्ध्नि तास्तद्विचित्राः संसर्गभयत् दुकूलं यस्मात् तमात्मानं देहं स्वस्ताः केशेभ्यः स्रजो यस्य तं च ततो नाविदन्
 २३॥ २४॥ निरीक्षतो निर्दिष्टमाण्यः ततो यो यस्य तं प्रमदाजनं कालयामास हरात् प्रयामास ॥ २५॥ दस्युना चो घ्रे
 गोप्यस्तद्गीतमाकर्ण्य मूर्ध्नि ताता विदन् नृप ॥ संसृष्टकूलमात्मानं स्वस्तकेशस्रजं ततः ॥ २६॥ एवं विक्ली
 डितोः खरं गायतोः संप्रमत्तवत् ॥ शंखचूड इति व्यातो धनदानुचरो भ्यगात् ॥ २७॥ तयो निर्दिष्टतो राजे
 स्तन्नाथप्रमदाजनं क्रोशं कालयामास दिश्युदोच्या मशंकितः ॥ २८॥ क्रोशं तं कस्मरामेति विलो
 क्य सपरिग्रह ॥ यथा दस्युना गस्ताभ्या तरावन् च धावतां ॥ २९॥ सा भैष्यत्यभयारावौ शालहस्तौ तस्विनौ
 आसदतुस्तत्तरसात्वरितं गद्यकाधमं ॥ ३०॥ सवीक्ष्यतावनुप्राप्ता कालमृत्युद्वौ द्विजनं विसृज्य
 स्त्रीजनं मूढः प्राद्वज्जीविते छया ॥ ३१॥ तमन्वधावद्भौ विंदोयत्र यत्र स धावति जिह्वं पुस्तच्छि
 रो रत्नं तस्यै रत्नं स्त्रियो वल ॥ ३२॥ अविदु रदवाभ्येत्य शिरस्य दुरात्मनः जहामु छिन्ने वंगसह
 चूडामणिं विभुः ॥ ३३॥ चूडं निहत्यैवं मणिमादाय भास्वरं ॥ अग्रजाय ददात्प्रीत्या पश्यंतीनां च यो
 १३०
 ॥ ३४॥ सा भैष्यत्यभयं न प्राप्नुते त्यभयरावौ ॥ ३५॥ ३६॥ शिरसा सह चूडामणिं जहारे त्वर्थः ॥ ३७॥ ३८॥ रा मराम

१४२०॥ अहिदेहनिहत्येवंप्रागुन्मत्तसुदर्शनं तद्वदुन्मादिने कस्मः शंखचूडमताडयत् तत्प्रसंगमाह कदाचिदिति
२१ विरजो वराविति रजसि श्रवरे ययोस्तौ किंच निशा प्रवेशसत्कुर्वतौ उदित उडुपः तारकाश्रयस्मिन्नत मल्लिकागंध

श्रीशुक उवाच ॥ इत्यनुज्ञाप्य दाशाहं परिक्रम्याभिवंद्य च सुदर्शनो दिवं यातः कृष्टा नंदश्च मो
चितः ॥ १४॥ निशम्य कृत्स्नस्य तदात्मवैभवं ब्रजो कसो विस्मितचेतसस्ततः समाप्य तस्मिन्निय
मं पुनर्व्रजं नृपाय युस्तकथयंत आहताः ॥ २०॥ कदाचिदथ गोविंदो रामश्चाद्भुतविक्रमः विजक्रतु
र्वने रात्र्यां मध्यगो ब्रजयोषितां ॥ २१॥ उपगीयमानौ ललितं स्त्रीजनैर्वदसो हृदैः स्वलेकतानुलिप्ता
गोस्त्रमिव रौ विरजां वरौ निशा मुखं मानयंता बुद्धितो डपतारकं मल्लिकागंधमत्रालिजुष्टकुसु
दवायुना ॥ जगदुःसर्वभूतानां मनः श्रवणमंगलं तौ कल्पयंतौ युगपत्स्वरमंडलमूर्धितम् ॥ २२॥

नमत्राः ॥ अलयो यस्मिन्नतः ॥ अनिवद्धत्वा दनैर्युगपत्कल्पयितुमशक्यमपि तौ स्वरमंडलमूर्धितं युगपत्
कल्पयंतौ मनः श्रवणयोर्मंगलयथाभवति तथा जगदुः ॥ अगायतामिति ॥ २२॥ समरामरामरामरामरामराम ॥

इति दशमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ पंचविंशो वनं याते कस्मै गोकुल योषितः ॥ युग्मश्लोकानुगोतेन निन्युर्दुःखेन वासरान् एवं
रात्रिषु कस्मै न स्वेरमभिरमितां तासां तद्विरहितानां मुहीतेन निस्तारप्रकारमाह ॥ गोप्य इति दुःखेन कस्मै एण ॥ वामबाहु
कृतवामकपोलरत्यादीनि द्वादशयुगलानि ॥ हे गोप्यः वामे वा होत नमूलकृतः ॥ अर्पितः वामकपोलो येन सः वल्गितो
नर्तिते भ्रुवो येन स वल्गित भ्रुमुकुंदः ॥ अधरे अर्पित वेणुं कोमलाभिरंगुलीभिराश्रिता मार्गाः सप्त सरश्चिद्राणि

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे शेषवृद्धवधो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ श्रीशुक उवाच
गोप्यः कस्मै वनं याते तमनुद्रुतचेतसः ॥ कस्मलीलाप्रगायंत्यो निन्युर्दुःखेन वासरान् ॥ १ ॥ गोप्य ऊचुः ॥
वामबाहुकृतवामकपोलो वल्गित भ्रुवधरापित वेणुं कोमलांगुलिभिराश्रित ॥ मार्गगोप्य ईरय
तियत्र मुकुंदः ॥ वामयानवनिता सहसिद्धैर्विस्मितास्तदुपधाप्य सलज्जाः ॥ काममार्गणसम
र्पितचित्राः कश्मलययुरपस्मृतनीवाः ॥ २ ॥

यस्मात्तत्र यदा ईरयति वादयति ॥ तदा वामयानानां सिद्धानां वनिताः सिद्धैः स्वपतिभिः सह वर्तमाना ॥ अपित
द्वैरवीरणमुपधाप्य ॥ आकर्ण्य प्रथमं विस्मिताः ॥ ततः काममार्गणेभ्यः समर्पितानि चित्रा निधापिताः ॥ तत्परव
शादत्यर्थः सलज्जाः सत्यः कश्मलं मोहययुः ॥ अत्रलिंगं अपस्मृताः विस्मृताः ॥ नीवोयाभिरिति ॥ अत्र एवं भूत

इति दशमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ पंचविंशो वनं याते कस्मै गोकुल योषितः ॥ युग्मश्लोकानुगोतेन निन्युर्दुःखेन वासरान् एवं

भा० द० पू०
१३२

किंच मेघोपि हरिं संवत इत्याहुः सहवल इति भोजन देव्यो गोप्यः सहवलः सरामः कसः स्वभिर्निर्मिताभ्यां कर्णभूषणाभ्यां
विलासाय स्यात्तिति भृतः सानुषुगिरेस्तदेषु वर्तमानः स्वयं जात हर्षो विम्वहर्षेय न्यदावेणुरवेण उपरंभयति निनाद
यतिना देना प्रयतीत्यर्थः तदा मेघो महतः श्रीकसस्यातिक्रमेण शक्तिं वेतो यस्य सः न पुनरन्यतोपेतिनव उच्चैर्गर्ज
ति किंतु तत्रैव स्थितः सन् वेणुं वमन्नुमदं मंदं गर्जति किंच सुहृदं विम्वहर्षि हरिणा साभ्यां सुहृदं स्म संसुमनो भिरभ्यव
सहवलं सगवतं सविलासः सानुषुगिति भृतो व्रज देव्यः हर्षय न्यदावेणुरवेण जात हर्ष उपरंभति
विम्वहर्षे दतिक्रमेण शक्तिं वेता मंदं मंदं मनुगर्जति मेघः सुहृदं मनुवर्षं सुमनो भिरभ्युपययाव
वि दधेत्प्रतपत्रं विविधगोपचरणेषु विदग्धो वेणुवाद्य उरुधानि जशिदाः तव सुत सतियदो धरवि
वेदत्रवेणुरनयत्सरजातीः सवनं सस्तदुपधार्य सुरेशः शक्रशर्व परमैष्टिपुराणाः कवयश्चान
तकंधरचित्राः कश्मलं ययुरनिश्चिततत्वाः पृथ
पितः अहं श्येदेवैः क्रियमाणं कुसुमवर्षं मेघे कल्पयित्वोक्तं तुषारे वा कुसुमतया कल्पितः स एव वा देवतारूपे
भ्यवर्षेति प्रतपात्त पात्राय त इति प्रतपत्रं च वृक्षादयः या कुर्वन्ति ॥ अपि च महदेतदा श्रयमित्याहुः
विविधेति हे सतियशोदे तव सुतः ताना गोपकीरा सुनिपुणा वेणुवाद्य विषये निजैव शिक्षाया सुतान् त्वन्यतः
मुता इत्यर्थः सरजातीः निषादः अपभादि सरला पभेदान् अनयत् उन्नोतवान् सन् ताः सरजातीः सवनसः मंदं

ति २

पुनरुक्तं किंच सुहृदं विम्वहर्षि हरिणा साभ्यां सुहृदं स्म संसुमनो भिरभ्यव
सहवलं सगवतं सविलासः सानुषुगिति भृतो व्रज देव्यः हर्षय न्यदावेणुरवेण जात हर्ष उपरंभति
विम्वहर्षे दतिक्रमेण शक्तिं वेता मंदं मंदं मनुगर्जति मेघः सुहृदं मनुवर्षं सुमनो भिरभ्युपययाव
वि दधेत्प्रतपत्रं विविधगोपचरणेषु विदग्धो वेणुवाद्य उरुधानि जशिदाः तव सुत सतियदो धरवि
वेदत्रवेणुरनयत्सरजातीः सवनं सस्तदुपधार्य सुरेशः शक्रशर्व परमैष्टिपुराणाः कवयश्चान
तकंधरचित्राः कश्मलं ययुरनिश्चिततत्वाः पृथ
पितः अहं श्येदेवैः क्रियमाणं कुसुमवर्षं मेघे कल्पयित्वोक्तं तुषारे वा कुसुमतया कल्पितः स एव वा देवतारूपे
भ्यवर्षेति प्रतपात्त पात्राय त इति प्रतपत्रं च वृक्षादयः या कुर्वन्ति ॥ अपि च महदेतदा श्रयमित्याहुः
विविधेति हे सतियशोदे तव सुतः ताना गोपकीरा सुनिपुणा वेणुवाद्य विषये निजैव शिक्षाया सुतान् त्वन्यतः
मुता इत्यर्थः सरजातीः निषादः अपभादि सरला पभेदान् अनयत् उन्नोतवान् सन् ताः सरजातीः सवनसः मंदं

भा० ६०४
१३३

तदेव वृंदवनप्रदेशोऽहं कीर्तित्वा सायात्रे नो धनानि पश्यन्त्ययमुनायां कीर्तितस्तस्य सौभाग्यमनुवर्णयन्ति कुं
ति कुंददामकृतकोतुकवेष इति गोपीना मुत्सवायकुंददामभिः कृतः कोतुकनउत्सवेन वेषाः लकारायनसः हे
नघयशोदेतववत्सः पुनः नंदसनुः कृष्णः यद्वा सहैव वक्षः कथयंत्य काचित्तववत्स इति काचिन्नंदसुतुपिति वा
दुःखं नर्मदः हर्षदः सन् यदा विजहार कीर्तितस्म तदा मलयजस्य शनिमलयस्य चंदनस्य वसुरभिः शीतश्च यस्मिन्
कुंददामकृतकोतुकवेषो गोपीना धनवृत्तयमुनायां नंदसुतुरनघेतववत्सो नर्मदः प्रणयिना
विजहार मंदवायुरूपतायनकूलं मानयन् मलयजस्य शनिं वन्दितस्तमुपदेव गणायै वाद्य
गीततुलिभिः परिववृः ११ वत्सलो व्रजगवायदगध्रो वंद्यमानचरणः पथिवृद्धः १२ कृत्स्नगाध
नमुपाद्युदिनांते गीतवेणु रनुगोडितकीर्तिः १३ त्वं वत्सलं वत्सलं वापि दृष्ट्वा शीना मुन्नयन्तुरसं श्रुते
तस्वका दित्तयेति सहृदया शिष्य एष देवकी जन्म भरुडुराजः १४
तितथा उपवाति विजयति १५ मलयजो दक्षिणवायुः १६ मलयजो दक्षिणवायुः १७ मलयजस्य श्रीकृष्णेन
स्वर्गिलिप्तस्य स्पर्शनिमान् यन्नितिकिंच १८ वंदित इति तावकाः संतः गंधर्वो दिग्गवाद्यगीतयुधवर्षादिभिः य
तिववृः परितोपासतः १९ प्रायातमालोकादृष्यन्त्यः परस्परमृतुः वत्सल इति २० जस्य गवाचं यद्वा व्रजे निवृत्तानां
चामर्षकणनामस्माकमित्यर्थः वत्सलः हितकृतकृतः यतयस्मादगध्रः २१ गंधरतीति गोवर्द्धनोद्धरणः वदुशार

१३३

अस्माकं तमोह किंमदर्याद निजपदावदलैरिति ॥ ध्वजादीनि विचित्राणि ललामानि विक्रान्तिपेषांते ॥ निजानि पदानि
 एवावदलानि ते व्रजभुवः खुरतोदं खुराक्रमणव्यां शमयनवर्षाणादेहेन ध्वर्योगजः तद्गुह्यं तिर्यस्य सकृत्सोवाहितवेष
 सयदाव्रजति तेन निमित्तनसविलासवीक्ष्यणनश्रयितमनोभववेगाया सुतावयकुजाः ॥ वृक्षाः तेषां गतिंगमि
 ताः सत्योमोहेन विदामः ॥ कवरं वसनं वेति ॥ किंच मणिधरः ॥ मणिनृपं शितान् गोमणानां धरतीति मणिध

निजपदावदलैर्ध्वजवज्रनीरजांकुशविचित्रललामैः ॥ व्रजभुवः शमयनखुरतोदं वर्षध्व
 र्यगतिरीरितवेषः ॥ व्रजतितेन वयंसविलासवीक्ष्यणनश्रयितमनोभववेगाः ॥ कुजा गतिंगमिता न
 विदामकश्मलेन कवरं वसनं वा ॥ मणिधरः क्वचिदागणयन् गङ्गाः सालयादयितुं गंधतुल
 स्याः ॥ प्रणयिनेभ्यः नुचरस्य कदापि प्रक्षिपन् भुजमगायतयत्र ॥ कणितवेषुरववंचितचित्ताः ॥ कस
 मन्वसत कसमगृह्ण्यः ॥ गुणगणार्णमनुगत्य हरिणो गोपिका इव मुक्तगृहाः ॥ १५ ॥

॥ क्वचिद्देशे तेर्मणिभिर्गाः ॥ आसमंताद्गणयन् तदादयितुं गंधाया तुलसीतस्यामालया सद्वर्तमान ॥ प्रणयि
 नः प्रियस्य ॥ अनुचरस्य ॥ संभुजं प्रक्षिपन् यत्र यदा कदाचिदगायत ॥ तदा कणितवेषुरववंचितचित्ता निश्च
 यं हतानि चित्तानि यासात् ॥ कसमगृह्ण्य हरिणस्य गृहीणो भोय्यो गुणगणार्णमनुगत्य प्रापताः ॥ सतति ॥
 कसमवान्वसत ॥ अन्ववतेत इत्यर्थः ॥ कुतः यतो विमुक्ता गृहाः ॥ याभिस्ताः गोपिका इव ता अपि ह्येवमेव अन्वा

भा० द० पू०
१३४

इति दशमोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ षड्विंशोऽहो नारदोऽब्रवीत् कृत्वा च तौ वसुदेवसुतो ज्ञात्वा कंसोऽक्रुशं समादिशत्
गोपीरासां तं रायां तं शंखचूडं निहत्य सः ॥ अहं न गोपीमहानंदा सह दृष्ट्वा मरिष्टुं कं ॥ एवं देवगंधर्वी दिगीत नृत्य
वाद्यकुसुमकुसुमवर्षादिभिः ॥ श्रीकृष्णं प्राप्तुं दृष्ट्वा व्रजस्य परमात्सवेव तं मानेन तद्विधौ र्थोत्तराधिका
रार्थमप्यशब्दः ॥ तद्विदित्यवृषभाकृतिरसुरः ॥ तं वल्लभं निःसह्यं येषां महातो ककुत्कायो यस्य सः ॥ खुरं विद

रु

इति श्रीमद्भगवत्समसापुराणे दशमोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आवाहयामास ॥ अथ तर्ह्यभातो गोपमरिष्टो वृषभासुरः ॥ महां महाककुत्कायः कं
यन् खुरं विदितं ॥ रंभमाणं खरं तरं पदाच्च विलिखन्सह ॥ उद्यम्य पुच्छं वप्राणि विषाणां
एवोद्धरन् ॥ किंचि किंचिच्छक्नुं च नूत्रयन् सव्यलोचनः ॥ १ ॥ यस्य निद्रादितेनागनि
धुरेण गवान् नृणां ॥ पतंत्य काले तोगर्भाः स्वयंति संभयेन वै ॥ निर्विशतिघना यस्य ककुद्वचल

रितां महीं कंपयन् रंभमाणः वृषभजातिशरं कुर्वन् ॥ विलिखन् विदारयन् ॥ उद्यम्य शक्यो ॥ ॥
ऊर्ध्वं कृत्वा ॥ वप्राणि तटाति उत्सिपन् ॥ किंचि किंचिच्छक्नुं च नूत्रयन् सव्यलोचनः ॥ १ ॥ यस्य निद्रादितेनागनि
ध्वनिना गवान् नारीणां च ॥ ॥

१३४

शि

क्षणास्योपलक्षणेन तत्र वृद्धैर्ब्रह्मादिभिः पंचमं मानचरणद्वयार्थः सायं शीघ्रमागतं नन्ददात्री त्वार्थः उपोदय एकीकृत्य गीतयुक्तो वेणुर्पस्य सः अमुं युक्त्यापि कात्यायनेन त्रयं हृषसुन्नयन उच्चैः प्रापयन् खुरजोभिः श्रुतिताया प्राः सजो यस्य सुहृदामस्माकमाशेषः मनोरथस्य दित्तया दानुमिषया देवकोजवरं भवतीति तथा स एव उदराजश्चन्द्रः नेवृत्तिहेतुत्वेन स एव भवतीति ॥ १२ ॥ अतिसंभ्रमेण काश्चित्समीपमायातं कथयन्ति ॥ इषन्मदेन घृण्यते विकलिकृते लोचने यस्य सः च दरपांडुवदनः ॥ इषत्तु कवदरवत्पांडुरवदनयस्य सः अत्र हेतुः ॥ कनककुंडल यो लक्ष्म्या कोत्या मृदु काममदविश्रुति तलोचन इषन्मानदः स्वसुहृदां वनमाली ॥ वदरपांडुवदनो मृदुगंडं मंडयन् कनककुंडल लक्ष्म्या यदुपतिर्दिरदराजविहारायामिनीपतिरिवेषु दिनांते ॥ मुदितवक्त्र उपयाति दूरं तं मोचयन् व्रजगवादिनतापं ॥ १२ ॥ यो क उवाच ॥ एवं व्रजस्त्रियाराजन कस्मलीलानुगायती ॥ मिरेऽहस्सुतं द्वित्रासन्नमनस्का महेदया ॥ १३ ॥ लोकोदयेयस्मिं स हृदयं मंडयन्नेति ॥ कोमल गंडस्थलं वाशे भयन्ति ॥ यदुपतिरिति ॥ देवकीजवरं भूति च ॥ प्रागयं वसुदेवस्य कृत्विज्जातसत्वात्मज इत्यादि गर्गवाक्यप्रसिद्धे तं यद्वा ॥ सख उदेयिवासात्वेतां कुले इति वज्जात्वाकाश्चिद्वदंतीति गजेन्द्रगतिः ॥ गजेव तत्प्रसन्नवक्त्रः ॥ व्रजगवामस्माकमनंतं दिनतापं च ग्रामयन् उपयाति ॥ एष समीपमायातीति ॥ १३ ॥ एवं विरहदुःखेनापितु ॥ अहो कस्मलीलाः एवं गायन्त्यः ॥ तस्मिन् चित्तं चेतनो जीवितं यासाताः ॥ तस्मिन्नेव मनः संकल्प रूपं यासाताः ॥ अतो महानुदय उत्सवं या

साताः ॥ अहस्वयं गेमिरे ॥ १४ ॥

ति २

भा० द० पू०
१३५

अपविद्धः अपविद्धः आपतत आद्रवत स्निन्नानि सेदयुक्तानि सर्वांगानि यस्य सः क्रोधमूर्च्छितः क्रोधेन व्याप्तः ॥ १० ॥
कृत्वा विषाणमुत्पाद्यते नैव जघान स च अपतत ॥ ११ ॥ मूत्रशकृत् मूत्रं शकृच्च एकवद्भावः तदुभयं समुत्सृजन्नित्यर्थः ॥
पादांश्च पलितस्तनूश्चालयन् अनवस्थितेक्ष्णः प्रचलितनेत्रः कृष्णकण्ठजगाम अथ निरुते मृत्योः क्षये निवासं न
जामेकं यथा भवति तथा मृत इति वा ॥ १२ ॥ नयनोत्सवो नयनानां मूर्तिमानुत्सवः ॥ १३ ॥ कामं व्रजे वसंतं तं कंसस्य ते गतस्य
सोपविद्धो भगवता पुनरुत्पाद्य सत्वरः आपतत्स्निन्नसर्वांगो निम्बसन् क्रोधमूर्च्छितः ॥ १४ ॥ तमापतंतं स
निगृह्य गृह्योः पदासमाक्रम्य निपात्य भूतले ॥ निष्पीडयामास यथा द्रुमं वरं कृत्वा विषाणेन जघान
सोपतत ॥ १५ ॥ असृग्बभूव स कंस समुत्सृजन् क्षिप्य पादाननवस्थितेक्ष्णः जगाम कृष्णनिरुते रथ
क्षये पुष्पः किं तोहरिमीदृरे सुराः ॥ १६ ॥ एवं ककुप्तिनं हत्वा स्तूयमानः स्वस्तातिभिः विवेश गोष्ठं संवल्लो गो
पीनो नयनोत्सवः ॥ १७ ॥ अरिं निहते गोष्ठे कंसनाद्रुतकर्मणा कंसायाथाह भगवान्नारदो देवदर्शनः ॥ यं श
तिं नारदः स्मारयामास कंसं दूतगिरैर्वतु ॥ तदाह अरि इति देवदर्शनो दाय्याः सुता कन्या देवकाः कंसमैव च ॥ १८ ॥
देवर्षिः ॥ यदाह एवं कथिते एवं विषयीतिसाक्षादेवदर्शनं ऊर्जितज्ञानं यस्य स आप्तेनैव नारदेनोक्तमाह यशोदा
या इति देवका अष्टमगर्भत्वेन प्रसिद्धा कन्या यशोदायाः सुता माह यशोदायाः सुतत्वेन प्रसिद्धा कन्या देवकाः सुतमाह

॥ १९ ॥ १३५

तत्र आचतुर्याद्वेत्तावः पातः पंचमषष्ठयोः ॥ तत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्यादिति भागः ॥ ककुदिगलपृष्ठशृंगे ॥ कस्मक
सरत्तेत्येवं वदंतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ इत्येवमास्मै द्रुकरतलेन वा कुमाहृत्य ततस्तशवेन कोपयन् भुजाभोगं ॥ भुजाभु

तंती च्छाशृंगमुद्धीक्ष्य गोप्योगोपाश्रित त्रसः ॥ पशवो दुद्रुवभीता राजन्संयज्य गोकुलं ॥ ५ ॥ कस्मकस्मे
तिते सर्वगोविंदं शरणं ययुः ॥ ३ ॥ भगवानथ तद्धीक्ष्य गोकुलं भयविद्रुतं ॥ मा भैष्टेति गिरासास्य वृषा
सुरमुपाद्रवत् ॥ ४ ॥ गोपालः पशुभिर्मंदत्रासितः किमसत्तम ॥ वलददर्पहृद्दुष्टानां त्वेद्विधानां ॥
दुरात्मनां ॥ ५ ॥ इत्यास्फोटाच्युतोरिष्टं तलशवेन कोपयन् ॥ सख्युरसे भुजाभोगं प्रसाप्यो वस्थितो ह
रिः ॥ ६ ॥ सोप्येवं कौतोरिष्टं तुरेणावनिमुल्लिखन् ॥ उद्यत्युच्चभ्रमन्मेघः कुहः कस्ममुपाद्रवत् ॥ ७ ॥ अ
ग्रन्यस्ते विषाणाग्रः स्तब्धासृगलाचनोऽच्युतम् ॥ कटाक्षेप्याद्रवत्तर्णमिद्रमुक्तोऽशनिर्यथा ॥ ८ ॥ ग
होत्वा शृंगयोस्तं वा अष्टदशपदानि सः ॥ प्रत्यपो वाह भगवान्गजः प्रतिगजं यथा ॥ ९ ॥

जः सेवभोगः सप्यदेहाकारं भुजमित्यर्थः ॥ सयमच्युतः ॥ अन्यानदुष्टान्हरति संहृतीति हरिः ॥ ६ ॥ उद्यता ऊर्ध्वं ग
हता पुष्टेन भ्रमन्तो मेघायस्मात् ॥ ७ ॥ अग्रन्यस्ते विषाणाग्रे यस्य सः ॥ स्तब्धः ॥ कृत्तल्ये लोचने यस्य सः ॥ कटाक्षिपक

भा०६०५

१३६

हे १

अहितौ शत्रू ॥ २० ॥ मी दुषे वरदाय अर्थतंत्रज्ञः अर्थसिद्धांतमेजानातीति ॥ २३ ॥ सनपते अक्रूर मेत्रं मित्रकृतं त्वया क्रि
महामात्रत्वाभद्रं गद्गार्यपनीयतां द्विपः कुवलयपीठे जहिते नमसा हितौ ॥ २१ ॥ आरभ्यतां धनुषी
गश्चतुर्दश्यायथाविधिः ॥ विशसंतु पश्यन्मे ध्यान्मत्तराजाय मी दुषे ॥ २२ ॥ इत्याज्ञाप्यार्थतंत्रज्ञ आह
ययदुपुंगवम् ॥ एहीत्वा पाणिना पाणिं ततोऽक्रूरमुवाच ह ॥ २३ ॥ भो भो दानपते मह्यक्रियतां मे त्रमा
हतः ॥ नान्यस्त्वतो हिततमो विद्यते भोजु वृत्तिषु ॥ २४ ॥ अतस्त्वा माश्रितः सोम्य कार्यगौरवसाधनं
यथेन्द्रो विष्णु माश्रित्य स्वार्थमध्यगमहि मुः ॥ २५ ॥ गच्छ नंद व्रजंत व्रसुता वानुकदुर्दुर्भः ॥ आसाते
ता विहाने नरथेनानयमाचिरं ॥ २६ ॥ निसृष्टः किल मे मृत्युर्देवैर्वैकुण्ठसंश्रये ॥ तावानयसमं गो
पेनं दाद्यैः साभ्युपायने ॥ २७ ॥ घातयिष्ये इहानीतो कालकल्पेन हस्तिना ॥ यदि मुक्तो ततो मल्लै
र्घातये वैद्युतोपमे ॥ २८ ॥ तयोर्निहतयोस्तप्तान् वसुदेवपुरोगमान् ॥ तदंधूनि हनिष्यामि व
स्मि भोजदशार्हकान् ॥ २९ ॥ उग्रसेनचापितरं स्थविराज्यकामुकं ॥ तद्वातरं देवकं च ये चान्ये विद्विषाम म
यतां त्वतोऽन्य आहतः सादरो हिततमश्च न विद्यत इति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तौ मे मृत्युर्नितरां सृष्टः वैकुण्ठसंश्रयैर्विष्णुसंश्रयैर्देवैः ॥ २७ ॥

किततस्त्राह घातयिष्ये इति कालकल्पेन हस्तिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥
वैद्युतोपमे ॥ अशनिवृत्तौ ॥ २८ ॥ २९ ॥
१३६

रोहिणीपुत्रं रामं च देवक्याः सप्तमं सुतमाह यद्वा नंदसुतत्वेन प्रसिद्धं रामं च वसुदेवभार्यायाः रोहिण्याः पुत्रमाह वसु
 देवस्य तो च केथं व्रजे गतो तत्राह वसुदेवेनेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ निवारित इति हते वसुदेवे तो पलायेयाता अतो वध्यतामिति मं
 रामं च रोहिणीपुत्रं वसुदेवेन विभ्यता न्यस्तौ स्वमित्रे नंदे वैयाभ्यां ते पुरुषा हताः ॥ १४ ॥ निशम्य
 तद्वाजपतिः कोपात् प्रचलितेन्द्रियः ॥ निशतमसिमादत्र वसुदेवजिघांसया ॥ १५ ॥ निवारितो
 नारदेन तत्सुतो मृत्युमात्मनः ॥ जालोदमयैः पाशैर्वंध सहभार्याया ॥ १६ ॥ प्रतियाते तु देव
 कीं कंस आभाष्य के शिनं ॥ प्रेषयामास हनोतां भवता राममाधवो ॥ १७ ॥ ततो मुष्टिकचारै रश
 लतोषलकादिकान् ॥ अमात्यान् ह स्थिपांश्च वसमाद्रूपा ह भोजराट् ॥ १८ ॥ भो भो निशम्यता
 मेतद्दीर्घाचारमुष्टिकाः ॥ नंदवृजं किलासांते सुतावान् कदुंदुर्भः ॥ रामं हृस्मोत तो मद्य मृत्युं कि
 लनिदर्शितः ॥ भवद्भामिह संप्राप्ता हन्यतां मल्ललो लया ॥ १९ ॥ मंचाः क्रियतां विविधा मस्त्ररंगप
 रिश्रिताः ॥ पोराना नपदाः सर्वं पश्येत्तु खेरसयुग ॥ २० ॥ वदतानारदेन निवारित इति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
 मद्यं मम निदर्शितः ॥ विधात्रा नारदेन वा ॥ व्रजं गंतुं मुद्यतो तावाह ॥ भवद्भामिति ॥ १९ ॥ मंचा उतुंगस्तभादि

भा०६०५
१३७

केशीति। प्रथमश्लोकेनयः एवंभूतः केशीत्यनूद्यतं भगवानुपाह्वयदितितृतीयेनान्वयः। महाहयः सन्
महोनिर्जयन् श्लथयन् विद्ययन् नित्ययः। सदाभिः केशैः अवभूतानि। इतस्ततः। त्रिप्रातिश्रुतिवत्।
नानिचतैः संकीर्णभिः कुर्वुं हे पितरश्च जातिशब्दः भीषितमाखिलं विश्वं येन सः॥२॥ तद्धे पितैः तैरतिनिष्ठुरैर्होषि

श्रीवाटशायिणीस्वाच॥ केशीतु कंसप्रहितः खुरैर्महो महाहयो निर्जयन्मनोजवः। सदाविधुताभ्र
विमानसंकुलं कुर्वन्मोहेषितभीषिताखिलः॥१॥ विशालनेत्रो विकलास्यकोटरो दृढहलो नील
महाबुधोपमः॥ दुरशयः कंसहितचिकीर्षुर्वृजसनेदस्यजगामकपयन्॥२॥ तत्रासयंतं भगवान्
गोकुलंतद्धे पितैर्वीलविघूर्णितोदुदं॥ आत्मानमाजोमृगयंतसुग्रीरुपाह्वयस्यनदमृगेंद्रवत्
॥ सतं निशम्याभिमुखो मुखेन खं पिवन्निवाभ्यद्रवदत्यमर्षणः॥ जघानपद्मामरविदलाचनंद
रासदश्चंडजवोदुरत्ययः॥

तेः स्वगोकुलं त्रासयंतं। बालैः युधलोमभिर्घूर्णितः परिभ्रामितां वृद्धायेनतं। आजो संग्रामार्थी। आत्मानं श्रीकृष्णं
सुग्रीरुपाह्वयः। पुस्तो निर्गतः सन् उपाह्वयत् स्वसमीपमाप्नुहाव। सच केशीतं निशम्य मृगेंद्रवन्ननाद॥३॥ ततः स केशीतं श्री
कृष्णं हृष्टा मुखेन खं पिवन्निवाभ्यद्रवदत्यमर्षणः॥ अतिक्रुपितः
अत्यंतमसहमानोवा। प्रत्यक्षं जघान। दुरासदः अन्यैरभिभवितुमशकः। दुरत्ययः

॥ श्रवहेतुचंद्रजवदति॥

१३७

नष्टकंदवानष्टशत्रुः ॥ ३१ ॥ ननु कतिपयसुहृद्ध्येन नष्टकंदका कथं स्यादिति तत्राह ॥ जरासंध इति ॥ ३२ ॥ मनीषितं विचारितं
संध्याकृत्स्नावधमरणं तन्माज्जनं तथाप्येतावानभिनिवेशेन कार्यः ॥ इति भविष्यत्सूचयन्ताह ॥ सिद्धा सिद्धोरिति ॥ ३४ ॥
रुषकारस्य सव्यभिवारतामाह ॥ मनोरथानिति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इति दशमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सप्तविंशते केशिन्यच्युताभा वि
ततश्चैषामहीमित्रभवित्री नष्टकंदका ॥ ३१ ॥ जरासंधो मम गुरुर्द्विविदो दयितः सखा ॥ संदरो नरको वा
णो मय्यवकृतसो हृदा ॥ ते हं सुरपत्नीयान् हत्वा भो ह्ये महे नृपान् ॥ ३२ ॥ एतज्जात्वा नयति प्रणमक
स्मा विहर्षको ॥ धनुर्मखनिरीक्षार्थं द्रष्टुं यदुपुरस्थियं ॥ ३३ ॥ अक्रूर उवाच ॥ राजन् मनीषितं संध्याकृत
व स्वावधमाज्जनं ॥ सिद्धा सिद्धोः समंकुप्याद्वै व हि फलभावनं ॥ ३४ ॥ मनोरथान् करोत्येवैर्जने
दैवहत्तानपि ॥ युज्यते हर्षशोकाभ्यां तथाप्याज्ञां करोमि ते ॥ ३५ ॥ एवमादिश्य चाक्रूरं मे त्रिणश्रु विस
ज्यसः ॥ प्रविवेश गृहं कंसस्तथा क्रूरः समागत्य ॥ ३६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे कं
समंत्रः षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

कर्मभिः ॥ नारदेन ततः क्रीडन् व्योमासुरमथावधीत् ॥ वृषवेष्टा
सुरं यद्वत् ॥ केशिनं हयवेष्टिणम् ॥ कंसप्राणसमं हत्वा कंसं व्यसुमिवाकरोत् ॥ ॥ रामरामरामराम

भा० द० ४
१३८
त्वयि ४

कंसाय कृष्णमादिश्यत द्रुहस्यादिपैशुनैः कंसघातादिकृष्णस्य कार्यमावेदयन्मुनिः ॥ तदा ह देवर्षिरित्यादिना
नचायं सूचकः किंतु सर्वमुद्रुदित्याह भागवतप्रवरइति ॥ अस्मद्रहस्यं वैरिणिकं से सचितवानिति माशंकी
रित्याह कृष्णकृष्णेत्यादिना ॥ अयं भावस्त्वमीश्वरो भूमा रदेत्यसंहायावतीर्णोसि ॥ अतस्तदतुरुपाचरणेन वि
श्वपरिपालयेति तत्र तावद्वयं शंकेव नास्तीत्याह ॥ अप्रमेयात्मन अपरिच्छिन्नस्वरूपः ॥ योगेश अचित्यप्रभा
वजगदीश्वर ॥ विश्वनियतः ॥ वासुदेव सर्वभूतेषु वर्तमानः ॥ अखिलावास सर्वस्याश्रय संप्रति सात्वतानां प्र
देवर्षिरुपसंगम्य भागवत्प्रवरं नृप ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्मो गं र हस्येतदभाषत ॥ १० ॥ कृष्णकृष्ण
प्रमेयात्मन योगेश जगदीश्वर वासुदेवाखिलावास सात्वता प्रवरप्रभो ॥ त्वमात्मा सर्वभू
तानामंतज्योतिरिवैधसां ॥ गृहो गुहाशयः साक्षी महापुरुष ईश्वरः ॥ १० ॥
वरश्रेष्ठ प्रभो सर्वशक्तैकयमेवंरूपो ह्यमतिवेदत आह त्वमात्मेति ॥ न हित्वं जीववत्परिच्छिन्नः ॥ किंतु सर्व
भूतानामंतर एकोऽनुसृतत्वे दृष्टातः ॥ एधसां काष्ठानामंतज्योतिरिवेति तेषु स्थितोपि तैर्न दृश्यत इत्याह गू
ढइति ॥ अत्र हेतवः ॥ गुहाशयः ॥ बुद्धेरप्यंतरः ॥ किंच साक्षी दृश्यत इत्यर्थः ॥ अपि च महापुरुषः ॥ अतः परिच्छिन्नम
तिभिन्नं ज्ञायम इत्यर्थः ॥ तर्हि सर्वांतरत्वे किंप्रमाणं ॥ अत आह ईश्वरइति ॥ न हीश्वरं विना परतंत्राणां जीवानां प्रवृ

विषयत इत्यर्थः ॥ १० ॥

१३८

तदननं वंचयित्वा तं च दननाय प्रसारितयोः हस्ताभ्यां गृत्वा परिध्य भ्रामयित्वा व्यवस्थितः तथैव स्थितो बभूव ॥
 वादाय मुखं प्रसार्य वेगेन हरिप्रत्याद्रवत् सोऽपि हरिर्हसन् उत्तरं संवांभुजं निर्भयत्वे दृष्ट्वा तं यथोरगं विलदति ॥
 ततः किं तदा हं दत्ता इति च वेणुयभगवद्भुजं स्पृशंतीति तया ते वादाय तैर्येव वृताः प्रयः लोहं स्पृशंतीति स्पृशः यद्वा

न १

तद्वंचयित्वा तमधोक्षजोरुषा प्रगृह्य दोर्भ्यां परि विध्य पादयोः सावत्तमुत्सृज्य धनुः शान्तान्तरे यथोरगं
 तात्पर्यं सुतो व्यवस्थितः ॥ ४ ॥ सलब्धं संज्ञः पुनरुत्थितो रुषा वादाय केशीतरसापतद्धरिं सोऽप्यस्य वक्त्रे
 भुजमुत्तरं समयनं प्रवेशयामास यथोरगं विले ॥ ५ ॥ दत्तानि पेतुर्भुगवद्भुजं स्पृशंस्ते कैनसप्तमयः स्पृ
 शो यथा वाक् श्रुतदेहगतो महात्मनो यथा मयः संवदुद्धे उपेक्षितः ॥ ६ ॥ समेधमानेन सकृत्संवाद
 नानिरुद्धवाक् श्रुत्वा श्रवणं श्रवित्तिपन् प्रसिन्नगात्रः परिवृत्तलोचनः पपातलेडं विसृजन् हितो व्यसृज
 ७ तदेहतः कर्कटिका फलोपमाव्यसोरपाकृष्य भुजं महाभुजः अविस्मितोऽयत्नहतारिरुत्सयेः प्रस
 नवर्षे वर्षे द्विरीडितः ॥ ८ ॥

शि ३

तप्तमयं अतितप्तं लोहादिस्पृशतो यथेति श्रामयोजलोदरं ॥ ९ ॥ त्वेदं पुरीषमुत्सृजन् ॥ १० ॥ कर्कटिकाफलं हि पक्षे
 साद्यतं विदीर्णं भवति तद्विदीर्णं तस्य देहात् विगतप्राणत्वं अविस्मितः गर्वरहितोऽरिर्धनसः ॥ ८ ॥ ११

भा० द० पू०
१३५

स्वधामतः महाकालपुरातः द्वारकामावसन् द्वारकायां वसन् कर्त्ता करिष्यति ॥ १५ ॥ अमुं पृथिव्यस्य भुभारस्य
वा ॥ १६ ॥ एवं विज्ञाप्य कृताभिनेदु न भगवंतं नमस्यति ह्येन विमुक्तविज्ञानघनमिति केवलज्ञानैकमूर्तिः अतएव स्व
संस्थया स्वरूपसम्यक्स्थित्यैव परमानन्दरूपया सम्यगा प्राः प्राप्ताः सर्वार्था येन तं प्राप्तकामतोक्ताः सत्यसंकल्प
रतपुत्रोपादनं च ब्रह्मण्यस्य स्वधामतः पौंड्रकस्य वधं पञ्चात्काशिपुष्याश्च दीपनं ॥ इतः वक्रस्य
निधनं चैव स्य च महाकृताः यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारकामावसन् भवान् कर्त्ता द्रव्याम्यहंता निज
यानिकविभिर्भुवि ॥ १५ ॥ अथ ते कालरूपस्य हृत्पयि स्मारमुष्य वै अतो हि रीनानि धनं द्रव्याम्यज्जु
नसारथः ॥ १६ ॥ विमुक्तविज्ञानघनं स्वसंस्थया समाप्तसर्वार्थममोघवांछितं स्वतेजसानित्यनिवृ
त्तमायागुणप्रवाहं भगवंतमीमहि ॥ १७ ॥ तामीश्वरत्वात् अयमात्ममायया विनिर्मिता शेषविशेष
कल्पनं कीदृशं मद्यात्तमनुष्यविग्रहं न तस्मिन् धर्म्यं यदुदसि सा त्वतां ॥ १८ ॥
तस्मात् अमोघवांछितमिति ननु वांछा चेदस्ति दुर्निवार संसृतिः अत आह स्वतेजसेति चिच्छक्त्या नित्यनिवृत्ते
मायाकार्यरूपगुणप्रवाहो यस्य तं अतो भगवंतं निरतिशये स्वरूपमीमहि शरणं व्रजे मेति ननु त्रिकालसत्त्वं
कथं मत्प्रपन्नजानासि जानासि चेत्कथं मगुणप्रवाहं प्रवीणतया ह्वा मिति ईश्वरमन्यस्य वशयितारमस्वा
अयमन्यस्यावश्यं अत आत्माधीनया मायया विनिर्मिता शेषविशेषा महद्वाद्यादवादिरूपो वा कल्पना

अतः तत्तत्तुल्यं प्रपन्नं न तस्मात् ॥ १८ ॥
१३५

अहमीश्वरः अन्यसर्वमीषितयमित्येतदेवकुतस्तत्राह॥ आत्मनेति साधनांतरपेक्षया आत्माश्रयः सत्तंत्रः मायया
शक्त्याभवान्गुणान्सृजेष्टवान् तैः सृष्टेः गुणैः इदं विश्वं सृजति॥ अतिसंहारसि पालयसि न तु सृष्ट्यादिक्रियापदका
रकसाधोवस्तुत्याह॥ सत्यसंकल्प इति न हि संकल्पे कसाधो हविः साधनाः पेक्षेति भावः॥ अतस्तमीश्वर इत्युप

आत्मनात्माश्रयः पूर्वमायया सृजेष्टवान् तैरिदं सत्यसंकल्पः सृजत्यस्य वसीश्वरः॥ ११॥ सत्त्वं
भूधरभक्तानां दैत्यप्रमथरक्षसां॥ अवतीर्णविनाशाय सेतूनारक्षणा यव॥ १२॥ दिष्ट्या तं निहतो दैत्यो
लीलया यं हयाकृतिः॥ यस्य हसितसंक्रान्तास्त्यजंत्यनिमिषादिव॥ १३॥ चाणूरमुष्टिकं चैव मल्लानन्या
श्वहस्तिनं॥ कंसं च निहतं द्रुपदो पाशो हनिते विभो॥ १४॥ तस्यानुशंखयवनमुखाणां नरकस्य च पा
रिजातापहरणमिद्रस्य च पराजयं॥ उद्धाह्वारकन्यानां वीर्यशुल्कादिलक्षणां॥ नृगस्य मोक्षणां
पापाद्वारवत्याजगत्यते॥ स्यमंतकस्य च मणरादानं हमार्ययो॥ ५०॥

संहारः॥ ११॥ प्रस्तुतमाह॥ सत्वमिति॥ भूधरभक्तानां॥ भुवंधरंतीति भूधरा राजानस्तद्रूपाणां॥ १२॥ १३॥ परश्वोहनीति
अथैवाक्रूरप्यति॥ सोमयुरागतासि॥ पस्वश्चासूरादीनत्वयानिहतानद्रुप्यामिदं॥ सिद्धवन्निर्देशो विज्ञापनप्र
कारविशेषः॥ १४॥ तस्य अनुतर्दंतरं शंखादीनां शंखपंचजनः॥ वधंद्रुप्यामीति शेषः॥ भाविनिर्देशमात्रमेतत्

न त्वानंतर्था विवक्षितं भाष्ययाजीववत्या सह॥ ०॥

भा० द० पू० शरणादहरिः सिंह इव ॥ २५ ॥ २६ ॥ पशुमारं पशुमारो यथा भवति तथा अनिष्ठा समित्यर्थः ॥ २७ ॥ भुवि गोपैः स्त्रयमा
 नः उपरिवेमानिकैर्देवैरिति ॥ २८ ॥ इति श्रीदशमस्कंधे पञ्चविंशः ॥ ३९ ॥ अष्टविंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ अष्टविंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ अष्टविंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥
 तथैव रामकृष्णभ्यां गृहं नित्वासुसक्तः प्रातः केशि वधे दृष्टे द्वादश्यां निर्गते मुने ततो व्योमे हते क्रूरः
 तस्य तत्कर्म विज्ञाय कृष्णः शरणादः सतां गोपान्नयंतं जग्राद वृकं हरि रिवौजसा ॥ २५ ॥ स निजं
 रूपमास्थाय गिरीद्रुसदृशं वली ॥ इष्टं निमोक्तुमात्मानं न शक्नोद्गृहणात्तुरः ॥ २६ ॥ तं निगृ
 ह्याच्युतो देभ्यो पातयित्वा महीतले ॥ पश्यतां दिवि देवानां पशुमारं ममारयत् ॥ २७ ॥ गृहापि धा
 नं निभिद्य गोपानिःसार्य कुरुतः ॥ स्त्रयमानः सुरैर्गोपैः प्रविवेश स्वगोकुलं ॥ २८ ॥ इति श्रीमद्भ
 गवत् महापुराणे दशमस्कंधे केशिवधो नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अ
 क्रूरोऽपि च ताराविमधुपुण्या महामतिः ॥ उषित्वारथं मास्थाय प्रययौ नंदगोकुलम् ॥ १ ॥
 सायं गोकुलमाविशत् ॥ तदेव नारदेन कंसवधादिकार्यं विज्ञापिते श्रीकृष्णो मधुरांगं तु मुद्यतो वर्तने
 तदाऽक्रूरोऽपि गोकुलमगादित्याह ॥ अक्रूरोऽपीति ॥ १ ॥ राम ॥ ५५ ॥ राम राम राम ॥ ५५ ॥ ५५ ॥

१५॥ २०॥ ननु नारदेन योमवधो न दृष्टस्तत्कथं योमवधप्रसक्तिरिति तत्रोच्यते प्रातरेव केशिवधानंतरं नारदोक्तं
 मंथीकृत्य पुनस्तथैव पशून्पालयता योमाहतः यद्वा योमवधपूर्वमेव वृत्तोपिवेषधारिवधप्रसंगादत्रोच्यते इ
 श्रीशुक उवाच ॥ एवं यदुपतिं हसं भागवतप्रवरो मुनिः ॥ प्रणिपत्याभ्यनुज्ञातो ययौ तद्दर्शनो
 त्सवः ॥ १९॥ भगवानपि गोविंदो हत्वा केशिनमाहवे ॥ पशून्पालयत्यालैः प्रीतैर्व्रजसुखाव
 हः ॥ २०॥ एकदा ते पशून्पालनाश्चारयंतोऽद्रिसानुषु ॥ वक्रुर्निलायनक्रीडाश्चारपालापदेशतः
 ॥ २१॥ तत्रासनकतिचिच्चोराः पालाश्च कतिचिन्नप ॥ मेषायिताश्च तत्रैके विदुरकुतोभयाः ॥ २२॥
 मयपुत्रो महामाया योमा गोपालवेषधृक् ॥ मेषायितानप्यो वाहप्रायश्चारयितान् वद्धन् ॥ २३॥
 गिरिदय्या विनिक्षिप्य नीतं नीतं महासुरः ॥ शिलयापि दधे द्वारचतुःपंचावशेषिताः ॥ २४॥

तिद्रष्टव्यं ॥ केचित्पुनः शंखचूडवधात् पूर्वमेव पठन्ति च ॥ तमाह एकदेति ॥ २१॥ २२॥ मेषवदाचरिता
 न् स्वयंचोरवदाचरितः सन् ॥ अपोवाह ॥ अपकृष्य निनाय ॥ २३॥ पिदधे द्यादितवान् ॥ २४॥ रामरामराम ॥

भा० द० पू

१४९

चंद्रिपसंविभावयति। यदिति द्रव्यादिभिरर्चितमिति परमैश्वर्यमाह श्रियात्वेति शोभायातिशयं मुनि
भिर्भक्तसहितैरिति पुरुषार्थत्वमोच्यते। कृपातुल्यं यद्गोपिकानामिति प्रेममात्रसुलभत्वमद
मनोरथांतरं करोति। द्रव्यामीति शोभनोक्तं पोतौ नासिकाचयसिंस्तत्। स्मितसहितोऽवलोक्यस्मिन्

यद्वर्तितं ब्रह्मभवादिभिः सुरैः श्रियाच्च देव्या मुनिभिः समात्वतैः। गोचारणायानुचरैश्चर
दने यद्गोपिकानां कुचकुं कुमांकितं। यद्द्रव्यामित्युक्तं सुकपोलनासिकं स्मितावलोक्य कारु
णकंजलोचनं। मुखमुकुटस्य गुडालकावृतं प्रदक्षिणं मे प्रचरंति वै मृगाः। अथ यद्येवमि
मेनुजत्वमीयुषोभारवताराय भुवो निजेष्टया। लावण्यधाम्ने भवितोऽपलंभनं मद्यं न न स्या

फलमंजसादृशं॥१०॥

अरुणकंजवल्लोचनेयस्मिन् तत्त्वतश्च मुखं गुडालकावृतं वक्रकेशावृतं तदा नीमवसुभसं च कंददृष्टा अ
तिदृष्टान्नाह प्रदक्षिणमिति। पुनरप्यन्यच्चितयति। अथ यद्येवमिदं युषः प्राप्नोतः। लावण्यधाम्ना श्रयः
तस्य विसोः यद्वा विसोर्लावण्ययुक्तं यद्वा ममवयुषस्तस्य उपलभनं दर्शनं भवितो भविष्यति। अपि यद्येवं स्या
त्तदा हि मद्यं ममलोचनस्य फलं न स्यादिति न। अपि तु स्यादेवेत्यर्थः॥१०॥

१४९

अपीतिसंभावनायां अर्हते योग्याय ३ स्वस्य कृष्णदर्शनेऽसंभवमाशंक्यपुनः संभावयति ममेतदिति द्वयेन वि
षयात्मनः विषयाकृष्टचित्रस्य शूद्रजन्मपस्य तस्य ब्रह्मकीर्तनं वेदोच्चारणं यथेति ४ यद्वामेवं किंतु अधमस्य नी
चस्यापि मम स्यादेव कुत इत्यत आह क्रियमाणः कालनद्याति स्वयंभावः यथानद्या क्रियमाणानां तृणादीनां मध्ये
किंचिद्विचित्रतरतिकूलं प्राप्नोति तथा कर्मवशेन काले क्रियमाणानां जीवानामपि मध्ये कश्चित्तरतिरिति संभवती

गच्छन्पथि महाभागो भगवत्पुंजं जेहणे भक्तिं परामुपगत एवमेतद्विचित्रयत् ५ किं मया चरितं
भद्रं किंतु परमं तपः किं वा याप्यं हते दत्तं यद्रक्ष्याम्यधकेशवं ३ ममेतद्वत्त्रभं मन्यते तमश्नोति
दर्शनं विषयात्मनो यथा ब्रह्मकीर्तनं शूद्रजन्मनः ४ मेवं ममाधमस्यापि स्यादेवाच्युत दर्शनं
क्रियमाणं कालनद्या क्वचित्तरतिकश्चने ५ ममाद्यमंगलं नष्टफलं वा श्रेवं मे भवः यन्नमस्ये
भगवतो योगीधेयं क्रियं कजं किं सो वताद्यात्तमेत्यनुग्रहं द्रष्टुं क्रियं प्रहिता मुनाहरः ६
तावत्तारस्य दूरत्यंतमः पूर्वतरन्यन्नखमंडलविषा ७

ति ८ सतो नया प्रवृत्त्यैव ममामंगलं ध्रुवेन एव मेवेति जायते भवो जन्मवत्सफलं जातमिति यत्ततः नमस्करिष्यामि
इति मंगलमाशस्वकातरमाह कस इति कस इति वतत्याश्चये अतः खलः कसोपि ममात्यंतमनुग्रहकृतवान् य

ताः मुनाकं सनप्रहिताहरं क्रियं सद्रस्यामीति १० रवेऽ
वरीषादयः तमः ससार अतरन्ती एकीः ११

भा.द.पू.
१४२

स्वयं चित्तान्सेतुः वर्णनाश्रमधर्मान्नपालयता न मरव्यो रोगां मुखकर्त्री सन्नवतीर्णः यत्तद्यथाः ॥१२॥ त्रैलोक्य एकर
वकांतं दृशिदृष्टिः तद्धतां महानुत्सवायस्मात् यद्दामहानुत्सवं एव ॥ अत्र एव श्रिय ईषितमास्पदं एवं भूतं श्री
मूर्तिर्दधानं तमोश्चंद्रक्ष्यामीति ॥ अत्र लिंगं उषसः प्रभात समयाः सुदर्शनाः सुखप्रभातारजन्यः सुभसूचका व
भवुरित्यर्थः ॥१३॥ किंच ॥ अथ दर्शनानंतरं सपदि तत्क्षणमेवरथा देवतीर्णः सन् प्रधानयोः पुरुषयोः रामकृतम् ।
सचावतीर्णः किल सात्वतान्वये ससेतुपाला मरवर्ष्यशर्मकृत ॥ यशावितेन च ज्ञासा इच्छा रोगाय
ति देवाय दर्शने मंगलं ॥१४॥ तत्त्वघनं महतां गतिगुरुं त्रैलोक्यकांतं दृशिमन्महोत्सवं रूपंदधा
नं श्रिय ईषिता स्पंदद्रव्यममा सन्नुषसः सुदर्शनाः ॥१५॥ अथावरुदः सपदीशयोरथा प्रधान
पुंसोश्चरणं खलव्यये ॥ धियाधृतयोगिभिरस्य हंध्रवं नमस्य आभ्यां च सखीर्वनौकसः ॥१६॥ अप्यधि
मूले पतितस्य मेविभुः शिरस्य धास्य निजहस्तपंकजं ॥ दत्ताभयकालभुजगरं यस्य प्रोढं जितानां श
रणे विष्णोर्देहणम् ॥१७॥
योश्चरणं योगिभिरप्यात्मलाभाय केवलधियै वध्यतं ॥ साक्षाददृष्टं नम
स्यामि ॥ आभ्यां सह ॥ अनयोः सखी न गोपाश्च नमस्यामीति ॥१८॥ किंच अपीति ॥ अध्यास्यत् ॥ धास्यति तद्धिभावयति
दत्ताभयमितिसार्धेन ॥१९॥ रामरामरामरामरामरामराम

२४

१४२

भा० द० पू०
१४३

अथ मां परिरूप्यते। आलिङ्गिष्यति यदा तदैव मे आत्मा देहः तीर्थीक्रियते। अतिप्रवित्रीकरिष्यते। आश्लेषात्कर्मात्मकं
कर्ममयो बंधश्च उच्यते। सति स्मृष्टो भविष्यति। अतो देहात् १५ अतः भोता तति। तदा जन्मभृतः सफलजन्मा
न। अन्यथा तज्जन्मैव भवतीत्याह। महोपसेति। महोपसा श्रीकृष्णेन। अमुष्य जन्तोः १६ ननु सुहृदादिषु परिष्व
गप्रश्नादयो जीवधर्माः कथमोचरे संगच्छते। अत आह तस्येति। दयितः प्रियः न द्विपरितोः प्रियः सुहृत्तमो हितः
सुहृत्तमं जातिमनन्यदैवतं दोभ्यां वृहद्भां परिरूप्यते। यमां। आत्मा हि तीर्थीक्रियते तदैव मे बंध
श्च कर्मात्मक उच्यते। १७ लब्धांगसंगप्रणतं कृतां जलिमां वक्ष्यते कृतं ते तुरुश्रवाः। तदा
वयं जन्मभृता महोपसानैवाहतायाधिगमुष्य जन्मतत १८ नतत्र कश्चिदयितः सुहृत्तमो न चाप्रियो
देष्य उपेक्ष एव वा। तथापि भक्ता भजते यथा तथा सुगेहमो यद्वदुपाश्रितोऽर्थदः १९ किं वाग्रजो मा व
नते यदूतमः सम्यगपरिष्वज्य गृहीतमंजलौ। गृहे प्रवेश्यामसमस्ततः कृतं स एष ते कंसकृतं स्वबंधुषु २०
न द्विपरितो द्वेषः एतत्सर्वं यतिरिक्त उपेक्ष इति दयिता वयो न संभवतीति सत्यं। तथापि भक्ता न भजते। तत्र च यथा
यमं कृतास्तथा भजते। यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहमिति भगवद्वचनात्। अविषमत्वेऽपि भक्तेभ्य एव
फलं ददातीत्यत्र दृष्टान्तः। यद्वत्सुरदुम इति २० यो मयां जलिः करिष्यते तस्मिन्नेव गृहीतं मां प्राप्नोति समस्तानि

अथ हि स कृता नियमं तमां २१
१४३

वलिनात्तावत्तद्वयपरिमितभूदानसमयेतस्यहस्तेउदकंनिहितं। कोशिकइंद्रस्तेनापिकदाचिन्निहितमितिज्ञा
तव। मुमुक्षुणांसागभयनिवर्तकं। सकामानामभ्युदयंप्रदं चेतुकं। अनुरक्तानांपरमसुखदं चेत्याह। वाशवोवितर्कं। विहा
रेणसक्रीडायांसांगंधिकस्यगंधोयस्यतत्सो गंधि। ५॥ एवंपरमानुग्रहसभायपुनरप्यसंभवमाशक्यपरिहरति। नम
योति। यद्यप्यहंकसेनप्रहितः। अतस्तस्यदूतस्तथापिमायि। प्रेरयामितिवुद्धिनउपेयति। नकरिष्यतीत्यर्थः। यतोवि

समहंयंत्रनिधायकोशिकस्तथावलिश्चापजगत्रयेन्द्रतां॥ यदाविहारेव्रजयोषितांश्रमंस्पर्शेन
सौगंधिकगंधपानुदत्त॥ १५॥ नमय्युपेयत्यारिबुद्धिमच्युतःकंसस्यदूतःप्रहितोपिबिम्बदृक्कुर्यात्
वहिश्चेतसएतदीहितंक्षेत्रज्ञइदमत्यमलेनचक्षुषा॥ १६॥ अथक्रिस्त्रलेबदितंक्षताजंलिमा
मीक्षितासस्मितमाद्रयादृशा॥ सपद्यपध्वस्तसमस्तकिल्बिषोवोढामुदंवीतविशंकऊर्जिता॥ १७॥

शब्दकसर्वज्ञः। अतोममचेतसोऽतश्चवहिश्चयदीहितं चेष्टितं॥ एतत्तयःक्षेत्रज्ञः। अंतर्गामीनित्यज्ञानेनेक्षते
अयंभावः। चेतसोवहिरवकंसमनुवर्तते। अंतस्सकलमेव। तदेतदसौदृदिष्योजानातीति। यदा। एतस्यजगत्त
इहितमिति॥ ६॥ अतः। अपियदि। अंकिमूलेचरणयोः। प्रांतः। वहितंसंयतं। कृपासृतेनाद्रयादृशामांरक्षितादृ
क्ष्यति। तर्हि सपद्येवविनष्टागविलकलमेषः। परामुदंवोढा प्राप्यामीति॥ १७॥ ५५

भा० द०
१४४

उदाररुचिराकीड़ा योस्तौ **॥** स्रग्विणोरत्नस्वर्गलंकृतौ प्रधानभूतौ पुरुषौ प्रकृतिपुरुषात्मकौ वा कुत **॥** श्रौं धौ
तदपि कुतः जगद्धत्त **॥** अतएव जगत्पती **॥** विपरिणतो वा चतुर्लोक्यपदानां हेतुहेतुमद्भावः **॥** जगत्पथे पृथिव्या

समुत्सवैसुंदरवरोवालदिरदविक्रमौ **॥** ध्वजवच्चक्रां कुशां भोजैश्चिह्नितैरंघ्रिभिर्व्रजं **॥** शोभयंतौ
महात्मानौ सानुक्राशास्मिन्नेक्षणां **॥** उदाररुचिराकीडौ स्रग्विणोर्वनमालिनौ **॥** पुष्पगंधातुलि
प्राणोत्प्लावितौ विरजवाससौ **॥** प्रधानपुरुषावाधौ जगद्धत्तजगत्पती **॥** अवतीर्य जगत्पथे स्वांशे
नवलकेशवौ **॥** दिशो वितिमिरा राजकुर्वारौ प्रभया स्वया **॥** यथा मारुत शैलौ रोषश्च कन
काचितौ **॥** २६ **॥** रथात्तरणमवप्रत्यसौ **॥** क्रूरः स्नेहविद्वलः **॥** पपातचरणोपांते दंडवद्रामकस्म
या **॥** २७ **॥** भगवद्दर्शनाद्वा दवाप्यपर्याकुलेक्षणाः **॥** पुलकाचितंगश्रौ कंचरात्सोखानेनाशकन

भाणपनयनायसांशेन मूर्तिभेदेन नवलकेशवौ संतौ **॥** स्वप्रभया विरगत्ततिमिरादिशः कुर्वारौ **॥** प **॥** २८ **॥**
कनकाचितौ **॥** सुवर्णव्याघ्राविति सारकारयोः शैलसदृशप्रार्थमुक्तं **॥** २६ **॥** २७ **॥** भगवद्दर्शनाद्वा देनय
हाप्यतेन पर्याकुलेक्षणे यस्य सः **॥** पुलकैरचितं व्याघ्रमंगयस्य सः **॥** स्वाखानेऽङ्कुरेऽहं नमस्करोमीति

भगवद्दर्शनाद्वा देनय

१४४

सतसार्गमपिनवेद॥ तथापिरथेन प्राप्तइति॥ २२॥ अखिलैर्लोकपालैः किरीटेषु जुष्टा मलयादरेण वोयस्य॥ त्रि-
 तिकोतुकानि॥ दितेरलंकाररूपाणि॥ २३॥ तद्दर्शनं नय आकादसेन विवृद्धः संभ्रमेयस्य सः प्रेमाकांक्ष-
 णिरो माणियस्य सः॥ प्रपूरणकलाभिलेशोऽत्राकुले ईक्षणेयस्य सः॥ अवस्कंघः प्रवपुत्य॥ तेषु परेषु सोऽकूरः॥
श्रीशुक्ल उवाच॥ इति संचिंतयन्कस्मिन्मफल्कतनयोऽध्वनि॥ रथेन गोकुलं प्रापः सूर्यश्चास्तगि-
 रिंगतः॥ २४॥ पदानितस्याखिललोकपालकिरीटजुष्टामलयादरेणोः॥ हृदशगोष्ठे हितिकोतुका-
 निविलक्षितान्यत्रयवांकुशाद्यैः॥ २५॥ तद्दर्शनाद्वा दविवृद्धसंभ्रमः प्रे- इरो माशुकलाकुले च
 णः रथादवस्कंघसंतश्च चेष्टत प्रभोरमून्यं क्रूरजोऽस्य होइति॥ २६॥ देहं भूता मियान्दुःखं हि
 त्वा देहं भूयंश्च॥ संदेशाद्या हरलिङ्गं दर्शनं प्रवणादिभिः॥ २७॥ ददर्श कंठं रामं च व्रजे गोदा-
 हने गतो पीतनीलांबरधरो शरद्वरुहं दक्षिणे॥ किशोरोऽयामलश्वेतौ श्रीनिकेतौ रुरुद्वजौ॥
 अचेष्टत व्यतुवत॥ अहो इति दुर्लभतां भावयन्॥ २८॥ ननु किमर्थमेवं व्यतुवत॥ नास्ति प्रेमसंभ्रमं फलो-
 दा इत्याह॥ देहं भूता मिति देहं भूता मन्ता मेव पुरुषार्थः॥ कंसस्य संदेशादरभ्य हरेर्लिङ्गदर्शनं प्रवणादि-
 भिर्योयमकूरस्य वारिणोऽति संदेशाद्योऽयस्यार्थस्य सयावान्॥ अकूरस्य जातः इति वा॥ २९॥ ततः कंठं च रामं च

रुदप्रो गावो दुयुतेय सिञ्जति गोदोहनं तस्थानं गतो
 प्राप्नोऽनुक्रोशोऽनु कं पातं विलसितस्मितयुक्तमी-
 नं ययास्तो॥

भा० द० १०
१४५

मधुरयावाचारसत्कृतः॥ तथैव वा परिपृष्टेन प्रश्नेन अध्वपरिश्रमं॥ ३६॥ इति श्रीदशमेऽष्टविंशः॥ ३८॥ नवविं
 शेपुरीगच्छत्युत्ते गोपिकोक्तयः॥ अकुरेणायकालिंघां विमोः लोकस्य दर्शनं॥ भक्तानां मनोरथाः सत्या भवन्ती
 तिद्योतयन्नाह॥ सुखोपविष्टरति॥ रामकृष्णभ्यामुरुत्रेधिकं समानितं॥ १॥ २॥ अहंतात हे सोम्य स्वागतं यथा तथा
 इत्थं सुनृतयावावा नंदेन सुसमाजितः॥ अकुरेपरिपृष्टेन जहावध्वपरिश्रमं॥ ३६॥ इति श्रीमद्रा
 गवते महापुराणे दशमस्कंधोऽक्षरगमने अष्टविंशोऽध्यायः॥ ३८॥ श्रीशुक उवाच॥ सुखोप
 विष्टः पर्यंकैरामकृष्णरुमानितः॥ लेभे मनोरथान् सर्वान् पथियान् सचकार ह॥ किमलभ्यं भ
 गवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने॥ तथापि तत्परा राजन्ने हि वाञ्छंति किंचन॥ सायंतनाशनं कृत्वा
 भगवान् देवकीसुतः॥ सहस्रवृत्तं कंसस्य प्रच्छाद्य चि कीर्षितं॥ ३॥ श्रीभगवानुवाच॥
 तात सोम्यो गतः कश्चित् स्वागतं भद्रमस्तु वः॥ अपि स ज्ञातिवंधूनामनमीव मनोमयम्॥ ४॥
 आगतः॥ स्वज्ञातिवंधूनाम्॥ स्वे सहृदः॥ ज्ञातयः सपिंडाः॥ वंधवोः सपिंडाः॥ संवंधिनस्तेषामपि कि
 म्॥ अनमीव मयापमदुःखं सुखमिति यावत्॥ अनामयम्॥ आरोग्यम्॥ ४॥ राम राम राम राम राम॥

अभिप्रेत्यश्रुक्रोः यमेतदर्थमागतइतिज्ञात्वाकं॥ सदनसामर्थ्येद्योतयन्निवरथांगेन
 चक्रेणांकितोयः पाणिस्तेनाभ्युपाकृत्यतमालिङ्गितवान्॥ २९॥ पाणि श्रजालिरूपेणसंहतावेवगृहीत्वा॥ ३०॥ मधु
 भगवांस्तमभिप्रेत्यरथांगांकितपाणिनापरिरेभेभ्युपाकृत्यप्रीतः प्रणतवत्सलः॥ २९॥ संकर्षणश्रु
 प्रणतमुपगृह्यमह्यमनाः गृहीत्वापाणिनापाणि अनयत्सानुजोगृहं॥ ३०॥ दृष्ट्वायस्वागतंतस्मैनिवे
 द्यचवरासनं प्रक्षाल्यविधिवत्पादौमधुपकोहणमाहरत्॥ ३१॥ निवेद्यगांवातिथयंसंवाद्यश्रातमा
 दतः श्रन्तेवद्गुणमध्याश्रदयोपाहरसिद्धुः॥ ३२॥ तस्मैभुक्तवत्प्रीत्याणमः परमधर्मवित् सुख
 वासेर्गंधमाल्यंपरणंप्रीतिंयथात्तुनः॥ ३३॥ पप्रक्षसत्कृतंनंदः कथंस्थनिरनुग्रहे॥ कंसेजीव
 तिदाशाहसौनपात्ताडवावयः॥ ३४॥ योविधीत्वस्सुसोकान्कोशान्त्या असुतपुत्रलः॥ किंचुस्वित
 त्यजानां वः कुशलविमृशामहे॥ ३५॥

पक्षेणवाहीणंयस्मिन्वायदुचितमहेणंआहरत्॥ आनीयसमर्पितवानित्यर्थः॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ सत्कृतं संमानितं निर
 नुग्रहे कंसे कथं केन प्रकारेण स्थजीवयेत्यर्थः॥ पशुघाती स एव पालको यथा प्रवीनामघाणां त एव तनुत्याइत्यर्थः॥ ३४॥
 निरनुग्रहात्माह योविधीदिति लोकान्तोकानि असुतपुत्रः असन्नेषतर्पयति यः अतः खलः तस्य कंसस्य प्रजानां हे श्रुतये

वाजीवतमाम्रमपि दुर्लभं तेषां वः किंकुशलं विचारयामि ३५॥

ना० ८०५
१४६

रसान्धतादीन् शब्दलंसे दं सचयति अचिकित्सस्य चिकित्सा र्थे रसान्दास्याम इति तत्रावजरत्वा
 धिक्तेन घोषयत् सर्वतो घोषितवान् ॥ ११ ॥ ताः श्रीकृष्णकजीवनाः गोप्यः तत्र तदा अक्रुश्या तमुपश्रु
 त्यति ॥ १२ ॥ यथा लिंगान्याह पंचभिः काश्चिदिति तेन श्रवणेन कृतो यादृतापस्तेन यः श्वासः तेन म्लाना सु
 यास्यामः श्वासो मधुपुंर्यास्यामो न पतेरसान् ॥ इत्यामः सुमहत्पर्वपांतिजान पदाः किल ॥ एवमा
 घोषयत् तत्रानंदगोपः स्वगोकुले ॥ ११ ॥ गोपसा स्तदुपश्रुत्य वभ्रुव्यथिताभरशं ॥ रामकृष्णपुंरीने
 तुमक्रुव्रजमागतं ॥ १२ ॥ काश्चित्कृतदृतापश्चात्सम्लानसुराश्रियः ॥ संमदकूलवलनयकेशग्रंथ
 श्चकाम्भन ॥ १३ ॥ अन्याश्च तनुध्याननिवृत्ता शेषवृत्तयः ॥ नाभ्यजानन्ति मंलोकमोक्तलोकांता इव ॥
 स्मरन्त्यश्चापराः शोरेरनुरागस्मितेरिताः ॥ हृदि स्पृशन्निव पदागिरः संसुमुकुः स्त्रियः ॥ १५ ॥

६२

स्वश्रीयांताः वभ्रुरिति दुकूलानिवलयानिकेशग्रंथयश्च ॥ संसंतः दुकूलादयो यासां तथाभूताः काश्चन
 वभ्रुरिति ॥ १३ ॥ तस्य श्रीकृष्णस्य नुधानेन निवृत्ता शेषाश्च तुरादिवृत्तया यासां ताः ॥ इमं लोकं देहमपिन जा
 नन्ति स्म मुक्ता इवेति ॥ १४ ॥ अपराः स्त्रियः शोरेर्गिरः स्मरन्त्यः संसुमुकुः कथंभूताः गिरः अनुरागेण यत्र स्मितं
 तेनेरिताः ॥ हृदि स्पृशन्ति हि हृदि स्पृशः मनोसा चित्रालिप

दानियासुताः ॥ १५ ॥

एवं प्रश्नोपि ममनाति संगत इत्याह किं त्विति ॥ अंग हे अक्रूर एषे पृथामि नः ॥ अस्माकं कुल स्याम ये रोमे नो मा
तुल्य इति नमयस्यतस्मिन् ॥ नः स्वानां ज्ञातीनां तस्य प्रजा सुच ॥ ५ ॥ अस्मत् अस्मन्निमित्तं रजिनंदुःखं ॥ आर्ययो निर्णय
एधयाः यद्वतोऽयः ॥ अहमेव हेतुस्तस्मात् ॥ ६ ॥ हे सोम्य स्वानां रोदर्शनं अद्य मम संजातं दिष्ट्या भद्रं ॥ ७ ॥ माधवः म

किं नूनः कुशलं एषे एधमाने कुलामये ॥ कंसे मा तुलनां गंगानां न सत्प्रजा सुच ॥ ५ ॥ अहो अ
स्मदभूद्भूरि पित्रो रजिनमा र्ययोः ॥ यद्वतोऽयः पुत्रमरणं यद्वतोऽयः वन्धनं तयोः ॥ ६ ॥ दिष्ट्या घदश
नं स्वानां मेघे वः सोम्य कोचितं ॥ संजातं वर्णं तांता तत वागमनकारणं ॥ ७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ए
षो भगवता सर्ववर्णाय माधवः ॥ वेगानुबंधयदुषु वसुदेववधोद्यमं ॥ यत्संदेशाय दर्शय वाद
तसं प्रेषितः स्वयं ॥ यदुक्तं नारदेनास्य स्वजन्मानकदुदुभेः ॥ ८ ॥ श्रुत्वा क्रूरवचः कंसा वलश्च पर
वीरहाप्रहस्य नंदं पितरं गतां दिष्टं विजज्ञतुः ॥ ९ ॥ गोपान्समादिशत् सोऽपि गृह्यत सर्वगोरसः ॥
उपायना निगृहीध्वं युज्यतां शकटानि च ॥ १० ॥

धुवं शेजातः यः धनुर्मखस्य प्रासं देशो यस्य ॥ यदर्थं चाणूरदिभिः ॥ घातनायं ॥ अस्य श्रीकृष्णस्य स्वजन्म श्री
कृष्णजन्म ॥ आनकदुदुभेः सकाशात् ॥ च विजज्ञतुः ॥ विशेषेण ज्ञापयामासत् ॥ ११ ॥ सोऽपि नंदगोपान्समादिशत्
तदेव दर्शयति ॥ गृह्यतामित्यादिना ॥ गोरसः क्षीरादिः ॥ उपायनानि उत्र मवसूनि ॥ १० ॥ ११ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥

भास ४

विरहेण कातरा विद्वलाः अच्युते आसयं चित्रं यासां ताः ॥ १६ ॥ कस्मै संगतिं विधाय विधायतीति विधातारं प्रत्येकमात्रो
प्राप्यः आदुः प्रहो इति मे आदिहिताचरणेन प्रणयेन स्नेहेन च अकृतार्थान् ॥ अत्राप्रभोगानपि तान्विन्युनक्ति वियोज
यसि तस्मान्न तावत्तदवद्यावालिशोपितमित्याहुः ॥ अयार्थकमिति ॥ १७ ॥ विगर्हितं तदेदं कर्म त्याहुः यस्त्वमिति शोकमप

गतिं सुललितां चेष्टां स्नेहहासावलोकनं ॥ शोकापहानि नर्मणि प्रोद्गमचरितानि च ॥ चित्रं यं
त्योमुकुटस्य भीता विरहकातराः ॥ समेताः संहशः प्रोचुरश्रुमुखोऽच्युता प्रायाः ॥ १६ ॥ गोपज्ञ
च ॥ अहो विधातस्तवन क्वचिद्दयासंयोज्य मे आ प्रणयेन देहि नः ॥ तां आकृतार्थान्विन्युनक्त्य
पार्थक्यं विचेष्टितं तं भ्रूकचेष्टितं यथा ॥ १७ ॥ यस्त्वं प्रदर्शयसि तं कुतलावृतं मुकुटवक्त्रं सुकपो
लसुन्नमं ॥ शोकापनोदस्मितलेशसुंदरं करोषि पाशेभ्यः मया साधुतं कृतम् ॥ १८ ॥

तुदतीति शोकापनुदः ॥ सचासौ स्मितलेशश्च गूढहासस्तेन सुंदरं मुकुटस्य वक्त्रं सह त्वप्रदर्शय पुन
स्तपारेभ्यः महश्यतां करोषि ॥ अतस्तव कृतं कर्म असाधुनिंद्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ राम राम राम राम राम

भा० ६०५
१४८

अहोधिगस्मज्जीवितमित्याहुः ॥ अनाद्रीकविनाधीर्यस्य सः तावदेव कस्मः रथमारुहः ॥ अस्याविनयमालक्ष्य
स्य विरेश्वरोपेक्षितं तेन निवारितवन्त इत्यर्थः ॥ किंच देवं चेति ॥ अयं भावः ॥ यदि देवमस्माकमनुकूलं भवेत् ॥ विघ्नैः
कश्चिदेषामध्ये प्रहन्येत ॥ अस्मादावज्जपातो भवेत् ॥ अन्यथा किंचिदरिष्टं न तु तत्किंचिदस्तीति ॥ २५ ॥ परस्परं
संमंत्रसाहसमधिरुद्धाहुः ॥ निवारयाम इति ॥ अकरिष्यन् ॥ किं करिष्यंति ॥ निमिषार्धदुस्त्यजा न्मुकुंदसंगवि
अनाद्रीधीरेष समाश्रितोरथं तमन्वमीचत्वरयंति दुर्मदाः ॥ गोपाश्रनोभिः स्य विरैरुपेक्षितं दे
वं च नोऽद्य प्रतिकूलमीदृते ॥ २६ ॥ निवारयामः समुपेत्य साधवं किं नो करिष्यन् कलवृद्धवांधवः ॥
मुकुंदसंगानि निमिषार्धदुस्त्यजा दैवतविध्वंसितं न चेत्तसां ॥ २७ ॥ यस्यानुरागललितस्मितवल्लु
मंत्रलीलावलोकपरिरंभरासगोष्ठा ॥ नीताः स्मनः क्षणमिदं क्षणदाविनातंगोप्यः कथंचित्तरं
मत्तमादरतं ॥ २८ ॥
ध्वंसितावियोजितानि ॥ अतएव दीनानि चेतांसि यासामेवं भूतानामस्माकं न मृत्योरपि भय इत्यर्थः ॥ २९ ॥ इति प
मारादवश्यं साहसमेवावलंबनीयमित्याहुः ॥ हे गोप्यः ॥ यस्य ललितस्मितचवल्लुमंत्रश्रीलीलावलोकपरिरंभरा
च अनुरागेणोतानियस्या तस्या रासगोष्ठी रासक्रीडा सभाया नः अस्माभिः क्षणदारात्रयः क्षणमिदं नीताः तममुं कस्म
विनादुरततमः विरहदुःखं कथं नु अतितरेमः न कथंचिदित्यर्थः ॥ ३० ॥

१४८

ननु द्वितीयादिना नितया भवतु नाम तस्याप्यस्मत्स्नेहा कृष्टः पित्रादिभिश्च परवर्तित आगमिष्यतीत्याहुः हे
अवलाः तासां मधुमेजुभिर्भाषितैर्वशीकृतचित्रः तथा तासां सलज्जस्मितैर्विभ्रमैर्भ्रमन् पित्रादिपरतंत्रो
पि यद्वा वृजे परे यवधवः संतियस्य तथा मनस्वीधीरोऽपि ग्राम्या अविदग्धानः कथं प्रतियास्यते प्रत्येष्यति न क
थंचिदित्यर्थः २२ किंच अस्मदुत्सवभाजोऽन्या एवाद्य भविष्यतीत्याहुः अद्येति तत्र पुरे दाशा हीदीनां दशः दृष्ट
तासां मुकुंदो मधुमेजुभाषितैर्गृहीतचित्रः परवान् मनस्वापि कथं पुनर्नः प्रतियास्यते वलाग्राम्याः
सलज्जस्मितविभ्रमैर्भ्रमन् २३ अद्य ध्रुवं तत्र दृशे भविष्यते दाशा हीदीनां धकरोऽस्मिन्मातृतां
महोत्सवं श्रीरमणं गुणस्पंदं द्रक्ष्यति यंचाध्वनिदेवकी सुतं २४ मैतद्विधस्य करुणस्य नाम भूद
कूर इत्येतदतीवदारुणं यो सावनाम्नास्य सुदुस्तरं जनं प्रियात्प्रियं नेष्यति पारमध्वनः २५
मैतनुत्सवो भविष्यति ये देवकी सुतं द्रक्ष्यति तथा ये चान्येऽध्वनिगच्छंतं द्रक्ष्यति तेषामपि दृशे भविष्यतीति य
द्वा दश इति द्वितीया तेषां दृशे नेत्राणि महोत्सवो भविष्यते प्राप्स्यति प्राप्स्येति भवतु रात्मनो पदित्वात् २६ अक
रं शपस्य आहुः मैतद्विधस्येति एषा विधा विधानं कर्म यस्य अतएव निष्कपस्य अकूर इति शोभनं नाम मा भूत् तत्र
हेतुः अतीवदारुण इत्यादि प्रियात्प्राणादपि प्रियं कृतं अनः पारं अस्मदुद्योचरत्वादिति दूरदेशे नेष्यति २७

भा ० द ० प ०
१४५

अनुरंजिताः परावृत्तिः शीघ्रादिभिः कंचिद्विद्वान्दिताः प्रत्यादेशं प्रत्याख्यानं ॥ ३२ ॥ तपतीः संतप्यमानाः आयास्ये
शीघ्रमागमिष्यति ॥ इतयाको ॥ ३३ ॥ कस्यचन प्रस्थापिता आत्मानेन श्रितानि याभिस्ताः लेख्यमयी पुत्रिका इति श्रुताः
गोप्यश्च दयितं कस्यचन अनुरंजिताः प्रत्यादेशं भगवतः कांक्षन्त्यचावतस्थिरे ॥ ३४ ॥ तास्त
थातप्यतीवीक्ष्य स्वप्रस्थाने यद्वत्तमे ॥ सात्वयामास संप्रेमैरायास्य रतिदोत्यके ॥ ३५ ॥ यावदालस्यत
केतुर्धावद्रेणरथस्य च ॥ अनुप्रस्थापितात्मानो लेख्यानी कौपलक्षिताः ॥ ३६ ॥ तानि रात्रा निव
रतुर्गोविंदो विनिवर्तने ॥ विशोका अहमीति न्युर्गयंत्यः प्रियचेष्टितं ॥ ३७ ॥ भगवानपि संप्राप्ता
रामा कुर्युती नृप ॥ रथेन वायुवगेन कालिंदीमघनाशिनी ॥ ३८ ॥ तत्रोपस्थप्य पानीयपीतामृष्ट
मणिप्रभं ॥ वृक्षपंडमुपव्रज्य स रामो रथमाविशत् ॥ ३९ ॥ अक्रूरस्तु वपामं ॥ अनिवेश्य चरथो
परि ॥ कालिंद्या द्रुतमागत्य स्नानं विधिवद्वाचरत् ॥ ४० ॥ निमज्ज्य तस्मिन्सालिले जपन् ब्रह्मस
नातेन तावददृष्टो क्रूरोगमकृत्सौ समन्वीतो ॥ ४१ ॥ ला ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
३९ ॥ शत्रुभ्यः शंकितः स नरघोषे निवेश्य ॥ ४२ ॥ ब्रह्मवेदं जपन् कैमौलौ ॥ कैलौ मत्स्यवित्तिरा किंतचेतसे ॥
अक्रूरयजले रूपमत्याश्रय्य व्यदर्शयत् ॥ ४३ ॥ राम राम राम राम राम राम ॥ राम ॥

१४५

किंच आस्तावत्तमोतिनरं जीवनमेव कथं स्यादित्याहुः यदिति अक्रुक्षये दिनावृणानेखुरजोभिश्चुरि
ताधसराश्रुलकास्रजश्च यस्य सः व्रजं विशन् स्मितेन यत्कटाक्षनिरीक्षणं तेन नश्चितं हिलोतिहरति अ
योः क्रुक्षये व्रजमनंतसखः परीतो गोपैर्विशन् वुरजश्चुरितालकस्रक वेणुं कृणुस्मित
कटाक्षनिरीक्षणं चित्तं हिलो त्वमुसृतेन कथं भवेम ॥ २८ ॥ एवं वृक्षाणां विरहात्तुराभृशं व्रज
स्त्रियः कृष्णविषक्तमानसाः विस्मज्जलज्जोरुहः समुस्वरंगो विंदहामोदरमाधवेति ॥ २९ ॥ स्त्री
णामेव रदतीनामुदिते सवितर्प्यथ अक्रूरश्चोदयामास कृतो मैत्रोदिको रथं ॥ ३० ॥ गोपासम
न्वसज्जंतं दद्याः शकटेस्ततः आदयो पायनं भरि कुंभान् गोरसं संभृतान् ॥ ३१ ॥

संश्रीकृष्णं विना कथं भवेमेति ॥ २८ ॥ कृष्णे विषक्तानि मानसानि यासां सुस्वरं उच्चैः ॥ २९ ॥ क्रूरमक्रूरतः शु
त्वीकं संकंसं कंसनिपूदनः गोपी मनोरथारामः सरामः स्वपुरं ययौ स्त्रीणां मिति ता अनादृत्य कृतं मैत्रादि
कः मैत्रं मित्रं देवतं संध्यापासनं तदादिकं मेरुतयेन सः ॥ ३० ॥ अन्वसज्जंतं अन्वगच्छन् ॥ ३१ ॥

भा० द० पृ०
१५०

ह०

कटितटं च श्रोणिश्च करभसदृशमुरुद्वयं च वृक्षं कटितटश्रोणिकरभोरुद्वयं च तेनान्वितं यद्दृष्ट्वा कटि
तटश्रोणिभ्यां करभोरुद्वयं नवान्वितं ॥ ४ ॥ तुंगोदेषदुन्नतौ गुल्फौ अरुणनखव्रातश्च तेषां दीधितिभिः तथा न
वांगुल्यः शृंगुष्टश्च तान्येव दलानितैश्च विलसत् शोभमानं पादपंकजं यस्य तं ॥ ५ ॥ सुमहो हीमणिव्राता येषु

वृहत्कटितटश्रोणिकरभोरुद्वयान्वितं चारुजानुयुगं चारुजं घायुगलसंयुतं ॥ ६ ॥ तुंगगुल्फौ
रुणनखव्रातदीधितिभिर्वृतं नवांगुल्यगुष्टलैर्विलसत्पादपंकजं ॥ ७ ॥ सुमहार्हमणिव्रातकि
रीटकटकांगदैः कटिसूत्रवृक्षसूत्रहारनूपुरकुंडलैः भ्राजमानं पद्मकरं शंखचक्रगदाधरं
श्रीवत्सवत्संभ्राजत्कोसुभवं नमालिनं ॥ ८ ॥ सुनंदनंदप्रमुखैः पार्षदैः मनकादिभिः सुरेशो
ब्रह्मरुद्राद्यैर्नवभिश्च द्विजोत्तमैः प्रह्लादनारदवसुप्रमुखैर्भागवतोत्तमैः सूर्यमानं पृथग्भा
वैर्वचोभिरमलात्मभिः ॥ ९ ॥

तेः किरीटादिभिः ॥ १० ॥ पृथक् पृथग्भावोऽभिप्रायो येषां तेः तत्र पार्षदैः स्वामीति सूर्यमानं मनकादिभिर्व्रजेति व्र
ह्मादिभिर्महेश्वर इति मरीचादिभिर्द्विजोत्तमैः परः प्रजापतिरिति वसुरुपरिचरः प्रह्लादनारदवसवः प्रमुखैर्वेषां तेः
परदेवतमिति च श्रेष्ठैर्वचोभिरिति वा ॥ ११ ॥

१५०

स्य

४० सिद्धादिभिः स्तुयमानं ४१ सहस्रशिरसि यस्य तं सहस्रफलं पुमौ लघु यै संतीति तया तं नीले श्रवणे यस्य तं वि
षवत्कमलकंदवत्स्य तं शृंगेः शिखरेः श्वेतकेलासमिव स्थितं ४२ तस्यासं कुंडलीकृतं देहं हृदयं विलास्ये कादशं न ४३
तौरथस्थोकथमिह सुतावानकदुंदुभे ॥ तर्हि स्त्रित्यं दनेन स्तद्व्युत्पन्नं ज्यवाचष्टसः ॥ तत्रापि
चयथा एवमासीनो पुनरेव सः ॥ न्यमज्जदृशं नयन्ममृषा किं सलिले तयोः ॥ ४४ ॥ भूयस्तत्रापि
सोऽद्रादीस्तु यमानमहीश्वरं ॥ सिद्धैर्भुजंगपतिभिरसुरैर्नतकंधरैः ॥ ४५ ॥ सहस्रशिरसं देवं स
हस्रफलमौलिनं ॥ नीलावरं विसृज्य तं शृंगेः श्वेतमिव स्थितं ॥ ४६ ॥ तस्यासं गेघनश्यामं पीतं
कौशेयवाससं ॥ पुरुषं चतुर्भुजं शतं पद्मपत्रारुणक्षणं ॥ ४७ ॥ चारुप्रसन्नवदनं चारुहासनि
रीक्षणं ॥ सुभ्रून् संचारुकरणं सुकपोलारुणाधरं ॥ ४८ ॥ प्रलंबपीवरं भुजं तुंगासोरस्थलमि
यं ॥ कंबुकंठं निम्ननाभिवलिमत्यल्लवोदरम् ॥ ४९ ॥

श्लोकेनान्वयः ॥ १ ॥ शोभने भ्रुवौ यस्य उन्नतानासिः ॥
कायस्य तंच तं च शोभने कपोलौ यस्य अरुणे अधरौ ॥ २ ॥ तुंगा वंसौ यस्य उरस्थले श्रीर्यस्य तंच तं च
वलिमत्यल्लवोदरं ॥ वलयस्तिर्यग्निम्नारं बायस्य संति तद्वलिमत् ॥ तंच तं त्यल्लवं च अश्वत्थदलं सहस्रमुदरं य

अखिलहेतुहेतुत्वं प्रपंचयति ॥ भूरिति खस्यादिरहंकारः ॥ अजामायायस्या आदिपुरुषः ॥ एते ये जगतो हेतवस्ते सर्वे ते
 तव अंगभूताः ॥ अंगान् श्रीमूर्ते भूता जातः ॥ उपसर्जनभूता वा ॥ न च तस्मिन् कथं क्रियते ॥ अहं मेवान्यत उच्यते न त्व
 परतत्र चेदित्याशंक्य तवैषा माया त्वत्पारमार्थ्यं तु न कोपि वेदेत्याह ॥ नैतदिति ॥ एते अजा आदि येषां ते ॥ आत्मनस्तस्य स
 यं न विदुः ॥ अनात्मतया न डत्वेन कारणेन ॥ जडत्वे हेतुः ॥ गृहीताः ॥ प्रत्यक्षादिभिदिभिर्द्रष्टा ॥ नृद्यजो देव गो चर इति भोवः
 ननु जडो मां मा जानतु जीवतु ज्ञास्यतीत्यत आह ॥ अज इति ॥ स अजो ब्रह्मापि ॥ अजो यागुणो रनुवद्धः ॥ आवृत्तः ॥ गुराणां

भूतो यमग्निः पवनः खमादिर्महान जादिर्मन इन्द्रियाणि ॥ सर्वेन्द्रियार्था विबुधा अस्ते सर्वे ये हेतवस्ते
 जगतोऽंगभूताः ॥ नैतत्स्वरूपं विदुरात्मनस्तद्यजो मात्मतया गृहीताः ॥ अजो नुवद्धः स गुरो रजा
 यागुणो रनुवद्धः न तत्स्वरूपं ॥ ३ ॥ त्वो योगि नो यजंत्यस्मा महापुरुषमीश्वरं साध्यात्मसाधिभक्तं च सा

ति २

तत्स्वरूपं न ॥ अन्यं कुतो ज्ञास्यतीति ॥ यद्वा ॥ प्रकृत्या दय आत्मनः स्वरूपं च न विदुः ॥ ३ ॥ धिदैवंच साधवः ॥ ४ ॥
 जडत्वादेव जीवस्तु ज्ञातुं ॥ आत्मानं च वेत्ति ॥ न पुनस्तत्स्वरूपं मि ॥ यथा कुरुं स गुरो ॥ देहोऽसौ द्वा मनुवो भूतमात्रा ना
 त्मानमन्यं च विदुः परयत् ॥ सर्वं पुमान्नेदं गुरो ॥ अतज्जो न वेद सर्वं जमं न तमीडे इति ॥ ३ ॥ ननु यदि केपि न जानंति कि
 यं तर्हि संसारनिवृत्तिर्जीवानामित्याशंक्य साक्षाद्गोचरत्वे पियेन केनापि मार्गेण भजतो त्वं गम्यासीत्याह ॥ त्वो योगि
 न इति ॥ हरण्यगर्भो दयोऽध्यात्माधिभक्ताधिदैवसाक्षिणं महापुरुषं तदं नय्यामि स्वरूपमीश्वरं नियंतारं च यज

भा० द० २०
१५२

तस्मात्सर्वे मार्गास्त्वयैव संतीति सदृशं तमाह यथेति ॥ अद्वैतः सकाशात् सर्वतः प्रभवति नान्यथाः पुनः पर्जन्येनापरिता वदुः
तसः सत्यः सर्वतः सिंधुमेव विशंतियथा ॥ तद्वदेतागतयो मार्गाः ॥ अतस्त्वमेव विशन्ती ॥ १० ॥ अत्र हेतुमाह सत्वमिति भवतः
शक्त्या प्रकृतस्तस्याः सत्त्वाद्योगुणाः ॥ अतः प्राकृताः प्रकृतिका यो पाद्यो ब्रह्मपर्यन्ताः स्यावरादयो जीवाः सोपाध्वरा
तेषु गुणेषु प्राप्ताः प्रविष्टाः ॥ तच्च प्रकृतौ सा च त्वयीति ॥ अतः क्रमेणोपाधिलया सर्वे पितृत्वमेव विशन्तीति ॥ यद्वा भवतः प्रकृते
यथा द्विप्रभवानद्यः पर्जन्यापरिता विभो ॥ विशं निसर्वतः सिंधुं तद्वत्तागतयो नतः ॥ १० ॥ सत्त्वं रजस्तमः
ति भवतः प्रकृतेर्गुणाः ॥ तेषु हि प्राकृताः प्राप्ताः आवृत्तस्य आवरोदयः ॥ ११ ॥ तुभ्यं नमस्तेऽविलक्ष्य शक्त
ये सर्वात्मने सर्वाधियां च साक्षिणे ॥ गुणप्रवाहो यस्य विद्यया कृतः प्रवर्तते देव नृतिर्यगात्मसु ॥ १२ ॥
गुणेषु प्राप्ताः ॥ अस्यादयो भवद्व्यतिरिक्ता न संति ॥ अतस्त्वमेव सर्वदेवमय इति ॥ ननु भवतः प्रकृतेरिति वदन् नमोऽपि प्र
कृतिसंबंधं वदोषि ॥ तत्तच्छेषं मम च को विशेषः स्यादित्याशंक्य विशेषमाह ॥ तुभ्यमिति ॥ अविशक्तदृष्टये ॥ अलिप्तबुद्ध
ये ॥ कुतः सर्वात्मने ॥ स्वव्यतिरिक्ताभावादविशक्तदृष्टित्वमित्यर्थः ॥ किंच सर्वाधियां साक्षिणे ॥ सर्वबुद्धिसाक्षित्वान्न
कायबुद्धिलक्ष्यार्थः ॥ इतरेषु संसरतीत्याह ॥ गुणप्रवाह इति ॥ तव नृत्त्यं कृच आत्मानो येषां तेषु देवादिशरीरा
भिमानिष्ठित्यर्थः ॥ तदविद्यया कृतो यंगुणप्रवाहः प्रवर्तते ॥ अतो महानविशेष इत्यर्थः ॥ १२ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥

१५३

तत्रा

तदेवंसांख्ययोगवेकीकृत्योक्तौ त्रयीमार्गिकर्मज्ञानभेदेन दर्शयति त्रय्याचेति श्लोकद्वयेन वैतानिकां कर्मयोगिनः तं
वैतानिकं वयं जन्ते न तु ते रंद्रवरुणा वाद्यादीन् यजन्ते न तु मामित्येहानानावज्रहस्तादीनि रूपाणि येषां ते यमरास्तेषामाख्य
यानाम्नात्वा सर्वयजन्त इति अयं भावः रंद्रवरुणादिभूतै रंद्रादयः सर्वे भूयै रप्रकाशयन्ते न च सर्वे श्वरा वदवः
संभवन्ति अतो नामभेदेन त्वामेव यजन्त इति तथा च श्रुतिः सप्रथमः सप्रकृतिः विश्वकर्मा सप्रथमो मित्रावरुणोऽग्निः
त्रय्या च विद्यया केचित्त्वा वै वैतानिका द्विजाः यजन्ते विततैर्यज्ञैर्नाना रूपाः मराखायाः एकेत्वाः
खिलकमीणि संन्यस्योपशमं गताः जानिनो ज्ञानयज्ञेन यजन्ति ज्ञानविग्रहं अन्ये च संकृतात्मानो
विधिनाभिहितेन ते यजन्ति त्वन्मया स्वावेव द्रुमूर्त्येकमूर्तिकं त्वामेवान्ये शिवोक्तेन मार्गेण शि
वरूपिणं वक्ताचार्यविभेदेन भगवन्समुपासते सर्व एव यजन्ति त्वां सर्वे वेदमये श्वरा येप्यन्य
सप्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वा न तस्मा रंद्राय हविराजुहोतीति देवताभक्ता यद्यप्यन्यधियः प्रभो
न यज्ञेन समाधिना सांख्ययोगत्रयीमार्गो उक्ता वै सेशो वदीत्यादी चिन्ताः संतयाभिहितेन पंचरात्रादिविधिना त्वं
या त्वन्मया त्वेनात्मानं चितयंत्य त्वदेकप्रधाना इति वा वासुदेवसंकर्षणपद्मानिरुद्धभेदेन वद्रुमूर्तिनां रायणरूपेणैकम
ूर्तिकं त्वामेव यजन्ति वक्ताचार्यविभेदेनेति नानाभेदस्यैव पाशुपत्यादिमार्गेण येपि ह्यद्रुदेवताभक्ता सेपित्वा मे
व यजन्तीत्याह सर्व एवेति हे सर्वदेवमय नन्वेते परस्परदेवताः धिते एकलह व्याकुले चिन्ताः कथं मे कमेव यजन्तीत्युक्ते तत्रा

ना ३

तदेवंसांख्ययोगवेकीकृत्योक्तौ त्रयीमार्गिकर्मज्ञानभेदेन दर्शयति त्रय्याचेति श्लोकद्वयेन वैतानिकां कर्मयोगिनः तं
वैतानिकं वयं जन्ते न तु ते रंद्रवरुणा वाद्यादीन् यजन्ते न तु मामित्येहानानावज्रहस्तादीनि रूपाणि येषां ते यमरास्तेषामाख्य
यानाम्नात्वा सर्वयजन्त इति अयं भावः रंद्रवरुणादिभूतै रंद्रादयः सर्वे भूयै रप्रकाशयन्ते न च सर्वे श्वरा वदवः
संभवन्ति अतो नामभेदेन त्वामेव यजन्त इति तथा च श्रुतिः सप्रथमः सप्रकृतिः विश्वकर्मा सप्रथमो मित्रावरुणोऽग्निः
त्रय्या च विद्यया केचित्त्वा वै वैतानिका द्विजाः यजन्ते विततैर्यज्ञैर्नाना रूपाः मराखायाः एकेत्वाः
खिलकमीणि संन्यस्योपशमं गताः जानिनो ज्ञानयज्ञेन यजन्ति ज्ञानविग्रहं अन्ये च संकृतात्मानो
विधिनाभिहितेन ते यजन्ति त्वन्मया स्वावेव द्रुमूर्त्येकमूर्तिकं त्वामेवान्ये शिवोक्तेन मार्गेण शि
वरूपिणं वक्ताचार्यविभेदेन भगवन्समुपासते सर्व एव यजन्ति त्वां सर्वे वेदमये श्वरा येप्यन्य
सप्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वा न तस्मा रंद्राय हविराजुहोतीति देवताभक्ता यद्यप्यन्यधियः प्रभो
न यज्ञेन समाधिना सांख्ययोगत्रयीमार्गो उक्ता वै सेशो वदीत्यादी चिन्ताः संतयाभिहितेन पंचरात्रादिविधिना त्वं
या त्वन्मया त्वेनात्मानं चितयंत्य त्वदेकप्रधाना इति वा वासुदेवसंकर्षणपद्मानिरुद्धभेदेन वद्रुमूर्तिनां रायणरूपेणैकम
ूर्तिकं त्वामेव यजन्ति वक्ताचार्यविभेदेनेति नानाभेदस्यैव पाशुपत्यादिमार्गेण येपि ह्यद्रुदेवताभक्ता सेपित्वा मे
व यजन्तीत्याह सर्व एवेति हे सर्वदेवमय नन्वेते परस्परदेवताः धिते एकलह व्याकुले चिन्ताः कथं मे कमेव यजन्तीत्युक्ते तत्रा

भा० २०५
१५३

ततः स्वयमप्यवतारान्नमस्यति नम इति हयशीर्से हयग्रीवाय मधुकैटभूयोर्मृत्यवे हंत्रे ॥ १६ ॥ अकृपाय
कूर्माय चित्तुदाराय स्वतस्मै ॥ १७ ॥ भृगूणां पतये परशुरामाय ॥ १८ ॥ चतुर्व्यूह रूपेण प्रणमति नम इति न

नमः कारणमस्याय प्रलयाधिचराय च ॥ हयशीर्से नमस्तुभ्यं मधुकैटभमृत्यवे ॥ १६ ॥ अकृपाय
महते नमो मंदरधारिणे ॥ चित्तुदारे विहराय नमः शूकरमूर्तये ॥ १७ ॥ नमस्तेऽनुतसिंहाय साधुला
कभयापह ॥ वामनाय नमस्तुभ्यं कान्ते त्रिभुक्नाय च ॥ १८ ॥ नमो भृगूणां पतये दृष्टप्रक्षत्रवन
छिदे ॥ नमस्ते रघुवर्षा यशस्कान्तः कराय च ॥ १९ ॥ नमस्ते वासुदेवाय नमः संकर्षणाय च ॥ प्र
द्युम्नायानेरुहाय सात्वतापतये नमः ॥ २० ॥ नमो बुधाय शुद्धाय दैत्यदानवमोहिने ॥ स्नेहप्राय
क्षत्रहंत्रे नमः कल्किस्वरूपिणे ॥ २१ ॥ भगवन् जीवलोको यं मोहितस्तव मायया ॥ अहंममेत्यस
जाहो भ्रामंते कर्मवर्त्मसु ॥ २२ ॥ अहं चात्मा तज्जागारदारार्थं स्वजनादिषु ॥ भ्रमापि स्वप्नकल्पे
षु गतस्तथा धियां विभो ॥ २३ ॥

मस्ते वासुदेवायेति ॥ २० ॥ २१ ॥ एवं स्तुत्वा बंधमाक्षं प्रार्थयितुमाह ॥ भगवन्निति ॥ असति देहादौ ग्राह आ
ग्रहाय स्पतिवा ॥ २२ ॥ न केवलमयं लोकः ॥ अहमपि तथैवेत्याह ॥ अहंचेति ॥ २३ ॥ राम राम राम राम

१५३

सर्वान्नदत्यनेनोक्तं सगुणरूपं सौति ॥ अग्निमुख इति द्वाभ्यां ॥ अग्न्यादीन नृद्ये मृगावयवता विधीयते ॥ यो य
 मग्निः सतवमुखमियादिवचनवाक्ता इति द्वाभ्यां चक्षुःश्रुतिः ॥ अवर्णद्रियं कं मूर्धा प्राणं च वनं चतन ॥ अद्रपरस्य
 तः स्थितवानि ॥ १३ ॥ न केवलमेतावत् ॥ किंतु सर्वोपायप्रपंचस्त्वदवयवभूत एवेति वदन्नेव सत्यपि प्रपंचस्य विक
 रस्त्वयिनप्रसज्जत तस्य त्वयिकल्पितत्वादित्याह त्वयीति ॥ अवयवात्मनि पुरुषे पूर्णलोकादयः संजिहते प्रचलति हे
 अग्निमुखं तेऽवनिरंधिरीक्षणां सूर्यो नभो नाभिरथो दिशंश्श्रुतिः ॥ द्यौः कंसुरेंद्रास्तव वाहवोर्णा
 वाः कुक्षिमरुत्प्राणवलप्रकल्पित ॥ रोमाणि चक्षुषधयः शिरोरुहामेधाः परस्था स्थितवानि ते द्रव्यः ॥
 निमेषाण्यराग्रहनी प्रजापति मंदस्तु वृष्टिस्तव वीर्यमिष्यते ॥ १३ ॥ त्वय्यवयवात्मन्युरुषप्रकल्पिता लो
 काः सपात्ता वदुर्जीवसंकुलाः ॥ यथा जलसंजिहते जललोकसां प्युद्वरे वामसकामनो मये ॥ १४ ॥
 यानियानीह रूपाणि कौडनार्थविभर्षिहि ॥ ते रभृष्टुचो लोका मुदा गायति ते यत्राः ॥ १५ ॥
 अवयवात्मनि तिवा कथं भूते त्वयि मनो मये मनः प्रधाने मनो रतिवंगे ॥ दृश्यते त्वग्यादुद्धामनसैवानुद्रष्टु
 व्यदस्यादिश्रुतेः जले यथा जललोकसः ॥ सत्त्वमप्राणपदराशयः यथा च उद्वरे वाऽतर्केशरेषु मशका परस्य
 रवाजी नभिजाः ॥ एवमहंतानि ब्रह्मांशानि त्वयि संवर्तन्तीत्यर्थः ॥ १४ ॥ तस्मादेवं भूतं त्वं स्वरूपं दूरवगाहमिति
 त्वद्वतारकथा मृतमेव सतः सवं न इत्याह यानियानीति ॥ यामृष्टाः परिमाज्जिताः शुचो येषां ने ॥ १५ ॥

३२

भा० ६० पू०

१५४

द्वान

वाद्योः पतन्मार्थयति ह्येन नमरति ॥ विज्ञानमेवमात्रा नृत्तिर्यस्य तस्मै ॥ अतएव सर्वप्रत्ययहेतवे ॥ समस्तज्ञान
कारणय किंच ॥ पुरुषेशप्रधानाय पुरुषस्य देवताः ॥ सुखदुःखादिप्रापकाः ॥ कालकर्मस्वभावादयस्तेषां प्रधा
नापनियंत्रे ॥ कुतः ब्रह्मणो परिपूर्णय ॥ किंच ॥ अनन्ताः शक्तयो यस्य ॥ यद्वा ॥ अनन्ता मायाया शक्तियस्य तस्मै ॥ अथ
वा प्रधानं प्रकृतिः ॥ तत्प्रवर्तकः पुरुषः ॥ ईश कालः ॥ एतच्च यात्मने ब्रह्मणो वक्ष्यति च भगवान् ॥ प्रकृतियस्योपा
साधारः पुरुषः परः सत्ताः भिव्यजकः ॥ कालो ब्रह्म तत्रितयत्वहमिति ॥ २८ ॥ सर्वप्रत्ययहेतुत्वमभिव्यज्य ॥ स्तोति
नमो विज्ञानमात्राय सर्वप्रत्ययहेतवे ॥ पुरुषेशप्रधानाय ब्रह्मणे नत शक्तये ॥ २९ ॥ नमस्ते वासुदेवा
य सर्वभूतक्षयाय च ॥ हृषीकेश नमस्तुभ्य प्रपन्नपाहि मां प्रभो ॥ ३० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे २
शमस्तधेः ॥ कुर्यान्महापुरुषस्तव चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ श्रीसुक उवाच ॥ सुवतस्तस्य भगवान्दर्श
यित्वा जले वपुः ॥ भूयः समाहरत्कस्मिन् दृष्ट्वा तस्मिन् ॥ १ ॥
नमस्तदिति ॥ वासुदेवाय चित्ताधिष्ठात्रे सर्वभूतक्षयाय ॥ क्षयः श्रयः ॥ अहंकारश्च प्राणिनामाश्रयः ॥ ततश्च अ
हंकाराधिष्ठात्रे संकर्षणाय तथैव ॥ हृषीकेशेति बुद्धिमनसोरधिष्ठात्रोः ॥ प्रधुम्नानिरुद्धयोरैकीकृत्य ग्रहणं श
रणगतं मां पाहीति प्रार्थना ॥ ३० ॥ इति श्रीदशमोऽध्यायः ॥ ४० ॥ एकचत्वारिंशकं हनूरजकप्रविशन्नपुरीम
ततो वरानदा वृष्टः ॥ सुदाम्ना वायकस्य च ॥ सशंकमकूरमनः प्रमोद्य सधाम संदर्शनसत्कृपातः ॥ स्वराजधानी

मधुरमलंकृतं नमो महासुवाद्या ॥ १ ॥

१५४

महत्त्वमेव प्रकटयति विपर्ययमतिरिति अनित्यकर्मफलेनित्यमित्यनात्मनि देहे आत्मेति दुःखरूपेण गृहादौ सु-
खमिति विपरीतमतिरित्यर्थः ॥ इहैष सुखदुःखादिषु आरमते क्रीडतीति तथा सः ननु दुःखकुतोरतिस्तत्राह तमा-
विष्टः तमसा व्याप्तः तत आत्मनः प्रियं प्रेमास्पदं वा त्वं न जाने इत्यर्थः ॥ २४ ॥ सदृशं तमाह यथेति तस्माज्जलाद्द-
वंतीति तद्भवानितरणादीनि तैः तथा माया छन्नत्वा महहि त्वापराद्दुःखः ॥ देहाद्यभिमुखो वनेति ॥ २५ ॥ न त्वं
अनित्यानात्मदुःखेषु विपर्ययमतिर्द्वंद्वं ॥ इहारा म तमो विष्टो न जानेत्वात्मनः प्रियं ॥ २४ ॥ यथा बुधो
जलं हि त्वा प्रतिष्ठन्त दुद्रवैः ॥ अभ्येति मृगतस्मां वेतद्वत्वाहं पराद्दुःखः ॥ २५ ॥ नोत्सहेऽहं कृपण-
धीः कामकर्महतं मनः ॥ रोदु प्रमाथिभिश्चास्ते क्रियमाणमिह स्तनः ॥ २६ ॥ सोऽहं तवाङ्गुपगतोऽस्य
सतादुरापतच्चाप्यहं भवदनुग्रहं श मन्ये ॥ पुंसो भवेद्यदि संसरणपवर्गस्त्वय्यवुना भसदुपासनया म-
जानतः कुतो विषयाभिमुखता तत्र नोत्सह इति कृपणा विषयवासनायुक्ता धीर्यस्य सः ॥ तिः स्यात् ॥ २७ ॥
अतएव कामकर्मभ्यां हतं हृभितमिंद्रियैश्च वलिभिर्विषयसंयुक्ते रितस्तत्रा कृष्यमाणं मनः रोदु नियंतुं न
शक्नोमीति ॥ २८ ॥ तदेव मम तत्रोयः सोऽहं तवाङ्गिमुपगतः शरणं प्राप्नोति त्विंद्रियपरतंत्रस्यैतदपि कुतस्तत्राह
तच्चापीति ॥ २९ ॥ इदं श्रुत्वा भिन्नं तत्र अधुपगमनं च असतादुरापम् ॥ अतो भवताऽनुग्रह एवेत्यहमन्ये ॥ अने-
ग्रहे सतीति वा न सतासेवया इदं भवति ॥ किं मदनुग्रहेणेत्यत आह ॥ पुंस इति जीवस्य ससो सस्यापवर्गः समाप्रियं हात्वं

हृष्याभवेत् संभावना स्पष्टमवति हेतुना भवेत्
सदुपासनास्पद्यते तद्विवेच्यमिति भवेत् ॥ लक्षणं ॥

भा० ६० पू
१५५

रामकृष्णमनं प्रतीक्ष्यमाणः स्थिता इत्यर्थः ॥ च प्रश्रितं विनीतं ॥ १० ॥ स्वर्गं च प्रविशतां ॥ अवसुच्युत
ताय विश्राम्यत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ साग्रजः सहगोपालैरित्यर्थः ॥ १२ ॥ यच्छोचेन यस्य पादरजसः ॥ क्षालनाद
तावद्रजोक्तसस्त्रनेदगोपादयोग्रतः ॥ पुरोपवनमासाद्य प्रतीक्षते तौ वतस्थिरे ॥ १३ ॥ तान्समेत्याह भ
गवानक्रूरं जगदीश्वरं ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रश्रितं प्रहसन्निव ॥ १४ ॥ भवान्प्रविशतामग्रे सह
यानं पुरं गृहं ॥ वयं लिहावमुच्यते ततो दद्यामहे पुरीम् ॥ १० ॥ अक्रूर उवाच ॥ नाहं भवद्भार
हितः प्रवेक्ष्ये मयुरं प्रभो ॥ त्यक्तुं नाहं सिमानां यमं कृतं ते भक्तवत्सल ॥ ११ ॥ आगच्छयामग्रे हा
नः सनाथान् कुर्वधोत्तज ॥ सहाग्रजः सहगोपालैः सुहृद्भिश्च सुहृत्तम ॥ १२ ॥ पुनीहि पादरजसा
ग्रहान् तो गृहमेधिना ॥ यच्छोचेनानुत्तप्यति पितरः साग्नयः सुराः ॥ १३ ॥ अवनिज्या द्रियुगत्समा
सीच्छोक्त्वा वलिर्महान् ॥ ऐश्वर्यमनुललेभे गतिं श्रेयं कान्तानुया ॥ १४ ॥ आपस्तेऽग्रावने जन्यस्त्री
ल्लोकांश्चुचये पुनर्न ॥ शिरसा धत्तयाः सर्वः स्वर्ग्यताः सगरात्मजाः ॥ १५ ॥
केन गृहं गणस्थितेन ॥ १६ ॥ श्लोकं पुण्यं कीर्त्यते ॥ एकान्तभक्तानां यागतिस्तं च लेभे ॥ १७ ॥ अपुनर्न पवित्रवन्द्यः
याभिरद्भिः स्वः स्वर्गं प्राप्ताः ॥ १८ ॥

१५५

२॥ भूमे विद्यति जले वा वा वंत्य द्रुतानि त्वये वसंति ॥ तं त्वा त्वा विपश्यतो मे किमद्रुतमदृष्टं अपितु सर्वं
दृष्टमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ननु मत्प्राप्तेः सर्वमेव त्वं विस्मितमुखो लक्षितोऽसि ॥ अतो भूमे विद्यति जले वा किमद्रुतं

सोपि चांतर्हितं वीक्ष्य जलादुन्मज्यसत्वरः ॥ कृत्वा चावश्यं कं सर्वं विस्मितो रथमागमत् ॥
तमपृष्ट्वा हृषीकेशः किं ते दृष्टमिहा द्रुतं ॥ भूमे विद्यति तोये वा तथा त्वा लक्ष्यो महे ॥ ३ ॥ अ

क्रुतवाच ॥ अद्रुतानीह यावन्ति भूमे विद्यति वा जले ॥ त्वयि विश्वात्मके तानि किं मे दृष्टं विप
श्यतः ॥ ४ ॥ यत्राद्रुतानि सर्वाणि भूमे विद्यति वा जले ॥ तं त्वानुपश्यतो ब्रह्मन् किं मे दृष्टमिहा द्रुतं

॥ इत्युक्त्वा चोदयामास स्यंदनं गादिनीसुतः ॥ मथुरा मनयद्रामं कंसं चैव दिनात्यये ॥ ५ ॥ मार्ग
ग्रामजना राजस्तत्र तत्रोपसंगताः ॥ वसुदेवसुतो वीक्ष्य प्रीतो दृष्टिं न चाददुः ॥ ७ ॥

तं दृष्टं वदेत्याह ॥ यत्राभुतानीति ॥ यत्र त्वयि सर्वाण्यद्रुतानि संति ॥ तं त्वामिह पश्यतो मे अन्यत्र भूम्यादौ
किमद्रुतं दृष्टं त्वा विना ॥ न तत्र किंचिद्द्रुतमित्यर्थः ॥ ब्रह्म न ह्ये परमेश्वर इत्यर्थः ॥ ब्रह्मेति वा पाठः ॥ ५ ॥ गा
दिनीसुताः क्रूराः ॥ ६ ॥ दृष्टिं नाददुः ॥ पश्यत इव स्थिता इत्यर्थः ॥ ७ ॥

भा० ६०५
१५६

सोवर्णशृंगारकाश्रुतुष्याः॥ हर्म्यलिधनिनांगहालिच॥ निष्कृतागृहेचिता आरामाश्रितैः॥ श्रेणीना
मेकरूपशिल्पापजीविनां सभाभिः॥ उपवेशस्थानैः॥ श्रुतैश्च भवनेरुदैः॥ उपस्कृतामलंकृतां॥ अमलः॥
स्फटिकः॥ हरितामरकतः॥ वेदय्यादिरत्नैर्जुष्टेषु वलभ्यादिषु॥ आविष्टेषु पविष्टैः॥ पारावतैर्वर्हिभिः
अनादितां॥ तत्र वलभ्यः॥ गृहपुरोभागेषु चक्रदारुषादनानि॥ वेदयः॥ वलभीनामधोदेशविरचितावष्टभवे
सोवर्णशृंगारकहर्म्यनिष्कृतेः॥ श्रेणीसभाभिर्भवनेरुपस्कृतां॥ वेदय्यवज्जामलनीलविद्रु
मैर्मुक्ताहरिद्रिचलभीषुर्वेदिषु॥ जुष्टेषु जालामुखरंध्रकुट्टिमेष्वविष्टपारावतवर्हिनादि
तां॥ संसिक्तरथ्यापणमार्गचत्वारंप्रकीर्णमाल्याकरलाजतंडुलां॥ आपरणकुंभैर्दधिच
दनोत्तितैः॥ प्रसन्दीपावलिभिः॥ सपल्लवैः॥ सवृंदरभाक्रमुकैः॥ सकेतुभिः॥ स्वलंकृतद्वारगृहस
दिकाजालामुखरंध्राणि गवाक्षसिद्धाणिकुट्टिमानिमणिवद्भाभूमयः॥ तेष्विति॥ पदिकैः॥ २०॥
रथ्यारजमार्गः॥ आपणः॥ पणविथयः॥ मार्गः॥ अन्यचत्वारणि॥ अग्नानि॥ संसिक्तानिरथ्यादीनियस्यांतां॥ प्रकी
र्णमाल्यादयोऽस्यांतां॥ तथा स्वलंकृतानि हारालियेषांते गृहस्यांतां॥ कैः॥ आपरणैः॥ कुंभैः॥ दध्ना च दनेन च उ
त्तितैः॥ सिक्तेः॥ प्रसन्नानां दीपानां चावलयोऽप्युत्तैः॥ वृंदैः॥ फलगुच्छैः॥ उपलक्षिताः॥ रभाक्रमुकाश्च तत्सहितैः॥

१५६

प्रायेयमानो नमस्करोति देवदेवेति अतः परमन्यतः श्रेयो नास्तीति मत्वा वदुःखा संवोधयति ॥ १६ ॥ आदौ ता
वत् यदुचक्रा यदुद्यतीति यदुचक्रं कृतं कंसं हत्वा सुहृदां प्रियं वितरिष्ये दास्यामि ॥ १७ ॥ रामकस्मा वानीतो वि
तिस्कृतं कर्मावेद्यं समर्थेति ॥ १८ ॥ गोपैः परिवारितः प्राविशत् ॥ १९ ॥ श्रीकृष्णः दृष्ट्वा पुरीमनुवर्णयति चतुर्भिः ॥

देवदेवजगन्नाथपुण्यश्रवणकीर्तन ॥ यदुत्तमोत्तमश्लोकनागयणनमोस्तुते ॥ १६ ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ आयास्यं भवतो गेहं महामार्यं समन्वितं ॥ यदुचक्रं द्रुहं हत्वा वितरिष्ये सुहृत्प्रियं ॥ १७ ॥
वमुक्तो भगवता सोऽकरो विमना इव ॥ पुरीं प्रविष्टः कसायकं कर्मावेद्यं गृहयत्यो ॥ १८ ॥ अथाप
राद्रुभगवान्कृष्णः संकैर्षणा न्वितः ॥ मथुरां प्राविशद्गोपैर्दिदृक्षुः परिवारितः ॥ १९ ॥ ददर्श तां
स्फाटिकतुंगगोपुरद्वारां वृहदं मकपाटनोरणाम् ॥ ताम्रारकोष्ठापरिखादुगसदा मुद्यानरम्या वनी

ददर्शतामिति स्फाटिकानितुंगानि गोपुराणि पुरद्वाराणि यस्यां तां वृहंति हे पशो भिताम् ॥ १९ ॥
ममया कपाटानि तोरणानि च यस्यां तां ताम्रं च ताम्रारकोटं मृतनयाः कोष्ठा धान्यागाराश्च शालादयो यस्यां
तां परिखाः परितः खानगर्वाः ताभिर्दुगसदा दुर्गमा उद्यानानि दूरस्थानि वनानि रम्याण्युपवनानि

पशो भिताम् ॥ १९ ॥

सकेतुभिः केतवो ध्वजास्तत्सहितैः पट्टिकावितस्तिविस्तारपट्टवस्त्राणितत्सहितैः तत्रेयं गीति द्वारेष्टभयतस्तंडु
लानानामुपरिकुंभास्तत्परितः प्रसन्नानां तलयः कठेपट्टिकाः मुखे चूतादिपल्लवाः तदुपरि पात्रांतरं दीपावल
यः तत्संनिधौ रंभाक्रमुकाः केतवस्तोरणानि वेति ॥ २० ॥ नरदेवानां वर्त्मनाराजमार्गेण तां पुरीं संप्रविष्टो द्वि
यांतं श्रौत्सुक्यमैवाह दृश्येन काश्चिदिति विपर्ययं विपरितं धृतानि वस्त्राणि भूषणानि च याभिस्ताः युग
तां संप्रविष्टो वसुदेवनंदनो वृत्तौ वयस्यैर्नरदेव वर्त्मना द्रष्टुं समीपुस्वरिताः पुरस्त्रियो हर्म्यो
लिचे वारुरुकुर्नृपोत्सुकाः काश्चिद्विपर्ययं गन्धतवस्त्रभूषणा विसृज्य चैकं युगलं च यापराः
कृतैकपत्रप्रवले कनूपुराणां काद्वितीयं त्वपरास्त्वलोचनं श्रम्यैकस्तदपास्य सोत्स
वाभ्यज्यमाना अकृतोपमज्जनाः स्वपत्युत्थाय निशम्य निस्वनं निपाययंत्यो र्भमपोद्यमा
लेषु धार्येषु कुंडलकंकणदिषु एकं विसृज्य समीपुः कृतमेकमेव पत्रं ययोस्ते ॥ तरः ॥ २१ ॥
प्रवलेयासाः एकमेव नृपुं चरणभरणयासां ताश्च नात्का अनत्का एकस्मिन्नेव लोचने कंजलेनि
धाय तद्गो जननं त्यक्त्वा अभ्यज्यमानाः सखीभिः क्रियमाणे तैलाभ्यंगाः अकृतस्नानाः अपाद्यनिरस्य ॥ २१ ॥

ना० ६८
१५८

वायकः नंतु वायक विशेषः वेषमलंकारचैलेयैः वस्त्रमयैः अकलैर्भूषणैः ॥ ३५ ॥ पर्वणि उत्सवे ॥ ३६ ॥ इह
लोके परमाश्रयं च वलं च ऐश्वर्यं च स्मृतिं च इंद्रियं च तत्पादवं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ दोमाय अभयाय भ
ततस्तु वायकः प्रीतस्तयोर्वेषमकल्ययत् ॥ विचित्रवर्णैश्चैलेयैराकलैरनुरूपतः ॥ ३५ ॥ ना
नालक्षणवेषाभ्यां कस्मरामो विरेजतुः ॥ स्वलंकृतो बालगजो पर्वणी वसिते तरो ॥ ३६ ॥ तस्य
प्रसन्नो भगवान् प्रादात्सारूप्यमात्मनः ॥ श्रियं च परमा लोके वलं च ऐश्वर्यं स्मृतीन्द्रियं ॥ ३७ ॥ ततः सु
दाम्नी भवन्तमालाकारस्य जगत्तुः ॥ तो हृष्टास्तु सुतया यननाम शिरसा भुवि ॥ ३८ ॥ तयोरा
सनमाननीयपादौ चार्धौ हेमदिभिः ॥ पूजां सानुगयोश्चक्रे स्वकौ बालानुलेपनैः ॥ ३९ ॥ प्राह
नः सार्धं कंजं तपावितं च कुलं प्रभो ॥ पितृदेवर्षयो मयं तुष्टा ह्यागमने नवा ॥ ४० ॥ भवंतो
किल विश्वस्य जगतः कारणपरं ॥ अवतीर्णा विहाशान् दोमाय च भवाय च ॥ ४१ ॥ न हि वा वि
षमादृष्टिः सुहृदो जगदात्मनोः ॥ समयोः सर्वभूतेषु भजंतं भजतोरपि ॥ ४२ ॥
वायज्जुवाय ॥ ४१ ॥ रजकवधेन वायकानुग्रहेण युवयोर्विषमादृष्टितयाः ॥ ईश्वरतां न शं कनीयेत्याह

न हि वासिति ॥ तत्र हेतुः समयोरिति ॥ अत्रापि हेतुद्वयं
सुहृदोरिति जगदात्मनोरिति च ॥ ४२ ॥
१५८

कं१
ता२

रजकोवस्त्रनिर्लेजकः स एव वस्त्राणां रंगमपि कुर्वन् रंगकारः ॥ २७ ॥ रुषितः कुपितः ॥ २८ ॥ हेतुद्वन्ताः गिरेव
 रजकं चिदायात्तरंगकारंगदग्गजः दृष्ट्वा याचत वासां सिधौ तान्यत्युत्तमानि च ॥ २९ ॥ देष्टा वयोः
 समुच्चिन्त्यं गवासां सिचाहेतोः भविष्यति परं श्रेयो दातुं सेनात्रसंशयः ॥ ३० ॥ स याचितो भगवता
 परिपूर्णैर्न सवेतः साक्षेपरुषितः प्राह भृत्यो राज्ञः सुदुर्मदः ॥ ३१ ॥ इदृशान्येव वासां सिनित्यं गि
 रिवनेचराः ॥ परिधत्त किमुद्वन्ता राजद्रव्याण्यभीष्यथ ॥ ३२ ॥ याताशुं बालिशामेवं प्रार्थ्य यदि क्षि
 जीविषा वध्रंति घृतिमुपतिदं प्ररजकुलानि हि ॥ ३३ ॥ एवं विकृत्य मानस्य कुपितो देवकी सुतः ॥
 रजकस्य करग्रैर्गशिरः कायादपाहरत् ॥ ३४ ॥ तस्यानुजीविनः सर्वे वासकोशान् विसृज्य वै ॥ दु
 दुवुः सर्वतोभावेन वासां सिजगद्द्व्युतः ॥ ३५ ॥ वसित्वात्मप्रियवस्त्रे क्लृप्तः संकर्षणस्तथा ॥
 शेषाण्यहत्तगोपेभ्यो विसृज्य भुविकानि चित् ॥ ३६ ॥
 निचरथ ये नित्यं ते ययं ॥ परिधत्तेति संभावनायां लोह ॥ अभीष्यथ प्रार्थयध्वं ॥ ३७ ॥ राजकुलानिराजकीया
 लुपन्ति निःस्वकुर्वन्ति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वासकोशान् वस्त्रपुरकान् ॥ ४० ॥ ४१ ॥

भा० द० प०
१५५

हे अंगने वरोह इति सोपहा संसं बोध्य एषति ॥ त्वं का एतदनुलेपनं कस्य वा ॥ उह इति निपातो भूविक्षेपयुक्ते वितर्के ॥ अस्म
त्सेवा सद्यः फलेदित्याह न चिरादिति ॥ अतिशो ग्रीवोर ॥ कटयो वक्रा इति त्रिवक्त्रेति नामयस्याः सा ॥ अनुले
पकर्मणि कं सस्य वक्रं मतादास्यस्मि ॥ ३ ॥ रूपं च अंगसोष्ट्वं पेशलं च सोष्ट्वं पेशलं च शो कुमाय्यं माधुर्यं च

सो २

का त्वं वरोह इति तदुहानुलेपनं कस्यांगने वा कथय खसाधुनः ॥ देहावयोरंगविलेपमु त्तमं श्रे
यस्तत न चिरादिति ॥ २ ॥ **संरध्या च ॥** दास्यस्महं सुंदरं कंसं ससं मता त्रिवक्त्रेनामाय
नुलेपकर्मणि ॥ मद्रा वितं भोजपतेरतिप्रियं विनायुवां को न्यतमस्तदहंति ॥ ३ ॥ रूपपेश
लमाधुर्यं हासितालापवीक्षितैः ॥ धर्षितात्मा ददौ सांद्रं मुभयोरनुलेपनं ॥ ४ ॥ ततस्ता वंग
रागेण स्ववर्णं न शोभिना ॥ संप्राप्त परभागेन शुभुभातेऽनुरंजितौ ॥ ५ ॥ प्रसन्नो भगवान् कु
ब्रात्रिवक्त्रं रुचिरं ननां ॥ रज्जी कर्तुं मनश्चक्रे दर्शयन् दर्शने फलं ॥ ६ ॥

र २

सिद्धताहसितं च ॥ आलं पाश्च वीक्षितं च तैर्दृष्टितात्मा मोहितचित्ता सांद्रं घनं ॥ ४ ॥ स्ववर्णं तरशोभिना रा
मकल्लयोर्वर्णभ्यामितरः ॥ पीतादिवर्णः तिनशोभितुं शीलं यस्य ॥ तेन संप्राप्त परभागेण संप्राप्तः परभा
गः शोभाति शयो येनेति वा तेनानुरंजितौ ॥ ५ ॥ स्वदर्शने सद्यः फलं दर्शयन् ॥ ६ ॥

१५५

४३॥ इत्यभिप्रेत्येति एवं विज्ञापयन् अभिप्रेत्य तन्मतं ज्ञात्वा ॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ अन्वयवर्द्धिनी वंशो वृद्धमतीमित्यर्थः
अपार्थितं श्रीप्रभृतिकं च वरदत्ता ततो निर्जगामेति स्वेरं चरन् मधुपुरं रजकं निहत्य क्लृप्तप्रदाय च वरान् किल वा

तावाज्ञापयतं भृत्यं किमहं करवाणि वा ॥ पुंसो ह्यनुग्रहो ह्येष भवद्विर्यं नियुज्यते ॥ ४३॥ इ
त्यभिप्रेत्य राजेन्द्रसुदामा प्रीतिमानसः ॥ शस्त्रैः सुगंधैः कुसुमैर्मालाविरचितो ददौ ॥ ४४॥ ता
भिः स्वसं कृतौ क्लृप्तगमोपदानुगो ॥ प्रणताय प्रपन्नाय ददतुर्वरदो वरान् ॥ ४५॥ सोऽपि वद्रे
चलाभक्तिं तस्मिन्नेवाखिलात्मनि ॥ तद्भक्तैः पुचसो हार्दभूतैः पुचदयापरा ॥ ४६॥ इति तस्मै वर
दत्त्वा श्रियं चान्वयवर्द्धिनीम् ॥ चलसायुष्यशः कांतिं निर्जगाम सह्यग्रजः ॥ ४७॥ इति श्रीमद्भा
गवते महापुराणे दशमस्कंधे पुराप्रवेशे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९॥ श्रीवाटगोपणिकृत्वाच ॥
अथ व्रजराजपथेन माधवः स्त्रियं गृहीतां गविलेपभाजनां ॥ विलोकाकुव्रां युवती वराननां पप्र
यकाय ॥ मालाकृतं समनुकंप्य चकार कुव्रां नृज्वां धनुःश्रद्धां नमयन् वभंज ॥ ४९॥ इति दशमे एकचत्वारिंशः ॥ ४९॥
इति चत्वारिंशके कुव्रां नमनं धनुषाभिदा ॥ वधस्तद्रक्षिणं कंसारिष्ठं रंगोत्सवादि च ॥ अंगविलेपाश्च दनादयः गृही

प्रीतो ३

भा० ६०४ लेखाचित्रन्यस्तादवमूर्तयोयासांताः ॥ १४ ॥ धनुर्मखशालां दृष्ट्वा ॥ १५ ॥ प्रसह्यवलात् ॥ १६ ॥ निमिषेणाऽतिशीघ्रं
 १६० मदकरीमत्रहस्तिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ गृह्यतावध्यतामिति वदन्तो जिघृक्षुः ॥ १९ ॥ न केवलं कुक्षौ किंतु भग्न
 तदृशं न स्मरन्तो भादात्मानं नाविदन्स्त्रियः ॥ विस्रस्तवासः कवरवलयात् लेख्यमूर्तयः ॥ १४ ॥ ततः
 पौरोनपृच्छमानो धनुषः स्थानमवातः ॥ तस्मिन् प्रविष्टो दृष्ट्वा धनुर्द्रुमिवाद्भुतः ॥ १५ ॥ पुरु
 षैर्वेदुर्भिर्गुप्तमर्चितं परमर्द्धमतः ॥ वीर्यमाणा नृभिः कृष्णः प्रसह्य धनुराददे ॥ १६ ॥ करेण वा मे
 न सलीलमुदत्तं राज्यं च कृत्वानि मिषेण पश्यन्तः ॥ नृणां विकृष्य प्रवभंजमध्यतो यथेक्षदंडं
 दकयोरुक्रमः ॥ १७ ॥ धनुषो भज्यमानस्य शतः खरो दसी दिशः ॥ पर्यामास यं श्रुत्वा कंसस्त्रासमुपा
 गमत् ॥ १८ ॥ तद्रक्षिणः मानुचराः कुपिताः आततायिनः ॥ गृहीत्व कामाः आववृण्टुः ॥ १९ ॥ तां वध्यतामि
 ति ॥ २० ॥ अथ तान् दूरमिप्रायानं विलोक्य वलकेशवी ॥ कुक्षौ धनुर्न आदाय शकले स्तोत्रं जघ्रतुः ॥ २१ ॥
 बलं च कंसं प्रहितं हत्वा शालामुखात् ततः ॥ निष्क्रम्य चरत्तद्वेष्टा निरीक्ष्य पुरसंपदः ॥ २२ ॥
 स्य धनुषः ॥ शकले गृहीत्वा जघ्रतुश्चेति ॥ २० ॥ परतः प्रातर्गतव्यमिति शालामुखादेव पुनर्निष्क्रम्य ॥ २१ ॥ एव

तस्याः प्रपदेणदाग्रहयंपद्माभापीडूदेअंमुल्यावुत्तानेउन्नतेयसिन्याणैतेनचिबुकेमुखस्याधोभागधत्वा
अध्यात्मदेहेमुन्नमयामास॥७॥तदैवऋजुसमानमंगयस्याःसा॥वहत्यौश्राणिपयोधरौचयस्याःसामुकंद
स्पर्शनादितिमुखंकारणं॥८॥९॥१०॥११॥आधिविकर्षणंमनःपीडाशमनं॥कंसवधेनसाधितःअथः

पद्मामाक्रम्यप्रपदे स्तंभलोत्तानपाणिना॥ प्रगृह्यचिवुकैर्ध्यात्मुदनीनमदच्युतः॥७॥ सातदब्ज
समानांगीवृहच्छ्रीणीपयोधरा॥ मुकुंदस्पर्शनात्सद्योवभूवप्रमादोत्तमा॥८॥ ततो रूपगुणोदा
र्यसंपन्ना प्रादुर्केशव॥ उत्तरीयांतमाहृष्यसमयतीजातदृच्छया॥९॥ एहि वीर गृहं यामोनत्वा
त्यक्तुमिहोत्सहं॥ त्वयोन्मथितचित्रायाः प्रसीदपुरुषर्षभ॥१०॥ एवं स्त्रियायाच्यमानः कं सो रामस्य
पश्यतः॥ मुखं त्वं नुगानां च प्रहसंस्तमुवाच ह॥११॥ एषामिते गृहं सुभ्रुपुंसामाधिविकर्षणं
साधिताथोऽगृहणानः पाथानां त्वपरायणं॥१२॥ विसृज्य माध्यावाराणां तं व्रजन्मार्गे वरिष्कपथे
नानोपायनतां वलस्रगंधैः साग्रजोर्ध्वितः॥१३॥

सहसा प्रयोजनं येन सः अगृहाणाम्॥ अकृतदाराणाम्॥ पांथानां प्रवासिनाम् परममयनम्॥ आश्रयस्त्वि
१२॥ मधुरया गिरतां प्रस्थाप्य॥ व्रजन्वलि कुपथैः बलिभि रक्षितः॥ १३॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ॥ रामरामराम ५५ ॥ ॥

भा०द०पू
१६१

कश्चिदुभयथासप्रजागरितभेदेनप्रत्येकंमृत्योर्दौत्यकरणिच॥तथाचमंत्रःइच्छादुत्तुकश्चापततहिरण्य
लोऽयोमुखःरुत्तसंदूतश्रागतइत्यादि॥तथायदेतद्भूतान्यन्वाविश्यदेवीवाचंवंदसीत्यादिश्च॥२६॥तानिद
शयतिश्लोकत्रयेण॥जलादौप्रतिरूपेदृश्यमानेपिस्वशिरसस्तत्रादर्शनं॥असत्यपिद्वितीयेचक्षुषोऽतर्धनिःगुल्या

दीर्घप्रज्ञागरोभीतेदुर्निमित्तानिदुर्मतिः॥वदून्यचष्टेभयथाभृत्योर्दोत्यकरणिच॥२६॥अदरं
नेस्वशिरसःप्रतिरूपेचसत्यपि॥असत्यपिद्वितीयेचद्वैरूपज्योतिषातथा॥धिद्रप्रतीतिश्चाया
याप्राणघोषानुपश्रुतिः॥स्वर्णप्रतीतिर्वृक्षेषुसपदानामदर्शनं॥स्वप्नेप्रेतपरिष्वगःखरयानं
विषादनं॥यायान्तलेदमाल्येकंतेलाभ्यक्तोदिगंवरः॥२७॥अन्यानिर्वेत्यभूतानिस्वप्नजागरिता

निच॥ पश्यन्मरणसंज्ञां निद्रां लेभेन चिंतया ॥ २८ ॥
हो ज्योतिषां चंद्रादीनां द्वित्वं ॥ शाययां प्रतिविंदेष्टप्रतीतिः ॥ पिहितकण्ठस्तस्य योऽतः श्रूयमाणो ध्वनिः स प्राण
घोषस्तस्य श्रवणे क्लृप्तेषु स्वर्णप्रतीतिः ॥ रजःकर्दमादिषु स्वपदानामदर्शनम् ॥ एतानि जागरितानि दुर्निमित्तानि स्व
प्नान्याह ॥ स्वप्न इति प्रेतैः परिष्काः ॥ खरमारुहयानं विषमक्षरां नलदमाली ॥ जवाकुसुममाली माया दिति यत्
तदप्येकम् ॥ दुर्निमित्तम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ राम राम ॥ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ॥ ६९

तेजःप्रभावं प्रागल्भ्यं धृष्टतां ॥ २२ ॥ शकटं शलावमोचनस्थानं ॥ २३ ॥ मुकुंदस्य विगमे व्रजान्निर्गमसमये यात्रा
शिषः आश्रमगतः सुखप्रभाता रजनीयं ॥ अद्य ध्रुवं तत्र दृशो भविष्यद्यदित्यादियदुक्तं वक्तव्यः तावताः सत्यावभू
तुः पुरुषभूषणस्य श्रीकृष्णस्य गात्रस्य लक्ष्मीं देहस्य शोभां कथं भूतस्य गर्त्रस्य तु अहो इतरान् वदन्नादीन् हित्वा
तयोस्तदद्भुतं वीर्यं निरीक्ष्य पुरवासिनः तेजः प्रागल्भ्यरूपं च मे निरेविवुधोत्तमौ ॥ २२ ॥ तयोर्विचर
तोऽस्मै रमादित्योऽस्तमुपेयितवान् कृष्णमौ वृतौ गोपैः पुराच्छकरमीयतुः ॥ २३ ॥ गोप्यो मुकुंदवि
गमे विरहातुराया आश्रमताशिषस्तमधुपूर्य्य भूवन् संपश्यतां पुरुषभूषणगात्रलक्ष्मीं हि
तेतरान् भूजतश्चक्रे यनं श्रीः ॥ २४ ॥ अवनिक्तं ध्रियुगलौ भुक्ता दीरोपसेचनं ऊषतुस्तौ
सुखरात्रिं ज्ञात्वा कंसचिकीर्षितं ॥ २५ ॥ कंसस्तु धनुषाभं गच्छिणां सवत्सस्य च वधं निशम्य गो
विंदरामविक्रीडितं परम् ॥ ॥
पुदयनं आश्रयं श्रीकामयामास यां गात्रलक्ष्मीमिति वा ॥ २४ ॥ अवनिक्तं क्षालितं ध्रियुगलं ययोस्तौ दीर
मिश्रमनं भुक्ता सुखं न्यवसतां ॥ २५ ॥ परं केवलं गोविंदरामयोर्विक्रीडितं तत्र न तु पराक्रमः ॥ ॥ रामा

भा० द० प०
१६२

इति श्री दशमे द्विचत्वारिंशः ॥ ४१ ॥ त्रिचत्वारिंश केदत्वा गजेन्द्रं गमकस्मयोः ॥ रंगं प्रवेशसौभाग्यं चारुण्यं च भा
षणं ॥ सर्वेद्युर्वहन्त शोचं शुद्धत्वं निरपराधत्वं याभ्यां तो ॥ एतदुक्तं भवति ॥ धनुर्भंगादिना आवाभ्यां तिजे च ये
स्सचिते पिपित रो न मुंचति ॥ आवाच पुनर्जिघांसति ॥ अतोऽस्य मातुलस्यापि वधेनावयो दीषदत्येवं कृता पराधपरि

इति श्री महागवते महापुराणे दशमस्कंधे मत्तरंगोपवर्णिने नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ श्री
शुक उवाच ॥ अथ कसमश्चरामश्चरुत शौचोपांतय ॥ मल्लदुंदुभिनिर्घोषं श्रुत्वा द्रष्टुमुपेयतुः ॥
शरगदां समासाद्य तस्मिन् गजमवास्थितम् ॥ अपश्यत्कुवल्यापीडकस्मोऽवष्टुचोदितम् ॥ १ ॥
वद्वापरिकरं शौरिः समुद्यत्कुविलातकान् ॥ उवाच हस्तिपंवाचामेघनादगभीरयो ॥ ३ ॥ अव
ष्टुवष्टुमार्गं नोदद्यपक्राममाचिरं ॥ नोचेत्सकुंजरं त्वाद्यनया नियमसादन ॥ ४ ॥ एवं निर्भर्त्सि
तोऽवष्टुः कुपितः कोपितं गजम् ॥ चोदयामास कस्माद्य कालांत कयमोपमम् ॥ ५ ॥

हाराविति मल्लानां दुंदु ॥ भिमां च निर्घोषं मल्लतालनिर्घोषं वा ॥ १ ॥ अं वष्टुहस्तिपसेनप्रचोदितं ॥ २ ॥ परिकरं
युद्धोचितं परिधानं कृत्वा ॥ समुद्यन्निवध्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंतको मृत्युं कालस्तन्निमित्तं ॥ यमस्तनियंता नैरुपमायस्य

प्र ३

॥ ५ ॥

१६२

कष्टेन कथं चित्प्रभातायां पुनः सूर्ये चाद्वाः समुत्थित इति ॥ तथा च श्रुतिः ॥ य उदगान्त हतोऽर्णवा द्विभ्रां मानः ॥
 सलिलस्य मध्यात् समावृष भो लोहिताक्षः ॥ सूर्यो विपश्चिन्न न सा पुनात्विति ॥ २९ ॥ ३० ॥ यथोपजोषं यथा सुखं
 व्यष्टायां निशि कौरव्य सूर्ये चाद्वाः समुत्थिते ॥ कारया मास वै कं सोमस्र क्रीडा महोत्सवं ॥ ३१ ॥ आन
 दैः पुरुषा रंगं तूर्य्य भेय्यं श्रजघ्निरं ॥ मंवाश्चालंकताः स्रग्भिः पताकाश्चेलतोरणैः ॥ ३० ॥ तेषु पौरा
 जान पदा व्रत्तत्र पुरोगमाः ॥ यथोपजोषं विविश्वराजानश्चकृता सनाः ॥ ३१ ॥ कंसः परिवृतोऽ
 मात्ये राजमञ्जु उपाविशत् ॥ मंडलेऽध्वर मध्यस्था दृढयेन विदूयता ॥ ३२ ॥ वाद्यमानेषु तूर्य्येषु
 मल्लतालैश्च ॥ मल्लाः खलंकता दृष्टाः सोपाध्यायाः समाविशेन् ॥ ३३ ॥ चारुणमुष्टिकः कटः
 शलतो शल एव च ॥ आसदुत्सेह्युपस्थानं वल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ॥ ३४ ॥ नंदगोपादयो गोपाभो
 जराज समाकुजाः ॥ निवेदिता पायनास्त एकस्मिन् च आविशन् ॥ ३५ ॥

३१ ॥ ३२ ॥ मल्लताल उत्तर उच्चैः श्रूयते येषु तेषु तूर्य्येषु उपाध्याया मल्लाचार्याः ॥ ३३ ॥ उपस्थानं मल्लगं ॥ ३४ ॥
 समाकुजाः निवेदिता निउपायनानिये स्ते ॥ ३५ ॥ एमरामरामरामराम ॥ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ॥ ॥

भा० द० १२॥ १३॥ १४॥ रंगं समाविशत ॥ १५॥ सदा च वीरप्रियावभौ कथं भूतः ॥ अंसे न्यस्तं विषाणं गजदंतो येन सः ॥ अरु
 ज्ञो रक्तस्य मदस्य च विंदुभिः परितोः कितः ॥ विरूढा उद्धताः स्वेदकणिकास्ताभिरुपलक्षितं वदनां वुरुहं यस्य
 सः ॥ १६॥ न केवलं स एकः समाविशत किंतु वृत्तौ गोपैरिति ॥ १७॥ तत्र शृंगारादिसर्वे सकंदं वमूतिर्भूवास्तत्र दमि
 स्विक्रमे प्रतिहते कुंजरेन्द्रोऽत्यमर्षितः ॥ चोद्यमानो महासात्रैः कृष्णमभ्युद्वददृषा ॥ १८॥ समापतत
 मासाद्य भगवान्मधुसूदनः ॥ निगद्य पाणिना हस्तपातया मासभूतले ॥ १९॥ पतितस्य पदाक्रम्य मृगोद्द
 वलीलया ॥ दत्तमुत्पाद्य तेनेभं हस्तिपांश्चाह नद्धरिः ॥ २०॥ मृतकं डिपमुत्सृज्य दत्तपाणिः समाविशत
 १५॥ अंसे न्यस्तं विषाणं ॥ सदा च विंदुभिः कितः ॥ विरूढस्वेदकणिका वदनां वुरुहो वभौ ॥ १६॥ व
 त्तौ गोपैः कतिपये वलदेव जनार्दनो ॥ रंगं विविशत राजन गजदंतवरायुधौ ॥ १७॥ मत्स्नाना मशानि
 नृणां नवरः स्त्रीणां स्मरः मूर्तिमान् गोपा नो स्वजनोऽसतां क्षितिभुजां शास्ता स्वपित्रोः शिशुः ॥ म
 तुर्भोजयते विराटविदुषां तत्त्वपरं योगिनां वृष्णीनां परदेवतेति विदितो रंगगतः साग्रजः ॥ १८॥
 प्रायात्तु सारेण वभौ न साकल्येन सर्वेषामित्याह ॥ मत्स्नादीनामिति ॥ मत्स्नादीनां दृष्टानां दृष्टुणा मशान्यादिरूपेण दश
 धा विदितः सन् साग्रजो रंगगत इत्यन्वयः ॥ मत्स्नादिष्वभिव्यक्ता रसाः क्रमेण श्लोकेन निवर्धयन्ते रौद्रोद्भूतश्च शृंगा

रहस्यं वीरादयस्तथा ॥ भयानकं वीरभक्तः शान्तः स प्रेम
 भक्तिकः ॥ श्रीवदुषा विराटविकलः ॥ प्रपथ्यां प्रागजत
 १६३

न पातया मास समयथापतति तथातं वचयन् प्राद्ववनि
त्यर्थः ॥ १० ॥ किंच सधावन्निति ॥ अहनत् ॥ ११ ॥

भा. ८. ५ विस्मितानां वाक्यात् आह ॥ एतावित्यादिभिरुच्यते ॥ २३ ॥ किलेति सर्वत्रान्वयः ॥ २४ ॥ गुह्यकः शंखचूडः अन्ये
१६४ चाद्यासुरादयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ आश्रमसंघं पश्यन्मयुक्तं मुखं ॥ अश्रममुखमिति वा ॥ यद्वा ॥ अश्रमं यथा भवति त

एतौ भगवतः साक्षादरेर्ता गायणस्य हि ॥ अवतीर्णो विहांशेन वसुदेवस्य वेश्मनि ॥ २३ ॥ एष वै किल
देवक्या जातो नीतश्च गोकुलं ॥ कालमेतं वसनं गृहो वरधेनं दवं शमति ॥ २४ ॥ एतन्नामनीतां तं
चक्रवातश्च दानवः ॥ अर्जुनो धेनुकः केशी गुह्यको न्ये च तद्विधाः ॥ २५ ॥ गावः सपा ला एते नदा वा
ग्नैः परिमोचिताः ॥ कालियो दमितः सर्प इन्द्रश्च विमदकृतः ॥ २६ ॥ स प्राह मे कस्तन धृतो द्विप्र
वरो मुना ॥ वर्षवाताशानिभ्यश्च परित्रात च गोकुलं ॥ २७ ॥ गोप्योऽस्य नित्यमुदितं हसितं प्रक्षालं मु
खं ॥ पश्यंतां विविधां स्तापां स्तरं तिस्माश्रममुदा ॥ २८ ॥ वदंत्यनेन वशो यद्यदोः सुवद्गु विष्णुतः
प्रियं यशो महत्त्वं चलस्यते परिरक्षितः ॥ २९ ॥ अयं चास्या गृजः श्रीमान् गमः कमललोचनः ॥
प्रलंबो निहतीऽनेन वत्सको धेनुकादयः ॥ ३० ॥

यातरंति स्मेति ॥ २८ ॥ अनेन परिरक्षितो जदुवंश इति ॥ सुवद्गु विष्णुतः सन् आदिलस्य तरति वदंति ॥ २९ ॥ धेनु

कवकवत्ससुरेषु विपर्ययोक्तिर्जनवादेष्वनिश्च
यात् ॥ ३० ॥

इति तथा ॥ अनेन वीभत्स उक्तः विकलत्वं च ॥ कवजसारसर्वागावित्यादिना वह्यते ॥ १८ ॥ उद्विजेभीतो वभूव ॥ १९ ॥ य
 यानराविति निर्भयत्वं दर्शितं ॥ २० ॥ प्रहर्षवेगेन उत्कलितानि उज्ज्वलानि रश्मिर्वा निवयेषां ते ॥ तयो राननं पयुः प
 रं तु न तस्मात् ॥ निराकांक्षानवभूवुरित्यर्थः ॥ २१ ॥ तदेवाह पिवंत इति ॥ श्लिष्यतः ॥ परिष्कंगं कुर्वंत इव लक्षिता इत्यर्थः ॥ य
 ह तं कुवलयया पीडं दृष्ट्वा तव पिदुर्जयो ॥ कं सो मनस्यपि तदा भूषमुद्विजे नृप ॥ १९ ॥ तौ रेजतूरं
 गगतौ महाभुजौ ॥ विचित्रवेषाभरणस्रगं वरे ॥ यथानरावुत्तमवेषधारिणौ मनः
 क्षिपंतौ प्रभया निरीक्षतां ॥ २० ॥ निरीक्ष्यतावुत्तमपुरुषौ जनामं च स्थितानां गराष्ट्रकानप ॥ प्र
 हर्षवेगात्कलितेक्षणा ननाः ॥ पपुर्नरप्राणयनेस्तदाननं ॥ २१ ॥ पिवंत इव चक्षुः ॥ श्लिष्यंत
 इव जिह्वा ॥ जिघ्रंत इव नासाभ्यां श्लिष्यंत इव वाङ्मभिः ॥ ऊचुः परस्परं ते वै यथा दृष्टं यथा श्रुतं
 तदपगुणमाधुर्यं प्रागल्भ्यं स्मारिता इव ॥ २२ ॥
 यादृशं धनुर्भगादि ॥ यथा श्रुतं गोवर्द्धनोद्धरणोदि ॥ तत्र दनुरूपमित्यर्थः ॥ प्रत्यक्षं च तयो रूपं गजदंतादियु
 तं ॥ गुणः शोभ्योदयः माधुर्यं हसितालापादि ॥ प्रागल्भ्यं धातुं तेः स्मारिता इव स्मरणं प्रापिता इव ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥

भा० द० ए
१६५

वलिभिर्मीदृशैः सह नानयोऽधर्मः विक्रमं पराक्रमं कुसुमुष्टिको विक्रमतादित्यनुपंगः ॥ ४० ॥ इति श्री
 शमंत्रय चत्वारिंशः ॥ ४३ ॥ चतुश्चत्वारिंश केतुमल्लकंसादिमर्दनं कंसयोषित्समाश्रास्य ताभ्यां पित्रोश्च
 दशनम एव त्रैना प्रकारेण चार्चितः संकल्प एव यस्य सः ॥ १ ॥ वाङ्मध्यात्कनिष्ठां गुलिव्यतिरेकेण क
 तस्माद्भवद्वा वलिभिर्यो धव्यं नानयोऽत्र वै ॥ मयि विक्रमवात्स्यवलेन सह मुष्टिकः ॥
 ४० ॥ इति श्रीमद्भावते महापुरुषे दशमस्कंधे मल्लक्रीडायां त्रयचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
 श्रीशुक उवाच ॥ एवं चार्चितं संकल्पो भगवान्मधुसूदनः ॥ आस सा दाय चारुं मुष्टि
 कं रोहिणीसुतः ॥ १ ॥ हस्ताभ्यां हस्तयोर्वद्वा पद्मा मेव च पादयोः ॥ विच कर्षतुरन्योन्य
 प्रसद्य विनिगीषया ॥ २ ॥ अरत्नी द्वे अरत्नीभ्यां जातुभ्यां चैव जानुनी ॥ शिरः शीर्षो
 रसोरस्ता वन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ३ ॥ परिभ्रामणविज्ञेयपरिरंभावपातनेः ॥ उत्सर्पणापस
 तदस्तो मुष्टिर्हस्तोऽरत्नी ॥ ४ ॥ परिभ्रामणं हस्तादिषु गृहीत्वा परितश्चालनं विज्ञेयो नोदनं परिरं
 भो वाङ्मध्यानिष्ठीडनं अवपातनमधक्षेपः ॥ उत्सर्पणमुत्सृज्य पुरतोगमनं ॥ अपसर्पणं पृष्ठ

तोगमनं एतैः प्रत्यरुंधतां प्रत्यावर्तवता ४

जनेष्वेवंब्रवाणेषु सत्सु तदसहमानश्चाणरोऽब्रवीदिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ हे कृष्ण प्रियं करवाम इति राज्ञि

जनेष्वेवंब्रवाणेषु तूर्य्येषु निनदात्सु च ॥ कर्मणो समाभाष्य चाणरो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ हे न
दस नो ह राम भवतौ वीर्य्यसंमतौ ॥ नियुद्धकुशलोऽशुत्वारज्ञा द्रुतौ दिदृक्षुः ॥ ३२ ॥ प्रियं कृष्ण
प्रकुर्वत्यः श्रेयो विदति वै प्रजाः ॥ मनसा कर्मणा वा वा विपरितमतो न्यथा ॥ ३३ ॥ नित्यं प्रमुदिता
गोपावत्सपालयथा स्फुटं ॥ वनेषु मल्लयुद्धेन क्रीडन्तश्चारयन्ति गाः ॥ ३४ ॥ तस्माद्वाजः प्रियं ययं
च करवामहे ॥ भूतानि नः प्रसीदन्ति सर्वे भूतमयान्तपः ॥ ३५ ॥ न निशम्या ब्रवीत् कृष्णो देशका
लोचितं वचः ॥ नियुद्धमात्मनोऽभीष्टमन्यमानो भित्तय च ॥ ३६ ॥ प्रजाभोजपतेरस्य वयं चापि
वने चराः ॥ करवाम प्रियं नित्यं तन्नः परमनुग्रहः ॥ ३७ ॥ वालावयंतु त्यवलेः क्रीडिष्यामप्यथा
चित्तम ॥ भवेन्नियुद्धमाधर्मः सुशान्तमसमासदः ॥ ३८ ॥ **चाण उवाच ॥** न वालो न किशोर
स्त्ववलेऽवलिता वरः ॥ लीलेयं वहतो येन सह स द्विपसत्त्वभूत ॥ ३९ ॥

चित्तं नियुद्धं भवेत् ॥ मल्लसभासदः मल्लसभाधिकृतान् जनान् ॥ प्रीतिभूतानि प्रसीदेयुः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ यथो
श्रेयसो मा स्पृशेदित्येतदर्थः हे मल्ले

वयं ५

तिवा ३८ सहस्रद्विपानां सत्त्वले विभक्तौ तित
था ३९

भा० व० पृ
१६६

अपराऊचुः नसभामिति॥ अत्रुवन॥ स्नात्वापितस्मीतिष्ठन् विव्रुवन॥ विपरितं व्रुवन॥ अतः न जानामीति व्रुवन॥ अतः
प्राज्ञः सभां प्राविशेदिति॥ १०॥ वल्गातः शत्रुमभितदीत॥ शत्रोस्सर्वतो धावतः॥ क्लृप्तस्य श्रमवापिणा उन्नयात्
वदनां वृजं दृश्यताम्॥ ११॥ अन्याऊचुः॥ किं न पश्यतेति॥ सामर्षम्॥ स क्रोधं॥ हा सैनसंरंभ आवेशस्तेन शो

नसभां प्राविशेत्प्राज्ञः सभ्यदोषाननुस्मरन्॥ अत्रुवन विव्रुवन नो नरः किल्विषमश्नुते॥ १०॥
वल्गातः शत्रुमभितः क्लृप्तस्य वदनां वृजम्॥ वीक्ष्यतां श्रमवाप्युपपन्नकोशमिवावृभिः॥ ११॥
किं न पश्यत रमस्य मुखमाताम्रलोचनं॥ मुष्टिकं प्रतिसामर्षं हाससंरंभशो नितम्॥ १२॥ पुण्या
वत वृजं भुवो यदयं नृलिंगगूढः पुराणपुरुषावनचित्रमाल्यः॥ गाः पालयन्सहवतः क्लृप्तयश्च

वि१ वेणुं क्रीडयांचति गिरित्ररमाचितां धिः॥ १३॥

भितं॥ १२॥ अन्याऊचुः॥ पुण्यावतेति॥ नृलिंगेन मनुष्यदेहेन गूढः॥ वनस्थानिविचित्राणि माल्यानि यस्य सः
गिरित्रः शिवः॥ रमा च ताम्यामर्चितां वृणीयस्य सः॥ अयं भावः॥ धिगिमां सभां॥ यस्य मयं पराभूयते॥ तास्तु वृ
जं भुवो धन्याः॥ यत्र यासु अयं क्लृप्तो विविधक्रीडयांचति॥ गच्छतीति॥ १३॥

१६६

उत्थापनं पादौ जानुनीचपिंडीकृत्य पतितस्योच्चादनं॥ उन्नयनं हस्ताभ्यामुद्धृत्य नयनं॥ बालनं कंठादिलानस्य
निःसारणं॥ स्थापनं पाणिपादादिपिंडीकरणं॥ एवं परमात्मनो देहस्यापचक्रतुः॥ अपकारं कृतवन्तौ॥ ५॥ तद्युद्धं
बलावलवत्॥ एकतो बलमन्यतोऽवलंतद्युक्ते विषममित्युच्यते॥ ६॥ तदेव दर्शयति॥ महानिति॥ यद्वा

उत्थापने रुन्नयनेश्चालनेः स्थापनेऽपि॥ परस्परं जिगीषन्तो वपचक्रतुरात्मनः॥ ५॥ तद्वलावलवद्यु
द्धं समेताः सर्वयोषितः॥ ऊचुः परस्परं राजन्सा तु कं पावरुशशः॥ ६॥ महानयं वता धर्म एषां राज
सभासदां॥ ये वलवलवद्युद्धं राज्ञो निष्पत्तिं पश्यतः॥ ७॥ क्व वज्रसारं सर्वांगौ महौ शैलेन्द्रसन्निभौ
क्व चानि सुकुमारंगौ किशोरौ नाप्रयो वनौ॥ ८॥ धर्मव्यतिक्रमो ह्यस्य समाजस्य ध्रुवं भवेत्॥ यत्राध
र्मः समुत्तिष्ठेन्न स्थेयं तत्र कर्हि चित्॥ ९॥

बलावलवन्तोर्युद्धं दृष्ट्वा महानयमधर्म इत्युच्यते॥ बाल
योर्वलवतोश्च युद्धं राज्ञेऽप्येव सयं वारणीयः॥ एते तु राज्ञः पश्यतः स्वयमप्यनिष्पत्तिं॥ अनुमन्यत इति
महानधर्म इत्यर्थः॥ ७॥ बलावलवद्युद्धं तां प्रपंचयति पंचभिः॥ क्व वज्रसारं वज्रवत्कविविणानि सर्वाण्यं

गान्धियः॥ ८॥ समाजस्य सभायाः॥ ९॥

भा० द० पू०
१६७

सभयां स्त्रीणां गिरः श्रुत्वा पुत्रयोः स्नेहेन याश्रुतया आतुरे विद्वलौ पुत्रयोर्वलमजानंतौ पितरावकुतावंप्रा
प्राविति ॥ १८ ॥ १९ ॥ तदा भगवतो गात्राणां अरत्नी जान्वादीनां निष्पातैः प्रहारैः वज्रस्य निष्पेषः तीव्रः प्रपा
सभयाः स्त्री गिरः श्रुत्वा पुत्रस्नेहमुच्चातुरो पितरावन्वतप्येतां पुत्रयो रवधौ वलं ॥ १८ ॥ यतै सैनं
युद्धविधिभिर्विविधैरच्यते तरो ययुधाते तथा न्या न्यतथैव वलमुष्टिकौ ॥ १९ ॥ भगवद्वा
त्रनिष्पातैर्वज्रनिष्पेषनिष्ठुरैः ॥ चाणूरौ भज्यमानां गोमुकुर्ग्लानि सवापह ॥ २० ॥ सशेनवेगा उ
त्पत्य मुष्टीकृत्य करावुभौ ॥ भगवंतं वासुदेवं कुडो वक्ष्यस्य बाधत ॥ २१ ॥ नाचलत्तत्प्रहारं एमा
लाहत इव द्विपः ॥ २२ ॥ वाको निर्गद्य चाणूरं वद्धशोभामय नहरिः ॥ भ्रष्टेषु पोथयामास तर
साक्षी एजीवितम् ॥ २३ ॥ विस्रस्ता कल्यकेशस्रगिंद्रध्वज इवापतत ॥ २४ ॥ तथैव मुष्टिकः पूर्वस
मुष्ट्याभिहतं न वै ॥ वलमद्रेण वलिना तलेनाभिहतो भृशम् ॥ २५ ॥
ततः तद्वनिष्ठुरैः भज्यमानां गः श्लथद्वात्रः ॥ २० ॥ शेनस्यैव वेगो यस्य स चाणूरः ॥ अबाधत ॥ अताडयत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ भ
ष्टेषु वउपरि पोथयामास ॥ आस्फलयत् ॥ २३ ॥ इन्द्रध्वजो वज्रं ॥ यद्वा ॥ इन्द्रध्वजो नाम गौडे सुप्रसिद्धः ॥ कस्मिंश्चि

उत्सवे महास्तेभ्यो ध्वजपताकायलेकतः पुरुषाहं ॥
निःसृज्यते स यथापतति ॥ २४ ॥ २५ ॥
१६७

अहो कष्टं अल्पपुण्यावयं यतोऽस्माभिरनवसरे दृष्टो यं गोपास्तु वदुपुण्या इत्याहुस्त्रिभिः गोप्य इति अमुष्य श्रीकृष्ण
 स्वरूपं अंगलावन्येन सारं श्रेष्ठं किंच असमो ह्यसं न विद्यते समं ऊर्ध्वमधिकं च यस्य तत् तदपि न अन्येन आभरण
 दिता सिद्धं किंतु स्वत एव ऐश्वर्यस्य एकांतधाम ऐश्वर्यस्य च अयमभिचारि स्यात् पागंतरे अमुष्य ईश्वरस्य त्वन्त्यः ए
 वं भूतं नितं नित्यं नवीनं रूपं यानयनेः पश्यतीति ॥ १४ ॥ किंच यादो हनादिषु एनं गायंति ताव्रजस्त्रियो धन्याः प्रेखे खनं दे

गोप्यस्तपः किमचरन् यदमुष्य रूपं लावन्यसारमसमो ह्यसं न न्यसिद्धं दग्भिः पिवंत्यनुसवाभि नवं दुरा
 पमेकांतधाम यशसः श्रिय ऐश्वर्यस्य ॥ १४ ॥ यादो हनेऽवहनने मथनोपलेषं प्रेखे खनाभं रुदितोत्तरा
 मार्जनादौ ॥ गायंति चैनमनुके धियोऽश्रुकंदो धन्याव्रजस्त्रिय उरुक्रमचिंतयानाः ॥ १५ ॥ प्रातर्व्रजाव्रजतश्च
 विशतश्च सायंगोभिः समं कृण्वन्तोऽभ्यनिशम्य वेणुं निर्गम्य तूर्णमवल्लाः पथि भरिपुण्याः पश्यंति सुस्मि
 तमुखं सदयावलोकं ॥ १६ ॥ एवं प्रभाषमाणसुस्त्रीषु योगेश्वरो हरिः शत्रुहंतुमनश्चक्रे भगवान् भरतवर्म ॥ १७ ॥

लादोलनं उद्दालनं सेवनं कथं भूताः उरुक्रमे चिंतंते नैव यानं सर्वविषयप्राप्तिर्यासांताः पागंतरे उरुक्रमं चिं
 तयंत्यर्थः कुतः अतुरकं धियः तत्रलिंगं अश्रुकंठः ॥ १५ ॥ अपि च प्रातरिति याश्च अवला अस्य वेणुं निशम्य
 गृह्णन्तर्ण निर्गम्य पथि सस्मितं मुखं पश्यंति ताभरिपुण्या इति एवं सभयं वृवाणा सुस्त्रीषु तासां भयनिवृत्तये

श्रीकृष्णः शत्रुहंतुमनश्चक्रे १७

भा० द० ४० ३६
१६८

दुर्विषह मविषह्यमुग्रं तेजो यस्य सकृत्सः ॥ ३७ ॥ गरिष्ठत्वाय विश्वाश्रयत्वमुक्तं तत्र हेतुः ॥ अज्जनाभः कुतस्त
तमाविशंतमालोक्य मृत्युमात्मन आसनात् ॥ मनसी सदसो त्याज्यजगद्देसोऽसि चर्मणी ॥ ३६ ॥ तं बद्धुं
णि विचरंतमाशुश्रेयसं यथा दक्षिणसव्यमं वरे ॥ समग्रहीदुर्विषहो ग्रंते जायथो रंगं तादृय सुतः प्रसद्यं
३७ ॥ प्रगृह्य केशेषु चलत्किरीटं निपात्य रंगोपरितुंगं संचात् ॥ तस्यापरिष्ठात्सव्यमुज्जनाभः पपात
विश्वाश्रय आत्मतंत्रः ॥ ३८ ॥ कंसंपरेतं विचकष भूमौ हरिर्यथेभं जगतो विपश्यतः ॥ हा हेति श
वः समहांस्तदा भूदुदीरितः सर्वजने नरेन्द्र ॥ ३९ ॥ स नित्यदो द्विग्नधिया तमीश्वरं पिवन्न दन्ता विच
रन् स्वपन श्वसनं ददर्श चिक्कायुधमग्रतो यतस्तदेवरूपं दुरवापमाप ॥ ४० ॥ तस्यानुजाभ्रातरोष्टौ कंक
न्यग्राधका दयः ॥ अभ्यधावन्नतिक्रुद्धा भ्रातुनिर्वेषकारिणः ॥ ४१ ॥ तथातिरभसांस्तं सुसंयत्तानुरोहि
णी सुतः ॥ अहं न परिधमुद्यम्य पशूनि वमगाधिपः ॥ ४२ ॥ नेदुर्दुर्दुभयो व्योम्नि ब्रह्मेशाद्या विभूतयः ॥
पुण्यैः किरंतस्तं प्रीत्या शशंसुर्नन्दतुः स्त्रियः ॥ ४३ ॥ तेषां स्त्रियो महाराज सुहृन्मरणदुःखिताः ॥ तत्राभीयु
र्विनिघ्नतः शीघ्रैर्यशुविलोचनाः ॥ ४४ ॥
स्योपय्येव पपात यत आत्मतंत्रः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ निर्वेशो निष्कृतिः ॥ आनुरूपमित्यर्थः ॥ तत्कारिणः संतः ॥ तेभ्यधावन् ॥ ४१ ॥

तथा तादृगतिरभसो वैजो येषां तान् संयत्तान् उप
कान् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥
१६८

अदितः पीडितः कुर्युपस्थे भूतले ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ वल्गांतौ नृत्यादिकुर्वन्तौ ॥ ३० ॥ साधुसाध्विति वदन्तः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

प्रवेपितः सरुधिरः मुहमन्मुखतोदितः व्यसुः पपातो व्युपस्थे वाताहत इवाग्निपः ॥ २६ ॥ ततः कूटमनु
प्राप्तरामः प्रहरतावरः ॥ अवधी लीलया राजन्सावज्ञं वाममुष्टिना ॥ २७ ॥ तर्ह्येव हि शलः कंसपदाप
हतशीर्षकः ॥ द्विधा विदीर्णस्तोशलकनुभावपि निषेत्ततः ॥ २८ ॥ चारारे मुष्टिके कूटेशले तोशलके ह
ते ॥ शेषाः प्रदुद्रुवर्मलाः सर्वप्राणपरीक्षवः ॥ २९ ॥ गोपान् वयस्याना कथ्यतेः संसज्य विजद्रुतुः ॥
वाद्यमानेषु तूर्येषु वल्गांतोरननूयुरौ ॥ ३० ॥ जनाः प्रजहृषुः सर्वकर्मणा रामकंसयोः ॥ नृते कं
सं विप्रमुर्याः साधवः साधुसाध्विति ॥ ३१ ॥ हतेषु मल्लवर्षेण विद्रुतेषु च भोजराट् ॥ न्यवार
यत्स्वतूर्याणि वाक्ये दमुवाच ह ॥ ३२ ॥ निःसारयत दुर्व्रतौ वसुदेवात्मजौ पुरात ॥ धनं हरत गो
पानां नंदं वधूतदुर्मति ॥ ३३ ॥ वसुदेवस्तु दुर्मधाहन्यतामाश्रयतः ॥ अग्रसेनः पिता चापि सानुगः
परपक्षगः ॥ ३४ ॥ एवं विकथ्यमाने वै कंसे प्रकुपितो व्ययः ॥ लघिमेताप्यत्यतरसामं च मुत्तुङ्गमारुहत् ॥ ३५ ॥
३३ ॥ ३४ ॥ अव्ययः ॥ अप्रमः ॥ लघिमेता ॥ स्ताघवेन ॥ ३५ ॥ रामराममरामरा गोविंददामोदरनारायण ॥

भा० द० पू०
१६४

पुत्रभ्रांतिविहाय जगदीश्वरविविक्ता शंकितो न स स्वजाते **मालिङ्गितवन्तो** किंतु बह्वंजलीतस्थितिरित्य
र्थः **प्रसह्यहता** हस्तींद्रमल्लेद्रान् मल्ललीलया **वीभत्सचरितं** कंससवीभत्सममारयत् **५२ ॥ इति श्रीदशमस्कंधे**
श्रुतारिणः ॥ ४४ ॥ पंचवत्तारिणकेयपितृनंदादिशास्त्रनं **उग्रसेनाभिषेकश्च गुरोर्वासात्पुत्रगमः** उपलब्धो
यौ विदित्वेति **अयमर्थः** उपसमीपे आवयोः पुत्रबुद्ध्या सांसारिकपरमसुखभोगात्पूर्वमेव लब्धार्थो आवा

देवकीवसुदेवश्च विज्ञाय जगदीश्वरौ **कृतसंबन्धनौ पुत्रौ स स्वजातेन शंकितौ ॥ ५२ ॥ इति**
श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे कंसवधो नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ श्रीसुक
वाच ॥ पितरावुपलब्धार्थौ विदित्वा पुरुषोत्तमः **माभूदिति निजं मायां ततान जनमोहिनी**
१ ॥ उवाच पितरावत्यसागजः सात्वतवर्भः **प्रश्रया वनतः प्रीणन्तवता ते तिसादरं ॥ २ ॥** नास्म
न्नो युवयोस्तात नित्यात्कंठितयोरपि **वात्स्यपौ गंडकेशोराः पुत्राभ्यामभवन्कुचित ॥ ३ ॥**

श्रीश्वरविलम्बः प्राप्तः परमज्ञानरूपोऽर्थोऽप्यावाभ्यां तथा भूतौ ज्ञात्वा **मयि प्रसन्ने सत्यनयोर्ज्ञानं नाम किंदुर्ल**
भंतु मयि पुत्रतया प्रेमः अत इदानीमेव तज्ज्ञानं माभूदिति निजं स्वाधीनां मायां तयोः प्रसारितवानिति **१ ॥**
देवदृश्यति ॥ उवाचेत्यादिभिरष्टभिः **प्रीणन् प्रीणयन् सादरं ब्रुवन् ॥ २ ॥** अस्मत्तः अस्मन्निमित्तं नित्यमु
त्कंठितयोरपि युवयोः पुत्राभ्यां आवाभ्यां कृत्वा वात्स्यपौ गंडकेशोरास्त्ववस्थानुभवसुखानीत्यर्थः **॥ तेना**

मवन्ति **अस्मत्तः पुत्राभ्यामिति सामानाधिक**

रण्यवा ॥ ३ ॥

१६४

शोचंत्यो विलापांश्चक्रुः शुचंश्च श्रुणि ॥ ४५ ॥ धर्मज्ञेत्यादीनि विलापे प्रेमसंवेदनानि ते त्वदीया वयं ॥ ४६ ॥
 त्वया पत्न्या विरहिता पुरीयं न शोभत इति सहृदयाभिधानं ॥ ४७ ॥ अनागतामिति तु परमार्थभिधानं ॥ ४८ ॥
 शयानान्तरशय्यायां पातिमालिङ्ग्य शोचन्तीः ॥ विलेपुः सुखं नाय्यो विसृजंत्यो मुहुः शुचः ॥ ४९ ॥
 नाथप्रिय धर्मज्ञ करुण नाथ वत्सल ॥ त्वया हृतेन निहता वयं ते सगृहप्रजाः ॥ ५० ॥ त्वया विरहि
 ता पत्न्या पुरीयं पुरुषर्षभ ॥ न शोभते वयमिव निवृत्ता वं मंगला ॥ ५१ ॥ अनागतां त्वं भूतानां कृतवा
 न्द्रो ह मुत्सवं ॥ तेनेमां भो दशमीतो भूत ध्रुवो लभेत श ॥ ५२ ॥ सर्वेषां मिह भूतानां मेघहि
 प्रभवा प्ययः ॥ गोप्राचतद्वध्यापी न कश्चित् सुखं मेधते ॥ ५३ ॥ श्रीसुकुवोच ॥ राजयोषि
 तत आश्वास्य भगवां लोकभावनः ॥ यामाकुलो किं कीं संस्था हतानां समकारयते ॥ ५४ ॥ मा
 तं पितरं चैव मोचयित्वा यवंधनात् ॥ कलमामोच वंदाते शिरसा स्पृश्य पादयोः ॥ ५५ ॥

रषकलः प्रभवंत्यस्मां प्रभवः ॥ अपियंत्यस्मान्नित्यप्ययः सच सच ॥ तद्वध्यानमवज्ञात कर्तुं शीलं यस्य सः ॥
 ४५ ॥ ५० ॥ आस्पृश्य ईशं स्पृष्ट्वा ॥ ५१ ॥

भा. द. घ. १०॥११॥ आश्वास्य संतुष्टयित्वा ॥१२॥ त्वमेवाज्ञापयेति भावदेत्याह ययाति शापादिति ॥ तव तु यादव त्वेपि मदाज्ञया
 न दोष इति भावः ॥१३॥ मम तादृशी शक्तिर्नास्तीति चेन्न त्राह मयीति ॥ मत्प्रसादेन सर्वं भविष्यतीत्यर्थः ॥१४॥ स्वा
 श्रीशुक उवाच ॥ इति मायामनुष्य स्फुरेर्विश्वात्मनो गिरा ॥ मोहिता वं कमारोऽप्यपरिष्वज्या पतुर्मु
 दं ॥१०॥ सिंचता वश्रु धाराभिः स्नेहपाशेन च वृत्तौ ॥ न किंचिद्दृचतूरा जन्वाष्य कंठो विमोहितो ॥११॥
 एवमाश्वास्य पितरौ भगवान् देवकी सुतः ॥ मातामहं तं गृहे न यदनाम करोन्नृपं ॥१२॥ आह
 चास्मान्महाराज प्रजाश्चाज्ञप्नुमर्हसि ॥ ययाति शापाद्यदुभिर्नीसितं नृपासनं ॥१३॥ मयि
 नृत्य उपासीने भवतो विबुधादयः ॥ बलिहरं त्यक्त्वा नृपाः किमुता न्येन राधिपाः ॥१४॥ सर्वास्व
 ज्ञाति संबंधान् दिग्भ्यः कंसभया कृतान् ॥ यदुवृष्य धक मधु दृशा हिकुकरादिकान् ॥ सभा
 जिता समाश्वास्य विदेशावास कर्षितान् ॥ न्यवासयत्स्व गेहेषु वित्रैः संतप्य विष्वक्त्त ॥१५॥ हस्स
 संकर्षण भुजैर्गुप्ता लब्ध मनोरथाः ॥ गृहेषु रेमिरे सिद्धाः ॥ कस्मराम गत ज्वराः ॥ ॥
 नृजातीनं सर्वं धांश्च दिग्भ्यः आनायेति ॥१६॥ सिद्धाः पूर्णाः ॥ कस्मरामाभ्यां गुप्ते निवृत्तौ ज्वरे स्तापो येषां

किंच॥ आवामेवदैवहीनावित्याह॥ नलब्धरति॥ पितृगोहस्थावालायां मुदं विदंते साचनलब्धेति॥ ४॥ एवता
वत्सलोकद्वयेन॥ युवयोरावयोश्च कामहानिर्जातेत्युक्ते॥ आवयोः पुनर्युष्मत्परिचर्यालोपेन धर्महानिरपि
जातेत्याह॥ सर्वार्थसंभवइति॥ सर्वेषां धर्माद्यर्थानां संभवो यस्मिन्सदेहः॥ यतः याभ्यां जनितः॥ तयोः पित्रोर्नि

नलब्धोदैवहतयोर्वा सो नो भवदंतिके॥ यांवास्ताः पितृगोहस्था विदंते लालिता मुदं॥ ४॥ सर्वार्थसं
भवो देहो जनितः पोषितो यतः॥ न तयोर्वातिनिर्वृत्तिं पित्रोर्मर्त्यरातायुषा॥ ५॥ यस्तयोरात्मजः कल्प
आत्मनो बाधते न च॥ वृत्तिं न दद्यात् प्रत्यस्वमां संखादयंति हि॥ ६॥ मातरं पितरं वृद्धं साध्वी भार्या
सुतं शिशुं॥ गुरुं विप्रं प्रपन्नं च कल्पोः विभ्रच्छू सन्मृतः॥ ७॥ तन्नाव कल्पयोः कं सान्नित्यमुद्विग्न
चेतसोः॥ ८॥ तत्तत्तु मर्ह्यस्तात मातर्नो परंतत्रयोः॥ अकुर्वतोर्वांश्चुश्चूषां लिष्टयोर्दुर्हदाभृशं

वैशं निष्कृतिमान्तरां मर्त्यांश्च सं॥ वत्सरमात्रेणायुषान प्राप्नोति॥ ५॥ तन्मध्ये पितुर्यः पुत्रः कल्पः सम
र्थः सन्नपि॥ देहेन धनेन च पित्रोर्वृत्तिं॥ जीविकान संपादयेत्॥ संप्रेत्य लोकांतरे यमदृताः स्वस्यैव मां संखादयं
तीति॥ किंच मोत्रादिषु शूषा मकुर्वन् विफलजीवितश्च भवतीत्याह मातरमिति॥ अविभ्रत्॥ अपुंसन् शूषा सन्नेव
मृतुत्तुल्य एवेति॥ ७॥ तत्तस्मात्तनो आवयोर्मां धं व्यर्थं॥ अन
भाघमेतेव्यतिजान्ता दिवसावामनर्जनीः॥

श्रीः॥ दुर्दृष्टा कंसेन कृत्वा॥ १॥

भा० द० पू०
१७९

२३ पुरोधसागर्गाचार्येण द्विजसंस्कृतिमुपनयनं ॥ २४ गावोगाः रुक्मस्यमालाविद्यतेयासांताः सौमवस्त्रमा
लावती ॥ २५ याएवपूर्वमनोदत्ताश्रासन्ताएवाददात ननुताः कसेनापहताः सत्यः राजगोष्टाद्यष्टिद्यदत्ता
इत्याह कसेनाधर्मतइति ॥ २६ गायत्रं व्रतं व्रतचर्यं ॥ २७ प्रकर्षेण भवत्याभ्यामिति मिति प्रभवौ अतएवस
इत्युक्तस्तौपरिषज्यनंदः प्रणयविह्वलः ॥ प्रयन्नश्रुभिर्नैः सहगोपैर्व्रजं ययौ ॥ २८ अथमूरसुतो
राजनपुत्रयोः समकारयत् ॥ पुरोधसाब्राह्मणे श्रयथावद्विजसंस्कृतिं ॥ २९ तेभ्यो दादृक्षिणां गावोरु
क्ममाल्यः स्वलंकृताः ॥ स्वलंकृतेभ्यः संप्रज्य सवत्सा सौममालिनीः ॥ ३० यां कृष्णामंजन्मर्त्तमनो
दत्तामहामति ॥ ताश्चाददादनुस्मृत्य कसेनाधर्मतो हताः ॥ ३१ ततश्चलन्त्य संस्कारौ द्विजत्वं प्राप्य स्व
तौ ॥ गगर्गाद्यदुकुलाचार्या ज्ञायत्रं व्रतमास्थितौ ॥ ३२ प्रभवौ सर्वविद्यानां सर्वज्ञौ जगदीश्वरौ ॥ नान्यसि
धामलज्ञानं गृहमानौ नो रीदितैः ॥ अथोगुरुकुलेवासमिच्छंतावुपजग्मतुः ॥ काश्यपं दीपनीनामश्रवं
तीपुरवासिनं ॥ ३३ यथोपसाद्यतौ दातौ गुरौ वृत्तिमनिदिता ॥ ग्राहयतावुपेतौ समभक्त्या देवमिवाहतौ ॥ ३४
विज्ञौ स्वतः सिद्धमलं ज्ञानं प्रध्वा दयंतौ नरचेष्टितैः ॥ ३५ यथायथावत् उपैद्यप्राप्य गुरौ वृत्तिमन्या नगाहयंतौ गुरुमुपेतौ
॥ ३६ उपगतौ सेवितवन्ता वित्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

१७९

सदयस्मितवीक्षणं यस्मिंस्तत् ॥ १६ ॥ प्रवृत्तौ दृष्ट्वा अपि अतिशयितं बलमोजश्च ये पांते ॥ १७ ॥ १८ भृशमा
 त्मनोप्याधिकेन पोषितो न वाश्चर्यमेतदित्याह पित्रोरिति आत्मनो देहादप्यात्मजे घ्न्यधिकादिप्रीति
 वीक्षते तो हरहः प्रीता मुकुन्दवदनां वुजं ॥ नित्यं प्रमुदितं श्रीमत्सदयस्मितवीक्षणं ॥ १६ ॥ तत्र प्रव
 य सोप्यासनयुवानो पिवलोजसः ॥ पिवन्तो ह्ये मुकुन्दस्य मुखां वुजसुधां मुदुः ॥ १७ ॥ अथ नन्दं स
 मासाद्य भगवान् देवकी सुतः ॥ संकर्षणश्च राजेन्द्र परिषज्येदमूचतुः ॥ १८ ॥ पितर्युवाभ्यां स्त्रि
 रधाभ्यां पोषितो लालितो भृशं ॥ पित्रोरभ्यधिका प्रीतिरात्मजे घातमनोपि हि ॥ १९ ॥ स पिता सा च
 जननी यौ पुत्सीता स्वपुत्रवत् ॥ शिश्नं च धुभिरुत्सृष्टान कल्यैः पोषरत्नयोः ॥ २० ॥ यातयुयं व्रजं तात वयं
 च श्रेष्ठदुःखितान् ॥ ज्ञातीन्वा दूष्टमेषामो विधाय सुहृदां सुखं ॥ २१ ॥ एवं सांत्वय्य भगवान् नन्दं स व्रज
 मच्युतः ॥ वासो लंकारकुप्याश्चैरहं यामास सादरं ॥ २२ ॥ निति ॥ १९ ॥ देवकी वसुदेवयोः पुत्रौ युवांनात्मसुखा
 वित्यपि न वाच्यमित्याह सपितेति ॥ २० ॥ २१ स व्रजं व्रजवासि सहितं ॥ कुप्यानि स्वर्णरजतारिक्तं कास्यादिपात्रादौ

नित्यं प्रमुदितमिति ॥ २२

भा.द.पू.
१७२

२४

सुकुक्कटलावकयुद्धविधिः शुक्रसारिकाप्रलापनं उत्सादनं केशमार्जनकोशलं अक्षरमुष्टिकाक य.
नं न्लोष्टिकविकल्पाः देशभाषाज्ञानं पुष्पकाकानिमित्तज्ञानं यंत्रमात्रिकाधारणं मात्रिकासंवाच्यं
मानसीकाव्यक्रिया अविधानकोशखंदेज्ञानं क्रियाविकल्पाः छलितकयोगाः वस्त्रगोपनानि द्यु
सर्वनरवरश्चेष्टोसर्वविद्याप्रवर्तको सकृन्निगदमात्रेण तौ संजगदहर्तुर्नृप अहोरात्रैश्च
तुषष्ट्या संयतो तावतीः कलाः ३१ गुरुदक्षिणयाचार्यं छंदयामासतुर्नृप ३२ द्विजस्तयोस्तं
महिमानमदुत संलक्ष्य राजन्ति मानुषीमतिं संमन्त्रयन्त्यासमहार्णवे मृतं बालं प्रभा
सेवरयां वभूव ह ३३ तथेत्यथारुह्य महोद्यौरथं प्रभासमासाद्य दुरंतविक्रमा वेलामुप
ब्रज्यनिषीदतुः क्षणं सिंधुर्विदित्वा हरेण माह रत्नयोः ३४
तविशेषः आकर्षक्रीडा बालक्रीडनकानि वैनायिकानां वैजयिकानां वैपासिकानां च विद्यानां ज्ञा
नमिति चतुःषष्टिकलाः ३१ छंदयामासतुः उपलोभितवंतौ ३२ प्रभासे देवे महार्णवे मृतं बालं व
रयामास ३३ ईश्वराविति विदित्वा समुद्रं स्तयोरहरेण माजहार ३४ ॥ ५५ ॥ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ५५

१७२

शुद्धभावायासुताभिरनुवृत्तिभिः सांगोपनिषद्ः अंगानि शिक्षादीनि तैः उपनिषद्भिश्च सहितान् ३० सरह
स्य मंत्रदेवताज्ञानसहितं धर्मान्मन्त्रादिधर्मशास्त्राणि न्यायपथान् मीमांसादीन् आन्वीक्षिकी तर्कवि
द्यां पद्धिधां संधिविग्रहोपज्ञानं आसनं द्वेधं आश्रय इत्येवं षड्विधां राजनीतिं सकृन्निगदमात्रेण एकवारं गु
रोरुच्चारणमात्रेण तावतीः चतुःषष्टिकलाः ताश्च शैवतंत्रोक्तानि लिख्यते यथा गीतं वाद्यं नृत्यं नाट्यं वा
लेख्यं विशेषकच्छेद्यं तदुल्लेखसुमवलिविकाराः पुष्पाक्षरं दशनवसनागरगाः मणिभूमिकाकर्मैः श
तयोर्द्विजवरस्तुष्टः शुद्धभावानुवृत्तिभिः प्रोवाचवेदानखिलान्सांगोपनिषदोगुरुः
३० सरहस्यं धनुर्वेदं धर्मान्यायपथास्तथा तथा च आन्वीक्षिकी विद्यां राजनीतिं च षड्विधां
यनरचनं उदकवाद्यं उदकघातः चित्रयोगाः मातृग्रंथनविकल्पाः शेरवरापीडयोजनं नेपथ्ययोगाः
कर्णपत्रभंगाः गंधयुक्तिः भूषणयोजनं ऐंद्रजालं कौचमारयोगः हस्तलाघवं चित्रशाकाप्यभक्ष्यविका
रक्रियाः पानकरसरागासवयोजनं सूचिवायकर्म सूत्रक्रीडा वीणाडमरुकवाद्यानि प्रहेलिका प्रतिमा
लादुर्बचकयोगाः पुस्तकवाचनं ताटकारव्यायिकादर्शनं काव्यसमस्यापूरणं पट्टिकावेत्रवाणविकल्पाः त
र्ककर्मणि तक्षणावास्तुविद्या रूपरत्नपरीक्षा धातुवादः मणिरागज्ञानं आकरज्ञानं वृत्तायुर्वेदयोगाः मे

भा० द० पू० वत्सेति प्राधान्येनैकस्य संबोधनं गुरोर्निष्क्रियोगुरुदक्षिण युष्मद्विधयोर्गुरोर्ममकामानां मध्ये कोनुत्र
९७३ वशिष्यते न कोपीति ॥ ४४ ॥ हेवीरे ॥ ४५ ॥ अनिलवद्रं होयस्यतेन पज्जनौ मेघः तद्वन्निन होयस्यतेन ॥ ४६ ॥ नष्ट

न ४

श्रीगुरुवाच ॥ सम्यक्संपादितो वत्स भवद्गुरुनिष्क्रियः कोनु युष्मद्विधगुरोः कामानामव
शिष्यते ४४ गच्छतं स्वगृहवीर्यकीर्तिर्वीर्यमस्तु पाविनी ॥ चंद्रां स्यात्तया मानि भवत्विह परत्र च
४५ गुरुणैव मतुजा तौरयेनोऽनिलरंहसा ॥ आयातो स्वपुरातन पज्जन्य निन देन वै ॥ ४६ ॥ समानंदन्य
जास्सर्वा दृष्ट्वा रामजनाद नो ॥ अपश्यतो वदहानि एतद्यधना इव ॥ ४७ ॥ इति श्रीमद्भागवते महा
पुराणे दशमस्कंधे गुरुकुलनिवृत्तिपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ वृष्णीनां प्रवरे
मन्त्री कस्य दयितः सखा ॥ शिष्यो बृहस्पतेः साक्षाद्बुधो बुद्धिस्तमः ॥ १ ॥ तमाह भगवान्
प्रेष्टुं भक्तमेकांतिनं क्वचित् ॥ गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रपन्ना त्रिहरो हरिः ॥ २ ॥

मदृष्टं तत्पुनर्लब्धं धनं याभिस्ता इवेति ॥ ४७ ॥ इति दशमोऽप्यं चत्वारिंशः ॥ ४५ ॥ षट्चत्वारिंशके घोषमुद्धवं प्रेष्यत
रा यशोदानं दयोश्चक्रे कसः शोकापनोदनं ॥ कामचारं द्विजातिः सन् परित्यज्याति संयतः ॥ गुरोर्ज्ञानमनुप्राप्य
सखा गोपीरूपादिशत्रु गोपीनां सात्वतमतिरहस्यं सन्नं त्रिसाध्य मिति तदर्थं मुद्धवं विशिनष्टि ॥ वृष्णीनामिति बु

द्विसप्तमः बुध्यातिश्रेष्ठः ॥ १ ॥ २ ॥

३५ पंचजनस्वसुरोऽर्षीत् सच महान्ममासाध्य इत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ सपर्य्याएजां ॥ ४० ॥ सर्वेषां भूता
 तमाह भगवानाशुगुरुः पुत्रः प्रदीयतां ॥ यो सा विहत्तया गस्तो वालको महतोर्मिणा ॥ ३५ ॥ समुद्र
 उवाच ॥ नैवाहासं महं देवद्वैत्यपंचजनो महान् ॥ ३६ ॥ अंतर्जलचरः क्लृप्तशखरूपधरोऽसुरः ॥
 आस्तेतेनाहतो नूनं तच्छ्रुत्वा सत्वरं प्रभुः ॥ जलमाविश्य तंहत्वा नापश्यदुदरेऽर्भकं ॥ ३७ ॥ तदं
 गप्रभवं शखमादायरथमागमत् ॥ ३८ ॥ ततः संयमनीनामयमस्य दयितां पुरी ॥ गत्वा जना
 दैनः शखं प्रदध्मौ सहलायुधः ॥ ३९ ॥ शखनिद्रादमाकर्ण्य प्रजासंयमनो यमः ॥ तयोः पर्या
 महती चक्रे भक्तपूवृद्धितां ॥ ४० ॥ उवाचावनतः क्लृप्तं सर्वभूताशालयं ॥ लीलाशरीरहेविस्मो
 युवयोः करवामकिं ॥ ४१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ गुरुपुत्रमिहानीतं निजकर्मनिबंधनं ॥ आनयस्व
 महाराज मच्छसत्पुंरस्तुतं ॥ ४२ ॥ तथेति तेनोपाजीतं गुरुपुत्रयदूतो दत्वा स्वगुरवे भूयो वृणी
 नां आशयाः ॥ अंतं करणानि तान्यालयो निवासो यस्य तं ॥ ४३ ॥ निजं कर्म निबंधनं यस्य तं ॥ तथा भूतम
 पिमदाज्ञापुरस्कारेणानयतस्तो न दोष इत्यर्थः ॥ ४४ ॥

भा० द० पृ०
१७४

चै०

ति

निम्नोवति॥ असंगच्छति सति॥ छन्नयानं यस्येति॥ तदा गोपीभिरज्ञातत्वेन नंदसंगलब्धवानि सूचयति॥ रं॥ व्रजं
वर्णयति पंचभिः॥ वासिना र्थ इत्यादिभिः॥ वासिता पुष्पवत्यो गावः॥ तन्निमित्तमभितो युद्धदिः शुष्मिभिर्मतेः
गोवृषैर्नादितं॥ वासाभिर्धनुभिः स्ववत्सकान् प्रतिविलेधद्विरुत्पन्नद्विर्गोदोहशब्दैः सह अभितोरवामुंचासुं
प्राप्तेनंदव्रजं श्रीमन्निम्नोवति विभावसौ॥ छन्नयानः प्रविशतां पशूनां तुररेणुभिः॥ रं॥ वासिता
वैः भियुध्यद्भिर्नादितं शुष्मितैर्वृषैः॥ धावन्तीभिश्च वासाभिरुधोभारैः स्ववत्सकान् रतस्ततो विले
घद्विर्गोवत्सैर्मंडितं सितैः॥ गोदोहशब्दाभिरुवंचेणुनां निःस्वनेन च॥ गायन्तीभिश्च कर्माणि शुभानि
बलकस्योः स्वलंकृताभिर्गोपीभिर्गोश्च सुविराजितं॥ अग्न्यर्कातिथिगोविप्रपितृदेवाद्यैर्ना
न्वितैः॥ धूपदीपैश्च माल्यैश्च गोपावासे मनोरमं॥ सर्वतः पुष्पितवनं द्विजालिकुलनादितम्॥
हंसकारं देवाकीर्णैः पद्मपंडैश्च मंडितं॥ च॥
चमामुंच॥ नयानयदेहिगृहाणेत्यादयो यस्मिंस्ततः॥ वरुणानिः स्वनेन च॥
गायन्तीभिः॥ गोपीभिर्गोपैश्च सुविराजितं॥ अग्न्याद्यैर्नान्वितैर्गोपगृहैर्धूपादिभिश्च मनोरमम्॥ च॥

१७४

गोपीनां विशेषतः संदेशे कारणात् ॥ ता इति मयेव संकल्यात्मकं मनोयासां ताः मदर्थे त्यक्ता दैहिकाः पतिपुत्रा
दयोऽपि भिन्नाः ॥ ततः किमत्र आह ॥ येत्यक्तलोकधर्मा इति ॥ मन्त्रिमित्रैत्यक्तैर्लोकधर्मैर्हामुत्र सुखेन साधना
निचये स्तावद्धिभर्मा संवर्द्धयामि सुखयामीत्यर्थः ॥ ४ ॥ तासां वियोगाधिं दर्शयति ॥ इयेन मयिता इति ॥ विरहेण च ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ गच्छेद्वचनं सोम्यपि ब्रौनो प्रीतिमावह ॥ गोपीनां मद्वियोगाधिं मत्सं-
देशे विमोचय ॥ तामन्मनस्कामत्प्राणमदर्थे त्यक्ता दैहिकाः ॥ मामेव दयितं प्रेष्यमात्मानं
मनसा गताः ॥ येत्यक्तलोकधर्माश्च मदर्थं तान्विभर्ष्य हं ॥ ४ ॥ मयिताः प्रेयसां प्रेष्येदरस्ये
गोकुलस्त्रियः ॥ स्मरंत्यांगविमुद्यन्ति विरहोत्कंठविद्वलाः ॥ ५ ॥ धारयंत्यतिक्लेशं प्रायैः प्रा-
णान् कथंचन ॥ प्रत्यागमनसं देशे वल्लवो मे मदात्मिकाः ॥ ६ ॥ **श्रीशुक उवाच ॥** इत्युक्तं उ-
द्धवो राजन्संदेशं भर्तुं रहतः ॥ आदायरथमारुह्य प्रययौ नंदगोकुलम् ॥ ७ ॥

य १
कंठं तेन विद्वलाः परवशाः ॥ ५ ॥ गोकुला निर्गम समये दिस्था तर्हि विरहतापेन दह्येते च ॥ मयिव
र्त्तमानत्वात् कथंचिज्जीवन्तीत्यर्थः ॥ ६ ॥ संदेशं भवतीनां वियोगो मे न हि सर्वात्मना क्वचिदित्यादिकं ॥ ७ ॥

१ सरिच्छेत्तव नो देशान्मुकुंदपदभूषितान् आक्रीडानीक्षमाणानामनोपातितरत्नतां १७ मनेकसंचरमंचप्राप्ताविहसुरोत्तमौ सुराणां महर्थायगर्गस्यवचनं यथा १८

भा० ६० पृ०

१७५

न केवलं शिथिला एव किंतु शनैरुपरमंतीत्याह सरिच्छेत्तेति सरितश्च शैलाश्च वनो देशश्च तान् आक्रीडान् क्रीडास्थानानि १७ सुराणामप्ययमहत् गभीरं गर्गस्यवचनं यथा १८ न केवलं तद्वचनानुसारेण व्यवहारं संवादादपीत्याह कंसमिति १९ इमं राट्पट्टिमिव तालत्रयप्रमाणं धनुर्वभंज २० २१ २२ २३ २४ अखिल कंसं नगायुतप्राणं महौगजपतितया अवधिष्ठां लीलयेव यश्च निवमृगाधियः २५ तालत्रयं महासारं धनुर्पट्टिमिव भराट् वभंजैकेन हस्तेन सप्राह मदधा हिरिं २० प्रलंबधेनुकोरि एस्तृणावनेविकादयः देत्यो सुरासुरजिताहतायेनेह लीलया २१ श्रीशुक उवाच ॥ इति सं स्मृत्य सं स्मृत्य नंदः कंसानुरक्तधीः ॥ अश्रुकं वो भवतूष्णीं प्रेमप्रसरविकलः २२ यशोदाव र्ण्यमानानि पुत्रस्य चरितानि च ॥ शृण्वन्त्यश्रूण्य वाक्साक्षी स्नेहमुतपयाधरा २३ तयोरित्यं भा वतिकृत्स्नं नंदयशोदयोः वीर्यान्तरागं परमं नंदमाहो ह्रवो मुदा २४ उद्धव उवाच ॥ युवांश्चाप्यतमौ नृनंदे हि नाभिहमानंदनो राघवोऽखिलगुरो यत्कृतामतिरीहशी २५ गुरुत्वमेव जनकत्वेन तियं तत्त्वेन चाहं एताविति रामो मुकुंदश्चेत्येतौ विश्वस्य बीजयो नी निमित्तौ पादाने ननु पुरु षप्रधानयोर्बीजयोर्नित्वं प्रसिद्धमते आह पुरुषः प्रधानमिति पुरुषोऽशः प्रधानं शक्तिः अतः प्रधानपुरुषावप्य

तावदेवत्यर्थः २३

१७५

अर्चयत् पूजयामास ॥ १० ॥ कशिपौ शय्यायां संविष्टं ॥ ११ ॥ साधनामिति कर्मणि षष्ठी गावोगाः गिरिं गोवर्द्ध
नं ॥ १२ ॥ अयायास्यति आगमिष्यति किं ॥ १४ ॥ श्रीकृष्णोपकारस्मरणादिभिरनुपमानंदेनाभिभूयमानं श्रीह

तमागतं समागम्य कृष्णस्यानुचरं प्रियं नंदः प्रीतः पस्विज्य वासुदेवधियार्चयत् ॥ १५ ॥ भोजि
तं पमानेन संविष्टो कशिपौ सुखं गतश्च मंपर्यट्टयत्पादसंवाहनादिभिः ॥ १६ ॥ कच्चिदंगम
हभागसखानः शूरनंदनः आसौ कुशलपत्न्याद्यैर्युक्तो मुक्तः सुहृदः ॥ १७ ॥ दिष्टा कंसो हतः
पापः सानुगः सेनपापना साधुना धर्मशीलानां यदूनां द्वेष्टि यः सदा ॥ १८ ॥ अपि स्मरति नः कृष्णमा
तरः सुहृदः सखीन गोपानं व्रजं चात्मनाथं गावो वृंदावने गिरिं ॥ १९ ॥ अयायास्यति गोविंदः स्वज
नान् सकृद्विदितुं तर्हि द्रव्यामस्तद्वत्कंसुनसं सुस्मितेक्षणं ॥ २० ॥ दावाग्नेर्वीतवर्षाच्च वर्षे सप्या
चरन्ति ताः दुरत्ययभ्यो मृत्युभ्यः कृष्णेन समदात्मना ॥ २१ ॥ स्मरतां कृष्णं वीर्याकिलीलापांगानि
क्षणं हासितं भाषितं वांगसर्वानः शिथिलाः क्रियाः ॥ २२ ॥

रथाग्नेरित्यादिना वाताद्वर्षाच्चेति वर्षात्सर्प्यच्च अन्येभ्यश्च दुरतिक्रमेभ्यो मृत्युभ्यः श्रीकृष्णेन रक्षिताः
स्म ॥ २३ ॥ किंच स्मरतामिति लीलया अपांगेन निरीक्षितं अंगहे उद्धव ॥ २४ ॥ रामरामरामराम ॥ २५ ॥

भा० द० पू०
१७६

यातययं ब्रजं तात वयं च स्नेहदुःखितान् ज्ञातीन् चोद्गृह्य मेष्यामो विधाय सुदृढं मुखमिति यदा ह कस्मत् सत्
त्यं करिष्यतीति २९॥ कालविलंबं नमसं हमानो प्रत्याह माक्षिद्यतमिति हे महाभागो अंतिके ईदानीमेव
समीपे वा कुत इत्यत आह अंतर्हृदि ति तर्हि सर्वैः किमिति न दृश्यते तत्राह ज्योतिरिति नद्यथा मथनं विना

भा०

नृत्वा कंसं रंगमधो प्रतीये सर्वसात्वतां यदा ह वः समागत्य कस्मः सत्यं करोति तत् २९॥
माक्षिद्यतमहागौद्रं दृश्य कस्ममंतिके अंतर्हृदि सभूतानामासे ज्योतिरिवैधसि ३०॥ नद्य
स्यातिप्रियः कश्चिन्नाप्रियो वास्यमानिनः नो तमो नाधमो वापि समानस्या समोपि वा
नमातानपिता तस्य न भ्रातृणां न सुतादयः नात्नियो न परश्चापि न देहो जन्म एव च न चास्य क
र्मवालोके सदसन्मश्रयोनिषु कीडार्थः सोपि साधनां परित्राणाय कल्पते ३१॥

न दृश्यते तथा भक्तिं विना कस्मोपीति भावः आस्तामेतस्य तु इहा गमनं स्वस्यातिप्रियान् पित्रादीन् वि
हाय न संगच्छते इति मन्येतत्राह नद्यस्येति अस्य प्रियादयो न संति तत्र हेतुः अमानिनः समानस्येति
च सोपि जन्म कर्मोदिरहितोपि कीडा प्रयोजनः सन् साधनां परिपालनाय सदसन्मश्रयोनिषु सात्विक
तामसराजसयोनिषु यदा देवादिमत्स्यादिनृसिंहदियोनिषु कल्पते आविर्भवतीत्यर्थः ३१॥

१७६

एवं जनकत्वमुक्तं किंच अन्वीय भूतेषु भूतेषु प्रविश्य भूतानां च तदुपहितस्य विलक्षणस्य नानाभेद
स्य ज्ञानस्य जीवस्य च ईश्वरे नियंता रो भवतः कुतः पुराणैः अनादी अनादितात्कारणत्वं ततश्च नियंते
त्वमित्यर्थः २६ ननु सृष्ट्यादिकर्मावेशान्मनुष्यादिजन्मदर्शनाच्च तेषामन्येभ्यः को विशेष इत्याशङ्क्याह यस्मि
न्निति ह्यभ्यां कर्माशयं कर्मवासनां निर्हृत्य त्यक्त्वा ब्रह्ममयः स्वरूपज्ञानवान् अर्कवर्णः शुद्धसत्त्वमूर्तिः स न

एतौ हि विश्वस्य च बीजयो नीरामो मुकुन्दः पुरुषः प्रधानं अन्वीय भूतेषु विलक्षणस्य ज्ञानस्य
चेशान्दमो पुराणैः २६ यस्मिन् जनः प्राणवियोगकाले क्षणं समाविश्य मनो विभुर्हं निर्हृत्य
कर्माशयमाश्रुयाति परां गतिं ब्रह्ममयोर्कवर्णः तस्मिन् भवता वखिलात्तद्देतो नाशयत्येका
रणमर्त्यमूर्त्तौ भावं विधत्तानि तरंगं महात्मन्किं वा वशिष्टं युवयोस्तु कृत्यं २७ आगमिष्य
त्यदीर्घेण कालेन व्रजमच्युतः प्रियं विधास्यते पित्रोर्भगवान्सात्वतापतिः २८

परां गतिं तत्पदं याति अखिलस्यात्मा च हेतुश्च तस्मिन् कारणेन मनुष्याकृतौ महात्मन् महात्म
नि परिपूर्णं भवतौ भक्तिं कुरुतः अतः कृतकृत्या वित्यर्थः २७ प्रस्तुतमाह आगमिष्यतीति पित्रोर्युवयोः

॥ २८ ॥

भा. २. पू.
१०९

श

मणिभिः कांच्यादिषु स्थितैः रज्जुर्विकर्षसु भुजेषु कंकणानां स्रजो यासां ताः चलंतो नितं वाः सना
हाराश्च यासां कुंडलैस्त्रिषु तः स्फुरन्तः कपोलो यासां अरुणानि कुंकुमानि येषु तानि आननानि या
सां ताश्च वताश्च ताश्च ॥ ३७ ॥ अथ ब्रजौ कसो गोप्यः ॥ ३८ ॥ स क्रोधमादुः अक्रूर इति अर्थसाधितवानित्य

तादीपदीपैर्मणिभिर्विरेज्जुर्विकर्षद्वजकंकणस्रजः चलन्ति तं वस्तनहारकुंड
लत्विषास्फुरत्कपोलारुणकुंकुमानताः ॥ ३७ ॥ उद्गायतीनामरविंदलोचनं ब्रजांगना
नादिवमसृद्दुनिः दध्नश्च निर्मन्यनशब्दमिष्यितो निरस्यते येन दिशाममंगलं ॥ ३८ ॥ भ
गवत्युदिते सूर्ये ब्रजद्वारि ब्रजौ कसः दृष्ट्वा रथसातकौ भंकस्यायमिति वावुवन ॥ ३९ ॥ अ
क्रूर आगतः किं वायः कंसस्यार्थसाधनः येन नीतो मधुपुरीक्षसः कमललोचनः ॥ ४० ॥ किं सा
धयिष्यतेः साभिर्भर्तुः प्रीतस्य निष्कृतिः इति स्त्रीणां वदंतीनामुद्धवाभाक्कताः ॥ ४१ ॥

र्थसाधनः तदादुः येन नीत इति ॥ ४० ॥ कंसं घातयित्वा पुनः किमर्थमागत इत्याशङ्क्य कार्यं संभावयंति किमि
ति तदा साधितेन कार्येण प्रीतस्य भर्तुः पागंतोरेतस्य मृतस्य कंसस्य निष्कृतिमोर्द्धदेहिकं अस्माभिः कृत्वा सा
धयिष्यति किं ॥ अस्मन्मांसं पिंडान् कृत्वा दास्यतीत्येवं वदंतीनां स्त्रीणां ततस्तस्मिन्नेव सरकृतस्नानादि

नियममुद्धव आगत इति ४१

१९७

ननु जन्म कर्मोदिरहितस्य कुत एतदित्याह सत्त्वमिति क्रीडा मतीतोपि क्रीडन् तथापि मायागुणैर्घटत इत्य
र्थः ३२ अत्राविद्योपाधेर्जीवस्य कर्तृत्वं दृष्टांतिकुर्वन् तस्याप्यविद्यैव कर्तृत्वमिति सदृष्टांतमाह यथेति
भ्रमरिकापरिभ्रमस्तयोपलक्षितया दृष्ट्या भ्रमरपि भ्राम्यतीति यथा प्रतीयते एवं चित्ते कर्तृरिति सति तत्र

सत्त्वं रजस्तम इति भजते निर्गुणो गुरुरात्मानं क्रीडन्ततीतोपि गुणैः सृजत्यवतिहंत्य जः ३२
यथा भ्रमरिका दृष्ट्या भ्राम्यतीति वमं ह्येतत् चित्ते कर्तृरिति तत्रात्मा कर्तृत्वं वा हं धिया स्मृतः ३३
युवयोरेव नैवायमात्मजो भगवान् न हरिः सर्वेषामात्मजो ह्यात्मा पिता माता सर्वेश्वरः ३४
दृष्टं श्रुतं भूतं भवद्भविष्यत्स्थास्तु श्रुतिस्मृतिर्महदल्पकंच विनाच्युता हस्तु तं न वाच्यं स एव
सर्वं परमार्थं भूतः ३५ एवं निशा सा व्रतौ र्यतीतानंदस्य कस्मानुचरस्य राजन् गोप्यं समु
त्थाय निरूप्य दीपान् वास्तु समभ्यर्च्य दधिन्यमंथन् ३६

किं अहं धिया आत्मा ध्यासेन आत्मा कर्ता स्मृतो यथा तद्वदिति ३३ किंच युवयोरेव नायमात्मजः किं
तु शत्रु मित्रादिदृश्यरूपोऽपि इति सर्वात्मत्वनिरूपणे न मोहनिवर्तये संबंधमने कांतिकं करोति युवयो
रेवेति द्वाभ्यां ३४ अच्युता हि नातं न तं तत्त्वतो वाच्यं निर्वचना हं वस्तु नास्तीति ३५ दीपान् निरु

प्यप्रज्वाल्य वास्तु न देहत्वादीन् ३६

भा० ६०
१७८

२४

अथैवान्यार्थदर्शनेः प्रपञ्चः निःस्वमित्यादिना इत्यादि विना येन तं याज्यं पक्षिणो विगतफलं वृत्तं रतां उपभुक्तामित्यर्थः
ह्येत्येकलौकिकाः स्येकलोकवावहाः ॥ प्रियस्य कर्मणि गायंत्यः ॥ तथा च तस्य वात्यकेशो रयोर्यानि कर्मणि तानि संस्म
त्यं संस्मृत्य गतद्वयः सत्या रुदं त्यश्च तमदृष्टं निति पूर्वोक्तियेव संबन्धः ॥ प्रियेण श्रीकृष्णेन मां प्रसादयितुं प्रस्थापितोऽयं दूत इति
निःस्वत्यजंति गणिका अकल्यं नृपतिं प्रजाः ॥ अधीत विद्या आचार्यमृत्विजो दत्तदक्षिणं ॥ खगावीत फलं वृ
क्षं भुक्त्वा चातिथयोरुद ॥ दग्धं मृगास्तथा रण्यं जारो भुक्त्वा रत्नं स्त्रियं ॥ इति गोप्ये हि गोविंदेयं तवा
यमानसाः क्लृप्तं दूतं व्रजायाते उद्धृत्य कलौकिकाः ॥ गायंत्यः प्रिय कर्मणि रुदं त्यश्च गतद्वयः ॥
तस्य संस्मृत्य संस्मृत्यानि कैशो वात्ययोः काचिन्मधुकरं दृष्ट्वा ध्यायंती क्लृप्तसंगमं ॥ प्रिय प्र
स्थापितं दूतं कल्पयित्वेदमब्रवीत् ॥ मधुपकितवबंधो मां स्पृशं धिमपत्न्याः कुचविलुलि
तमालाकुंकुमश्मश्रुभिर्नः वहतु मधुपतिस्तन्मनिनीनां प्रसादयदुसदसि विडं वायस्य दूतस्त्वमी
कल्पयित्वा ब्रवीत् ॥ यद्वा तस्मिन् प्रिय प्रस्थापितं दूतं दृष्ट्वा कृत्वा मधुकरपदेशेनोद्धवमे हकुं ॥ १० ॥
वा ब्रवीदित्यर्थः ॥ हे मधुपहे कितवस्य धर्तृस्येव धो नोऽस्माकं मधुमां स्पृश ॥ मानमस्कारेण प्रार्थयस्वेत्यर्थः ॥
किमित्यपेक्षायां क्लृप्तवर्णस्य तस्य श्मश्रुणां लोहितत्वे कारणमुत्प्रेत एवमाह ॥ सपत्न्याः कुचाभ्यां विलुलितां समहि
तायां क्लृप्तस्य वनमाला अत एव तस्याः कुंकुमयेषु तैः श्मश्रुभिरुपलक्षितः ॥ किंतु मामेव माननीनां प्रसादं मधुप

तिपेहनु किमसमप्रसादेन तस्य यदुसदसि विडं वा
मपहासास्पदं कुतः यस्य दूतस्त्वमीदृक् दृष्टः १० ॥
१७८

इति दशमोऽष्टादशोऽर्चः ॥ ४६ ॥ सप्तचत्वारिंशकेयकृष्णादेशेन गोपिका ॥ बोधयित्वा देवस्तत्त्वमनुज्ञाया गम
त्पुंरी श्रीचं सुंदरं दर्शनं यस्य सः ॥ अच्युतस्यैव वेषो भूषणनिचयस्य सः ॥ कोयंकुतो वा कस्य वेति वदंत्यस्तं परिवव्रुः ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे उद्धवयानं नंदशोकापनोदनं षट्चत्वारिंशो
ध्यायः ॥ ४६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तं वीक्ष्य कृष्णानुचरं व्रजस्त्रियः प्रलंबवाङ्मनवकं जलोचनं ॥ पी
तांबरं पुष्करमालिनं लसन्मुखारविंदं परिमृष्टकुंडलं ॥ शुचिस्मितः कोयमपीच दर्शनः ॥ कु
तश्च कस्याच्युतवेषभूषणः ॥ इति स्मरन् सर्वाः परिवव्रुरुत्सुकास्तमुत्तमश्लोकपदां वुजाश्रयं ॥ १ ॥
तं प्रश्रयेणावनताः सुसत्कृतं सर्वदृष्ट्वा सैक्षणा मुन्मत्तादिभिः ॥ रहस्यं पृच्छन्नुपविष्टमासने
विज्ञाय संदेशहरं रमापतेः ॥ २ ॥ जानीमस्वायं दुपतेः पार्षदं समुपागतं ॥ भव्रेहप्रेषितः पित्रोर्भ
वान्प्रियचिकीर्षया ॥ ३ ॥ अन्यथा गोव्रजेतस्य स्मरणीयं न च त्वहं ॥ स्नेहानुबंधो वंधूनां मुनेरपि सुदु
स्त्यजः ॥ ४ ॥ अन्येष्वर्थकृता मैत्रीयावदर्थं विदुर्वनं ॥ पुंभिः स्त्रीषुकृता यदेत्सु मनः स्विषट्पदैः ॥ ५ ॥

१ ॥ पार्षदं सेवकं ॥ ३ ॥ पित्रोः प्रियचिकीर्षयेत्यत्र हेतुः स्नेहानुबंध इति ॥ ४ ॥ अन्यथा गोव्रजेतस्येत्यत्र हेतुः अन्ये

स्थितिः ॥ अर्थकृता कार्यनिमित्ता विदुर्वनमनुकराणामा
न ननु तात्त्विकी मैत्री ॥ पुंभिस्तदृष्टातो ॥ ५ ॥

भा. द. पू.
१७८

र

प२

पादसूत्रे प्रविशंतं समापयिष्यंति मिव मत्वाह शिरसि न्यसं पादं विसृज तथाप्यमुं चतमाह वेदीति मुकुंदादभ्येत्यतः वि
हित्वित्यर्थः दौत्यैः दत्तकर्मभिः चादुकारैः प्रियोक्तृ चनाभिः अनुनयविदुषः प्रार्थनाचतुरस्यते सर्वमहं वेदिसु कुंद
वत्त्वमप्यविश्वसनीय इति भावः ननु तेन किमपराधं तत्राह स्वकृतरति स्वकृते कृत्स्नकृते तदर्थमेव विसृष्टाः अपत्यपरा
न्यलोकाः अपत्यानि पतयन्ती हलोकधर्मसाध्याभिसानः अकृतचेताः असंजतचित्तो यो विसृजत अस्मिन्
किंनु संधातव्यमिति १४ किंच कृत्स्नस्य पूर्वाणिकमण्यनुसंधानविभेदमहमिस्मादित्याह मृगयुरिवेति मृगयुर्लु

विसृज शिरसि पादं वेद्यहं चादुकारैरनुनयविदुषः भ्येत्यदौत्यैर्मुकुंदात् स्वकृतर
हविसृष्टाः अपत्यन्यलोका विसृजदकृतचेताः किंनु संधेयमस्मिन् १४ मृगयुरिव
कपीद्रविवधे लुब्धधर्मास्त्रियमकृतविरूपास्त्राजितः कामयाना वलिमपि वलि
मत्वा वेष्टयन् दानवद्यस्तदलमसितसरव्ये दुस्त्यजस्तत्कथार्थः १५

अकरव्यः कपीद्रवा लितं विवधे अविध्यत लुब्धधर्मा कौपीवान् अलुब्धधर्मेति वा लुब्धको हितनांस
मनुकामो विध्यति अपनुन तथा कविन इत्यर्थः तथा स्त्रियं च सुपर्णत्वा स्त्राजितभीता परतंत्रः कामयवया
नशान्ति साधनं यस्यास्ता विरूपाश्चिन्नकर्णनासिका मकरात् दासरथिरूपेण तथा वलिमपि तद्वत् वलिश्च
त्वाभक्षयित्वा धातुका कवत अवेष्टयत् ववधवामनरूपेण वलिमत्वा धोक्षिपत् विष्टपादिति पाठे वलिपूजा

व९

ततस्मादसि
अधोक्षिपदित्यर्थः ततस्मादसि
विष्टपादिति पाठे वलिपूजा
तस्यैवैतत् तस्यैवैतत् तस्यैवैतत्
तस्यैवैतत् तस्यैवैतत् तस्यैवैतत्
१७८

ननु किमिदं वतमजानीय किंच तेनापकृतं श्रुतं आह सकृदिति भवाद्दृक् त्वादृशो दुर्मनाः सुमनसः कुसुमानियथाय
 जित्तद्धत अहो वताचिजस्य तस्य पादपद्मश्रीः कथं सेवते विदितं मयेत्याह अपीति वतेति खेदे उन्नमं श्लोकजल्यः मि
 थ्या कथाभिः प्रायोपहतचेताः वयं तु न लक्ष्मीवदविचक्षणारतिभावः ११ भूकारान्वद्धा कुर्वन्तं अस्मात्प्रसा
 दत्नाभाय हृत्सगायतीति मत्वाह किमिहेति पुण्यं पुण्यं न वं कुशो नुभूतं विजयसखस्य कस्मस्य संप्रतं या

सकृदधरसुधांस्वामोहिनीयाययित्वा सुमनसं सर्वसद्यस्त्यजेन्मात्मभावाद्दृक् परिचरति कथं त
 त्पादपद्मं तु पद्मोऽपि वेतह तचेता ह्युन्नमं श्लोकजल्यः ११ किमिदं वदुषडं घ्रे गायसित्वं यद्दना
 मधिपतिमगृह्णाणामग्रतो नः पुण्यं विजयसखसखीनां गीयतां तत्प्रसंगः क्षपितकुचं रुजसे
 कल्पयंतीष्टमिष्टाः १२ दिविभुवि चरसायां काः स्त्रियस्तदुपाः कपटं रुचिरहासे भूविजं भस्यया
 :स्युः चरणरज उपासे यस्य भूतिर्वयं कात्रपिचकपणपं होद्युतमं श्लोकशब्दः १३

सख्यः तासामग्रतस्तत्प्रसंगो गीयतां हृद्वा कस्मस्य प्रियास्तेन पूजितारतिवा तेनालिङ्गितेन क्षपितो कुचरुक्पासांताः
 तवेष्टमपेक्षितं दास्यतीति १२ भो मातमैवावोच त्वामनुश्रुत्या नृगविक्रवत्त्वा प्रसादयितुमा मादिष्टवानित्यत आह दि
 वीति दिविभुविरसातले चयाः स्त्रियः स्युः ताः कानामदुर्गाः न काश्चैतदित्यवयवं तस्येत्यर्थः कपटेन रुचिरं एहासेन भू
 विजं भो यस्य तस्य हे कपटेति वा किंच यस्य चरणरजः श्रीसेवते तत्र वयं काः अपिच यद्यप्येव तथापि कपणपं होद्युतमं श्लोकशब्दः

उन्नमं श्लोकशब्दो भवतीति तथा कथनीय
 त्वयेति भावः १३

भा० द० पू०
१८०

ह

परवृत्त्यगत्वा पुनरागतं प्रत्या प्रियसखेति हे प्रियस्य सखे प्रेयसा श्रीकृष्णेन पुनः प्रेषितः किं त्वमागतौ सि अंग हे दूत
समाननीयः पूज्योसि अतो भवान्किमनुसंधेया प्रीतिष्ठतीत्यर्थः तद्वरयवृणीषु समानीतं प्रत्याह नयसीति
इह सतीरस्मान् दुस्त्यजं दंडमिष्टुनीभावाय स्यतस्य पोश्वसमीपं कथं नयसि नेषसि तथाहि हे सोम्य श्रीर्नामवधूः
प्रियसख पुनरागाः प्रेयसा प्रेषितः किं वरय किमनुसंधेमाननीयोसि मेऽंग नयसि कथमिहास्मा
न दुस्त्यजं दंडपाशं सततं मुरसि सोम्य श्रीवधूः साकं मासे १८ अपि वत मधुपुण्यामार्यपुत्रोऽ
धुना सेस्मरति सपितृगोहा सोम्य वधूं श्रगोपान् कंचिदपि सकथानः किं करीणां गृणीते भुजम
गुरुसुगंधं मूर्द्धा धास्यते कदानु १९ श्रीमुकुटवाच ॥ अयो हवो निशम्यैवं कस्मदर्शनं लालसा
सांत्वयन् प्रियसंदेशो गोपीरिदमभाषत २० साकं सदैव सततं मासे तत्रापि उरसि वक्षस्येव १८ तेन
संमंत्रिता सति वृते अपि वतेति वतेति हर्षे हे सोम्य गुरुकुलादागत्य आर्यपुत्र श्रीकृष्णः अधुना किं म
धुपुण्यावर्तते केदाचिदपि नोऽस्माकं वार्ता किं वृते अगुरुवत्सुगंधं भुजं नो मूर्द्धा कदानु धास्यतीति १९
श्रीकृष्णदर्शनोत्सुका गोपीः प्रियस्य संदेशः सांत्वयन् प्रथमं तावदिदमभाषत २० ॥ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ११ ॥ ५५

१८०

अपि च जानीम एव तत्कथापि त्रिवर्गलतामूलो नूलिनीति । तथापि न त्यक्तुं शक्नुमः किं कर्म इत्याह । यदनुचरितेति ।
यस्यानुचरितमेव लीलातदेव कर्णपीयूषं । तस्य विप्रुट्कणिका तस्याः सकृद्वदनं तेन विधृतानिरस्ता दंढधर्माणा
दयो येषां ते । अतएव विनष्टाश्च सन्नुल्याः । दीतदुःखितमेहकुटुंबं विहाय दीनाभोगहीना विहंगा अपि भिक्षुचर्यां प्राणादति
मात्रं चरति । अतस्सा ज्यस्तकथापि त्यक्तुं न शक्नुम इति निंदा परत्वाय तावच्छ्रोतोः । दुस्त्यजत्वेपि पारमार्थिको यमर्थः
विधृतदंढधर्मा इत्यंतः समासः पूर्वचत् । तेन स्तेचते । विनष्टाश्चेति समासः इतरेषु न दंढधर्माणां विनष्टा एव । सपदि

यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविपुलसकृददनविधृतद्वन्द्वधर्माविनष्टाः सपदिगृहकुटुंबं दीनमुत्स
ज्यदीनावहवद्वविहंगाभिलुचय्यो चरन्ति ॥ १६ ॥ वयमृतमिव जित्वा हतश्रद्धधानोः कुलिकरुजमि
वाज्ञाः कृष्णवधो हरिणः ॥ ददृशुरसकृदेतन्नखस्पर्शतो वस्मरुज उपमन्त्रिभरणतामन्यवातो ॥ १७ ॥

तत्क्षणमेव दानं तु घृहसहितं कुटुंबं विहाय दीना इव किंचनः धीर इति वा पाठः बहवो विहंगा हंसा इव सारा सारविवेक
चतुराः भित्तु चर्या पारमहंस्य चरति तस्मादेव परमपुरुषार्थत्वात् दुस्त्यज एव तत्कथार्य इति ॥ ७६ ॥ ननु किमेव ब्रूषे सर्व
स्यैव साकं रहसि किमेवं नावाचदिति अत आह वयमिति हे उपमंत्रिन दूत आस्तामियं वाती ततः कुलिकस्य भृगयो
वधिकस्य रुतगीतं अज्ञायथा कृतम् सत्यमिव अद्धानाः कृष्णस्य हरिणस्य बध्वो भार्याः हरिण्यः शरैः क्षताः सत्य
रुजो दहस्युः एवं जित्स्य कुटिलस्य तस्य व्याहृतं कृतमिव अद्धानाः स्पृहयंत्यो वयं असकृदेतद्दृशिमकिंतत्

तस्य नखैः स्पर्शः तेन ही ब्रह्मरस्तेन हनः पीडाः तस्मा
दप्योवाक्त्रोभयं ता मिति ॥ १७ ॥

भा० ८० ५
१८९

अतएव सर्वेषु मन आदिकार्येषु ब्रह्म नुगतत्वेन स्थित इति सदृष्टं तमाह यथेति भूतेषु चराचरेषु महाभू-
तानि यथा वायुग्निः वायुसहितः गितश्चेत्यर्थः तथा हचेति मन आदीनि कार्याणि गुणाः कारणं तेषामाश्रय-
त्वेनानुगत इत्यर्थः ॥ २८ ॥ ननु कारणत्वे सर्वानुगतत्वे च कार्यकारणभेदः स्यादत आह आत्मन्येवेति ननु नित्य-
सिद्धस्य कुतः सृज्यादिरूपता अत आह भूतेन्द्रियगुणात्मना बुद्धीन्द्रियेति वापावः तद्रूपेणेति ननु निर्विकार-

यथाभूतानि भूतेषु खं वायुग्निजं लं मही तथा हंच मनः प्राण बुद्धीन्द्रियगुणा-
श्रयः ॥ २८ ॥ आत्मन्येवात्मनात्मानं सजेहेन्यनुपालये ॥ आत्ममायानुभावेन भू-
तेन्द्रियगुणात्मना ॥ २९ ॥ आत्मा ज्ञानमयः शुद्धो व्यतिरिक्तो गुणान्वयः ॥ सुषु-
प्तसुप्रजाग्रदिर्मनोवृत्तिभिरीयते ॥ ३० ॥

रस्य कुतस्तद्रूपतेति तत्राह आत्ममायानुभावेनेति ॥ २९ ॥ नन्वात्मनो भूतादिरूपत्वे तद्वेषप्रसंगः स्यात्तत्राह
आत्मति आत्मा तु शुद्धः कुतः अगुणान्वयः नगुणेष्वन्वेतीति तथा न कुतः व्यतिरिक्तः तदपि कुतः ज्ञान-
मयः ज्ञानस्वरूपः नन्वहंप्रत्ययसंवेद्यमेवात्मनो नानावस्थात्वे कुतः शुद्धता तत्राह माया कार्यमनोवृत्तिभिर्वि-
श्रुते जसप्राज्ञरूपेण प्रतीयते न स्वत इत्यर्थः ॥ ३० ॥

१८९

तदा षड्विंशति स्म नूनं पूयं पूर्णार्थः कृतार्थः ॥ २१ ॥ श्रेयोभिः श्रेयः साधनैः ॥ २२ ॥ अनुत्तमाश्रितिश्रेष्ठाः ॥ २३ ॥
वृणां तवत्यः ॥ २४ ॥ सर्वात्मभावः एकांतभक्तिः अधिकृतः प्रः भगवत्समसुखः ॥ २५ ॥ प्रदर्शनेन मनसैव महान

उडवउवाच ॥ अहो पूयं समपूर्णार्थं भवत्यो लोकपूजिताः ॥ वासुदेवे भगवति या सामित्यापि
ते मनः ॥ २१ ॥ दानवततपो होमजपसाध्यायसंयमैः श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यैः क्लेशभक्तिर्हि ।
साध्यते ॥ २२ ॥ भगवत्युत्तमश्लोके भवती भिरनुत्तमा भक्तिः प्रवर्तितादिष्टा मुनीनामपि दु
र्लभा ॥ २३ ॥ दिष्ट्या पुत्रान्पत्नीन् देहान् स्वजनान् भवनानि च ॥ हित्वा चरणी तं पूयं यत्कंसाख्यं पु
रुषं परं ॥ २४ ॥ सर्वात्मभावो अधिकृतो भवती नाम धो दत्तजे विरहेण महभागो महान् ननु ग्रहः
कृतः ॥ २५ ॥ श्रूयतां प्रियसंदेशो भवतीनां सुखावहः ॥ यमादायागतो भद्रा अहं भर्तु
रहस्करः ॥ २६ ॥ **श्रीभगवानुवाच ॥** भवतीनां वियोगो मे न हि सर्वात्मना क्वचित् ॥ २७ ॥

तु ग्रहः कृत इति ॥ २५ ॥ भर्तुः श्रीकृष्णस्य रहस्करः ॥ रहसि कार्यकर्त्री ॥ २६ ॥ भवतीनां मे मया सह वियोगो ना
स्ति ॥ कुतः सर्वात्मना सर्वस्योपादानकारणेन ॥ २७ ॥

भा० ८० पृ ३५ उपैष्य य इति मा धूर्यमात्रमिदमिति चेदत आह या इति हे कल्याणः भर्तृभिः कृपाः वने कीदृशास्तं
 मा मां आपुः प्राप्तः तस्य संदेशं ता गता स्मृतिर्या मां ताः प्रथमार्थं द्वितीया ॥ ३४ ॥ यदूनां अहितः शत्रुः अथ
 कदुःखदः दिष्टो त्यागं दे ॥ अप्रै हितैर्वै सह ॥ ३५ ॥ अन्या ऊचुः ॥ कच्चिदिति नाऽस्माकं करणीयां प्रीतिं कचित्
 मया वेश्य मनः कृत्स्नं विमुक्ता शेषं वृत्तियत् ॥ अनुस्मरंत्यो मां नित्यं मच्चिरा न्नामुपैष्यथ ॥ ३६ ॥ या
 मया कीडता रात्र्यां वने सिन्धु आस्थिताः ॥ अलक्षणा साः कल्याणमा पुर्मदीयं चिंतया ॥ ३७ ॥
 आमुक उवाच ॥ एवं प्रियतमा दिष्टमाकर्ण्य व्रजयोषितः ॥ ता ऊचु रुडं वं प्रीतास्तत्संदेशा
 गतस्मृतीः ॥ ३८ ॥ गोप्य ऊचुः ॥ दिष्टादितो हतः कसो यदूनां सानुगोऽयं कृतं दिष्टा तैर्लब्ध
 सर्वाद्यैः कुशल्यास्तैः च्युतोऽधुना ॥ ३९ ॥ कच्चिद्दृष्टा गृजः सोम्य करोति पुरयोषितां प्रीतिं नः सि
 ग्धसंब्रोडहा सोदारक्षणा चितः ॥ ४० ॥ कथं रतिविशेषज्ञः प्रियश्च पुरयोषितां नानुवध्येत त
 दाकौर्विभ्रमैश्चानुभाजितः ॥ ४० ॥
 पुरयोषितां करोति ॥ स्निग्धं च तत्संब्रोडहा सेनोदारमीक्षणां तेनार्चितः ॥ ताभिरस्माभिर्वी ॥ ४१ ॥ अन्या
 ऊचुः ॥ कथमिति तासां वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः पूजितः ॥ ४० ॥ राम राम राम राम राम राम राम राम

कुतो मनो निरोधे तदभावादिति व्यतिरेकं दर्शयितुं मनो निरोधं विधत्ते येनेति उत्थितः पुमान् यथामिथ्या भूत
मेव स्वप्नं ध्यायति एवं बाधितानधीन्द्रियार्थान् शब्दादीन् येन मनसा ध्यायेत् चिंतयेत् ध्यायंश्च येन इंद्रियाणि प्रत्यप
द्यतः प्राप्ताः तन्मनः विनिद्रः अनलसः सन्निरुंध्यात् नियच्छेदिति ३९ तावता च कृता थो भवतीत्याह एतदंत इति
एष मनो निरोधः श्रुतः समाप्तिः फलं यस्य सः सामाना यो वेदः स तत्र पर्यवस्यतीत्यर्थः योगः श्रुतः सांख्य आ

यो २

येन इंद्रियार्थान् ध्यायेत् तस्य स्वप्नवदुत्थितः तन्निरुंध्यादिन्द्रियाणि विनिद्रः प्रत्यपद्यतः ३९
एतदंतः सामाना योगः सांख्य मनीषिणा ॥ त्यागस्तपो दमः सत्यं समुद्रांता इवापगाः ३२ यत्न
हं भवतीनां वेदूरे वने प्रियो दृशां ॥ मनसः सन्निकर्षार्थं मदनुध्यानं काम्यया ३३ यथा दूरच
रे प्रेष्टे मन आविश्य वर्तते ॥ स्त्रीणां च न तथा चेतः सन्निकर्षेऽक्षि गोचरे ३४ ॥

त्मानात्मविवेकः ॥ त्यागः संन्यासः तपः स्वधर्मः दमः इंद्रियदमनं मार्गभेदे येन कत्र पर्यवसाने दृष्टांतः समुद्रांता आ
पगानद्यद्वेति ३२ ननु किमन्यानि वात्मानात्मविद्यया प्रलोभयसि वयं तु सर्वसुंदरसकलगुणगणालंके
तेन त्वया विरहं नैव सहामहे इति चेदत आह यत्नहमिति दृशां दूरे यद्वत् तन्मदनुध्यानार्थं तच्च ध्यानं मन
सः सन्निकर्षार्थमिति ३३ एतदुपपादयति श्लोकत्रयेण यथा दूरचर इति ३४ ॥ ३५ ॥ ३५ ॥

भा. व. प.
१८३

ततोऽघटमानाकृष्णसंगतिः सेवास्मानाकुलपतिः श्रुतो नैराश्रयमेव परमसुखं तच्चातिदुष्करमित्याहुः परं सौख्यमिति
स्वैरिणीकामचारिणी ॥ ४६ ॥ संविदं एकान्तवात्री ॥ ४७ ॥ किंच तद्विस्मृतौ न तावदुःखमस्ति सायिनास्माकं भवतीत्याहुः सरि
परं सौख्यं हि नैराश्रयं स्वैरिण्यप्याह पिंगला ॥ तज्जानतीतीतानः कस्मेतथाप्याशादुरत्यया ॥ ४६ ॥ कउत्स
हेतुसंत्यक्तमुत्तमश्लोकसंविदं ॥ अनिष्टतोपियस्य श्रीरंगान्नचवते कंचित् ॥ ४७ ॥ सरिच्छैलव
नोद्देशागावो वेणुर्यादमे ॥ संकर्षणसहायेन कस्मेनाचरिताः प्रभो ॥ पुनः पुनः स्मारयति
नंदगोपसुतं वत ॥ श्रीनिकेतैस्तत्पदकैर्विस्मृतुं नैव शक्नुमः ॥ ४८ ॥ गत्याललितयोदारहास
लीलावलोकनैः ॥ माध्वागिरादुतधियः कथं तद्विस्मरामहे ॥ ४९ ॥ हेनाथहरमानाथव्रजेना
थार्तिनाशन ॥ मग्नमुद्धरगोविंदगोकुलं वृजिनारण्ये ॥ ५० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ततस्ताः
कृष्णसंदेष्टौ र्वापेतविरहज्वराः ॥ उद्धवं पूजयांच कृत्वात्मानं मधोक्षजं ॥ ५१ ॥ उवासकतिचि
न्मासान् गोपीनां विबुधन्मुचः ॥ कृष्णलीलाकथागोयनरमयामास गोकुले ॥ ५२ ॥
खेलेति त्रिभिः आचरिताः सेविताः ॥ ४८ ॥ हे उद्धव कथं विस्मरामहेति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ कृष्णमधोक्षजं ज्ञात्वा तंच स्वात्मानं
ज्ञात्वा ॥ ५१ ॥ विबुधन् अपनयन् ॥ ५२ ॥

पुनरन्या ऊचुः किमनया चिंतयास्मान् क्वचित्प्रस्तुते प्रस्तावे स्मरति किं ग्राम्या अविदग्धाः ४१ अन्या ऊचुः
ता किमिति कुमुदैः कुंदैः शशांकेन चरम्ये वृंदावने कुरुति चरणनूपुराणि यस्यां तस्यां रासगोष्ठ्यां अस्माभिः
प्रियाभिः ईडिता मनोऽज्ञा कथा यस्य सः तदा यासु निशासुरे मेताः कदाचित् किं नु स्मरति वानवेति ४२ स्वनिमित्ते

अपि स्मरति नः साधो गोविंदः प्रस्तुते क्वचित् गोष्ठीमध्ये पुरस्त्रीणां ग्राम्याः खेरकथांतरे ४१
ता किं निशाः स्मरति यासु तदा प्रियाभिर्वृंदावने कुमुदकुंदशशांकरम्ये रे मे कुरु चरणनूपुराणि
पुरासगोष्ठ्यामस्माभिरिडितमनोऽज्ञा कथा कदाचित् ४२ अप्येष्यतीह दाशाहंस्तप्राः
स्वकृतया मुचा संजीवयंस्तु नो गात्रे यथेन्द्रो वनमंबुदैः ४३ कस्मात्कस्मैदायाति प्राप्तरा
ज्याहताहितः नरेन्द्रकन्या उवाच प्रीतः सर्वमुद्वहतः ४४ किमस्माभिर्वनोकाभिरन्या

सिर्वा महात्मनः श्रीपतेराप्रका मस्य क्रियेतार्थः कृतात्मनः ४५
न शोकेन तप्तानः अस्मान् गात्रैः करस्पर्शादिभिः संजीवयन् किं नु इहेष्यतीति ४३ अन्या ऊचुः कस्मादिति अन्या
न्या गतिं तेन पूर्वमत्रावसत् संप्रति महदैश्वर्यं प्रापः कस्मादिहा गमिष्यतीति ४४ अन्यास्तु परमार्थं मूचुः किमस्माभिरिति
वनचरीभिरस्माभिरन्याभिर्वीराजकन्याभिर्महात्मनोधीरस्य किंच श्रीपतेः तदप्यास्तास्वत एवात्र कामस्य अतएवाहं

मात्मनः पूर्णस्य किं काप्यर्थः क्रियेत न कश्चिदिति ४५

भा० द० पू०
१८४

किंच ईश्वरप्रसादो महत्वे कारणं तस्य च न जातिराचारो ज्ञानं वा कारणं किंतु केवलं भजनमेवेत्या-
ह केमा इति साक्षाद्भजतः पुंसः ननु अहो उपयुक्तः सेवितः अगदराजः अमृतं ययेति ५७ अत्यंत-
पूर्वस्यायंगोपीषु भगवतः प्रसाद इत्याह नायमिति अंगेव क्षसि उ अहो नितान्तरतेः एकांतरति मत्या-
प्रियोपि नायं प्रसादः अनुग्रहोऽस्ति नलिनस्य वगंधोरुक्कांतिश्च यासां तासां स्वर्गं गतानां मपरसा-

केमाः स्त्रियो वनचरी र्वभिचारदृष्टाः क्लेशैश्चैष परमात्मनिरुद्धभावः नन्वीश्वरो
नुभजतो विदुषो पिसात्ताक्त्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः ॥ ५७ ॥ नायं श्रियोऽ
गउनितान्तरते प्रसादः स्वर्गो धितो नलिनगंधरुचां कुतो न्याः ॥ रासोत्सवेऽस्य भुजदंडगृही
तकंठलब्धा शिषो य उदगाद्रेज सुन्दरी एव ॥ ५८ ॥ श्रीसामहोचर एरं एजुषा महं स्या वृदा
वने किमपि गुल्मलतौषधीनां यादुस्त्यजं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुमुकंदपदवीं श्रुति

मपि नास्ति अन्याः पुनरुक्तो निरस्ताः रासो सवेकस्मभुजदंढाभ्यां गृहीतः आलिङ्गितः ॥ निर्विस्मया ॥ ५४ ॥
कंठस्तेन लब्ध्या आदिषोऽपि भिस्तासां गोपीनां यउदगादा विवर्भूव ॥ ५४ ॥ किंच ॥ आस्तातावद्गोपिकानां भाग्यं मम तुर
तावत्प्राप्य मित्याह ॥ आसामिति गोपीनां चरणरेणुभाजां गुल्फादीनां मध्ययत्किमपि अहं स्यामिति शंका ॥ कथं भूत

नां या इत्यादि आय्यो लोमं धर्मवदित्वा ॥ ५५ ॥

826

भा. १८५
१८५

कृष्णादिभ्यामभक्तुद्रेकमाह उपायनानिददाति ॥ ६७ ॥ इति दशमोऽप्रचत्वारिंशः ॥ ४७ ॥ अष्टचत्वारिंशकेयल
संकुत्रामरिमत् ॥ अक्रूरस्य गृहं गत्वा तं गजोदयमादिशत् ॥ सैरिंध्रीकाममापूर्य्य पूरयित्वा मनोरथम् ॥ अक्रूरस्य
कृष्णाय प्रणिपत्या ह भक्तुद्रेकं व्रजौकसां ॥ वसुदेवाय रामाय राज्ञे चोपायनान्यदात् ॥ ६७ ॥ इति श्री
मद्भगवत्समाध्यायः ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच ॥
अथ विज्ञाय भगवान्सर्वं तस्मात्सर्वदर्शनं ॥ सैरिंध्याः कामतप्रायाः प्रियमिष्टं नृगृहं ययौ ॥
महाद्वीपं स्फुरादां वै कामोपायो पटुहितं ॥ मुक्तादामपताकाभिर्वितानशयनाशनैः ॥
धूपैः सुरभिभिर्दीपैः सुगंधैरपि मण्डितम् ॥ १ ॥ गृहं समायात मवेक्ष्य सासनात्मयः स सु
स्थापहिजातसंभ्रमा ॥ यथोपसंगम्य सखीभिरच्युतं सभाजयामास दामनादिभिः ॥ २ ॥ तथै
कैः साधुतयाभिपूजितो न्यषीद दुर्व्यामभिर्नृपैश्च सनं ॥ कृष्णपितूर्यशयनं महाधनं
विवेश लोकाचरितान्यनुव्रतः ॥ ३ ॥
गतः कृष्णस्तेन पार्थीनसां त्वयत् ॥ महाहैरनर्थैरुपसरे गृहोपकरणैश्चितं ॥ कामोपायेस्तदुद्दीपकैः सुरत

वंधाविलेखे रूपं हितं ॥ १ ॥ यथायथावितं ॥ ३ ॥
१८५

पुनस्तैवविशिनष्टि यावा इति योगेश्वरैरप्यात्मन्येवार्चितं सन्नेषुन्यस्तां परिरभ्य तापं जङ्कति ॥ ६० ॥ एवं महत्त्वं प्र
तिपाद्यनमस्करोति वंदे इति ॥ ६१ ॥ अनुज्ञाप्य अनुज्ञायाचित्वा आभयं पृच्छा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ नः अस्माकम् मनसो वृत्तयः कस्म
यावैश्रिया र्चितमजादिभिर्गणैः प्रकामैर्योगेश्वरैरपि यदात्मनि गम्य गोष्ठं ॥ कस्मस्य तद्गवतश्चरण
रविदं न्यस्तसन्नेषु विजङ्कः परिरभ्य तापं ॥ ६० ॥ वंदे नंदं व्रजस्त्रीणां पादरेणुमभिस्तृणाशः ॥ यासां हरि
कं शोद्धीतं पुनाति भुवनत्रयं ॥ ६१ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथ गोपीरनुज्ञाप्य यशोदानंद एव च ॥ गो
पानाम् त्र्यदाशां ह्यास्यन्तारुहे रथं ॥ ६२ ॥ तं निर्गतं समासाद्य नानोपायनपाणयः ॥ नंदाद
यो नुरागेण प्रावोच न श्रुलोचनाः ॥ ६३ ॥ मनसो वृत्तयोनः स्युः कस्मपादां वृजाश्रयाः ॥ वाचोभि
धायिनीनां मन्त्राकायस्तत्प्रद्वेषादिषु ॥ ६४ ॥ कर्मभिर्भ्रातृमाणां यत्र कापीश्वरेष्वया ॥ मंग
लाचरितैर्दानैरतिर्नः कस्मर्दं श्वरे ॥ ६५ ॥ एवं सभाजितो गोपैः कस्मभक्त्या नराधिप ॥ उद्धवः पु
नरागश्च नमश्चुरा कस्मपालिताम् ॥ ६६ ॥
पादां वृजाश्रयाः स्युः ॥ अभिधायिनीः ॥ अभिधायिन्यः ॥ ६४ ॥ कस्मेरतिः स्यादिति ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ श्रीराम राम राम

भा० ८० पू० मनोग्राह्यं विषयसुखं असत्त्वात् तच्छ्रुत्वात् १० किंचिच्चिकीर्षयन् हस्तिनापुरप्रस्थानं कारयितुमिच्छन्ति
 १८६ त्वर्थः अक्रूरप्रियकाम्ययाच ११ आरातदूरतएव १२ १३ आश्रयपरतिष्ठेदः अपश्चात्सर्वतोधारनित्यन्वयः १४
 दुराराध्यं समाराधयितुं सर्ववरे श्वरं यो वृणीते मनोग्राह्यमसत्त्वात् कुमनीष्यसौ १० अक्रूर
 भवनं क्लमः सहस्रोद्धवः प्रभुः किंचिच्चिकीर्षयन् प्रागादक्रूरप्रियकाम्यया ११ सतानुरवर
 श्रेष्ठानोराद्वीक्ष्य स्वबाधवान् प्रसुत्याय प्रमुदितः परित्यज्याभ्यनन्दत १२ ननाम क्लमं
 च सतैरप्यभिवादितः पूजयामास विधिवत् कृतासनं यंग्रहं १३ पादावनेजनीरापोधार
 यं शिरसानुप अर्हणेनो वरे दिव्ये गंधस्रग्भरणेन मेः अर्चिता शिरसान्म्यपादावंकग
 तो मज्जनं प्रश्रयावनतोऽक्रूरः क्लमराभावभाषत १४ दिष्टोपापोहतः कंसः सानुगो वा मिदं
 कुलं भवेद्भ्यामुद्धृतं कच्छादुरंताच्च समेधितं १५ युवां प्रधानपुरुषो जगद्धेतुजगन्मयो
 भवेद्भ्यान्विना किंचित्परमस्ति न चापरं १६
 वायुवयोरिदं कुलं उद्धृतं समेधितं च १५ वा मिदं कुलमित्याद्यवहारद्वयोक्तं परमार्थमाह युवामिति जग
 न्मयो युवां कुलः जगद्धेतुतदपि कुतः प्रधानपुरुषो तदात्मको अतो भवेद्भ्यान्विना परंकारणमपरं कार्यं च न

प्रसाधितो योग्यतामापादितः आत्मा देहो र्यस्य सत्री डयल्ली लयोद्गतस्मितं तत् त्रिषु विभ्रमेषु तद्युक्ते रीक्षिते रूपे त
क्षिता ४ अनुलेपापेणादन्तस्याः पुण्यनास्ति इति दर्शयितुं पुण्यलेशायेत्युक्तं नतु पुण्यस्यात्यविवक्षया ५ कु

सामञ्जसलेपदुकूलभूषणसंगंधतांबूलसुधासवादभिः प्रसाधितात्मोपससारमाधवंस
व्रीडनीलयोस्मितविभ्रमेक्षितैः ॥ ४ ॥ आदृत्यकांतानवसंगमक्रियाविशंकितोककणभूषितेकरे प्र
गद्यशय्यामधिवेश्यरामयारेमेतुलेणर्षणपुण्यलेषया ॥ ५ ॥ सानगतप्रकुचयोरुरसस्तथाहृणा
जिघ्रंत्यनंतचरणेनरुजोमृजंता दोभ्यांस्तनांतरगतंपरिरभ्यकांतमानंदमूर्तिमजहादति
दोषतापं ६ ॥ सेवकैवल्यनाथंतप्राणदुष्प्रापमीश्वरं ॥ अंगरागाप्यणेनाहोदुर्भगदमयाचत
७ ॥ आहोष्यतामिहप्रेष्टदिनानिकतिचिन्मया ॥ रमस्वनोत्सहेत्यक्तुंसंगतंवैरुहंक्षणा ८ ॥ तस्यै
कामवरंदत्वामानयित्वासमानदः ॥ सहोद्वेनसर्वशःस्वधामागमदृष्टिमत् ॥ ९ ॥

चादीनोरुजोमृजंतीजिघ्रंतीचरलं ६ काममेवप्रकृतहृष्ट्याश्रयाचत नचगोप्यरवसातन्निष्ठेतिदुर्भगे
त्युक्तं कृतार्थत्वेतु तस्यानसंदेहः ७ ८ कामएववरसंदत्तामनयित्वाचालंकारादिदानैः ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

भा० द० पू०
१८७
वा३

किंच आस्तां तावन्नवंधंशं का यतो विद्योपाधे जीवात्मनोऽपि न वस्तुतो बधोसीत्याह देहाद्युपाधेति भवो ज
नतत्सूत्राभिधा च साक्षात्स्वरूपोऽतो न स्यादिति ननु मम बंधाभावं वदता त्वया किमोऽंगीकृतः उंसिति चे
त्तद्विबन्धाभावेमांसाऽसंभवापन्नो बंधोपीत्याशंकाह अत इति यतो नो विद्या अतो नाप्यं बंधश्च मोक्षश्च ए
व सुभो न स्यातामिति यः ननु उत्तरं खल्वेतावदंशुतं भवान् यमुनाङ्गदेतुमुक्तं दृष्टवानसीति अतः कथमुभयं
देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद्भवेन साक्षात्तन्मिदात्मनः स्यात् अतो न बंधस्तव नैव मोक्षः स्यात्
निकामस्त्वयिनो विवेकः २० त्वयोदितो यं जगतो हिताय यदायदा वेदपथपुराणः बाधेत पा
षंडपथैरसद्भिस्तदा भवान्मत्त्वगुणं विभक्तिं २१ सत्त्वं प्रभोऽद्य वसुदेव गृहे वतीर्णः स्वाशेन भा
रमपनेतुमिहा सिभ्रमेः अक्षौहिणीशतवधेन सुरतराणां राजा ममुष्यचकुलस्य यशोवितन्वन् २२
नास्ति अत आह निकाम इति स्वाभिप्रायानुरूपस्त्वयिनोऽस्माकं विवेक एव परमेवं भूत इति यदा नोऽस्माकं विवेक एव
तवोभो न स्यातामिति २० ननु ममावतारास्तच्चरित्राणि च शुक्तिरजतवदविद्याकल्पितान्येव किं न हि न हि इयं तु तव स्त्री ने
त्याह द्येन त्वयोदित इति अयं भावः यथा जीवा विद्याकल्पितानि शुक्तिरजतादीनि जीवसंमोहकानि नैव मवतारादिकं मा
यिकं त्वयैव भावः स्वच्छमादर्शितत्वादिति २१ सुरतराणां राजा ते या अक्षौहिणीशतानां वधेन भ्रमेभोरमपनेतुं स्वाशेन रामे

एवमक्षौहिणीशतानां वधेन भ्रमेभोरमपनेतुं स्वाशेन रामे

ननु प्रत्यक्षादिसिद्धं विशंक्यं नास्तीत्युच्यते अत आह आत्मसृष्टमिति ब्रह्म न हे परमेश्वर ब्रह्मेति वा पाठः रज
आदिशक्तिभिः आत्मने वा सृजमिदं विश्वं अन्वाविश्य करणत्वादननुप्रविष्टोऽप्यनुप्रविश्यैव स्थितः श्रुतप्रत्यक्षगोच
रं यथा भवति तथा वदुधाभने व प्रतीयते १७ एकस्यैव वदुधाप्रतीतिसदृशं तमाह यथा ही योनिषु स्वस्यैव
पातरेण भिद्यति स्थानेषु चराचरेषु यथा मही प्रमुखानि कारणान्येव नानाभाति आत्मयोनिषु स्वकारणेषु च

आत्मसृष्टमिदं विश्वमन्वाविश्य स्वशक्तिभिः ईयते वदुधा ब्रह्म न श्रुतप्रत्यक्षगोचरं १७ यथा
हि भूतेषु चराचरेषु मद्यादयो योनिषु भाति नाना एवं भवान्केल आत्मयोनिष्वात्मात्मतंत्रो व
दुधा विभाति १८ सृजस्य यालुपसिपासि विश्वं रजस्तमः सत्त्वगुणैः स्वशक्तिभिः नवध्यसेत
कुरुण कर्मभिर्विज्ञानात्मनस्ते क्वचवंधहेतुः १९ भूतभौतिकेषु जीवोपिनरमृगादिशरीरेषु बालयु

वाद्यवस्थासु च तथा प्रतीयत इति तद्यवधेदर्थमात्मतंत्रग्रहणं १८ ननु सृष्टादिकर्तृत्वेन च मम किं
जीववंध उक्तः नही नही त्याह सृजसीति तदुण कर्मभिर्विज्ञाने गुणैः कर्मभिर्वेत्यर्थः यतः क्वच कदाचि
दपि वंधहेतुरविद्यातवने वास्तिकुत इत्यत आह ज्ञानात्मन इति माया आश्रयानावरकत्वादिति भावः स्वा

अथा चामोहिनीति माया लक्षणे १९

भा. द. पू.
१८८

ननु नभिर्देवाः सेव्या इति प्रसिद्धं तत्राह देवा इति स्वार्थः स्वकार्यसाधनपराः साधनवस्तुकेवलपरा नुग्रह
पराः परमाद्यं तस्तसाधव एव देवा इति त एव सेव्या इत्यर्थः २८ तर्हि मृच्छलादिमयाः किं देवादयो नैव इत्यत आह
नहीति त्रिमायानितीया निमृन्मया त्रिमायामयाश्च देवान भवन्तीति न अपि तु भवन्त्येव तथापि साधूनां तेषां च मह

भवद्विधामहाभागनिषेव्या अहं सन्नमाः ॥ श्रेयस्कामैर्नभिर्नित्यं देवाः स्वार्थानसाधवः २८ ॥
नह्यमया नितीया निनदेवामृच्छलामयाः ॥ ते पुनंत्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः २९ ॥ स
भवान्सुहृदावेनः श्रेयान् श्रेयश्चिकीर्षया जिज्ञासां यं पांडवानां गच्छस्व गजसाक्ष्यं ३० ॥ पित
र्युपरतेवालाः सहमात्रा सुदुःखिताः ॥ आनीताः स्वपरं राजा वसंत इति शुश्रुमः ३१ ॥ ते पुराजं
विकापुत्रो भ्रातृपुत्रेषु दीनधीः ॥ समोनवर्तते नूनं दुष्पुत्रवशगोऽंधदृक् ३२ ॥

इतरमित्याह ते पुनन्तीति २९ किंचिच्चिकीर्षयन् प्रागादिति यदुक्तं तत्कार्यमादिशति स इति नः सुहृदामध्ये भवान् श्रे
यः अतः पांडवानां श्रेयश्चिकीर्षया गजसाक्ष्यं गच्छस्व गच्छेति यद्वा स्वेति एव कपदं हे स्व आनीयेत्यर्थः ३० ॥ राजा
तराष्ट्रवसंतं निवसन्तीति शुश्रुमः श्रुतवन्तो वयं ३१ ॥ दुष्टा ये पुत्रादुयो धनादयस्तद्वशेन गच्छतीति तथा यतः अंधदृ

अंधधनेनः ३२

१८८

अतएवंभूतस्यतवागमनेनकृतार्थोऽस्मीत्याहत्रयेणश्रुयेति हे ईश अघनोवसतयो गृह्यस्तपोवनापिवद्रुपुण्याः कुतः याः
वसतीस्त्वसाक्षात्प्रविष्टः यस्यनवपादसलिलंमेवगंगाविजिगत्पुनति यश्च त्वंपंचयज्ञदेवतामूर्तिः सत्त्वजगद्गुरु रिति २३

या २

अघेशनोवसतयः खलुभूरिभागायः सर्वदेवपितृभूतनृदेवमूर्तिः ॥ यत्पादशौचमलिलंविजगत्पुना
तिसत्त्वजगद्गुरुधोतजयाः प्रविष्टः ॥ २३ ॥ कः पंडितस्त्वदपरंशरणं समीयाद्रुक्ते प्रिहतगिरः सुहृदः कृत
ज्ञातः सर्वानंददातिसुहृदोभजतोपिकामानात्मानमप्युपचयापचयोनयस्य ॥ २४ ॥ दिष्ट्याजना
द्देनभवानिह नः प्रतीतोयोगेश्वरैरपिदुर्गपगतिः सुरेशः ॥ विंध्यशुनः सुतकलत्रधनाप्रगोहदे
हादिमोहरसनाभवदीयमायां ॥ २५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्यर्चितः संस्तुतश्चभक्तेनभगवा
नृहरिः ॥ अक्रूरं सस्मितं प्राहगीभिः संमोहयन्निव ॥ २६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वं नो गुरुः पि
तृव्यश्च श्लाघ्यो बंधुश्च नित्यदा ॥ वयंतुरक्षाः पोष्याश्च अनुकंप्या प्रजाहिवः ॥ २७ ॥

स्वमनोरप्यपरिपूरित इति तु यन्नाह ॥ कः पंडित इति ॥ सतगिरः सत्यवाचः ॥ त्वत्तोपरंशरणं कः समीयात् गच्छेत्तय
तोभवान्भजतः सर्वान् अभितः कामांश्च ददाति ॥ आत्मानमपीति ॥ २४ ॥ नः अविवेकिनां तत्रापि इह गृह एव ॥ २५ ॥ २६

वयुष्माकं प्रजाः पुत्रादि वयमिति २७ ॥

भा० व० र०
१८८५

इत उपरि कर्तुमिष्टं गरस्य विषयदानादि अपेशलमन्यायं इत्यादि सर्वं कथयामास ॥ ४ ॥ तत्कथनात् पूर्वतरं पृथा वृत्तमाह ॥ पृथात्विति
अप्येकं कलालेणः ययोस्ते रंज्ञो यस्यः सा ॥ ५ ॥ अपि किं यामयः कुलत्रियः ॥ ६ ॥ ऐतद्वसेयान् मृत्युवान् ॥ ७ ॥ सांत्वयिष्यति किं च ॥ हे
महायोगिन महानयोगिमाया त्वोऽस्यास्तीति ॥ हे विश्वात्मन् सर्वानर्थान्मिन् हे विश्वभावन विश्वपालक प्रपन्नां शरणागतान्
कृतं च धार्तराष्ट्रेण हरदानादिपेशलं ॥ आचख्ये सर्वमेवास्मै पृथा विदुरमेव च ॥ ४ ॥ पृथा तु भ्रातरं प्राप्त
मक्रूरमुपसृत्यते ॥ उवाच जनमनिलयस्मरत्यशुकुलेक्षणा ॥ ५ ॥ अपि स्मरति नः सौम्यपितरो भ्रातरश्च
मे ॥ भगिन्यो भ्रातृपुत्राश्च यामयः सखा एव च ॥ ६ ॥ भ्रात्रेयो भगवान् कल्मः शरण्या भक्तवत्सलः ॥ ऐतद्व
सेयान् स्मरति रामश्चावुरुहेक्षणाः ॥ ७ ॥ स पत्न्य मध्येन च तीव्रकाणां हरिणीमिव ॥ सांत्वयिष्यति मावाकोऽपि न
हे नः प्रवालकात् ॥ ८ ॥ कल्मः कल्मः महायोगिन विश्वात्मन् विश्वभावन ॥ प्रपन्तां पाहि गोविन्द शिशुभिश्चाव
सीदती ॥ ९ ॥ नान्यत्र वपदा भोजात्पश्यामि शरणा नृणां ॥ विभ्यतां मृत्युसंसारोद्धारस्यापवर्गिकारं ॥ १० ॥
नमः कल्माय शुद्धाय ब्रह्मणे परमात्मने योगेश्वराय योगाय त्वामहं शरणा गता ॥ ११ ॥

अवसीदंतीक्ष्ण्यंती॥६॥ आपवर्गिकात्तमोक्षप्रदात्॥१०॥ मुखाय धर्मात्मने ब्रह्मणे अरिचिन्ताय परमात्मने जी
वीये जीवसख्याय योगेश्वराय अणिमादियुक्ताय योगाय ज्ञानात्मने ॥११॥ ॥ ५५ ॥ राम राम राम राम ॥ ५५

१८२

॥३३॥३४॥ इति दशमेऽष्टचत्वारिंशः ॥ ४८ ॥ उत्तपंचाशत्तमे तु गत्वा क्रूरगजाक्षयं सतः सभ्रातृपुत्रेषु बुद्धावेषममा
गमत् पौरवेंद्राणां यशोभिस्तत्कृतदेवब्राह्मणयतनादिभिरंकितं वाक्लिकपुत्रः सामदत्त भारद्वाजो द्रोणः गौतमः कृपः

गच्छजानीहितदत्तमधुना साध्वसाधुवा ॥ विज्ञायत द्विधा स्यामो यथा शंसुहृदां भवेत् ॥ ३३ ॥ इत्य
क्रूरसमादिश्य भगवानहमिरीश्वरः ॥ संकर्षणो ह्वाभ्यां वै ततः स्वभवनं ययौ ॥ ३४ ॥ इति श्रीम
द्भगवत्समाप्तपुराणे दशमस्कंधे श्रीक्रूरप्रपणमष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ स ग
त्वा हास्तिनपुरं पौरवेंद्रयशोऽंकितं ॥ ददर्श तत्रां विकेयं स भीष्मविदुरं पृथा ॥ सहपुत्रं च वाक्लीकं
भारद्वाजं संगौतमं ॥ कर्णसुयोधनं द्रोणं पांडवानुसुहृदो परान् ॥ यथावदुपसंगम्य वंधुभिर्गो
दिनीभूतः ॥ संपृष्टैः सुहृदां तस्वयं चापृष्टद्वयं ॥ २ ॥ उवाच कतिचिन्मासान् राजो वृत्तिविवि
त्सया दुष्प्रजस्याल्पसारस्य खलछंदानुवर्तिनः ॥ ३ ॥ ते जोजो वलं वीर्यं प्रश्रयादींश्च सद्गु
णान् ॥ प्रजानुरागपार्थेषु न सह द्विष्विकीर्षितम् ॥ ॥

॥ अथ यंकुशलं ॥ २ ॥ दुष्प्रजस्य असुत्रस्य अल्पसारस्य मंदधृतेः ॥ खलानां कर्णादीनां छंदमिष्टमनुवर्तितं
शीलमस्येति तथा तस्य ॥ ३ ॥ तेजःप्रभावः ॥ ओजःसस्त्रादिनैपुण्यं वीर्यं शौर्यं न सह द्विरसहमानैश्चिकीर्षितम् ॥ ॥

भा० द० पू०
१२०

किंच सदाचसहसं वसंति तदापि क्लेशोपार्जितवित्रापहारितया पुत्रानामशत्रवस्वज्ञेया इत्याह अधर्मेति संभोजनीयाः
पोषाः पुत्रादय इति अपदेशः अल्पमेधसो मूढस्य वित्तं हरंति जलौकसो मत्स्यस्य जीवनभूतानि जलानि यथा तत्पुत्रा हरंति
तद्वदिति २० किंच यानेव पुष्पाति ते धनमादाय मृता जीवन्तोऽपि वा तं परित्यजन्तीत्याह पुष्पातीति स्वबुद्ध्या स्वीया इत्यभिमा
अधर्मापचितं वित्तं हरंत्यन्येऽल्पमेधसः संभोजनीया अपदेशो जलानीव जलौकसः २० पुष्पाति यानध
र्मेण स्वबुद्ध्या तमपंडितं ते कृतार्थं प्रहिण्वति प्राणायः सुतादयः २१ स्वयं किं लिखमादस्यते
स्यक्तो नार्थको विदः असिद्धार्थो विशत्यं ध्वं स्वधर्मविमुखस्तमः २२ तस्मात्लोकमिमं राजत्सु प्रमा
यामनोरथं वीक्ष्य यस्यात्मनात्मानं समः शांते भव प्रभो २३ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यथा वदसि कल्या
णो वाचं दानपते भवान् तथानयान्तरण्यामिमं न्यः प्राप्य यथा मृतं २४ तथापि सुनृता सोम्य ह
दिनस्थीयते चले पुत्रानुरागविषमे विद्युत्सौदामनीयथा २५
नेन रायः अर्थः अकृतार्थमप्राप्तभोगं २६
स पुनः पापैकपाथे यो नरकं विशतीत्याह स्वयमिति असिद्धार्थः पूर्य मनोरथः २२ स्वप्नश्च मायामनोरथश्च तत्रैव तुल्यं
आयम्य नियम्य शांतः स न समो भवेति २३ हृदानपते अकूरे नृण्यामि अल्पमिति न मन्ये २४ सुनृता प्रियवाक्
चलेऽस्थिरे हृदि नस्थीयते न तिष्ठतीत्यर्थः सुदामा पर्वतः तत्र भवा विद्युदिव तस्मिन् स्फटिकशिलामये सहसैव
तिस्फुरिता विद्युद्यथालीयते तद्वदित्यर्थः यद्वा सुदामा माला तस्या इयं सौदामनी मालाकारेणैव २५

प्रपितामहः पांडुः तस्य भार्यारुद्रोद॥१२॥ एथ या सहसमंदुःखं सुखं च यस्य सः तस्या पुत्राणां मुत्पत्तिहेतुभिः ॥
 न कैर्धर्मानिलेन्द्रादिभिः ॥ तत्कथनैरित्यर्थः ॥१३॥ बंधुभिर्गमकस्मादिभिः ॥ सोऽहं देन उदितं उक्तं यत्र द्वदिति ॥१४॥ भ्रातृर्युप
 रते इति पांडोः पुत्रेषु सत्सु राजा सनेत्तमास्थित इति कटाक्षः ॥१५॥ भवतु तथाप्येवं वर्तमानः ॥ धर्मेणेति ॥१६॥ तं मनरक इहैव मर
 इत्यनुस्मृत्य स जनं कस्मिंश्च जगदीश्वरं ॥ प्रारुद्रदुःखिता राजन्भवतां प्रपितामही ॥१७॥ समंदुःखसुखोः
 कूरो विदुरश्च महायशाः ॥ सा तया मासतुः कुंती तत्पुत्रोत्पत्तिहेतुभिः ॥१८॥ यास्य न राजानमभ्येत्य विषमं
 पुत्रलालसं ॥ अवदत्सुहृदो मध्ये बंधुभिः सोऽहं देन उदितं ॥१९॥ **अकुरुवाच ॥** भो भो वै चित्रवीर्यं तु कुरुणां
 कीर्तिवर्धनः ॥ भ्रातृर्युपरते पांडो बंधुना सनेत्तमास्थितः ॥२०॥ धर्मेण पालयन्तु वीर्यं प्रजाः शीलं न राज
 यन् ॥ वर्तमानः समः स्वपुत्रेभ्यः कीर्तिं मवाप्स्यति ॥२१॥ अन्यथा त्वा चरं स्वोक्तं गहितं यास्यते तमः ॥ त
 स्मात्समत्वे वर्तस्व पांडवस्मात्समजेषु च ॥२२॥ नेह वात्यतः संवासः कर्हिचित्केनचित्प्रह ॥ राजन्स्वेना
 पि देहेन किमु जाया त्मजादिषु ॥२३॥ एकः प्रसूयते जंतुरेक एव प्रलीयते ॥ एको न भुंक्तं सुकृतं मक
 दुःखरतिभावः ॥२४॥ नन्वात्मजानां त्मजादिषु कथं ममत्वं स्यात्तत्राह ॥ नेह चेति ॥ अत्यंतं नि ॥ एव च दुःकृतम् ॥२५॥
 त्वं संवासवासः ॥ सम्यक्स्थितिः ॥२६॥ तत्र तावदुत्पत्तिमरणयोः सुखदुःखयोश्च केनापि साहित्यता स्तीत्याह ॥ एक इति

भा०२०पू०
१९११

नन्वेवंजातोपिकथमयंमोहइतिचेदतआह॥ईश्वरस्येति॥विधिंविधानंमायामितियावत्॥२६॥अतस्तमेवनमस्यति
यइति॥दुर्वमशेषथयाश्रितकेमार्गया॥गुणान्कर्मणिताफलानिचभजतेविविच्यददाति॥दुरवबोधोयोविहारस्तस्यक्रीडांस
एवतंत्रं॥प्रधानंमुख्यंकारणंयस्यसंसारचक्रस्य॥अतएवतस्यगतिर्यस्मात्तस्मैनमइति॥२७॥अभिप्रेत्यज्ञात्वा॥२८॥२९॥द

ईश्वरस्यविधिंकोनुतिधुनोत्यन्यथापुमान्॥भूमेर्भारवताराययोःवतीर्णोयदोःकुले॥१६॥योदुर्ल
भर्षपथयानिजमाययेदंस्रष्टारुणान्निभजतेतदनुप्रविष्टः॥तस्मैनमोदुरवबोधविहारतंत्र
संसारचक्रगतयेपरमेश्वराय॥२७॥श्रीशुकउवाच॥इत्यभिप्रेत्यनृपतेरभिप्रायंसयादवः॥
सुहृद्भिःसमनुज्ञातःपुनर्यदुपुरीमगात्॥२८॥शशंसरामकृष्णभ्यां धृतंरघुविचेष्टितं॥पांडवा
न्रतिकौरव्यदर्यप्रेषितःस्वयं॥२९॥इतिश्रीमद्भागतेमहापुराणपारमहंस्यसंहितायांवेद्या
सिक्कादशमस्कंधेएकौनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥४२॥

शमस्कंधपूर्वाह्भावार्यस्य प्रदीपिका ॥ यस्येयं पुरतोभाति न भात्यंतरतस्तमः ॥ ०० ॥ इति श्रीदशमस्कंधसंबन्धि
न्यांभावार्यदीपिकायामेकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ शुभमस्तु ॥ ५५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति

दशम स्कंध प्रवर्धनम्

समाप्तम्